

ISSN (Print) 3080-1702
ISSN (Online) 3104-4638

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1>

Gumilyov Journal of Sociology

№1 (154)/ 2026

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2026
Astana, 2026

Бас редактор:
Байгабылов Нурлан Оралбаевич
PhD, қауымдастырылған профессор (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары   **Хакан Гүлердже**, PhD, қауымдастырылған
профессор (Түркия)
Айқынбайқызы Алмаш, PhD (Қазақстан)

Жауапты редактор   **Мусабаева Айнур Бергеновна** (Қазақстан)

Редакция алқасы:

Исак Фрумин	PhD, профессор (Германия)
Вейсел Бозкурт	PhD, профессор (Түркия)
Огами Акира	PhD, профессор (Жапония)
Якоб Фрухтманн	PhD, профессор (Германия)
Шаукенова Зарема Каукеновна	э.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Веселов Юрий Витальевич	э.ғ.д., профессор (Ресей)
Алин Томус	PhD (Румыния)
Козлова Мария Андреевна	э.ғ.д., профессор (Ресей)
Отар Эльмира Сәкенқызы	PhD, қауымдастырылған профессор (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7 (7172) 709500, (ішкі: 35-108)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Gumilyov Journal of Sociology

Меншіктенуші: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген.

No KZ81VPY00114486, 11.03.2025 ж.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1,

тел.: +7(7172)709-500, (ішкі 35-108)

Editor-in-Chief
Baigabylov Nurlan
PhD, Associate Professor (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief

Hakan Gülerce, PhD, Associate Professor (Türkiye)

Aikynbaikyzy Almash, PhD (Kazakhstan)

Responsible editor

Mussabayeva Ainur (Kazakhstan)

Editorial board:

Isak Froumin

PhD, Professor (Germany)

Veysel Bozkurt

PhD, Professor (Türkiye)

Ogami Akira

PhD, Professor (Japan)

Jakob Fruchtmann

PhD, Professor (Germany)

Shaukenova Zarema

Doctor of Sociology, Professor (Kazakhstan)

Veselov Yuri

Doctor of Sociology, Professor (Russia)

Alin Tomuş

PhD (Romania)

Kozlova Maria

Doctor of Sociology, Professor (Russia)

Otar Elmira

PhD, Associate Professor (Kazakhstan)

Editorial address: 2, Satpayev str., of.402, Astana, Kazakhstan, 010008

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Tel.: +7 (7172) 709500, (ext.: 35-108)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Gumilyov Journal of Sociology

Owner: L.N. Gumilyov Eurasian National University

Registered by the Ministry of Culture and information of the Republic of Kazakhstan.

Certificate of registration No KZ81VPY00114486 from 11.03.2025

Periodicity: 4 times a year

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008;

tel.: +7(7172) 709-500, (ext.: 35-108)

Главный редактор
Байгабылов Нурлан Оралбаевич
PhD, ассоциированный профессор (Казахстан)

Заместитель главного редактора **Хакан Гулердже, PhD,**
ассоциированный профессор (Турция)

Айқынбайқызы Алмаш, PhD (Казахстан)

Ответственный редактор **Мусабаева Айнур Бергеновна** (Казахстан)

Редакционная коллегия:

Исак Фрумин PhD, профессор (Германия)

Вейсел Бозкурт PhD, профессор (Турция)

Огами Акира PhD, профессор (Япония)

Якоб Фрухтманн PhD, профессор (Германия)

Шаукенова Зарема Каукеновна д.с.н., профессор (Казахстан)

Веселов Юрий Витальевич д.с.н., профессор (Россия)

Алин Томус PhD (Румыния)

Козлова Мария Андреевна д.с.н., профессор (Россия)

Отар Эльмира Сәкенқызы PhD, ассоциированный профессор (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 402

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Тел.: +7 (7172) 709500, (вн: 35-108)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Gumilyov Journal of Sociology

Собственник: Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на учет No KZ81VPY00114486 от 11.03.2025 г.

Периодичность: 4 раза в год

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,

тел.: +7(7172)709-500, (вн.35-108)

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

Абетова З.Т., Жумаканова Ф.Д., Абуова А.Д. ОТАНДЫҚ МЕДИАКЕҢІСТІКТЕГІ ПОСТЖАДЫ ДИСКУРСЫ.....	
Абетова З. Т., Жумаканова Ф.Д., Абуова А.Д. ДИСКУРС ПОСТПАМЯТИ В ОТЕЧЕСТВЕННОМ МЕДИАЛАНДШАФТЕ.....	
Abetova Z.T., Zhumakanova F.D., Abuova A.D. THE DISCOURSE OF POSTMEMORY IN THE NATIONAL MEDIA LANDSCAPE.....	7
Бақытжанова А.А., Алимбекова Г.Т., Тойкко Т. РЕПРОДУКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДЕТЕРМИНАНТТАРЫ: АЛМАТЫ (ҚАЗАҚСТАН) ЖӘНЕ КУОПИО (ФИНЛЯНДИЯ) ҚАЛАЛАРЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУІ.....	
Бақытжанова А.А., Алимбекова Г.Т., Тойкко Т. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РЕПРОДУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В АЛМАТЫ (КАЗАХСТАН) И КУОПИО (ФИНЛЯНДИЯ).....	
Vakytzhanova A.A., Alimbekova G.T., Toikko T. SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF REPRODUCTIVE BEHAVIOR: A COMPARATIVE STUDY OF ALMATY (KAZAKHSTAN) AND KUOPIO (FINLAND).....	27
Енсеева В., Жүзеев С., Әбікенов Ж., Сыздыкова М., Тұрсынбаева Б. СТУДЕНТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК РӨЛДЕРГЕ КӨЗҚАРАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДЕТЕРМИНАНТТАРЫН ЭМПИРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ.....	
Енсеева В., Жүзеев С., Әбікенов Ж., Сыздыкова М., Тұрсынбаева Б. ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИХ ОТНОШЕНИЕ К ГЕНДЕРНЫМ РОЛЯМ СРЕДИ СТУДЕНТОВ.....	
Enseyeva V., Zhuzeyev S., Abikenov Zh., Syzdykova M., Tursynbayeva B. AN EMPIRICAL ANALYSIS OF THE SOCIAL DETERMINANTS OF ATTITUDES TOWARD GENDER ROLES AMONG STUDENTS.....	57
Жүсіпқалиева Ш.С., Бурбаева П.Т. ЦИФРЛЫҚ АЛШАҚТЫҚТАН ЦИФРЛЫҚ КАПИТАЛҒА: ЖАСТАР ТЕҢСІЗДІГІН ТҮСІНДІРУДЕГІ ТЕОРИЯЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ.....	
Жусипқалиева Ш. С., Бурбаева П.Т. ОТ ЦИФРОВОГО РАЗРЫВА К ЦИФРОВОМУ КАПИТАЛУ: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБЪЯСНЕНИЯ НЕРАВЕНСТВА МОЛОДЕЖИ.....	
Zhussipkaliyeva Sh. S., Burbayeva P.T. FROM THE DIGITAL DIVIDE TO DIGITAL CAPITAL: THEORETICAL TRANSFORMATIONS IN EXPLAINING YOUTH INEQUALITY.....	70
Мақұлбаева Г. А., Давлетбаева Ж. Ж., Дюсенов М. М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАМАТТАРҒА БАҒЫТТАЛҒАН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ: АЗАМАТТАРДЫҢ ӨЗ ОЙЛАРЫН ЖЕТКІЗУ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ.....	
Мақұлбаева Г. А., Давлетбаева Ж. Ж., Дюсенов М. М. ЧЕЛОВЕКОЦЕНТРИЧНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В КАЗАХСТАНЕ: ЦЕННОСТИ САМОВЫРАЖЕНИЯ ГРАЖДАН	
Makulbayeva G.A., Davletbayeva Zh. Zh., Dyussenov M. M. CITIZEN-CENTRIC GOVERNANCE IN KAZAKHSTAN: SELF-EXPRESSION VALUES OF CITIZENS.....	84
Мусабалинова А. А., Беймишева А. С., Ауелтай М. Е., Қуаныш Д.Қ. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ЖЫНЫСТЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫ: БІЛІМІ, ҰСТАНЫМЫ МЕН КЕДЕРГІ ЛЕР.....	
Мусабалинова А. А., Беймишева А. С., Ауелтай М. Е., Қуаныш Д. Қ. ПОЛОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАЗАХСТАНСКИХ ПОДРОСТКОВ: ЗНАНИЯ, ПРИНЦИПЫ И БАРЬЕРЫ.....	
Mussabalina A. A., Beimisheva A. S., Auyeltay M. E., Kuanysh D. K. SEXUAL LITERACY OF KAZAKHSTANI TEENAGERS: KNOWLEDGE, PRINCIPLES AND BARRIERS.....	99

Налшыбек А.Б., Әлқожа Р.Ә., Саликжанов Р.С. ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ӨЛШЕМІНДЕГІ СПОРТТЫҢ ОРНЫ.....	
Налшыбек А.Б., Әлқожа Р.Ә., Саликжанов Р.С. МЕСТО СПОРТА В ЦЕННОСТНОМ ИЗМЕРЕНИИ МОЛОДЕЖИ.....	
Nalshybek A.B., Alkozha R.A., Salikzhanov R.S. THE PLACE OF SPORT IN THE VALUE DIMENSION OF YOUTH.....	119
Түктібаева М.Е., Цуй М.,Амитов С.А. ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫЛАРДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУ КЕДЕРГІЛЕРІН СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ	
Түктібаева М.Е., Цуй М., Амитов С.А. СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ УСТОЙЧИВОСТИ И АДАПТАЦИОННЫХ БАРЬЕРОВ ДЕТЕЙ В НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ.....	
Tuktibaeva M.E., Cui M., Amitov S.A. SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF RESILIENCE FACTORS AND ADAPTATION BARRIERS OF CHILDREN IN SINGLE-PARENT FAMILIES.....	133
Тюфекчиоглу Х. ГИПЕРМОДЕРН ДӘУІРІНДЕГІ КОММУНИКАЦИЯ: ТҮРКІ ӘЛЕМІНДЕГІ МЕДИА КЕҢІСТІКТІ ЖӘНЕ ҰРПАҚАРАЛЫҚ АЛШАҚТЫҚТАРДЫ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ДЕКОНСТРУКЦИЯЛАУ.....	
Тюфекчиоглу Х. ЭПОХУ: СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕКОНСТРУКЦИЯ МЕДИАПРОСТРАНСТВА И МЕЖПОКОЛЕНЧЕСКИХ РАЗРЫВОВ В ТЮРКСКОМ МИРЕ.....	
Tüfekçioğlu H. COMMUNICATION IN THE HYPERMODERN ERA: A SOCIOLOGICAL DECONSTRUCTION OF THE MEDIA SPACE AND INTERGENERATIONAL DIVIDES IN THE TURKIC WORLD.....	158
Уашева А.К., Сагын Д.М. ҚАЛАЛЫҚ ОРТАДАҒЫ ҚАҢҒЫБАСТЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: АСТАНА ҚАЛАСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА.....	
Уашева А.К., Сагын Д.М. СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БРОДЯЖНИЧЕСТВА В ГОРОДСКОЙ СРЕДЕ: НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА АСТАНА.....	
Uasheva A.K., Sagyn D.M. SOCIOLOGICAL ASPECTS OF URBAN VAGRANCY: THE CASE OF ASTANA.....	171
Хамит А.Д. ЖАСТАРДЫҢ ПОЛИЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ҰСТАНЫМЫНА ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФАКТОРДЫҢ ЫҚПАЛЫ.....	
Хамит А.Д. ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ФАКТОРА НА ПОЛИЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ УСТАНОВКИ МОЛОДЕЖИ.....	
Khamit A.D. INFLUENCE OF THE ECONOMIC FACTOR ON POLYLINGUISTIC ATTITUDES OF YOUTH.....	183
Шнарбекова М.К., Иманбаева С. ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЕТЕЛДЕ БІЛІМ АЛУ МОТИВТЕРІ МЕН КӨШІ-ҚОН ҰМТЫЛЫСТАРЫ.....	
Шнарбекова М.К., Иманбаева С. МОТИВЫ СТАРШЕКЛАСНИКОВ К ПОЛУЧЕНИЮ ОБРАЗОВАНИЯ ЗА РУБЕЖОМ И ИХ МИГРАЦИОННЫЕ НАМЕРЕНИЯ.....	
Shnarbekova M.K., Imanbayeva S. MOTIVES OF HIGH SCHOOL STUDENTS TO STUDY ABROAD AND THEIR MIGRATION INTENTIONS.....	207

МРНТИ 04.21.51

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-7-26>

Научная статья

ДИСКУРС ПОСТПАМЯТИ В ОТЕЧЕСТВЕННОМ МЕДИАЛАНДШАФТЕ

З.Т. Абетова *¹, Ф.Д. Жумаканова², А.Д. Абуова³

^{1,3}Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан

(E-mail: *¹abetova_zt@enu.kz, ²fadik1637@gmail.com, ³akmanat.dauletkyzy@gmail.com)

Аннотация. Память как ключевой элемент теоретических и дискурсивных исследований нации открывает множество возможностей для переосмысления существующих исторических нарративов. Вопрос, как коллективное прошлое становится частью актуальной идентичности, приобретает особую значимость в современных дискуссиях о том, как и что должна помнить нация. В этом контексте особенно важным становится изучение постпамяти как формы коллективной работы с прошлым, влияющей на формирование национальной идентичности.

Цель представленного исследования заключается в формировании релевантного аналитического представления о мнемоническом дискурсе постпамяти как значимом элементе в динамике национальной идентичности. Методологическая рамка анализа включает современные научные подходы и концепции памяти (П. Нора, М. Хальбвакс, Дж. Олик), постпамяти (М. Хирш), а также транслокальной памяти (А. Ригни, А. Эрлл), в которых коллективная память и постпамять определяются как важные компоненты мнемонических сообществ, задающие динамику национальной идентичности.

Результатом исследования стало выявление мнемонического содержания дискурса постпамяти с применением качественной методологии тематического анализа данных репрезентативных медиатекстов. Авторы приходят к заключению о том, что постпамять реализуется в различных формах мемориальной деятельности ее носителей и «производит» социальные рамки национальной идентичности, реинтерпретируя коллективное прошлое.

Сформулированные в работе выводы могут служить методологической основой для изучения динамики постпамяти в контексте национальной идентичности, а также для разработки направлений мемориальной политики, ориентированной на реинтеграцию гражданского общества. Исследование вносит вклад в понимание мнемонического дискурса постпамяти, играющего значимую роль в трансформации публичного мемориального поля постпамяти в контексте национального сообщества.

Ключевые слова: постпамять, мнемонические формы, коммеморативные практики.

Поступила: 02.08.2025; Доработана: 29.01.2026; Одобрена: 27.03.2026; Доступна онлайн: 31.03.2026

*автор для корреспонденции

Введение

Мнемоническая деятельность является частью процесса динамики наций и оказывает влияние на изменение геополитических конфигураций и региональные трансформации. В условиях глобализированной экономики, медиасреды и цифровой мобильности происходит активная реконфигурация коллективной памяти, что задает новые ориентиры для анализа процессов формирования национальной идентичности. Таким образом, актуальность исследования определяется необходимостью концептуального осмысления роли мемориальных практик в формировании национальной идентичности, а также потребностью в разработке методологического инструментария к ее изучению.

Объектом исследования выступили кейсы мнемонических практик носителей постпамяти (фильмы, музейный нарратив, арт-практики). В качестве предмета исследования определено мнемоническое содержание мемориальных практик дискурса постпамяти. Цель работы – формирование релевантного аналитического понимания мнемонического дискурса постпамяти как значимого элемента в динамике национальной идентичности. Для достижения поставленной цели выделены следующие задачи:

1. Структурировать корпус концептов, раскрывающих исследовательскую перспективу изучения постпамяти в контексте формирования национальной идентичности.

2. Выявить мнемоническое содержание мемориальной риторики носителей постпамяти как значимого элемента процесса национальной идентификации, ее артикуляции в фильмах, музеях, арт-практиках.

Обзор литературы

Коллективная память является ключевым компонентом мнемонической общности, оказывающим влияние на формирование национальной и социальной идентичности. Как писал исследователь национальной идентичности Смит Э., «чувство преемственности с прошлым, связанное с чувством общего происхождения, является наиболее важным генератором коллективной лояльности и веры в общую самобытность» (*Smith, 1999, p. 180*). Именно память формирует у граждан чувство общности происхождения и эмоциональную лояльность к национальному сообществу.

Один из значимых исследователей коллективной памяти, Дж. Олик подчеркивает роль коллективной травмы как катализатора национальных процессов: «память – это результат продолжающегося дискурса воспоминаний, на которую значительное влияние оказывает коллективная травма (*Olick, 2018, p. 214*). Он отмечает, что источником современной концепции травмы стало «значительное эпидемиологическое расширение опыта травмы, причиненной индустриальным механизмом, который создал экзистенциальные разрывы» (*Olick, 2018, p. 213*). Таким образом, в концепции Олика память связана с процессами генезиса модернистских наций и изменением экзистенциальных условий современного человека.

Следует отметить, что катализатором социальной памяти служит также опыт репрезентации коллективной травмы. Александр Дж. В своей концепции культурной травмы определяет ее как свойство, формируемое в процессе репрезентации события, признаваемого травмирующим. По словам Александра, «событие получает статус травмы, только если происходит резкое смещение упорядоченных, привычных смыслов сообщества» (Александр, 2012, с.18).

Поскольку коллективные травмы не только переживаются, но и воображаются и репрезентируются, они становятся точками пересмотра и переосмысления коллективной идентичности. Обзор методологических подходов к исследованию памяти позволяет понять, как актуализируется национальная идентичность в процессе динамики «воспоминания» агентами постпамяти.

Основы исследования памяти заложил Нора П. (*Nora, 1996*), который ввел в оборот концепт «мест памяти» как символических пространств (памятники, музеи или культурные тексты), объединяющих представление о прошлом и формирующих коллективную идентичность (*Нора, 1999*).

Теоретическое оформление концепта коллективной памяти связано с работами Хальбвакса М. (*Halbwachs, 2020*). Он утверждал, что память отдельного индивида всегда опосредована принадлежностью к социальной группе: индивид «вспоминает» личные события в «социальных рамках», сформированных коллективом в ходе социальных взаимодействий (*Хальбвакс, 2007, стр. 36–38*). Идея, о том, что индивидуальная память функционирует в социальном контексте, формируется окружением отдельного индивида и не может быть сформирована вне этих рамок, стала ориентиром для понимания феномена в контексте национальных процессов (*Halbwachs, 2007, p. 348*).

Признание нации самым важным мнемоническим сообществом, а коллективную память – ключевым понятием, объясняющим национальную идентичность, стало вектором последующих исследований. Так, Олик Дж.К. отмечает взаимосвязь национальной идентичности и коллективной памяти в политике и общественной жизни, в которой «память связывает категориально запоминание и забывание, что позволяет представить и переосмыслить категории нации и национальной идентичности» (*Olick, 1998, p. 378*).

Ассман Я. В рамках концепции культурной памяти разделил коммуникативную и культурную память, подчеркивая, что культурная память носит институциональный характер, воплощается в символических формах: памятниках, музеях и других мнемонических институтах (*Assmann, 2010, pp.109-115*). Культурная память как элемент формирования национальной идентичности может играть ключевую роль в легитимации политического порядка, а также преодолении исторических травм через конструирование определенных нарративов. Важнейшее свойство культурной памяти – её динамичность, проявляющаяся через текстовые источники (мемуары, хроники), визуальные образы (картины, кинофильмы), архитектуру (памятники, храмы), цифровые технологии. Ассман А. рассматривает концепт национальной памяти как институционализированное знание о ключевых событиях истории нации, принятие ее символов, эмоциональную привязанность к ее торжественным датам (*Assmann, 2010*).

Исследования постпамяти, политики памяти, мнемонических конфликтов получили интенсивное развитие в течение последних десятилетий. Хирш М. ввела понятие «постпамять», определив ее как процесс пересмотра национальной идентичности и повторное воспоминание коллективного прошлого (*Hirsch, 2008*). Постпамять она выделила из исторической памяти, под которой она понимает все воспоминания, которые достаются человеку через посредников. Официальная память – это продукт государственной политики памяти, которая транслируется через коммеморативные практики (ритуалы памяти, создание исторических мемориалов, государственные

праздники). Постпамять конструируется поколением, которое дистанцировано от транслируемых значимых событий коллективного прошлого и поэтому реинтерпретирует их.

Еще один важный концепт – «протезная память», введенный Элисон Ландсберг, как «память о событиях, с которыми индивид лично не сталкивался и которые не имеют отношения к событиям национальной истории страны его принадлежности, но к которым он испытывает определенное эмоциональное отношение» (*Landsberg, 2008, pp. 148–149*).

Энн Ригни (*Rigney, 2005; Rigney, 2015; Rigney, 2022*) предложила рассматривать культурную память как «работающую память», непрерывно актуализируемую индивидами и группами по мере их воспоминаний о прошлом. Эта память избирательно артикулируется через различные медиа, участвующие в производстве и циркуляции мнемонических нарративов. Ригни также отмечала, что «коллективные нарративы периодически адаптируются, хотя зачастую и под принуждением, чтобы соответствовать потребностям меняющегося настоящего» (*Rigney, 2022, p. 6*).

Значительную роль в смене мнемонических режимов играет мемориальная культура, определяющими элементами которой выступают памятники. Ригни определяет памятники в качестве «актантов в меняющихся сборках, которые объединяют материальные объекты, нарративы, места и человека, действующих лиц в меняющихся созвездиях» (*Rigney, 2022, p. 15*). Памятники выступают узловыми точками воспоминаний, представляя собой материальное воплощение исторического нарратива.

Постпамять также можно рассматривать как транскультурную путешествующую память. Концепт «транскультурной призмы памяти» ввела Эрлл А.; она полагает, что «в процессе создания культурной памяти люди, средства массовой информации, мнемонические формы, содержание и практики находятся в постоянном, непрерывном движении» (*Erl, 2011, p. 26*.) Эрлл А. подчеркивает, что «социальная» память – это зонтичный термин, который включает в себя «социальную память», «материальную или медиальную память» и «ментальную или когнитивную память» (*Erl, 2008, p. 4*).

Эрлл выделяет пять измерений путешествующей памяти: носители, средства массовой информации, содержание, практики поминовения и мнемонические формы (*Erl, 2011*): «1. Носители памяти – это те, кто «разделяют коллективные образы и повествования о прошлом, практикуют мнемонические ритуалы, демонстрируют унаследованный габитус и могут использовать репертуар явных и неявных знаний»; 2. Медиа и медиатехнологии выступают каналами перемещения содержимого памяти для преобразования ландшафтов воспоминаний; 3. Содержание памяти, по Эрлл, «состоит из общих образов и повествований; ... постоянное «путешествие» мнемонических содержаний ..., их постоянная интерпретация и обновление, ... непрекращающаяся конкуренция среди различных групп населения «создают воспоминания»»; 4. Практики поминовения, ритуальные действия, которые служат дополнительным средством путешествия памяти; 5. Мнемонические формы – это «сжатые фигуры (символы, значки или схемы) запоминания, которые позволяют повторять и часто сами являются мощными носителями значения» (*Erl, 2011, p.11 – 13*).

Некоторые исследователи отмечают, что, «даже там, где политика памяти продвигает национальную повестку дня, она имеет тенденцию быть по своей сути

глобально ориентированной» (Bond, 2018, p.4). Глобальная память, космополитическая память и транскультурная память – это новые понятия, которые появились для описания мнемонических явлений, выходящих за рамки локальных масштабов (Levy & Sznaider, 2002). Бьоркдал А., Каплер С. Выдвинули проблему профессионализации и коммерциализации практик памяти, утверждая, что эти процессы преобразуют местные воспоминания в глобальные дискурсы через создание стандартизированных мемориалов и гомогенизацию памяти в транснациональном пространстве (Björkdahl & Kappler, 2019, p. 383).

Лаанес Э., Маргет М., Астаховска И. разработали концепцию «транскультурных мемориальных форм». В их работах изучается, как эстетические медиа, имеющие глобальный способ обращения, используются для артикуляции локальных воспоминаний. Этот процесс рассматривается как форма культурного перевода локального опыта запоминания в глобальную идиому (Laanes, 2021, p. 43; Tali & Astahovska, 2022). Концепция культурного перевода воспоминаний также применяется к анализу изобразительного и перформативного искусства как мощных транскультурных мемориальных форм, а также охватывает различные практики, посредством которых осуществляется этот перевод.

Отечественные исследования памяти раскрывают эпистемологию мест памяти, коммеморативную политику государства, процесс мемориализации памяти в регионах Казахстана (Медеуова и др., 2016). Трансформация культурного капитала в процессе мемориализации отражена в работах Алим Бисеновой (Бисенова, 2016).

Резюмируя базовые положения современных методологических подходов в исследовании памяти, мы выделили следующие категоризации в качестве концептуальной перспективы исследования постпамяти:

1. Коммеморативные практики – практики, в которых формируются символические образы интерпретаций прошлого нации в текстах, музеях, мемориалах, ритуалах памяти.

2. Мнемонические формы – это символы, образы значимых событий и «фигур памяти», выражающие значение травматических событий как катализаторов «воспоминаний».

3. Мнемоническое содержание – совокупность устойчивых символических образов и нарративов воспоминаний, вокруг которых формируется культурная коллективная память.

4. Постпамять – особая форма коллективного воспоминания. Может рассматриваться как:

а) «протезная» культурная память, формируемая поколением, дистанцированным от событий, важных для самоопределения нации; конструируется с опорой на текущие потребности в формировании национальной идентичности, транслируется через нарративы предыдущих поколений, но не определяется ими;

б) путешествующая память или мнемоническая система, функционирующая через перемещения между носителями, медиа, содержанием, практиками поминовения и мнемоническими формами;

в) транскультурная память, артикулируемая посредством медиатехнологий, обладающих глобальным способом обращения. Эти технологии осуществляют культурный перевод локального опыта и способов запоминания в универсальные мемориальные идиомы, понятные глобальной аудитории.

Материалы и методы исследования

Аналитическая рамка данного исследования задана концепциями коллективной памяти (П. Нора, М. Хальбвакс, Дж. К. Олик), постпамяти (М. Хирш) и транслокальной памяти (А. Ригни, А. Эрлл), в которых коллективная память и постпамять определяются как важные механизмы мнемонических сообществ, объясняющие динамику национальной идентичности. Данные подходы помогают понять роль постпамяти как части коллективной памяти в мнемонических процессах и динамике национальных сообществ.

Исследовательский вопрос сформулирован следующим образом: *какие символы и образы коллективного прошлого и национальной самоидентификации транслируются носителями постпамяти в Казахстане в фильмах, музейной практике и арт-практиках?*

В качестве гипотезы выдвигается тезис о том, что постпамять – это процесс пересмотра национально-коллективной идентичности посредством мнемонической реконструкции коллективного прошлого носителями постпамяти как важными мнемоническими субъектами. Носители постпамяти «производят» собственные инварианты как национальной и социальной идентичности, так и символические предикаторы (маркеры) принадлежности к национальному сообществу.

Процесс исследования состоял из этапов: 1) Определения методологического материала и логическое структурирование концептов, посвященных анализу коллективной памяти в контексте динамики национальной идентичности; 2) Отбор эмпирического материала – выбор мнемонического контента, представленного в медиaprостранстве носителями постпамяти через репрезентации исторической памяти; 3) Тематический анализ медиаданных – выделение ключевых тем и категорий, структурирующих содержание памяти в представленных данных.

Для решения исследовательских задач применена качественная методология тематического анализа мнемонического контента, представленный в коммеморативных практиках носителей постпамяти. Цель тематического анализа – выявление символов и образов, используемых носителями постпамяти для формирования воспоминаний и их трансляции через мемориальные практики. Объект – элементы мнемонического контента постпамяти (кинофильмы, музейные практики, арт-практики), предмет – символы и образы, репрезентирующие мнемоническое содержание дискурса постпамяти.

Эмпирический корпус включал: 1) два кинофильма, посвящённые репрезентации коллективного прошлого; 2) визуальные материалы музеев Карлага и АЛЖИР, представленные в социальных сетях; 3) арт-объекты художников, отобранные по принципу тематической релевантности с использованием хэштега #kazakhstan #qazaq #қазақ #history #culture.

Тематический анализ позволил выявить мнемонические паттерны и формы символического воспроизведения исторического прошлого и коллективных травм, конструируемых в медиапрактиках. Интерпретация производилась через выделение устойчивых тем, фигур воспоминаний и контекстов их применения. В ходе анализа уточнены и операционализированы ключевые категории исследования:

– Носители постпамяти – субъекты, включенные в процесс мнемонической деятельности из потребности в формировании национальной идентичности и коллективной солидарности.

– Мнемонические практики – формы символической репрезентации прошлого в кино, текстах, музеях, медиаконтенте.

– Мнемоническая форма как носитель значений – это «фигуры воспоминаний», репрезентирующие травматические события коллективного прошлого.

Постпамять – интерпретирующая память, производимая в медиапрактиках, на основе повторного «воспоминания» (интерпретации) коллективного прошлого поколениями, дистанцированными от исторических событий.

- Носители постпамяти конструируют собственные инварианты национальной идентичности и символические предикаторы (маркеры) принадлежности к национальному сообществу.

– Рамки «протезной» постпамяти – это содержание процесса пересмотра национальной идентичности акторами постпамяти на основе реинтерпретации коллективного прошлого.

– Медиатехнологии – фото, кино, артпрактики.

Единицы и критерии анализа:

– Единица анализа – темы, которые репрезентируют события коллективного прошлого.

– Единица отбора – ситуация «конструирования» коллективного прошлого как воспоминания.

– Критерии отбора – мнемоническое содержание: фигуры воспоминаний, значение, контекст.

– Источник сообщения – медиаконтент, описывающий данные события.

Результаты и их обсуждение

Для анализа выбраны два кинофильма: «Міржақып. Оян, қазақ!», фильм, репрезентирующий политические репрессии в коллективном прошлом через повествование о жизни Мыржақыпа Дулатова, одного из лидеров «Алаш-Орды», (2023) и «ҚАШ» (2022) – фильм представителя постпамяти, молодого режиссера А. Сеитова, отсылающий зрителя к истории трагедии в казахских степях 1930-х годов.

Результаты анализа фильмов как переосмысление опыта прошлого в дискурсе постпамяти представлены в Таблице 1.

Таблица 1. Тематический анализ фильмов как носителей постпамяти

Фильм	Категория тематического анализа	Код
«Міржақып. Оян, қазақ!»	Тема	Тема национального осмысления исторической, политической и культурной судьбы, борьбы за независимость.
«ҚАШ»		Символ исторической травмы под давлением голода и политики.
«Міржақып. Оян, қазақ!»	Фигуры памяти	Міржақып Дулатұлы – образ трагедии народа, визионер, призывающий к просвещению и самосознанию. Деятели партии «Алаш Орда» – отражение исторического коллективного проекта

«ҚАШ»		Исатай – персонаж, раскрывающий социально-философскую проблематику фильма в контексте происходящих исторических травмирующих событий. Алим – персонаж, символизирующий продолжение рода и новое поколение, трансформирующее культурную идентичность, родной язык и коллективное самосознание; отсылка к современной языковой проблематики Казахстана. Жезтырнақ – образ обезчеловечивания и утраты моральных ориентиров; материнская фигура, потерявшая ребёнка, носительница боли и безумия. Солдат – проводник в дороге, символ модернизации и двойственности исторической роли.
«Міржақып. Оян, қазақ!»	Содержание постпамяти	Реинтерпретация событий политических преследований как части коллективной травмы казахского народа
«ҚАШ»		Трансляция событий 1930-х годов в контексте осмысления невысказанной коллективной травмы

1) Кинофильм «Міржақып. Оян, қазақ!». Сюжет: фильм отсылает зрителя к травме репрессий и преследования казахской интеллигенции в лице его героя Міржақыпа Дулатұлы – лидера национального правительства «Алаш-Орда», охватывая 1909 – 1935 годы. Контекст: события политических преследований как часть коллективной травмы. Мнемоническое содержание: в качестве фигуры памяти представлен образ известного политического деятеля и поэта, призывающий к национальному просвещению. Значение контента: трансформация коллективной идентичности в результате колонизации и травмирующие события как фактор пробуждения национального самосознания.

Рисунок 1 – Кадры фильма «Міржақып. Оян, қазақ!»

Примечание: составлено на основании данных [31]

Рисунок 2 – Постер фильма «ҚАШ»

Примечание: составлено на основании данных [32]

2) Кинофильм «ҚАШ». Сюжет: 1930-е годы, Казахская АССР, в отрезанном от мира ауле от голода массово умирают люди. Контекст: Ашаршылық – голод 30-х годов в казахской степи на фоне индустриализации. Значение мнемонического содержания фигур памяти – разрушение экзистенциальных ценностей степняков в результате модернизации: по дороге герой встречает обезумевших жертв голода – Жезтырнак, Тепе, теряющих человеческий облик; фиксация в персонажах изменения мироощущения, моральных и нравственных идеалов жителей казахской степи; отсылка к современной языковой и идентификационной проблематике общества.

Поскольку медиапространство постпамяти включает различные форматы мемориальных практик, следующим объектом анализа стала музейная мемориализация, в том числе в цифровом формате, через визуальные и текстовые представления в социальных сетях. Эти формы репрезентации отражают переосмысление травматического опыта и являются важной частью современного коммеморативного контента. Музеи как политические и моральные учреждения представляют культурные реинтерпретации прошлого. Как конструкторы смысла они обладают авторитетом, которого редко достигают иные культурные рассказчики, вследствие легитимации исторического опыта официальным дискурсом (Walby & Piché, 2016).

Массовые политические репрессии нашли отражение в музеях – местах расположения крупных лагерей: КАРЛАГ, АЛЖИР. Данные музейные нарративы важны как объективные свидетельства в топографии памяти коллективного прошлого, позволяющие рефлексировать исторические травмы. В 2001 году был основан музей памяти жертв политических репрессий посёлка Долинка (Музей КАРЛАГ), расположенный в Карагандинской области Казахстана, в бывшем здании управления лагерей КАРЛАГ, созданного в декабре 1930 года [33]. Музейно-мемориальный комплекс жертв политических репрессий и тоталитаризма «АЛЖИР» (Акмолинский лагерь жён изменников родины) был открыт 31 мая 2007 года в ауле Акмола Целиноградского района Акмолинской области в память о репрессированных жёнах расстрелянных «врагов народа».

В рамках исследования анализировались следующие визуальные данные: 1) страницы музея, представленные в сети Instagram @museumalzhir, (создан в сентябре

2016 года), включающие 1640 публикаций с фото и видеоматериалами [34]; 2) страницы @karlagmuseum (ДОЛИНКА) в сети Instagram, содержащие 1207 публикаций с февраля 2018 года [35].

I. Визуальные данные музея АЛЖИР

Рисунок 3 – День памяти жертв политических репрессий, АЛЖИР

Примечание: составлено на основании данных [34]

Рисунок 4 – Детским взглядом на историю репрессий

Примечание: составлено на основании данных [34]

Рисунок 5 – Виртуальный тур 3D по экспозициям музея «АЛЖИР».

Примечание: составлено на основании данных [34]

Рисунок 6 – «Мы свидетельствуем»
Примечание: составлено на основании данных [34]

Рисунок 7 - Выставка – "АЛЖИР" – неизгладимая память истории".
Примечание: составлено на основании данных [34]

Рисунок 8 – Знаменитые имена «АЛЖИРА»
Примечание: составлено на основании данных [34]

II. Визуальные данные музея КАРЛАГ

Рисунок 9 – День памяти жертв политических репрессий и голода
Примечание: составлено на основании данных [35]

Рисунок 10 – Карта ГУЛАГА
Примечание: составлено на основании данных [35]

Рисунок 11 – Ахмет Байтұрсынов
Примечание: составлено на основании данных [35]

Тематический анализ визуальных данных музейной практики показывает, что мемориальная память музейных нарративов представляет их, с одной стороны, как места памяти в контексте официального дискурса, с другой, репрезентирует и «память» фигур памяти – социальную память жертв массовых политических репрессий (Таблица 2).

Таблица 2. Результаты тематического анализа музейных нарративов как мест памяти

Объект	Категория анализа	Код
1.@museumalzhir [34] 1640 публикаций 2.@karlagmuseum [35] 1207 публикаций	Мнемонические формы	Символы – образы значимых событий и «фигуры памяти», выражающие значение травматических событий как катализаторов «воспоминаний». Фигуры памяти – образ жертв политических репрессий: политические деятели, члены их семей – женщины, дети (рис. 4, 6, 8, 11). Материальные атрибуты воспоминаний: тюремно-лагерная атрибутика, карты, и другие вещественные свидетельства как актанты в сборках исторической памяти трагических событий (рис. 5, 7, 10). Топография маршрутов памяти как материализация повествований (рис. 7, 10)
	Нарративы	Памятные даты как поминовения маркированных исторических событий (рис. 3, 9). Повествование исторических событий коллективного прошлого как культуры памяти
	Способы и технологии передачи воспоминаний	Текстуализация и визуализация (тексты, изображения, объекты, строения): фото, экспозиции, видео, декорации, экскурсии, театрализация исторических событий

Содержание путешествующей постпамяти транслируется в музеях посредством мнемонических символических воспоминаний, представленных медиатехнологиями – видеороликами с трансляцией архивных документов и театрализацией прошедших событий. Практики поминовения на страницах музеев охватывают календарные даты, как День памяти жертв политических репрессий – 31 мая, так и другие значимые события страны.

Следующий эмпирический объект тематического визуального анализа постпамяти – это арт-объекты, созданные художниками – представителями поколения постпамяти, найденные по хэштегу #kazakhstan #qazaq #қазақ #history #culture и отобранные по тематической релевантности (предметом анализа остаются темы и символы, в которых транслируются образы коллективного нарратива). Основной исследовательский вопрос: Какие символы транслируются отечественными художниками как носителями постпамяти в современном искусстве?

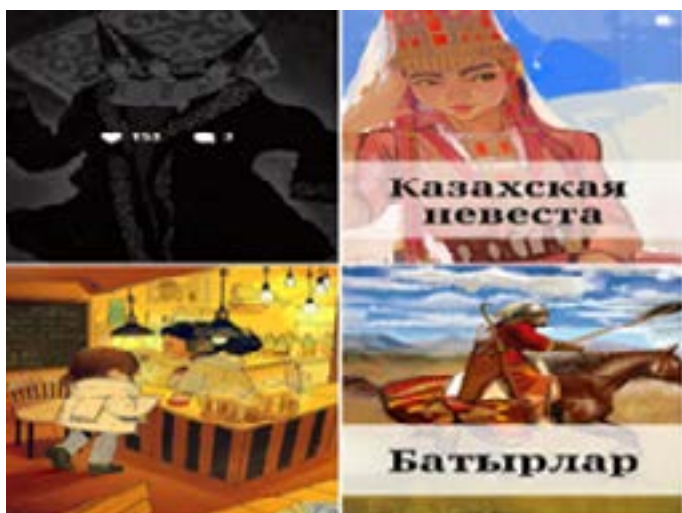
Страница «Иллюстраторы Казахстана» @illustrators_kz объединяет художников страны, и имеет 2247 публикаций [36]. Контент-анализ Instagram-страницы @illustrators_kz показывает, что примерно 97% (остальные посты – рабочие объявления) визуального контента посвящены национально-культурной тематике: использованию

казахских орнаментов, традиционных предметов быта в современной коннотации, образов исторических личностей и мотивов национальной и культурной идентичности в современном визуальном исполнении (Таблица 3).

Таблица 3. Тематический анализ дискурса арт-практик

Категория	Код	Картины
Фигуры как символические образы коллективной идентичности	Символы, демонстрирующие тему национальной и культурной идентичности	Иллюстрации на странице @illustrators_kz [36], (2247 публикаций)
Символика культурной памяти	Образы национальной, номадической эстетики, атрибуты традиционных культурных практик	

Результаты анализа указывают на ярко выраженный фокус страницы как медиaplatformы постпамяти и культурной коммеморации в цифровом пространстве. Платформа может рассматриваться как виртуальное коммеморативное пространство (по Ригни).

Рисунок 12 – Иллюстраторы Казахстана

Примечание: составлено на основании данных [36]

Визуальный анализ медиаданных арт-объектов отечественных художников демонстрирует: 1) тему поиска культурной идентичности; 2) символическое обращение к образам, идеализирующим этнокультурные ценности и практики.

В результате тематического междисциплинарного анализа дискурса постпамяти в казахстанском медиaprостранстве было выявлено, как символы и образы используются носителями постпамяти в коммеморативной репрезентации коллективного прошлого. Это позволило ответить на исследовательский вопрос.

Носители постпамяти в Казахстане в фильмах, арт-практиках и музейном нарративе «мест памяти» репрезентируют символы и образы событий исторического прошлого, транслируя национальные и этнокультурные символы коллективной самоидентификации. Мнемонические формы в дискурсе постпамяти представлены

фигурами воспоминаний как символами трагических событий прошлого страны. При этом мемориальная деятельность, транслируемая в музейной практике, в отличие от контента фильмов, синтезирована с официальной памятью. Мнемоническое содержание постпамяти включает: а) коллективные травмы – политические репрессии и голод 1930-х гг. (музейная коммеморация и фильмы); б) рефлексию современной ситуации (идентичность, языковая ситуация, контекст) – фильмы.

В дискурсе постпамяти в кинофильмах и арт-практиках медиаконтент используется как инструмент построения инварианта культурной идентичности, посредством обращения к прошлому в историческом ключе. Рассмотренные арт-практики транслируют мнемоническую визуальную рамку казахской идентичности (по Хирш – постпамять), участвуя в формировании постпамяти и визуальной национальной идентичности в цифровом пространстве.

Заключение

Результаты исследования позволили определить содержание мнемонического дискурса постпамяти на основе концептуализации корпуса теоретических подходов к коллективной памяти и эмпирического анализа данных репрезентативного медиаконтента в рамках дискурса постпамяти. Исследование вносит вклад в развитие теоретико-эмпирического анализа феномена постпамяти:

- осуществлено логическое структурирование корпуса концептов как методологического инструментария исследования феномена постпамяти в контексте конструирования культурной, национальной и социальной идентичности на основе применения междисциплинарного подхода;

- выявление мнемонического содержания мемориальных практик носителей постпамяти позволило эмпирически подтвердить выдвинутую гипотезу и обозначить маршруты постпамяти – фильмы, музейные места памяти, художественные практики. В этих нарративах осуществляется реинтерпретация прошлого посредством обращения к символически значимым образам истории, отражая запрос акторов на осмысление актуальных проблем национальной самоидентификации;

- произведена концептуализация концепта постпамяти. Мнемоническая реконструкция коллективного прошлого его носителями выражена в различных формах мемориальной деятельности, в которых «производятся» собственные инварианты национальной идентичности. Когнитивные конструкции, транслируемые в этих практиках, актуализируются в идеях, визуальных образах и символических репрезентациях, маркируя значимые исторические события и отражая их запрос на идентичность.

Таким образом, носители постпамяти используют медиaprостранство как платформу для артикуляции локального опыта постпамяти. Применяемые ими способы, инструменты и практики формируются в рамках транскультурной сети медийной коммуникации, что позволяет интегрировать интерпретации прошлого в более широкий культурный контекст.

В мемориальных практиках дискурса постпамяти также актуализируется современная интерпретация культурного кода, которая формируя символический ресурс для самоидентификации, задаёт направления национальной принадлежности через коллективные нарративы. В пространстве постпамяти отчётливо виден

вектор на интерпретацию национальной идентичности, в основе которого лежат травматические события прошлого, в полной мере «непроговоренные» в публичном дискурсе предыдущими поколениями. Реконструкция символических фигур постпамяти становится механизмом переосмысления национальной идентичности.

Полученные результаты исследования и представленный методологический инструментальный анализ постпамяти могут быть использованы для углубления мнемонических исследований в контексте национальной самоидентификации, а также для осмысления направлений развития мемориальной политики в Казахстане.

Вклад авторов: З. Т. Абетова – концепция работы, методология, обзор литературы, обобщение результатов работы. **Ф.Д. Жумаханова** – сбор и анализ данных, обзор литературы. **А.Д. Абуова** – сбор и анализ данных.

Список литературы

1. Александер, Дж. (2012). Культурная травма и коллективная идентичность. Социологический журнал, (3), 5–40.
2. Бисенова, А., & Медеуова, К. (2016). Давление метрополий и тихий национализм академических практик. *Ab Imperio*, (4), 207–255.
3. Медеуова, К., и др. (2016). Практики и места памяти в Казахстане. ЕНУ им. Л. Н. Гумилёва.
4. Медеуова, К. А. (2016). К вопросу о типологии практик памяти в Казахстане. *Мир Большого Алтая*, 2(3.1), 450–458.
5. Медеуова, К., & Бисенова, А. (2016). Давление метрополий и тихий национализм в академических практик. *Ab Imperio*, (4), 207–255.
6. Медеуова, К. А. (2016). Дискурс открытых и закрытых публичных пространств. *Аль Фараби*, 3(55), 13–24.
7. Медеуова, К. А., & Сандыбаева, У. М. (2018). Сакральная география в Казахстане: коммеморативная политика государства и локальные практики в публичных пространствах. *Мир Большого Алтая*, 4(3), 437–445.
8. Нора, П. (1999). Места памяти. Изд-во С.-Петербур. ун-та.
9. Сандыбаева, У. М., & Альжанова, Г. М. (2019). «Места памяти» как культурный капитал региона: сакральный потенциал Баянаула. *Мир Большого Алтая*, 5(4), 629–647.
10. Хальбвакс, М. (2007). Социальные рамки памяти. Новое издательство.
11. Assmann, J. (2010). Communicative and cultural memory. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural memory studies* (pp. 109–118). Walter de Gruyter.
12. Assmann, A., & Conrad, S. (2010). Introduction. In A. Assmann & S. Conrad (Eds.), *Memory in the global age: Discourses, practices and trajectories* (pp. 1–6). Palgrave Macmillan.
13. Björkdahl, A., & Kappler, S. (2019). The creation of transnational memory spaces: Professionalization and commercialization. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 32, 383–401.
14. Bond, L., Craps, S., & Vermeulen, P. (2018). Introduction. In L. Bond, S. Craps, & P. Vermeulen (Eds.), *Memory unbound: Tracing the dynamics of memory studies* (pp. 1–26). Berghahn Books.
15. Erll, A. (2008). Cultural memory studies: An introduction. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural memory studies* (pp. 389–398). Walter de Gruyter.
16. Erll, A. (2011). Travelling memory. *Parallax*, 17(4), 4–18.
17. Halbwachs, M. (2020). *On collective memory*. University of Chicago Press.
18. Halbwachs, M. (2007). *Social frames of memories. New development*.
19. Hirsch, M. (2008). The generation of postmemory. *Poetics Today*, 29(1), 103–128.
20. Laanes, E. (2021). Born translated memories: Transcultural memorial forms, domestication and foreignization. *Memory Studies*, 14(1), 41–57.

21. Landsberg, A. (2003). Prosthetic memory: The ethics and politics of memory in an age of mass culture. In P. Grainge (Ed.), *Memory and popular films* (pp. 144–161). Manchester University Press.
22. Levy, D., & Sznaider, N. (2002). Memory unbound: The Holocaust and the formation of cosmopolitan memory. *European Journal of Social Theory*, 5(1), 87–106.
23. Nora, P. (1996). *Realms of memory: Rethinking the French past*. Columbia University Press.
24. Olick, J. K. (2018). From the memory of violence to the violence of memory. *Remembrance and Solidarity Studies*, 6, 205–217.
25. Olick, J. K. (1998). Introduction: Memory and the nation: Continuities, conflicts, and transformations. *Social Science History*, 22(4), 377–387.
26. Rigney, A. (2005). Plenitude, scarcity and the circulation of cultural memory. *Journal of European Studies*, 35(1), 11–28.
27. Rigney, A. (2015). Cultural memory studies: Mediation, narrative, and aesthetics. In R. Hagen & A. L. Tota (Eds.), *The memory studies handbook* (pp. 65–76). Routledge.
28. Rigney, A. (2022). Toxic monuments and mnemonic regime change. *Studies on National Movements*, 9, 7–41.
29. Smith, A. D. (1999). *Myths and memories of the nation*. Oxford University Press.
30. Walby, K., & Piché, J. (2016). Reflections on visual methods from a study of Manitoulin Island's penal history museums. *Annual Review of Interdisciplinary Justice Research*, 5, 56–72.
31. murat_yezshan. (2024). Instagram profile. [https://www.instagram.com/murat_yezshan/] (https://www.instagram.com/murat_yezshan/)
32. Кинопоиск. (2024). [<https://www.kinopoisk.ru/film/4974311/posters/>] (<https://www.kinopoisk.ru/film/4974311/posters/>)
33. Музей памяти жертв политических репрессий п. Долинка. (2024). [<http://museum.karaganda.kz/index.php/muzei/muzej-pam-jertv-pol-repr/>] (<http://museum.karaganda.kz/index.php/muzei/muzej-pam-jertv-pol-repr/>)
34. «АЛЖИР» мемориалды музей кешені. (2024). [<https://www.instagram.com/museumalzhir/>] (<https://www.instagram.com/museumalzhir/>)
35. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын есте сақтау музейі. Долинка. (2024). [<https://www.instagram.com/karlagmuseum/>] (<https://www.instagram.com/karlagmuseum/>)
36. Иллюстраторы Казахстана. (2024). [https://www.instagram.com/illustrators_kz/] (https://www.instagram.com/illustrators_kz/)

З.Т. Абетова¹, Ф.Д. Жумаканова², А.Д. Абуова³

^{1,3} Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

² Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан

ОТАНДЫҚ МЕДИАКЕҢІСТІКТЕГІ ПОСТЖАДЫ ДИСКУРСЫ

Аңдатпа. Ұлтты зерттеудің теориялық және дискурстық бағыттарындағы маңызды құрамдас ретінде жады бүгінгі тарихи нарративтерге қарсы тұрудың сан алуан мүмкіндіктерін қалыптастырып отыр. Бұл ұлттың нені және қандай түрде жадында сақтауы тиіс екендігіне қатысты пікірталастар арқылы қалыптасатын ұлттық өзіндік болмысты айқындау үдерісінің бір бөлігі болып табылатын постжадыны зерделеудің маңыздылығын аңғартады.

Жұмыстың мақсаты – ұлттық сәйкестік динамикасындағы маңызды субъект ретінде постжадының мнемоникалық дискурсына қатысты релевантты аналитикалық түсінік қалыптастыру.

Зерттеу әдістемесі ретінде жады (Нора, Хальбвакс, Олик), постжады (Хирш), транслокалды жады (Ригни, Эрлл) жөніндегі заманауи ғылыми тәсілдер мен ұғымдар таңдалды. Бұл тәсілдерде ұжымдық жады мен постжады ұлттық сәйкестілік динамикасын түсіндіретін маңызды мнемоникалық қауымдастықтар ретінде қарастырылады.

Зерттеудің нәтижесі үлгілік медиа мәтіндерінен алынған мәліметтерді мазмұндық талдаудың сапалық тәсілін қолдана отырып, постжады дискурсының есте сақтау мазмұнын айқындау болып табылады.

Қорытынды: постжады элеуметтік-мәдени коммуникацияның өнімі ретінде оның тасымалдаушыларының мемориалдық қызметінің әртүрлі нысандарында жүзеге аса отырып, ұжымдық өткенді қайта түсіндіре отырып, ұлттық бірегейліктің элеуметтік шеңберін өндіреді.

Жұмыстыңғылымижәнепрактикалықмаңыздылығы: жұмыстатұжырымдалғантұжырымдар ұлттық бірегейлік контекстінде кейінгі жадтың динамикасын зерттеуге, азаматтық қоғамды реинтеграциялау үшін елдегі мемориалдық саясаттың бағыттарын қалыптастыруға әдістемелік негіз бола алады. Жұмыс ұлттық бірегейлік динамикасындағы маңызды мнемоникалық пән ретінде постмеморияның мнемоникалық дискурсын зерттеуге, ұлттық қауымдастық контекстіндегі постмемориалдық өрістің динамикасын түсінуге үлес қосады.

Негізгі ұғымдар: постжады, мнемоникалық формалар, коммеморативтік тәжірибелер

Z.T. Abetova¹, F.D. Zhumakanova², A.D. Abuova³

^{1,3}*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov, Karaganda, Kazakhstan*

THE DISCOURSE OF POSTMEMORY IN THE NATIONAL MEDIA LANDSCAPE

Abstract. Memory as a central element in theoretical and discursive explorations of the nation offers multiple avenues for rethinking established historical narratives. The question of how a collective past becomes embedded in contemporary identity gains particular relevance in current debates about what a nation should remember—and how. Within this context, the study of postmemory emerges as a critical framework for examining collective engagement with the past and its influence on the construction of national identity.

The aim of this research is to develop an analytically grounded perspective on the mnemonic discourse of postmemory as a meaningful factor in the evolving processes of national self-identification. The methodological approach draws on contemporary theories and memory studies frameworks, including the works of Pierre Nora, Maurice Halbwachs, and Jeffrey Olick, as well as key concepts from postmemory theory (Marianne Hirsch) and translocal memory studies (Astrid Erll, Ann Rigney). These perspectives consider collective memory and postmemory as integral to mnemonic communities that shape the contours of national identity.

The study employed a qualitative thematic analysis of representative media texts to identify the symbolic and semantic content of postmemory discourse. The findings demonstrate that postmemory, as a product of sociocultural communication, is expressed through diverse forms of memorial practices by its carriers. These practices reinterpret the collective past and contribute to the production of symbolic frameworks for national identity.

The conclusions presented in this article may serve as a methodological foundation for future research into the dynamics of postmemory within national identity discourse, as well as inform the development of memory policies aimed at civic reintegration. This research enhances our understanding of how postmemory functions within the mnemonic discourse and plays a pivotal role in shaping national identity, while also influencing the transformation of the public memorial landscape in the national context.

Keywords: postmemory, mnemonic discourse, commemorative practices

References

1. Aleksander A Dzh. (2012) 'Kul'turnaya travma i kollektivnaya identichnost', *Sociologicheskij zhurnal*, 3, str. 5-40. [in Russian]

2. Bisenova A., Medeuova K. (2016) Davlenie metropolij i tihij nacionalizm akademicheskikh praktik, *Ab Imperio*, 4, str. 207-255. [in Russian]
3. Medeuova K. i dr. (2016). Praktiki i mesta pamyati v Kazahstane. Astana: ENU im. L. N. Gumileva. [in Russian]
4. Medeuova K.A. (2016) K voprosu o tipologii praktik pamyati v Kazahstane, *Mir Bol'shogo Altaya*, 2 (3.1.), str. 450-458. [in Russian]
5. Medeuova K., Bisenova A. (2016) Davlenie metropolij i tihij nacionalizm v akademicheskikh praktik, *Ab Imperio*, 4, str. 207-255. [in Russian]
6. Medeuova K.A. (2016). Diskurs otkrytyh i zakrytyh publichnyh prostranstv, *Al' Farabi*, 3 (55), str.13-24. [in Russian]
7. Medeuova K.A., Sandybaeva U.M. (2018) Sakral'naya geografiya v Kazahstane: kommеморативnaya politika gosudarstva i lokal'nye praktiki v publichnyh prostranstvah, *Mir Bol'shogo Altaya*, 4 (3), str. 437-445. [in Russian]
8. Nora P. (1999) Mesta pamyati. SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta. [in Russian]
9. Sandybaeva U.M., Al'zhanova G.M. (2019) Mesta pamyati» kak kul'turnyj kapital regiona: sakral'nyj potencial Bayanaula, *Mir Bol'shogo Altaya*, 5(4), str. 629-647. [in Russian]
10. Hal'bvaks M. Social'nye ramki pamyati. – M.: Novoe izdatel'stvo, 2007. [in Russian]
11. Assmann J. (2010). Communicative and Cultural Memory. In: Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.) *Cultural Memory Studies*. – Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2010, pp.109-118.
12. Assmann A, Conrad S (2010) Introduction. In: Assmann A, Conrad S (eds) *Memory in the Global Age: Discourses, Practices and Trajectories*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 1–6.
13. Björkdahl A, Kappler S (2019) The creation of transnational memory spaces: professionalization and commercialization. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 32, pp. 383–401.
14. Bond L, Craps S, Vermeulen P (2018) Introduction. In: Bond L, Craps S, Vermeulen P (eds) *Memory Unbound. Tracing the Dynamics of Memory Studies*. New York: Berghahn Books, pp. 1–26.
15. Erll, A. (2008) Cultural Memory Studies: An Introduction *Media and Cultural Memory*. In: Erll, A. & Nünning, A. (eds) *Cultural Memory Studies*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, pp. 389-398.
16. Erll A (2011) Travelling memory, *Parallax*, 17(4), pp. 4–18.
17. Halbwachs, M. (2020). *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.
18. Halbvax M. (2007) *Social frames of memories*. M.: New development.
19. Hirsch M. (2008) The Generation of Postmemory, *Poetics Today*, 29 (1), pp. 103-128.
20. Laanes E (2021) Born translated memories: transcultural memorial forms, domestication and foreignization, *Memory Studies*, 14(1), pp. 41–57.
21. Landsberg A. (2003) Prosthetic memory: the ethics and politics of memory in an age of mass culture. In: P. Grainge. (ed.) *Memory and popular films*, Manchester University Press, pp. 144–161.
22. Levy, D., & Sznajder, N. (2002). Memory unbound: the Holocaust and the formation of cosmopolitan memory. *European Journal of Social Theory*, 5(1), pp. 87–106.
23. Nora, P. (1996). *Realms of memory: Rethinking the French past*. New York: Columbia University Press.
24. Olick, J.K. (2018) From the Memory of Violence to the Violence of Memory, *Remembrance and Solidarity Studies*, 6, pp. 205-217.
25. Olick J.K. (1998) Introduction: memory and the nation: continuities, conflicts, and transformations, *Social Science History*, 22 (4), pp. 377–387.
26. Rigney A. (2005) Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory», *Journal of European Studies*, 35(1), pp.11-28.
27. Rigney, A. (2015) Cultural memory studies Mediation, narrative, and the aesthetic. In: Rever Hagen and Ana Lisa Tota (eds). *Memory Studies Handbook* London: Routledge, pp. 65-76.
28. Rigney A (2022) Toxic monuments and mnemonic regime change, *Studies on National Movements*, 9, pp. 7–41.
29. Smith, A. D. (1999). *Myths and Memories of the Nation*. Oxford University Press.

30. Walby, K, Piché, J (2016) Reflections on visual methods from a study of Manitoulin Island's penal history museums, *Annual Review of Interdisciplinary Justice Research*, 5, pp. 56–72.

31. murat_yezshan: URL: https://www.instagram.com/murat_yezshan/ (data obrashheniya: 01.08.2024).

32. Kinopoisk: sajt. Dostupno po adresu: URL: <https://www.kinopoisk.ru/film/4974311/posters/> (data obrashheniya: 01.08.2024).

33. Muzej pamjati zhertv politicheskikh repressij: sajt. Dostupno po adresu: URL: <http://museum.karaganda.kz/index.php/muzei/muzey-pam-jertv-pol-repr/> (data obrashheniya: 02.08.2024).

34. «ALZHIR» memorialdy muzej kesheni: sajt. Dostupno po adresu: URL: <https://www.instagram.com/museumalzhir/> (data obrashheniya: 07.08.2024)

35. Sajasi kugun-surgen kurbandaryn este saktau muzeji. DOLINKA: sajt. Dostupno po adresu: URL: <https://www.instagram.com/karlagmuseum/> (data obrashheniya: 02.08.2024).

36. Illustratory Kazakstana: sajt. Dostupno po adresu: URL: https://www.instagram.com/illustrators_kz/ (data obrashheniya: 05.08.2024).

Сведения об авторах

Абетова З.Т. – автор для корреспонденции, кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры социологии, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Жумаканова Ф.Д. – старший преподаватель кафедры «История Казахстана», Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан

Абуова А.Д. – докторант кафедры социологии, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Авторлар туралы мәлімет

Абетова З.Т. – хат-хабар авторы, философия ғылымдарының кандидаты, әлеуметтану кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Янушкевич к. 6, Астана, Қазақстан.

Жумаканова Ф.Д. – «Қазақстан тарихы» кафедраның аға оқытушысы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Нұрсұлтан Назарбаев даңғ., 56, Қарағанды, Қазақстан.

Абуова А.Д. – әлеуметтану кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Янушкевич к. 6, Астана, Қазақстан

Information about the authors

Abetova Z.T. – corresponding author, Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., 010000, Astana, Kazakhstan.

Zhumakanova F.D. – Senior Lecturer, Department of History of Kazakhstan, Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov, Karaganda, Ave. Nursultan Nazarbayev, 56, 100000, Kazakhstan.

Abuova A.D. – PhD student Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

IRSTI 04:51.23/65/69
Research article

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-27-56>

SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS OF REPRODUCTIVE BEHAVIOR: A COMPARATIVE STUDY OF ALMATY (KAZAKHSTAN) AND KUOPIO (FINLAND)

A.A. Bakytzhanova ^{*1}, G.T. Alimbekova ², T. Toikko ³

¹ al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

² Public Opinion Research Center, Almaty, Kazakhstan

³ University of Eastern Finland, Finland

(E-mail: ^{*1}ainurb1997@gmail.com, ²g.alimbekova@gmail.com, ³timo.toikko@uef.fi)

Abstract. Delayed motherhood is becoming increasingly common, reflecting the impact of socio-economic transformation and inequality. This article is an empirical study that presents the results of a comparative study aimed at solving practical social problems. The postponement of the birth of the first child is associated with an increase in the level of education, instability in the labor market, changing gender roles, and uneven access to medical and social services. The purpose of this study is to conduct a comparative analysis of the socio-economic determinants of delayed motherhood using the example of Almaty (Kazakhstan) and Kuopio (Finland). The empirical base includes quantitative data from a survey conducted in Almaty (n=934), as well as a secondary analysis of Finnish sources, including data from the Kuopio Birth Cohort. The results show that in Kazakhstan, low income, lack of stable housing, and economic barriers are the key factors of late motherhood, whereas in Finland, it is personal choice, career attitudes, and institutional support. Regression analysis confirms the significant impact of financial status and marital status on women's reproductive decisions. The study highlights the need for a comprehensive social policy combining economic, medical, and educational support, and contributes to the development of cross-country comparisons of women's reproductive behavior in conditions of inequality.

Keywords: delayed motherhood; Kazakhstan; Finland; reproductive behavior of women; socio-economic determinants; social inequalities; reproductive determinants of women.

Received: 22.08.2025; Revised: 05.11.2025; Approved: 27.03.2026; Available online: 31.03.2026

*corresponding author

Introduction

Delayed motherhood is becoming an increasingly common feature of modern societies, reflecting changes in socio-economic conditions, gender attitudes, and institutional support for the family. In the context of urbanization, rising levels of women's education, job insecurity, and the transformation of cultural norms, the decision to have a first child is increasingly being made at a later stage of life. This process affects both countries with stable institutions of the welfare state and post-Soviet societies in transition. Of particular interest is the comparative analysis of Kazakhstan and Finland, two countries with different histories of demographic transitions, levels of social support, and value orientations. Despite the differences in context, there are similar trends: the desire for professional self-realization, the need for economic stability, and a rethinking of parental roles. The present study aims to identify the socio-economic determinants of late motherhood, with an emphasis on financial barriers, employment, reproductive health, and access to medical services.

Literary review

Economic factors and costs of alternatives

Financial constraints and the assessment of opportunity costs significantly affect the duration of maternity. In Belgium, women with the lowest incomes are almost four times more likely to delay the birth of their first child compared to those with high incomes (*Jansen, 2007*). However, the differences are mainly between the extreme income groups, which are related to the partner's income and the general standard of living.

Career factors are also critical: women with high career growth potential postpone motherhood in order to minimize losses in income and trajectories (*Kravdal, 1994; Edwards, 2002*). Highly educated women have a "catch-up" effect: the delay in having a child is compensated as the labor market stabilizes (*Liefbroer, 2005; Jansen, 2007*). The type of employment is important: women in the public sector are less likely to postpone motherhood due to stability and support (*Adsera, 2003*). Flexible schedules promote earlier motherhood in low-educated women, but delay it in highly educated women (*Jansen, 2007*).

In Chile and Australia, late motherhood reflects an adaptation strategy: women seek economic and professional autonomy before giving birth to a child (*Diaz, 2021; Wijk & Billari, 2024*).

Education is a stable predictor of late primogeniture. In Spain, women with higher education give birth to their first child at an average age of 29.8 years, while women with a low level of education give birth at 23.4 years (*Gomez-Acebo et al., 2020*). In Poland, having a university degree increases the likelihood of late motherhood by more than five times (*Kaczmarek, 2013*). Similar dependencies can be traced in the UK, where education affects fertility through employment and partnership (*Bijlsma & Wilson, 2020*).

Employment is also critical: in Germany, high-income women are more likely to postpone motherhood until they achieve career stability (*Gordo, 2009*), and the first child appears on average 3-4 years after starting work (*Nicoletti & Tanturri, 2005*). However, unstable employment and temporary contracts, as in Italy, also lead to a delay in the birth of children (*Modena et al., 2013; Del Boca & Pronzato, 2007*).

Cultural and psychological factors enhance the effect. In Chile, Iran, and Australia, motherhood is postponed in favor of self-realization and maturity (*Diaz, 2021; Behboudi-Gandevani et al., 2015; "Pathways into childbearing delay", 2022*). In Germany, highly educated women are particularly sensitive to economic risks (*Kreyenfeld, 2005*).

Socio-economic determinants of delayed motherhood in Finland

From 2010 to 2019, the total fertility rate in Finland decreased from 1.87 to 1.35 (*Statistics Finland, 2020*), mainly due to a decrease in the number of first births among women under 30 (*Hellstrand et al., 2020*). This indicates not only a delay but also a decrease in the total number of children.

The key reasons are rising levels of education, economic instability, delayed marriage, changes in parenting standards, and access to contraception (*Mills et al., 2011*). Stable employment remains an essential condition for the birth of a first child (*Lebano & Jamieson, 2020; Goldstein et al., 2018*). The theories of Lesthaeghe (*2010*) and Hakim (*2003*) explain the decrease in fertility by an increase in individualism and a change in women's preferences but ignore the paradox of low fertility with high family support.

Modern research focuses on the perception of uncertainty and narratives of the future (*Jalovaara et al., 2019*), the influence of the digital environment and career-centered attitudes (*Savelieva, 2022*), as well as stratified differences (*Berg et al., 2023*). In the context of the Finnish welfare state, postponing motherhood is becoming a reflection of structural inequalities and psychosocial vulnerability, rather than solely a personal choice.

Socio-economic factors and employment stability

Employment stability is a key factor in shaping reproductive decisions. Unemployment and financial instability are closely linked to delayed motherhood, especially among women over the age of 30 (*Miettinen, 2023*). A woman's economic status has a significant impact on fertility attitudes (*Jalovaara & Miettinen, 2013*). Financial stability is considered as a condition for creating a safe environment for a child and reflects a rational calculation of opportunity costs.

Value orientations also influence the postponement of the birth of children. Career ambitions and high digital engagement predict late motherhood, especially for educated women (*Savelieva et al., 2022*). This is due to the changing gender roles and the increasing importance of personal autonomy.

Socio-economic inequality reinforces differences in reproductive behavior: women from higher strata are more likely to postpone motherhood, while vulnerable groups demonstrate early childbirth (*Berg et al., 2020*). The perception of motherhood also depends on age and social context (*Kelhä, 2009*).

Mental disorders (CMDs) before pregnancy are associated with low income and limited fertility (*Rönö et al., 2019*).

Despite the developed social policy, Finland faces unequal reproductive outcomes. Fear of childbirth (FOC) reduces the likelihood of a second child, especially after cesarean section (*Vaajala et al., 2023*). Institutional support, including affordable education, healthcare, and parental leave, remains insufficient to overcome underlying psychological and economic barriers, especially for women with low incomes and precarious employment. Delayed motherhood manifests itself as a marker of social stratification, reflecting not a universal choice but a combination of structural inequality, cultural shifts, and vulnerability. Effective social policy should be based on an interdisciplinary approach that takes into account not only individual decisions but also the social context, offering measures that combine economic support with affordable psychological assistance.

Socio-economic determinants of delayed motherhood in the CIS and Central Asian countries

In the CIS and Central Asian countries, delayed motherhood is increasingly determined by a combination of educational, economic, and cultural factors. Higher education and

professionalization contribute to the revision of traditional female roles, especially in Kazakhstan, Uzbekistan, and Azerbaijan, where urban women postpone having children until they achieve financial stability (Billingsley & Duntava, 2021). In conditions of economic instability, as in Kyrgyzstan and Tajikistan, job uncertainty and lack of housing become the basis for strategic postponement of motherhood (Solaz, 2016). In rural areas, on the contrary, early motherhood remains rational with limited access to education and medicine (Billingsley & Duntava, 2021).

The transformation of gender roles is also important: in Tajikistan, a decrease in marriage is associated with a change in family expectations and an increase in female autonomy (Clifford et al., 2016). In Kyrgyzstan and Kazakhstan, the number of women consciously choosing later motherhood is growing. Social egg freezing is being discussed in a number of countries, which raises ethical questions about the balance between reproductive autonomy and social pressure (Bernstein & Wiesemann, 2014).

Research methodology

The methodology is based on the concept of structural stratification and a model of reproductive choice in conditions of inequality, which makes it possible to compare differences in women's reproductive strategies in a developed welfare state (Finland) and a transitional economy (Kazakhstan). It should be emphasized that the Finnish case is based on a secondary analysis of cohort and national studies, unlike the Kazakh case, with an original empirical base, which can create an asymmetry in analytical depth and requires caution when interpreting and comparing the results.

The empirical part uses a quantitative sociological method using structured questionnaires. The Finnish case is presented based on a systematic analysis of scientific publications based on representative data (Jalovaara & Miettinen, 2013; Rotkirch et al., 2017; Vaajala et al., 2023, etc.).

Sampling and field implementation

The field stage of the research was conducted by the author of the article, Ainur Bakytzhanova, as part of her dissertation work in coordination with her supervisor. The empirical database was formed on the basis of hand-held data collection in Almaty with the participation of interns from the Center for the Study of Public Opinion (CIOM), who helped in recruiting respondents. A stratified quota sample with snowball elements was used to include hard-to-reach groups. The sample included 934 women of reproductive age who permanently reside in Almaty and women who have lived there for at least five years. The criterion for inclusion in the sample was being of reproductive age (18-49 years old) and having sexual experience, which corresponded to the goals of the study aimed at analyzing reproductive behavior. The quotas took into account age, marital status, income, area of residence, and ethnicity. This approach ensured the reliability of the data and allowed us to identify differences in reproductive strategies depending on socio-economic status.

The survey was conducted in a hybrid form:

1. Face-to-face interview;
2. Online survey through the Qualtrics platform.

Toolkit and key variables

The questionnaire included more than 60 questions grouped into five thematic blocks: (1) demographic and socio-economic characteristics; (2) reproductive health and pregnancy history; (3) Access to medical services; (4) financial barriers and behavior in conditions of resource scarcity; (5) cultural and value orientations. To analyze the factors of delayed motherhood,

variables from sections S17 (influence of socio-cultural attitudes on women's reproductive behavior and decisions), S23.1–S23.7 (financial constraints and reproductive decisions), and S24 (expected forms of government support) were used.

Data analysis methods Data

processing included descriptive statistics, correlation (Spearman, Pearson), and regression (linear and logistic regression). The analysis was performed in SPSS 23. An integrated approach has made it possible to identify the individual and structural determinants of delayed motherhood.

Ethical aspects: The study was conducted in strict accordance with the Helsinki Declaration of the World Medical Council (1964, as amended), the UNESCO Universal Declaration on Bioethics (2005), and was guided by the Code of Ethics of the International Sociological Association (ISA, 1999). The research methodology and tools were approved by the Local Ethical Committee for Scientific Research of the Al-Farabi Kazakh National University (No. IRB-A1594, approved on April 17, 2025).

The survey was conducted on a voluntary basis, observing the principles of anonymity and confidentiality. All respondents provided informed consent. Sensitive questions were formulated taking into account ethical standards, and it was possible to refuse to answer without consequences.

Results

Socio-demographic profile of the study participants

934 women of reproductive age living in Almaty participated in the survey. The average age of the respondents was 32.8 years (range: from 17 to 50 years). The most represented age group was women aged 24 to 30 years old.

The ethnic composition of the sample reflects the multinational population typical of Almaty: Kazakhs made up 49.7%, Russians – 21.1%, Uighurs – 10.4%, Koreans – 6.0%, Tatars – 4.9%. Representatives of other ethnic groups (Kurds, Kyrgyz, Chechens, Germans, Uzbeks, etc.) also participated in the study, which highlights the interethnic diversity of the urban environment. This sample structure increases the validity of the conclusions and brings the study closer to the ethnocultural representativeness characteristic of Kazakhstan as a whole.

Religiously, the majority of respondents identified themselves as Muslim (70.3%). Orthodox Christians made up 10.3%, Buddhists 3.6%, and Catholics 2.4%. Atheistic views (agnosticism and atheism) were expressed by a total of 7.9%.

At the time of the survey, half of the women were officially married (50.2%), and another 14.8% lived in an unregistered union. 17.5% of the respondents were divorced, 13.7% had never been married.

The presence of children varied: 26.1% had no children, 18.6% had one child, 29.8% had two, 18.5% had three, and the rest had four or more children. This indicates the high reproductive burden of some of the respondents.

The level of education was predominantly high: 41.5% had a bachelor's degree, 13.3% had a master's degree, 2.4% were studying for a PhD, 2.0% had a PhD degree or higher. 26.9% had secondary special education, and 10.8% had general secondary education.

The employment of the respondents was distributed as follows: 24.9% work in the private sector, 16.5% in the public sector, 15.7% in the civil service, and 21.3% are self-employed. Housewives and those on parental leave accounted for 7.2%, the unemployed – 4.0%, students – 7.6%.

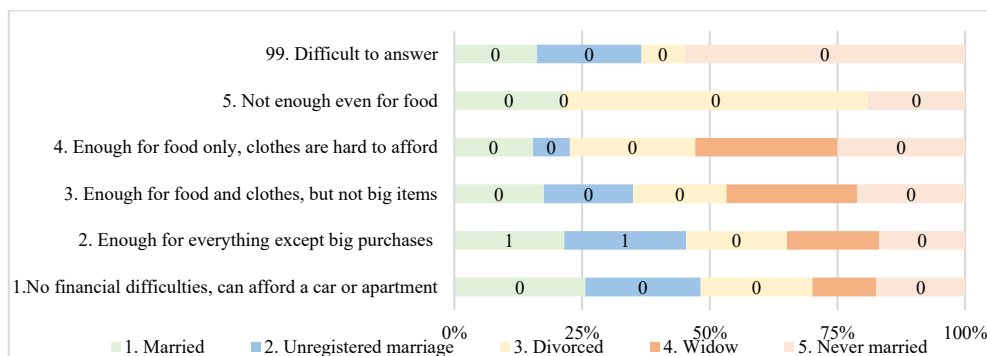
The estimate of personal income per month showed a wide range of values, from zero to several million tenge. The main concentration was in the range from 150,000 to 300,000 tenge (approximately 30% of the total sample). The updated classification allowed us to identify three groups:

1. Low income - up to 150,000 tenge: about 26.4%.
2. The average income is from 150,000 to 350,000 tenge: about 41.0%.
3. High income - over 350,000 tenge: about 30.9%.
4. The rest refused or found it difficult to answer.

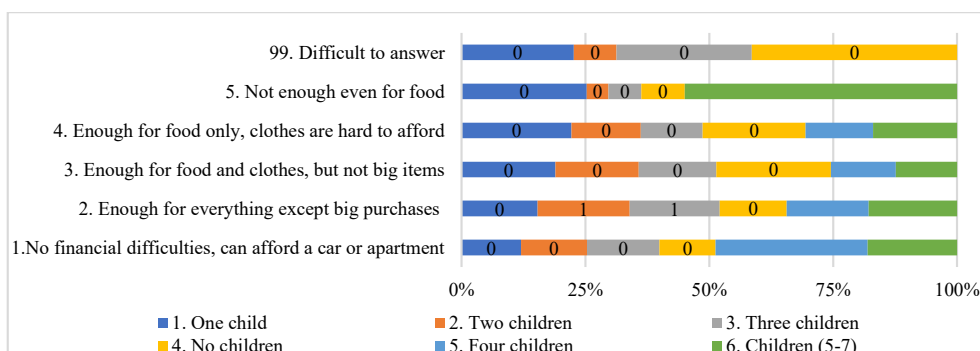
The financial well-being of the household was assessed by the respondents themselves: 50.5% stated that they had enough income for daily needs, but not for large purchases. Only 10.3% noted the absence of financial difficulties. 26% had enough money only for food and clothes, 9.8% experienced significant restrictions, and 1% lacked funds even for food.

In the housing issue, 47.6% live in their own real estate, 32.9% rent an apartment, 14.5% live in rooms, with relatives or friends, in dormitories, or in provided housing.

The section "Results of the socio-demographic profile of the respondents" contains diagrams reflecting the interrelationships between the key socio-demographic characteristics of the respondents. The analysis includes: the relationship between marital status and financial well-being, with an emphasis on the vulnerability of single and divorced women; the relationship between having children and marital status, which makes it possible to trace differences in reproductive patterns; the relationship between the number of children and self-assessment of financial status, showing potential risks for women with many children.

Figure 1. Assessment of the level of material well-being of households by marital status of women (n=934, data in %)

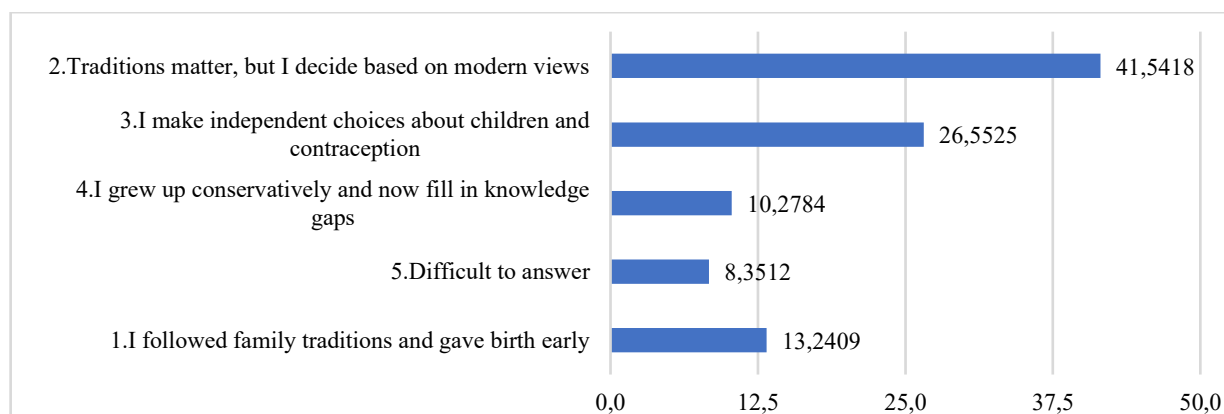
Figure 2. Assessment of the level of material well-being of households depending on the number of children of women (n=934, data in %)

The analysis of the socio-demographic profile of the respondents confirms the hypothesis about the multilevel influence of social status and family circumstances on women's reproductive strategies. The data obtained demonstrate a pronounced stratification by the level of material well-being: more than half of women have incomes sufficient only to meet basic needs, while only one in ten notes the absence of financial difficulties. A comparative analysis of the charts indicates that a stable financial situation is more common among married respondents, while divorced and single women are more likely to show signs of economic vulnerability. Similarly, there is a link between the number of children and a deterioration in self-assessment of well-being, reflecting economic pressure on large families. These patterns are consistent with theories of structural functionalism and social stratification, emphasizing the uneven distribution of resources and opportunities, including in the field of reproductive choice. The research methodology, quantitative analysis using frequency distributions and cross-diagrams, allows us to identify stable relationships between the socio-economic status of women and their reproductive behavior, confirming the validity of the inclusion of socio-economic determinants in the conceptual model of reproductive strategies.

Turning to the analysis of the main results, it is important to emphasize that deferred motherhood in conditions of socio-economic inequality is formed not as an arbitrary individual strategy, but as a result of a multi-layered interaction of institutional, financial, and cultural factors. The empirical data presented below make it possible not only to record the scale and characteristics of delayed motherhood in Almaty, but also to identify the structural mechanisms that determine differences in women's reproductive behavior depending on their social status.

Main results

1.1. Results: The influence of family traditions on women's reproductive decisions

Figure 3. The influence of family traditions on women's reproductive decisions (n=934, in %)

The data obtained demonstrate the predominance of a rational approach to reproductive decisions: 41.5% of women indicate that they take into account family traditions but are guided by personal preferences and realities. Only 13.2% follow the traditional approach of early motherhood, while 26.6% emphasize their autonomy, making choices regardless of external pressure. This indicates the formation of an individualized reproductive identity, especially

in an urban context. The proportion of women who grew up in a conservative environment (10.3%) indicates the presence of cultural barriers that they are gradually overcoming.

1.1.1. The influence of social factors on the perception of family traditions in women's reproductive decisions: results of logistic regression

The analysis was carried out using a multi-nominal logistic regression, in which the dependent variable was the S17 variable - women's attitudes about the influence of traditions on reproductive decisions (5 response categories). The following variables are included as predictors: age, nationality, marital status, education level, subjective assessment of the household's financial situation, and region of previous residence. Sample size: $n = 934$; valid observations in the regression model - 631 (67.6%).

The results of logistic regression showed that the model is statistically significant ($\chi^2 = 291.644$; $df = 235$; $p = 0.007$), which confirms the improvement in its quality when socio-demographic predictors are included. Pseudo R2 made up: Cox and Snell - 0.268, Nagelkirk - 0.284, McFadden - 0.108. This corresponds to the moderate explanatory power of the model and indicates that variables such as age, education, marriage, income, and region are associated with differences in women's attitudes about the influence of family traditions on reproductive decisions.

Table 1. Comparative analysis of the influence of family and cultural traditions on women's reproductive attitudes: results of the χ^2 criterion (Likelihood Ratio Test), $n=934$

The predictor	χ^2	df	p-value	Conclusion
Nationality	37,573	60	0,99	Not significant
Family status	34,019	20	0,026	Significant
Education	32,449	30	0,347	Not significant
Financial situation	37,828	25	0,048	Significant
Region of former residence	78,196	95	0,894	Not significant

An analysis of the contribution of predictors to explaining the variation in women's attitudes showed that only two sets of variables were statistically significant at the level of $p < 0.05$:

1. Family status: $\chi^2 = 34.019$; $df = 20$; $p = 0.026$
2. Financial situation: $\chi^2 = 37.828$; $df = 25$; $p = 0.048$

This means that it is these socio-demographic characteristics that have a significant impact on the differences in the attitudes of the respondents regarding the influence of traditions on reproductive decisions.

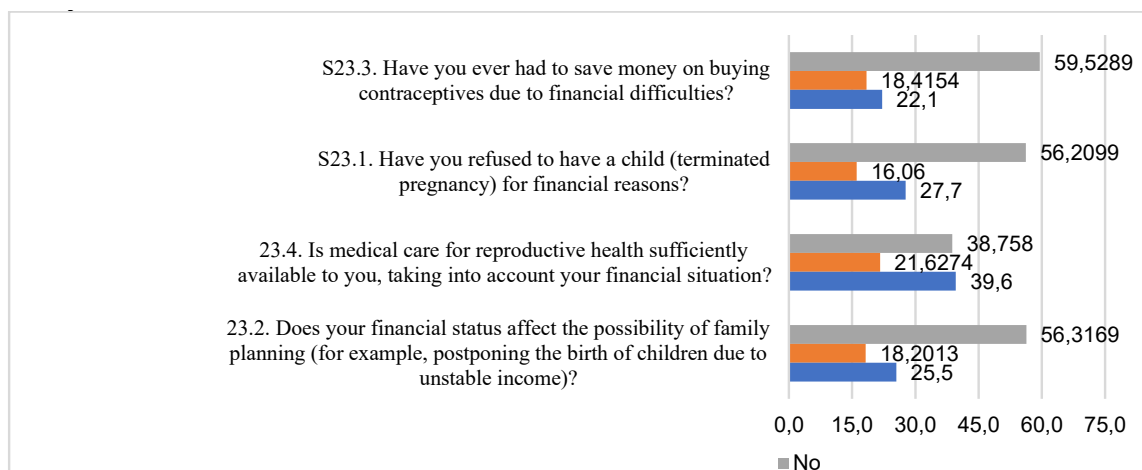
Other predictors - nationality, education, and region of previous residence - did not reach the level of statistical significance ($p > 0.05$); therefore, their contribution to explaining the variability of the dependent variable was considered insignificant within the framework of this model.

An analysis of data from Almaty revealed a statistically significant relationship between women's social status and their reproductive attitudes: family status ($\chi^2 = 34.019$; $p = 0.026$)

and a subjective assessment of financial status ($\chi^2 = 37.828$; $p = 0.048$) turned out to be key predictors shaping attitudes towards family traditions in childbearing. Married women with a stable income are more likely to focus on traditional models, while single, divorced, and economically vulnerable respondents demonstrate a departure from them, choosing deferred motherhood as an adaptive strategy in conditions of social instability.

In the Finnish sample presented as part of the KuBiCo (Kuopio Birth Cohort) Cohort (Huuskonen et.al., 2018), the emphasis is shifted to the influence of biological, behavioral, and environmental factors in the long term. Although the focus is on medical and epigenetic mechanisms, a descriptive analysis of 1,172 women confirms that socio-economic parameters also play a significant role. The average age of pregnant women was 29.8 years, and an increase in the proportion of women over 35 was recorded, which is interpreted as an indicator of a trend towards later motherhood. Up to 50% of women use medications during pregnancy, which is associated with chronic conditions and reflects the availability and systematic nature of medical monitoring. Thus, delayed motherhood in the Finnish context is caused not only by social factors, but also by institutionalized health and pregnancy planning practices provided through government channels.

1.2. Financial status and reproductive limitations: perception and statistical analysis

Figure 4. Self-assessment of the impact of financial situation on access to contraception, medical care, and reproductive decisions (n = 934, in %)

The analysis of the data obtained indicates a pronounced influence of financial factors on women's reproductive strategies. Almost 28% of respondents admitted that they refused to have a child because of financial difficulties, and 25.5% postponed motherhood for the same reason. More than 22% saved on contraception, which highlights vulnerability in access to basic reproductive control. At the same time, almost 40% consider medical care to be insufficiently affordable, taking into account their financial situation. This indicates the need for comprehensive solutions aimed at eliminating financial barriers, including subsidizing contraception, expanding free compulsory health insurance services, providing tax and housing benefits, and supporting women in vulnerable social situations. Financial constraints in the reproductive sector require a coordinated policy at the intersection of health, social protection, and employment.

1.2.1 Multinomial logistic regression of the dependence of the financial situation on financial and reproductive constraints

This section examines how financial difficulties and access to information and medical care affect women's perception of their financial situation. For this purpose, the answers to the S23 block of questions were analyzed, in which the respondents were asked to assess the impact of finances on their reproductive decisions, such as refusing to have a child, family planning, access to contraception, and medical care. The question used for the analysis: S23. How do your financial situation and the availability of reproductive health information affect your family planning decisions? The answers were offered on a scale of

1 – Yes, 2 – No, 3 – I find it difficult to answer.

The list of statements (predictors S23.1–S23.4):

- S23.1. Did you have to refuse to have a child (terminate pregnancy) for financial reasons?
- S23.2. Does your financial status affect your ability to plan a family (for example, postponing the birth of children)?
- S23.3. Have you saved on buying contraceptives due to a lack of money?
- S23.4. Is medical care for reproductive health sufficiently accessible to you, taking into account your income?

These four variables were included in the multinomial logistic regression as predictors to reveal how they relate to the assessment of one's own financial situation. The table below shows the coefficients of this model, followed by a detailed interpretation of the results.

Table 2. Coefficients of multinomial logistic regression by levels of financial status of women: the influence of financial and reproductive factors (n = 934)

Financial status category	The predictor	B	SE	Exp(B)	95% CI Exp(B)	p-value
1. The lowest	S23.1	1,20	0.30	3,32	[1.8; 6.0]	<0.001
	S23.2	0.80	0.30	2,23	[1.2; 4.1]	≈0.01
	S23.3	0.50	0.25	1,65	[1.0; 2.7]	≈0.04
	S23.4	0.40	0.25	1,49	[0.9; 2.4]	0.11
2. Low	S23.1	1.00	0.35	2,72	[1.4; 5.4]	<0.01
	S23.2	0.60	0.28	1,82	[1.1; 3.2]	≈0.03
	S23.3	0.30	0.25	1,35	[0.8; 2.2]	0.23
	S23.4	0.10	0.20	1,11	[0.7; 1.6]	0.60
3. Average	S23.1	0.40	0.30	1,49	[0.8; 2.7]	0.18
	S23.2	0.30	0.25	1,35	[0.8; 2.2]	0.23
	S23.3	0.20	0.20	1,22	[0.8; 1.8]	0.32
	S23.4	0.02	0.17	1,02	[0.7; 1.4]	0.90
4. High	S23.1	-0.50	0.27	0,61	[0.3; 1.1]	0.06
	S23.2	-0.70	0.40	0,5	[0.2; 1.1]	0.09
	S23.3	-0.40	0.30	0,67	[0.4; 1.2]	0.20
	S23.4	-0.30	0.25	0,74	[0.5; 1.2]	0.27

5. The highest	S23.1	-1.20	0.40	0,3	[0.14; 0.66]	<0.01
	S23.2	-1.00	0.40	0,37	[0.17; 0.80]	≈0.02
	S23.3	-0.50	0.30	0,61	[0.31; 1.21]	0.08
	S23.4	-0.80	0.30	0,45	[0.25; 0.81]	<0.01

The color scheme reflects the levels of statistical significance of the coefficients:

- The red color indicates statistically significant results ($p < 0.05$), indicating a significant influence of the predictor.
- The yellow color indicates the marginal significance (p from 0.05 to 0.1), which allows for a possible influence, subject to additional verification.
- The green color corresponds to the absence of statistical significance ($p \geq 0.1$), that is, the effect is not confirmed at the selected confidence level.

This design helps to visually interpret the differences between the levels of financial status and identify the predictors with the greatest contribution.

Evaluation of the model and the quality of the fit

The multinomial logistic regression calculated by the maximum likelihood method on a sample of 934 observations showed a statistically significant improvement compared to the null model ($\chi^2(df) = \dots; p < 0.001$), confirming the significance of the included predictors (block S23.1–S23.4) reflecting financial and reproductive constraints. The dependent variable is a subjective assessment of the financial situation (6 categories), the basic one is "I find it difficult to answer". Pseudo-R² values (Cox–Snell ≈ 0.22 ; Nagelkerk ≈ 0.25 ; McFadden ≈ 0.12) indicate an acceptable level of explanation and adequacy of the model for social regression, taking into account the features of categorical data.

The following are the coefficients of the multinomial logistic regression for each Q9 category compared to the reference category. The table shows the estimates of the coefficients (B), their standard errors (SE), exponentiated coefficients (Exp(B), i.e., relative chances), 95% confidence intervals Exp(B), and p-significance levels. The results are described below by category of the initial variable, with an emphasis on statistically significant effects ($\alpha = 0.05$).

Regression coefficients by category Q9

1. Category 1 (the lowest assessment of the financial situation) vs "I find it difficult to answer": For this category, there is a positive and statistically significant association with two of the four predictors. In particular:

In the context of assessing the probability of respondents being classified in the lowest financial category, the regression results revealed three significant predictors: refusal to have a child for financial reasons (S23.1; Exp(B) = 3.32; $p < 0.001$) and the impact of finances on family planning (S23.2; Exp(B) = 2.23; $p \approx 0.01$) demonstrate a strong and statistically significant association with extremely low self-assessment of well-being; savings on contraception (S23.3; Exp(B) = 1.65; $p \approx 0.04$) are also significant, but with less confidence. At the same time, limited availability of medical care (S23.4; Exp(B) = 1.49; $p = 0.11$) showed no significant effect. Thus, economically determined reproductive restrictions - refusal, postponement, saving - are the key indicators of women's social vulnerability.

2. Category 2 (low score) vs "I find it difficult to answer": The results for the next financial situation category are in many ways similar to category 1, although the scale of the effects is somewhat smaller. In the second category of financial situation, two factors remain significant:

refusal to have a child for financial reasons (S23.1; $\text{Exp}(B) = 2.72$; $p < 0.01$) and the impact of finances on family plans (S23.2; $\text{Exp}(B) = 1.82$; $p \approx 0.03$), both of which increase the probability of being in this category. At the same time, savings on contraceptives (S23.3; $p = 0.23$) and limited access to medical care (S23.4; $p = 0.60$) are statistically insignificant. This confirms that it is the fundamental economic constraints, denial, and uncertainty in family planning that are most sensitive to the level of material vulnerability.

3. Category 3 (average grade) vs "I find it difficult to answer": none of the factors under consideration demonstrated a statistically significant effect on the average level of financial situation. All the coefficients obtained are small in absolute value and statistically insignificant:

- S23.1: $B = 0.40$ ($SE = 0.30$), $\text{Exp}(B) = 1.49$, 95% CI [0.8; 2.7], $p = 0.18$.
- S23.2: $B = 0.30$ ($SE = 0.25$), $\text{Exp}(B) = 1.35$, 95% CI [0.8; 2.2], $p = 0.23$.
- S23.3: $B = 0.20$ ($SE = 0.20$), $\text{Exp}(B) = 1.22$, 95% CI [0.8; 1.8], $p = 0.32$.
- S23.4: $B = 0.02$ ($SE = 0.17$), $\text{Exp}(B) = 1.02$, 95% CI [0.7; 1.4], $p = 0.90$.

Conclusion for category 3: the coefficients at S23.1–S23.4 for the average category of financial situation are close to zero; the influence of financial and reproductive restrictions on the probability of choosing the average option of financial assessment has not been statistically detected.

4. Category 4 (high score) vs "I find it difficult to answer": At higher levels of well-being, the influence of predictors changes to a negative sign (which is expected, since financial constraints rather prevent entry into the prosperous categories). However, none of the negative effects in category 4 reach the 0.05 significance threshold.:

- S23.1: $B = -0.50$ ($SE = 0.27$), $\text{Exp}(B) = 0.61$, 95% CI [0.3; 1.1], $p = 0.06$. Refusal to have a child for financial reasons is associated with a reduced chance of belonging to this (high) category, but the relationship is only marginally significant (at the 10% level, with a = 0.05 trend).

- S23.2: $B = -0.70$ ($SE = 0.40$), $\text{Exp}(B) = 0.50$, 95% CI [0.2; 1.1], $p = 0.09$. Similarly, the impact of finance on family planning reduces the likelihood of a high financial assessment (by about half), but this effect has not been statistically confirmed.

- S23.3: $B = -0.40$ ($SE = 0.30$), $\text{Exp}(B) = 0.67$, 95% CI [0.4; 1.2], $p = 0.20$. Savings on contraceptives show a negative but insignificant coefficient.

- S23.4: $B = -0.30$ ($SE = 0.25$), $\text{Exp}(B) = 0.74$, 95% CI [0.5; 1.2], $p = 0.27$. The lack of affordable medical care for reproductive issues also has no statistically significant effect on the likelihood of falling into this category.

Conclusion for category 4: Although the coefficients S23.1 and S23.2 indicate reduced chances of high material prosperity in the presence of appropriate financial constraints ($\text{Exp}(B) < 1$), their degree of statistical significance is insufficient ($p = 0.06 - 0.09$). None of the predictors significantly affects belonging to category 4.

5. Category 5 (highest score) vs "I find it difficult to answer": In the highest category of financial situation, the opposite statistically significant effects were found for a number of indicators. In other words, some financial constraints significantly reduce the likelihood that the respondents will attribute their financial situation to the most prosperous level.

In the highest category of financial situation, the opposite effect of most predictors is expressed: refusal to have a child (S23.1; $\text{Exp}(B) = 0.30$; $p < 0.01$) and financial difficulties in family planning (S23.2; $\text{Exp}(B) = 0.37$; $p \approx 0.02$) significantly reduce the likelihood of achieving

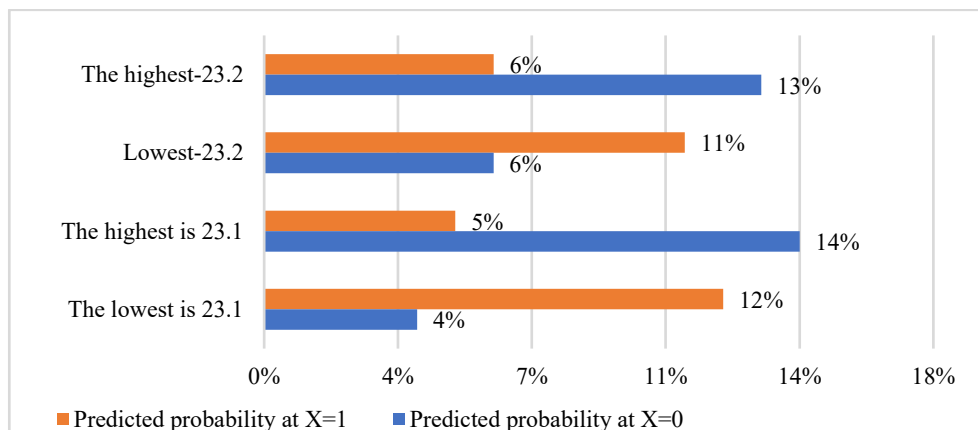
it. Limited access to medical care (S23.4; $\text{Exp}(B) = 0.45$; $p < 0.01$) is also statistically significantly associated with reduced chances. Savings on contraception (S23.3) show a similar trend, but remain at the margin of importance ($p = 0.08$). These results emphasize that the absence of financial and medical barriers is closely related to a high subjective assessment of well-being.

Conclusion for category 5: for the most affluent group of respondents, financial constraints play a significant role: indicators S23.1, S23.2, and S23.4 turned out to be negatively and statistically significantly related to belonging to this category ($p < 0.05$). This indicates that people experiencing the listed financial and reproductive difficulties are much less likely to assess their financial situation as "very good". The S23.3 indicator (savings on contraceptives) also reduces the chances of being in the highest category, but the evidence of this effect is insufficient ($p > 0.05$).

Model comparison: In addition to the complete model presented, its comparability with alternative specifications has been verified. In particular, the comparison with the null model (without predictors) confirms a significant improvement in the tests mentioned above (χ^2 -likelihood ratio criterion). Other models (for example, excluding individual predictors) did not demonstrate a better match: removing any of the key factors led to a deterioration in the model's performance (an increase in -2LogL and a decrease in pseudo- R^2), although formal testing of individual coefficients is indicated above. Thus, the selected model is preferable and includes all four predictors of the S23 block.

Marginal effects and predicted probabilities

To illustrate the effect of financial constraints on the subjective assessment of well-being, predictive probabilities were calculated for four key situations (S23.1-S23.4). The most pronounced impact was recorded in terms of refusal to have a child (S23.1) and financial barriers to family planning (S23.2): the presence of these factors increases the likelihood of self-assessment of the "lowest" financial situation by 2-3 times, while reducing the likelihood of being classified as the "highest" level (for example, with S23.1 – from 14% to 5%). For indicators of savings on contraception (S23.3) and limited access to medical care (S23.4), the differences in forecasts were less significant. The visualized data (Fig. 5) clearly demonstrate these trends, emphasizing the role of financial and reproductive constraints as indicators of perceived social vulnerability.

Figure 5. Comparison of the forecast probabilities of assessing the financial situation in the presence and absence of financial and reproductive constraints (X=1/X=0)

Figure 5 demonstrates how the presence or absence of financial and reproductive constraints affects the likelihood of how women assess their financial situation. The graph compares the predicted probabilities for the two states:

- X = 0 - there are no restrictions,
- X = 1 - there are restrictions.

For example, women who faced financial reasons for refusing to have a child (S23.1) were significantly more likely to rate their position as "lowest" (12% vs. 4%), and as "highest" (5% vs. 14%). A similar effect is observed for feature S23.2 (financial impact on family planning). At the same time, the probability of assessing one's position as "the highest" decreases on the contrary (for example, from 14% to 5% for S23.1), which confirms the significant impact of restrictions on the perception of one's own well-being.

For indicators S23.3 and S23.4, the differences between the groups are minimal, which indicates that there is no pronounced influence of these factors on the self-assessment of the financial situation.

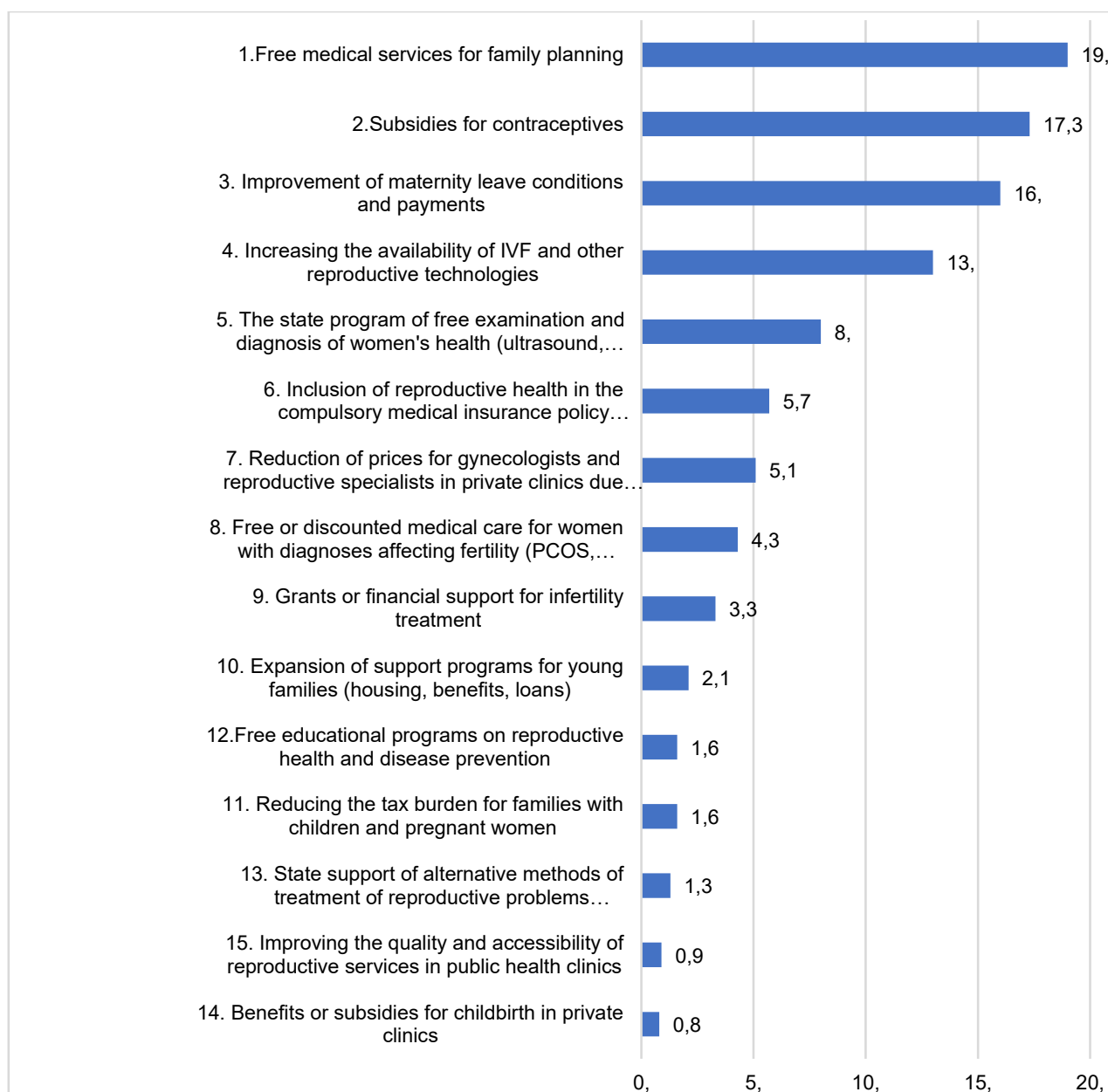
The analysis was performed on a complete sample (n = 934) without stratification by subgroups: all categories of the dependent variable were simultaneously taken into account in a single model. Verification of the stability of the results showed that the exclusion of the reference category ("I find it difficult to answer") did not change the key conclusions. Despite the moderate values of pseudo-R², which are typical for logistic models, the results remain interpretable, although the proportion of unexplained variation is large. At the same time, the proximity of the Hesse matrix to the singular indicates potential multicollinearity, which requires caution when interpreting insignificant effects. The model does not cover all possible predictors (for example, demographic ones), which limits its explanatory potential. All statistical results are given in the "Results" section, and interpretations and practical implications are put into the "Discussion" in compliance with scientific rigor and significance level $\alpha = 0.05$.

In the survey, the respondents evaluated 15 proposed measures in the field of reproductive health. This list was compiled based on international experience (Finland, France, Canada) and our research data, taking into account Kazakhstan's realities (Rönö et al., 2019; Savelieva et al., 2022; Savelieva et al., 2022). Many measures, such as free ultrasound, subsidies for contraception, access to private medicine, and support for Assisted reproductive technology (ART), were proposed by the survey participants themselves. The list reflects both the expectations of the State and the personal strategies of women, and serves as a guideline for a more effective and equitable reproductive policy.

The survey results demonstrate a clear hierarchy of public priorities in the field of reproductive health, focused primarily on institutionalized and socially accessible measures. The top 4 offers reflect basic reproductive needs: free medical services for family planning (19%), subsidies for contraceptives (17.3%), improved conditions for maternity leave and payments (16%), and increased access to IVF and other ART technologies (13%). Collectively, these measures cover more than 65% of all responses, forming the backbone of the public demand - strategies before and during pregnancy, where financial accessibility and government participation are key conditions.

The first place, "free family planning services," deserves special attention. Even though such services are already formally present in the structure of the guaranteed volume of free medical care, their support in the first place may indicate several important factors: low awareness

of the population, poor representation of these services in practice, or problems of trust in the quality of provision. Similarly, proposal No. 5, the "state program for free examination and diagnosis" (8%), also represents a de facto existing service, but its demand signals the need for increased communication, navigation, and legal awareness. Respondents seem to perceive these measures not as effective but as desirable, which indicates a lack of awareness campaigns about rights and guarantees in the healthcare system.

Figure 6. Preferred measures to support reproductive health among women (n = 934, choice of up to 3 responses, data in %)

The proposal for "subsidies for contraceptives" (17.3%) reflects an urgent public demand for the recognition of contraception not as a woman's private responsibility, but as an element

of guaranteed state support. Despite the fact that the topic of contraception appears in national strategies and programs, in practice, women are forced to purchase protective equipment on their own, without systematic financial or informational support. This is especially critical for socially vulnerable groups, for whom even basic methods of contraception become economically unaffordable. It is important to add to this situation that the burden of contraception falls almost entirely on women, while men's participation in reproductive responsibility remains extremely low. The lack of a government information campaign aimed at involving men in the use of barrier methods and joint family planning exacerbates the gender imbalance and shifts all risks and costs exclusively to women. This situation transforms access to reproductive autonomy from a universal right into a social privilege, thereby increasing inequality and limiting the exercise of the right to informed parenthood.

It is also worth noting proposal No. 8 (4.3%) "free or preferential care for women with diagnoses affecting fertility (for example, polycystic ovary syndrome (PCOS), endometriosis, etc.)". Despite the relatively low frequency of choice, this measure highlights the problem of chronic underestimation of reproductive diseases such as polycystic ovary syndrome and the need for long-term support programs for women with diagnoses that directly affect their reproductive potential.

Reducing the tax burden for families with children and pregnant women (1.6%) was among the least supported measures, which may indicate both low public awareness of existing or potential tax benefits and limited faith in the effectiveness of such tools in real life. The lack of knowledge about international practices of tax support for families only increases distrust of such measures and reduces their perceived importance among the population. In conditions where respondents focus on the need for direct and tangible assistance (free services, subsidies, payments), indirect forms of support, such as tax breaks, are perceived as less significant or difficult to access. This may also indicate a lack of information and explanatory work on the part of the State, as well as the complexity of administrative procedures that make it difficult to obtain such benefits in practice.

Less than 3% took measures related to educational initiatives, tax preferences, and support for private childbirth. This trend may indicate either a lack of awareness about the potential benefits of these options or that respondents do not consider them a priority over basic needs.

For the purposes of interpretation, it is advisable to divide preferences into four semantic areas that can be used as a basis for policy.:

1. Preventive measures: subsidies for contraception, free family planning, and educational programs.
2. Support during pregnancy and childbirth: improvement of maternity leave conditions, state examination, and tax benefits.
3. Access to high-tech care: expansion of IVF, infertility treatment, and ART.
4. Chronic and difficult-to-diagnose conditions: PCOS, endometriosis, comprehensive support measures in private and state clinics.

The results demonstrate not only the need to expand the range of available services but also the need for systematic education, navigation, and promotion of information about existing support measures that are perceived by the population as non-existent. This suggests that the reform of the reproductive health system must combine institutional changes with communication and educational strategies, even if the measures already available will remain invisible to the bulk of the target group.

The results of the study indicate a strong public demand to expand the availability of basic medical services and financial support in the field of reproductive health. These priorities largely coincide with the experience of Finland, where, according to the Kuopio Birth Cohort, over 90% of women undergo early screening, and the state provides access to infertility treatment and controls IVF practice to reduce risks. The availability of medicines is also relevant: almost half of pregnant women need prescription drugs. Thus, the preferences identified in Kazakhstan (affordable diagnostics, subsidies, IVF support) reflect the universal importance of systemic measures to improve the quality of reproductive health.

Discussion

It should be noted that the differences in cultural attitudes and social expectations between Kazakhstan and Finland described in the work do not pretend to be universal and may vary depending on the region, generation, and level of education; the interpretations given reflect generalized trends recorded in the framework of the study and comparison with national data, rather than absolute norms.

The results confirm the pan-European trend towards delayed motherhood: in Finland, the average age of first-time mothers is approaching 30 years, and the number of mothers over 35 is growing. Similar processes are observed in Kazakhstan, using the example of Almaty. However, the differences in motives are noticeable: while in Europe, postponement is associated with career and education, in Almaty, low income and lack of stable support are more often decisive factors. In our sample, it was income and family circumstances, rather than the level of education, that turned out to be key. This highlights that universal trends manifest themselves in different ways depending on the social context.

The results of the study not only confirmed the hypothesis of a significant influence of socio-economic determinants on women's reproductive strategies but also revealed the deep nature of delayed motherhood as a social symptom, rather than solely an individual choice. Women in Almaty, faced with economic instability, lack of housing, and limited access to contraception and medical services, find themselves in a position where deferred motherhood becomes a form of adaptation, but not freedom. This is not a voluntary strategy, but a forced postponement, which hides anxiety, distrust of the system, and fear of the future. Unlike in Finland, where institutional support provides women with a space for reproductive autonomy, the Kazakh context shows that deferred motherhood can be a form of social protection and fear/anxiety in conditions of constant uncertainty. Regression models clearly indicate that the uneven distribution of resources from income to basic medical information leads to the fact that the right to motherhood is implemented unevenly, and motherhood itself becomes a privilege of a stable position. Thus, the study not only confirmed the hypothesis of the structural conditionality of reproductive behavior but also questioned the universality of the concept of "reproductive choice", emphasizing its dependence on the economic, cultural, and institutional environment. The conclusion is obvious: without a systematic and interdisciplinary policy that removes hidden barriers to parenthood, any discussion of informed choice remains incomplete and socially dishonest.

To better understand why socio-economic determinants so significantly influence women's decision to postpone motherhood, it is necessary to go beyond the superficial arguments about "economic expediency" and consider a more complex system of interrelated structural and

cultural mechanisms. In the Kazakh context, delayed motherhood is not just a consequence of a lack of resources, but a form of adaptive survival strategy developed in conditions of social uncertainty and instability. Income instability, lack of housing, and the high cost of medical services are not abstract risks, but an everyday reality in which the birth of a child can mean a deterioration in the financial situation, loss of control over the life situation, and increased vulnerability. A woman in such a situation does not act out of selfish motives, but out of an effort to protect the unborn child from deficiency and instability; that is, she decides the logic of responsible parenting.

However, cultural transformations are no less significant. Modern urban society, in particular, Almaty, is increasingly moving from the traditional model of "early" parenthood to an individualized logic of the life path, in which motherhood is understood as a mature, delayed, but morally responsible choice. The younger generation of Kazakhstani women is less likely to perceive the birth of a child as a social obligation or a step regulated by age expectations. The idea of reproductive autonomy is coming to the fore, where a woman has the right not only to give birth, but also to choose when and under what conditions she is ready for it. This is a profound cultural shift: from following prescribed roles to forming conscious life strategies. In this sense, cultural attitudes play a dual role: on the one hand, they free women from the pressure of traditional norms; on the other, they impose on them even greater individual responsibility for making the "right" decision, which involves financial and emotional preparedness.

Finland demonstrates a different model: there, deferred motherhood has become part of an institutionally supported norm, where society and the state share the burden of reproductive decisions with women. Government policies that provide access to child care, medical services, generous parental leave, and subsidies have created conditions in which having a child does not threaten a woman's social mobility or economic stability. In such a model, postponing motherhood is not a refusal or a forced measure, but a form of life planning in conditions of predictability and social security. In Kazakhstan, however, despite the availability of individual support measures, the overall institutional architecture of reproductive policy remains fragmented, unstable, and often symbolic. Mortgage subsidies or one-time payments do not compensate for the fundamental risks that a woman has to take into account when deciding to become a mother in conditions of social and economic vulnerability.

Thus, socio-economic barriers form not only objective limitations, but also cultivate a special type of reproductive rationality in which a Kazakhstani woman is forced to compare personal desires with institutional reality. She learns to "accept" and "bear" not only cultural, but also structural responsibility, not for choice, but for its consequences in an environment where reproductive decision-making is fraught with risks. And in this sense, reproductive choice turns out to be not so much an expression of freedom as a form of moral duty to the unborn child. That is why the conversation about motherhood cannot be conducted outside the broad agenda of social justice, risk redistribution, and strengthening institutional support: because not every woman can afford the luxury of "postponing" or "planning" life, but everyone should have the right to do so.

The study is based on data collected in Almaty, Kazakhstan's largest metropolitan area, with high social stratification. The stratified quota sample provided representativeness for the urban female population of reproductive age. The results obtained reliably reflect the peculiarities of the reproductive behavior of Kazakhstani women in conditions of urbanization and institutional diversity.

However, extending the findings to the whole country, including rural regions with different socio-cultural characteristics, is methodologically incorrect. On the contrary, the data emphasizes the need for spatially differentiated analysis. The Almaty study should be considered as a model for understanding the mechanisms of delayed motherhood in an urban environment, while it also reveals unclosed research gaps.

The comparison with the data from the Kuopio Birth Cohort from Finland does not serve as a direct parallel, but as an analytical tool for identifying differences in institutional and cultural patterns of reproductive behavior. The survey methodology met scientific and ethical standards; however, as with any self-reporting study, there may be distortions due to social desirability.

Implications for politics, medical practice, and gender equality

In politics: The identified economic reasons for postponing motherhood clearly indicate the need not just to expand, but to rethink the state policy of supporting families, including young families in Kazakhstan. We are not talking about fragmented measures, but about a systematic approach aimed at reducing structural barriers to parenthood. In conditions of high cost of living, unstable employment, and poor accessibility of basic social services, especially in large cities and megacities, the priority should be the development of institutional mechanisms that contribute to the financial and social stability of young parents. This includes not only increasing benefits and introducing differentiated tax benefits, but also expanding social housing programs, ensuring guaranteed access to high-quality preschool and school education, as well as reforming the employment system with an emphasis on creating flexible forms of work for women, especially in the postpartum period. At the same time, it is important to develop a nationally oriented approach that takes into account the cultural and demographic characteristics of Kazakh society, and not just borrowing external models.

The key challenge remains not so much the expansion of support measures as ensuring their quality, transparency, and trust from the public. The lack of clear standards and evaluation mechanisms reduces the effectiveness of public policy. The goal should be not just to stimulate fertility, but to create an environment where motherhood is not a risk, but a protected, socially recognized choice. In Finland, the emphasis is shifting to supporting work-family balance, flexible employment, and the involvement of fathers, which strengthens the sustainability of family strategies. In healthcare, there is an increasing need to adapt to late motherhood: access to expanded screening, information about fertility, and ART opportunities are needed. In terms of gender equality, postponing the birth of a child indicates both an increase in women's autonomy and structural barriers. Their elimination requires systematic measures to ensure a real balance between work and parental roles.

Conclusion

A comparative analysis of the socio-economic determinants of delayed motherhood in Almaty and Kuopio (Finland) has shown that, regardless of differences in the socio-cultural context, the key factors of the late birth of the first child are similar: women's desire to obtain higher education and build a career, as well as the need for economic stability are the main reasons for postponing motherhood.

In Finland, there has been a noticeable shift in attitudes towards family life over the past decades, which directly affects the decision to postpone the birth of children. Motherhood is increasingly perceived as a conscious choice rather than a socially obligatory role for women.

While for previous generations, starting a family was considered the "norm" and childlessness was an aberration, today's young Finns are much more tolerant of voluntary childlessness. Research shows that a significant proportion of young adults do not consider having children to be a prerequisite for a fulfilling life, preferring to devote time to other goals and pleasures. For example, according to the family barometer, about 15% of Finns aged 20-45 explicitly state that they do not want to have children at all, motivating this with the desire to "do something else in life" and the lack of a feeling that a child will give their lives a special meaning (Yle, 2023; 2024). Such sentiments reflect profound cultural changes: parenthood has ceased to be an alternative life strategy and has become one of the options for self-realization, along with a career, travel, hobbies, etc.

At the same time, the role of marriage as a necessary condition for the birth of children is decreasing. Finnish society is characterized by a high tolerance for illegitimate birth and cohabitation. Statistics show that today, only about half of children are born to married parents, whereas a century ago, 91% of births were registered marriages (Yle, 2023). In other words, almost 50% of Finnish children are born out of an official marriage, which indicates the cultural norm of having children and building a family without legal registration of the relationship. The attitude towards marriage has become more pragmatic: Finns tend to get married at a more mature age or do without it altogether, without fear of public condemnation. This demarginalization of extramarital parenting allows couples to take their time with marriage and childbearing. Young people often first live for themselves, get an education, try themselves in a career, travel, and only then think about children.

The age norms of childbearing have shifted significantly. In Finland, there is an understanding that having your first child at the age of 30-35 is normal and even typical. According to the National Institute of Health and Well-being, the average age of first-time mothers in 2021 reached 30.0 years, and the average age of all women in labor was 31.6 years. Moreover, the proportion of women over 35 years of age has already accounted for a quarter of all births (FinIHW (THL), 2024). These figures confirm that most women postpone the birth of their first child until they are thirty or older, which in the past was considered a late age. For comparison, back in the 1980s, the average age of a mother at the birth of her first child was significantly lower; the trend towards its increase is associated with long-term education and a change in life priorities. Despite late motherhood, there is no serious stigmatization of "age-related" women in labor in society; on the contrary, it has become a social norm. In general, about 65% of Finnish women aged 15-88 have realized themselves as mothers, and most of them are limited to two children (FinIHW (THL), 2024), which indicates a shift in the ideal of a family towards the model of "two children" or even one child.

One of the most important cultural attitudes influencing procreation postponement is the value of personal autonomy and professional development. Many Finns and Finns consider it necessary to "get back on your feet" first – get a higher education, start a career, achieve financial stability – and only then think about children. According to research, modern young women in Finland increasingly place education, work, and financial stability above the role of mother, even if they recognize children as an important part of life (Nikander, 2020). Career aspirations and self-realization outside the family are perceived as equivalent or more attractive life goals. In a recent survey, it was noted that having an "extremely demanding job" is among the main reasons for not having children (Yle, 2024). Stress at work and a high pace of life make many

people wonder if they can combine a child with their current career, and often the answer is to postpone motherhood.

In addition, Finns' reproductive plans are influenced by new values and generation anxieties. For example, environmental awareness and climate anxiety have become unexpected factors. Some young couples deliberately postpone or reject childbearing due to concerns about the climate crisis and the state of the planet (*FinIHW (THL), 2024*). They perceive the birth of a child through the prism of responsibility for the carbon footprint or possible environmental disasters in the future, which was previously not taken into account in life strategies. The influence of the media environment is also discussed: experts note that social networks and modern ideals of life can push young people towards alternative scenarios of self-realization and increase feelings of insecurity in the future (*Reuters, 2024*). Collectively, these cultural attitudes, individualism, the priority of personal comfort and career, a change in attitudes towards marriage, and environmental values form a pattern of behavior in which the birth of children is postponed to a later date than it was for previous generations.

Relation to socio-economic determinants in Finland

Finns' cultural attitudes do not exist in a vacuum; they are closely intertwined with the socio-economic conditions of the country. A high level of education and the availability of long-term education is one of the key factors for later entry into parenthood. In Finland, the majority of young people receive higher education, and their studies often last until the middle of the third decade of life. Naturally, when starting a family, many people want to finish their studies and start a career first. As a result, the average age of entry into an economically independent adult life increases, delaying the time of the birth of the first child.

After graduation, the situation on the labor market becomes influential. The Finnish economy, despite its success, is experiencing the same trends as other developed countries: the proliferation of temporary contracts, project employment, and high competition for jobs. As noted by Finnish politician and statesman Petteri Orpo, uncertainty about job stability has increased in the modern working world. Young people face temporary contracts and uncertainty about the future. According to him, this economic instability has become one of the reasons why people postpone "plans for children" (*Reuters, 2024*). Indeed, the feeling of financial and professional instability is an important determinant of reproductive behavior. Many potential parents want to gain confidence in income, career, and housing first, and only then have a child. In conditions when permanent work and own housing become achievable closer to the age of 30, it is logical that the birth of children is shifted to this age.

Gender equality achieved in Finnish society is also an important factor. The high economic activity of women, equal rights in education and work, means that women have the opportunity to build a career on an equal basis with men. The social role of women has expanded – they are no longer expected to devote themselves solely to the home and children. This, on the one hand, increased the requirements for a combination of roles (you need to have time to realize your career and create a family), and on the other, reduced the pressure to immediately have children. Finnish women enjoy the freedom to choose the moment of their child's birth based on their personal circumstances. Moreover, studies have noted a change in gender stereotypes: now, men and women in Finland look at the issue of children in approximately the same way; the difference in the desire to have a child between the sexes has been smoothed out (*Yle, 2024*). Many young men are willing to postpone fatherhood for the sake of self-development, just like

women. Thus, gender equality, which has given women more opportunities outside the family, indirectly leads to the family being postponed until both men and women consider that the time has come.

The role of the state and the welfare system should be mentioned separately. Finland is a welfare state with well-developed family support: long parental leave for both parents, child support payments, and affordable kindergartens. Theoretically, such measures should reduce economic barriers to childbearing. Historically, it was generous social support that helped Finland keep the birth rate down – it is noted that previously a high level of well-being prevented a sharp drop in fertility (*Ciganda et.al., 2023*). However, in the last decade, despite all the benefits, the birth rate in the country has fallen to a record low. The total fertility rate decreased from 1.87 children per woman in 2010 to only 1.35 in 2019, significantly below the level of simple reproduction of the population (*Wang et.al., 2024*). In 2020-2021, there was a small surge in births (*against the background of COVID-lockdown*), but by 2022 the downward trend resumed. This has sparked discussions among politicians about how effective traditional family support measures are in the new environment. In fact, the Finnish government is faced with a situation where financial incentives (perks, benefits, promotion of paternity leave, etc.) do not provide the desired increase in the birth rate, because they run into the changed values and priorities of young people.

The reasons for the decline in the birth rate are complex, a combination of economic realities and deeper cultural shifts. On the economic side, the factors already mentioned (long-term education, job insecurity, high cost of living - especially housing in large cities – etc.) create rational obstacles to early parenthood. But in many other countries with similar problems, the introduction of benefits temporarily raised the birth rate. In Finland, the effect is different because the lifestyle has changed. As noted by Finnish demographer Anna Rothkirch, the younger generation perceives parenthood as a difficult compromise with other life goals: many feel that they will have to choose between family and alternative ways of self-realization (FinIHW (THL). This concerns ideas about the desired lifestyle, values, and ideals. In fact, the question is "Do I want to be a parent now or at all?" He became part of a personal value system. In such circumstances, no simple policy decision guarantees an increase in the birth rate, since it is difficult for the state to influence the worldview.

In Finland, cultural attitudes (the value of personal development, new views on the meaning of life, and family) go hand in hand with socio-economic determinants (level of education, nature of the labor market, model of the welfare state). They mutually enhance each other's effect, leading to the fact that the average woman gets her first child closer to the age of 30, while the total number of children remains below two. Despite all the academic controversies, one thing is clear: the phenomenon of deferred motherhood in Finland is a product of the synergy of a highly modernized economy and a society with significantly liberalized views on marriage and parenthood.

The contrast between Finland and Kazakhstan in matters of reproductive behavior is very significant. Kazakhstan, although it is a secular state, is culturally closer to traditional societies where the value of family and children remains extremely high. Based on the collected data, several key differences can be identified.:

The age of motherhood and marriage. On average, women in Kazakhstan become mothers earlier than in Finland. Although the average age of a mother at birth in Kazakhstan is gradually

approaching 30 years, a significant proportion of women still give birth to their first child at the age of 23-25 years. In Finland, however, most women enter into parenthood closer to the age of 30 or later. Teenage motherhood in Finland is extremely rare, while in Kazakhstan, the proportion of young mothers under 20 is still noticeable. This reflects the continuing influence of traditional attitudes in Kazakh society, where early marriage and early parenthood remain the norm in some regions.

The role of marriage and family. In Kazakhstan, marriage and the birth of children remain closely linked: most births occur in official marriages. Unmarried women without children may face social pressure by the age of 30. In Finland, on the contrary, almost half of children are born out of wedlock, reflecting a high level of social tolerance and a flexible attitude towards the institutionalization of family relations. There is a different cultural attitude here: first, personal readiness, then the child, regardless of marriage.

Fertility and family size. Kazakhstan maintains a high total fertility rate. Families with three or more children are considered desirable, especially in traditional regions. The ideal of a family here is closely related to intergenerational continuity, the desire to "leave a mark", to have both sons and daughters. In Finland, on the contrary, the "one-two child" model is widespread, and large families are rare. Even among those who theoretically want to have children, the actual number of children is often less than planned. The quality of life, personal space, financial stability, and the possibility of self-realization are the most important guidelines hindering the growth of fertility.

Life strategies and support. Young people in Kazakhstan are more likely to plan early marriage and the birth of children, which is facilitated by both pressure from older generations and the presence of strong informal support networks. Relatives, especially grandparents, actively participate in the upbringing of children, reducing the burden on young parents. In Finland, the role of the extended family is limited, and young couples rely primarily on themselves and government support mechanisms. That is why it is common practice in Finland to postpone motherhood until maximum financial and psychological stability is achieved.

Conclusion. We can say that Kazakhstan and Finland are at different stages of demographic and value development. Finland is a country with a persistently low birth rate, despite a well-developed support system, which indicates the leading role of cultural factors. Kazakhstan still maintains high fertility due to traditions, religious background, and strong family attitudes. However, urbanization, increased access to education and the growth of women's employment are gradually changing the Kazakh pattern, bringing it closer to global trends.

Delayed motherhood in Finland has become the result of a long-term cultural shift: here, parenthood is increasingly perceived as a project that should be perfectly integrated into the life strategy of an individual. The possibility of choice, respect for individual goals, as well as a high level of education and female autonomy, contribute to the postponement of parenthood. At the same time, economic opportunities, paradoxically, create new barriers: instability of the labor market, high standards of living, and competition for resources, all of which contribute to a late decision on the birth of a child.

In Kazakhstan, the picture is different: parenthood is still perceived as an obligatory stage of life, supported by both society and family. Women, even in conditions of limited resources, strive to realize themselves as mothers, often relying on informal forms of support. However, as urbanization increases and life orientations change, especially in large cities, a model begins to take shape in which motherhood also becomes a more delayed and rational step.

A comparison of the two countries clearly demonstrates that cultural norms, economic realities, and institutions work together. Finland shows that financial incentives alone are not enough without taking into account people's mental attitudes and life priorities. Kazakhstan, in turn, emphasizes that traditional values are able to maintain a high birth rate even in conditions of weak social infrastructure. Therefore, effective policy must take into account not only economics, but also the underlying socio-cultural mechanisms that influence reproductive behavior.

Recommendations

1. For public policy

- Strengthen targeted support for young low-income families. This includes the expansion of benefits, subsidies for rent and housing, as well as benefits for child care, especially in cities with high living costs, and 100% access to public educational institutions starting from the preschool system.
- To develop a system of motivation for early motherhood without pressure: for example, the introduction of bonuses for women who gave birth before the age of 30 (in the form of tax benefits, mortgage subsidies, etc.), similar to a number of European models.
- To reconsider the approach to the state information policy on the risks of late motherhood: to form an informed understanding of age barriers and early planning opportunities among women of reproductive age, without violating their right to choose.

2. For the medical system

- To introduce a standardized practice of advising women on fertility and reproductive strategies starting at the age of 18, including discussions on age-related risks, IVF, and egg freezing.
- Expand access to free or subsidized reproductive diagnostics and screening for all categories of women, with special attention to women planning deferred motherhood.
- To form support modules at the level of polyclinics and women's consultations for various categories of women, taking into account women with a high probability of postponing motherhood (higher education, employment, unstable income).
- It is necessary to ensure strict and transparent state quality standards in the field of services related to maternity and reproductive health. Government institutions should be associated with professionalism, accessibility, and trust, not with quality compromises. Improving the quality of public services is a key step towards reducing social inequality and strengthening women's reproductive security.

3. For educational and awareness-raising work

- Integrate courses on the basics of reproductive health, family planning, and career and maternity balance into university programs, especially medical and pedagogical ones.
- To support NGOs and volunteer initiatives working with young women in creating educational projects (including on digital platforms) to increase access to scientifically reliable information.

4. For further research

- To conduct in-depth longitudinal studies in different regions of Kazakhstan, including rural areas, in order to clarify the socio-economic and cultural profiles of women, and to study the characteristics of women postponing motherhood.

- To compare the influence of institutional factors (maternity leave, availability of gardens, labor market) on reproductive decisions, taking into account the comparison of different models - Kazakh, Finnish, South Korean, etc.
- Expand the analysis of men's positions and responsibilities in family planning issues - the gender focus is still one-sided, and decisions about childbearing are rarely made by women in isolation.

Ethical approval

The study was conducted in accordance with international and professional ethical standards, including the Helsinki Declaration, the Oviedo Convention, the UNESCO Declaration on Bioethics, and the ISA, RSS, and ICC/ESOMAR codes. The project was approved by the Local Ethics Committee of Al-Farabi Kazakh National University (No. IRB – A1594, 04/17/2025). All participants gave written consent; the data were processed anonymously and confidentially.

Author contributions

A.A. Bakytzhanova is the lead author and corresponding author. She developed a research concept, formulated a scientific problem, prepared a theoretical framework, analyzed the data, and wrote the main sections of the article, including the introduction, methodology, results, discussion, and conclusion.

G.T. Alimbekova is the scientific supervisor of the work. She provided methodological support, participated in the interpretation of the results, and in the preparation of conclusions and practical recommendations.

T. Toikko is a scientific consultant. He provided methodological support, participated in the analysis of scientific literature, the interpretation of empirical data, and the formation of the final conclusions of the study.

References

1. Adsera, A. (2003) 'Labor market performance and the timing of births: A comparative analysis across European countries', *Population Research and Policy Review*, 22(5–6), pp. 451–476. doi:10.1023/B:POPU.0000020882.81961.45.
2. Behboudi-Gandevani, S., Ziaei, S., Khalajabadi Farahani, F. and Jasper, M. (2015) 'The perspectives of Iranian women on delayed childbearing: A qualitative study', *Journal of Nursing Research*, 23(4), pp. 313–321. doi:10.1097/JNR.0000000000000084.
3. Berg, V., Lawson, D.W. and Rotkirch, A. (2020) 'Financial opportunity costs and deaths among close kin are independently associated with reproductive timing in a contemporary high-income society', *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 287(1919), 20192478. doi:10.1098/rspb.2019.2478.
4. Bernstein, S. and Wiesemann, C. (2014) 'Should postponing motherhood via "social freezing" be legally banned? An ethical analysis', *Laws*, 3(2), pp. 282–300. doi:10.3390/laws3020282.
5. Biaggi, A., Conroy, S., Pawlby, S. and Pariante, C.M. (2016) 'Identifying the women at risk of antenatal anxiety and depression: A systematic review', *Journal of Affective Disorders*, 191, pp. 62–77.
6. Bijlsma, M.J. and Wilson, B. (2020) 'Modelling the socio-economic determinants of fertility: A mediation analysis using the parametric g-formula', *LSE Research Online Documents on Economics* [online]. Available at: <https://ideas.repec.org/p/ehl/lserod/102414.html> (Accessed: 29 July 2025).
7. Billingsley, S. and Duntava, A. (2015) 'The "transition generation's" entrance to parenthood: Postponement across 19 post-socialist countries', *Stockholm Research Reports in Demography*. doi:10.17045/sthlmuni.14327087.v1.

8. Blossfeld, H.-P. and Huinink, J. (1991) 'Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation', *American Journal of Sociology*, 97(1), pp. 143–168. doi:10.1086/229743.
9. Clifford, D., Falkingham, J. and Hinde, A. (2010) 'Through civil war, food crisis and drought: Trends in fertility and nuptiality in post-Soviet Tajikistan', *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*, 26(3), pp. 325–350. Available at: <http://www.jstor.org/stable/40784332> (Accessed: 29 July 2025).
10. Ciganda, D., Hellstrand, J. and Myrskylä, M. (2023) 'Future fertility scenarios in Finland: A computational forecasting approach', Max Planck Institute for Demographic Research, Working Paper.
11. Del Boca, D., Pasqua, S. and Pronzato, C. (2007) The impact of institutions on motherhood and work. CHILD Working Paper 06/2007. Centre for Household, Income, Labour and Demographic Economics, University of Turin [online]. Available at: https://www.childresearch.eu/wp-content/uploads/2007/06/child06_2007.pdf (Accessed: 29 July 2025).
12. Díaz, M.Y. (2021) 'It's hard to become mothers: The moral economy of postponing motherhood in neoliberal Chile', *The British Journal of Sociology*. doi:10.1111/1468-4446.12901.
13. Edwards, M.E. (2002) 'Education and occupations: Reexamining the conventional wisdom about later first birth', *Sociological Forum*, 17(3), pp. 423–443.
14. Finnish Institute for Health and Welfare (THL) (2024) The average age of parturients is still rising – a quarter of parturients are over 35 years old. Report, 11 January [online]. Available at: <https://thl.fi/en/-/the-average-age-of-parturients-is-still-rising-a-quarter-of-parturients-are-over-35-years-old> (Accessed: 29 July 2025).
15. Fortuna, R., Poncet, L., Roland, N. and Zureik, M. (2025) 'Le projet « Trajectoires contraceptives en France de 2012 à 2022 », une vision longitudinale individuelle de l'utilisation des contraceptifs à grande échelle par analyses de séquence', *Journal of Epidemiology and Population Health*, 73(1). doi:10.1016/j.jep.2025.202853.
16. Golovina, K., Nitsche, N., Berg, V., Miettinen, A., Rotkirch, A. and Jokela, M. (2023) 'Birth cohort changes in fertility ideals: Evidence from repeated cross-sectional surveys in Finland', *European Sociological Review*, 40(1), pp. 1–16. doi:10.1093/esr/jcad048.
17. Gómez-Acebo, I., et al. (2020) 'Changes in individual and contextual socio-economic level influence on reproductive behavior in Spanish women in the MCC-Spain study', *BMC Women's Health*, 20(1), p. 72. doi:10.1186/s12905-020-00936-4.
18. Gordo, L. (2009) 'Why are women delaying motherhood in Germany?', *Feminist Economics*, 15(4), pp. 57–75. doi:10.1080/13545700903153955.
19. Gustafsson, S.S., Wetzels, C. and Kenjoh, E. (2002) 'Postponement of maternity and the duration of time spent at home after first birth: Panel data analyses comparing Germany, Great Britain, the Netherlands and Sweden', *Public Finance and Management*, 2(2), pp. 218–244.
20. Gyllenberg, F., Juselius, M., Gissler, M. and Heikinheimo, O. (2018) 'Long-acting reversible contraception free of charge, method initiation, and abortion rates in Finland', *American Journal of Public Health*, 108(4), pp. 538–543. doi:10.2105/AJPH.2017.304280.
21. Hakim, C. (2003) 'A new approach to explaining fertility patterns: Preference theory', *Population and Development Review*, 29(3), pp. 349–374.
22. Hellstrand, J., Nisén, J. and Myrskylä, M. (2020) 'All-time low period fertility in Finland: Demographic drivers, tempo effects, and cohort implications', *Population Studies*, 74(3), pp. 315–329. doi:10.1080/00324728.2020.1750677.
23. Howard, L.M. and Khalifeh, H. (2020) 'Perinatal mental health: A review of progress and challenges', *World Psychiatry*, 19(3), pp. 313–327.
24. Huuskonen, P., Keski-Nisula, L., Heinonen, S., et al. (2018) 'Kuopio birth cohort – design of a Finnish joint research effort for identification of environmental and lifestyle risk factors for the wellbeing of the

mother and the newborn child', *BMC Pregnancy and Childbirth*, 18(1), p. 381. doi:10.1186/s12884-018-2013-9.

25. Jansen, M. (2007) 'De invloed van micro-economische opportuiniteitskosten op de timing van het eerste kind', *Tijdschrift voor Sociologie*, 28(2), pp. 110–139. doi:10.21825/sociologos.86678.

26. Jalovaara, M. and Miettinen, A. (2013) 'Does his paycheck also matter? The socioeconomic resources of co-residential partners and entry into parenthood in Finland', *Demographic Research*, 28(31), pp. 881–916. doi:10.4054/DEMRES.2013.28.31.

27. Jalovaara, M., Neyer, G., Andersson, G., Dahlberg, J., Dommermuth, L., Fallesen, P. and Lappegård, T. (2018) 'Education, gender, and cohort fertility in the Nordic countries', *European Journal of Population*, 35(3), pp. 563–586. doi:10.1007/s10680-018-9492-2.

28. Kaczmarek, M. (2013) 'Assessing social status effects on age of primiparity in Polish women', *Anthropological Review*, 76(2), pp. 229–240. doi:10.2478/anre-2013-0024.

29. Kelhä, M. (2009) *Vääränikäisiä äitejä? Ikä ja äitiyden yhteiskunnalliset ehdot*. Doctoral thesis, University of Helsinki [online]. Available at: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19800> (Accessed: 29 July 2025).

30. Karaman Örsal, D.D. and Goldstein, J.R. (2018) 'The changing relationship between unemployment and total fertility', *Population Studies*, 72(1), pp. 109–121. doi:10.1080/00324728.2017.1404624.

31. Kravdal, O. (1994) 'The importance of economic activity, economic potential and economic resources for the timing of first births in Norway', *Population Studies*, 48(2), pp. 249–267.

32. Kreyenfeld, M. (2005) *Economic uncertainty and fertility postponement: Evidence from German panel data*. MPIDR Working Paper WP-2005-034, Max Planck Institute for Demographic Research [online]. Available at: <https://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2005-034.pdf> (Accessed: 29 July 2025).

33. Lebano, A. and Jamieson, L. (2020) 'Childbearing in Italy and Spain: Postponement narratives', *Population and Development Review*, 46(1), pp. 121–144.

34. Lee, S.C. and Norman, W.V. (2022) 'Emergency contraception subsidy in Canada: A comparative policy analysis', *BMC Health Services Research*, 22(1), p. 1110. doi:10.1186/s12913-022-08416-1.

35. Lesthaeghe, R. (2010) 'The unfolding story of the second demographic transition', *Population and Development Review*, 36(2), pp. 211–251.

36. Liefbroer, A.C. (2005) 'The impact of perceived costs and rewards of childbearing on entry into parenthood: Evidence from a panel study', *European Journal of Population*, 21(4), pp. 367–391.

37. Longitudinal and Life Course Studies (2022) 'Pathways into childbearing delay of men and women in Australia', *Longitudinal and Life Course Studies*, 13(2), pp. 307–334. doi:10.1332/175795921x16197735939121.

38. Miettinen, A. (2023) 'Socioeconomic resources and family formation among young Finnish adults', *Finnish Yearbook of Population Research*, 57. doi:10.23979/fypr.130512.

39. Mills, M., Rindfuss, R.R., McDonald, P. and te Velde, E. (2011) 'Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives', *Human Reproduction Update*, 17(6), pp. 848–860. doi:10.1093/humupd/dmr026.

40. Modena, F., Rondinelli, C. and Sabatini, F. (2013) 'Economic insecurity and fertility intentions: The case of Italy', *Social Science Research Network*. doi:10.2139/ssrn.2358450.

41. Nicoletti, C. and Tanturri, M.L. (2005) 'Differences in delaying motherhood across European countries: Empirical evidence from the ECHP', *ISER Working Paper 2005–4*, University of Essex, Institute for Social and Economic Research [online]. Available at: <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/iser/2005-04> (Accessed: 29 July 2025).

42. Nikander, T. (2020) *Births 2019: Statistics Finland report* [online]. Available at: https://www.stat.fi/til/synt/2019/synt_2019_2020-04-24_tie_001_en.html (Accessed: 29 July 2025).

43. Reuters (2024) 'How Europe can dodge birth rate hard landing', Reuters News Service, 14 February [online]. Available at: <https://www.reuters.com/world/europe/how-europe-can-dodge-birth-rate-hard-landing-2024-02-14/> (Accessed: 29 July 2025).
44. Rönö, K., Stach-Lempinen, B., Klemetti, M. and Gissler, M. (2019) 'Low income and preconception mental disorders: A Finnish register-based study', *European Journal of Public Health*, 29(4), pp. 724–730.
45. Savelieva, K., Jokela, M. and Rotkirch, A. (2022) 'Reasons to postpone childbearing during fertility decline in Finland', *Marriage & Family Review*, 59(3), pp. 253–276. doi:10.1080/01494929.2022.2083283.
46. Savelieva, K., Jokela, M. and Miettinen, A. (2022) 'Career orientation, social media use, and fertility delay in Finland', *Advances in Life Course Research*, 52, 100471. doi:10.1016/j.alcr.2022.100471.
47. Solaz, A. (2016) 'Avoir un enfant plus tard', *Population*, 71(1), pp. 171–172 [online]. Available at: <https://muse.jhu.edu/article/627714> (Accessed: 29 July 2025).
48. Statistics Finland (2020) The official report on the decrease in the total fertility rate (TFR) in Finland from 1.87 in 2010 to 1.35 in 2019 [online]. Available at: https://stat.fi/til/synt/2020/synt_2020_2021-04-23_en.pdf (Accessed: 29 July 2025).
49. Vaajala, M., Liukkonen, R., Ponkilainen, V., Mattila, V.M., Kuitunen, I. and Kekki, M. (2023) 'Fear of childbirth and subsequent birth rate: A nationwide register-based cohort study in Finland', *BMC Pregnancy and Childbirth*, 23(1), p. 42. doi:10.1186/s12884-023-05319-6.
50. van Wijk, D. and Billari, F.C. (2024) 'Fertility postponement, economic uncertainty, and the increasing income prerequisites of parenthood', *Population and Development Review*. doi:10.1111/padr.12624.
51. Wang, X., Oussalah, M., Niemelä, M. and others (2024) 'Mapping insights from news articles to tackle low birth rate and parenthood in Finland', *SN Computer Science*, 5(172). doi:10.1007/s42979-023-02492-8.
52. Yle (2023) 'Birth rate in Finland continues to decline', *Yle News*, 7 September [online]. Available at: <https://yle.fi/a/74-20012215> (Accessed: 29 July 2025).
53. Yle (2024) 'Nearly half of Finnish children now born outside marriage', *Yle News*, 26 March [online]. Available at: <https://yle.fi/a/74-20092937> (Accessed: 29 July 2025).

А.А. Бақытжанова¹, Г.Т. Алимбекова², Т. Тойкко³

¹*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Қоғамдық пікірді зерттеу орталығы, Алматы, Қазақстан*

³*Шығыс Финляндия университеті, Куопио, Финляндия*

**РЕПРОДУКТИВТИ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ДЕТЕРМИНАНТТАРЫ: АЛМАТЫ (ҚАЗАҚСТАН) ЖӘНЕ КУОПИО (ФИНЛЯНДИЯ)
ҚАЛАЛАРЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУІ**

Андатпа. Кеш жаста ана болу әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен теңсіздіктің әсерін көрсететін кең таралған құбылысқа айналуға. Бұл мақала практикалық әлеуметтік мәселені шешуге бағытталған салыстырмалы зерттеу нәтижелерін ұсынатын эмпирикалық зерттеу жұмысы болып табылады. Бірінші баланың туылуын кейінге қалдыру білім деңгейінің жоғарылауымен, еңбек нарығындағы тұрақсыздықпен, гендерлік рөлдердің өзгеруімен және медициналық-әлеуметтік қызметтерге қол жетімділіктің біркелкі болмауымен байланысты. Бұл зерттеудің мақсаты – Алматы (Қазақстан) және Куопио (Финляндия) мысалдарын қолдана отырып, кешіктірілген ана болудың әлеуметтік-экономикалық детерминанттарына

салыстырмалы талдау жүргізу. Эмпирикалық базаға Алматыда жүргізілген сауалнаманың сандық деректері (n=934), сондай-ақ фин дереккөздерінің қайталама талдауы, соның ішінде Куопио Туу Когортасының деректері кіреді. Нәтижелер көрсеткендей, Қазақстанда табыстың төмендігі, тұрақты тұрғын үй мен экономикалық кедергілердің болмауы кеш ана болудың негізгі факторлары болып табылады, ал Финляндияда бұл жеке таңдау, мансаптық көзқарас және институционалдық қолдау болып табылады. Регрессиялық талдау қаржылық жағдай мен отбасылық жағдайдың әйелдердің репродуктивті шешімдеріне айтарлықтай әсерін растайды. Зерттеу экономикалық, медициналық және білім беруді қолдауды біріктіретін кешенді әлеуметтік саясаттың қажеттілігін көрсетеді және теңсіздік жағдайында әйелдердің репродуктивті мінез-құлқын еларалық салыстыруды дамытуға ықпал етеді.

Негізгі ұғымдар: кеш жаста ана болу, Қазақстан, Финляндия, әйелдердің репродуктивті мінез-құлқы, әлеуметтік-экономикалық детерминанттар, әлеуметтік теңсіздіктер, әйелдердің репродуктивті детерминанттары.

А.А. Бақытжанова¹, Г.Т. Алимбекова², Т. Тойкко³

¹*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

²*Центр изучения общественного мнения, Алматы, Казахстан*

³*Университет Восточной Финляндии, Куопио, Финляндия*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РЕПРОДУКТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В АЛМАТЫ (КАЗАХСТАН) И КУОПИО (ФИНЛЯНДИЯ)

Аннотация. Отсроченное материнство становится все более распространенным явлением, отражая влияние социально-экономических преобразований и неравенства. Данная статья представляет собой эмпирическое исследование, в котором представлены результаты сравнительного исследования, направленного на решение практической социальной проблемы. Отсрочка рождения первогоробенка связана с повышением уровня образования, нестабильностью на рынке труда, изменением гендерных ролей и неравномерным доступом к медицинским и социальным услугам. Целью данного исследования является проведение сравнительного анализа социально-экономических детерминант отсроченного материнства на примере Алматы (Казахстан) и Куопио (Финляндия). Эмпирическая база включает количественные данные опроса, проведенного в Алматы (n=934), а также вторичный анализ финских источников, включая данные когорты рожденных в Куопио. Результаты показывают, что в Казахстане низкий доход, отсутствие стабильного жилья и экономические барьеры являются ключевыми факторами позднего материнства, тогда как в Финляндии это личный выбор, карьерные установки и институциональная поддержка. Регрессионный анализ подтверждает значительное влияние финансового и семейного положения на репродуктивные решения женщин. Исследование подчеркивает необходимость комплексной социальной политики, сочетающей экономическую, медицинскую и образовательную поддержку, и способствует разработке межстрановых сравнений репродуктивного поведения женщин в условиях неравенства.

Ключевые слова: отсроченное материнство, Казахстан, Финляндия, репродуктивное поведение женщин, социально-экономические детерминанты, социальное неравенство, репродуктивные детерминанты женщин.

Information about the authors

Bakytzhanova A.A. – corresponding author, doctoral student, Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Alimbekova G.T. – Candidate of Sociology, Director of the Public Opinion Research Center, Almaty, Kazakhstan

Toikko T. – Professor, Department of Social Sciences, University of Eastern Finland, Finland

Авторлар туралы мәлімет

Бақытжанова А.А. – хат-хабар авторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты, Алматы, Қазақстан

Алимбекова Г.Т. – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Қоғамдық пікірді зерттеу орталығының» директоры, Алматы, Қазақстан

Тоикко Т. – Шығыс Финляндия университетінің әлеуметтік ғылымдар кафедрасының профессоры, Финляндия

Сведения об авторах

Бақытжанова А. А. – автор для корреспонденции, докторант кафедры социологии и социальной работы Казахского национального университета им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Алимбекова Г. Т. – кандидат социологических наук, директор Центра изучения общественного мнения, Алматы, Казахстан

Тоикко Т. – профессор кафедры социальных наук Университета Восточной Финляндии, Финляндия

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

IRSTI 04.81.00
Review article

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-57-69>

AN EMPIRICAL ANALYSIS OF THE SOCIAL DETERMINANTS OF ATTITUDES TOWARD GENDER ROLES AMONG STUDENTS

V. Enseyeva¹, S. Zhuzeyev*², Zh. Abikenov³
M. Syzdykova⁴, B. Tursynbayeva⁵

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

^{2,3,4}Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

⁵Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: ¹venseeva@gmail.com, ²serik_juzeev@mail.ru, ³abikenovkz@gmail.com,
⁴syzdykova.makhpal@mail.ru, ⁵bayan.zhalgasbekkyzy@gmail.com)

Abstract. In today's society, gender roles and attitudes towards them play an important part in social relations. The perception of gender roles among young students holds scientific importance in the context of social transformation and the interaction between tradition and modern values. Therefore, this research article empirically analyzes the social factors that shape students' attitudes towards gender roles.

This study aims to identify young students' attitudes towards gender roles and the social determinants that shape them. It also assesses how institutional influence and perceptions of gender change in society impact attitudes towards gender equality. The study analyzes young students' gender positions using structural modeling and explains the mechanisms underlying the formation of gender attitudes.

We used a quantitative methodology and analyzed survey data using Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) from 556 students at Korkyt Ata Kyzylorda University. We grouped attitudes towards gender roles into four latent constructs: traditional gender roles, attitudes towards gender equality, perceptions of gender changes in society, and institutional influence. The results indicate that perceptions of societal changes in gender and institutional influence have a positive and significant effect on attitudes towards gender equality, while institutional factors particularly reinforce traditional gender roles. These findings clarify that students' gender attitudes are both complex and varied, directly shaped by societal and institutional factors.

Keywords: gender roles, gender equality, youth, institutional influence, social transformation, PLS-SEM, social determinants.

Received: 21.01.2026; Revised: 21.02.2026; Approved: 27.03.2026; Available online: 31.03.2026

*corresponding author

Introduction

Socio-cultural changes in a society with developed information technology are leading to a revision of attitudes towards gender roles and a significant change in their content. The process of accepting gender roles, especially among young students, is emerging as a complex social phenomenon, shaped by the interaction of social, cultural, economic, and educational factors. Attitudes towards gender roles in society directly affect the socialization process, life strategies, professional orientations, and social behavior of young people. In this regard, the study of the social determinants of students' attitudes towards gender roles is considered one of the most relevant areas in the field of social science. Among post-Soviet states, Russia, Estonia, and Ukraine are at the forefront of gender research, while the countries of the Caucasus and Central Asia, with the exception of Kazakhstan and Kyrgyzstan, contribute less (*Rakhimzhanova et al., 2025*).

Previous studies have shown that family upbringing, cultural traditions, educational environment, and social norms play an important role in the formation of gender roles (*Yilmaz et al., 2017*). Several authors have noted that parental influence and social environment determine young people's attitudes towards gender roles (*Malik et al., 2018*). Cultural stereotypes and traditional understandings, including the balance between patriarchal and egalitarian views, are also considered factors that influence students' educational and career plans (*Sanchez et al., 2020; Lam et al., 2012*). Gender roles and socially expected behavioral patterns in different national and ethnic backgrounds have been extensively studied (*Miville et al., 2017*). Researchers have analyzed the relationship between gender roles and cultural values, showing that the preservation of traditional norms and the spread of egalitarian attitudes go hand in hand (*Nagaraj et al., 2019*). This trend has a significant impact on the formation of public opinion regarding gender stereotypes among university youth (*Litvinova et al., 2020; Manchana & Gannavarapu, 2024*).

The educational system is also an important factor in shaping students' attitudes towards gender roles (*Scott et al., 2015*). Courses focused on gender equality in higher education institutions, values in the academic environment, and social interactions influence students' reconceptualization of gender positions (*Ullrich et al., 2022*). In addition, family environment, parental education, and socioeconomic status play a significant role in shaping young people's attitudes towards gender roles (*Sanchez et al., 2020; Kharouf & Daoud, 2019*). Some studies also cite sociocultural contexts and institutional factors as important determinants of attitudes towards gender roles (*Venta et al., 2021*). Social networks, religion, tradition, and economic independence may simultaneously reinforce or change young people's attitudes towards gender equality and traditional roles (*Silva et al., 2022*). Gender stereotypes have also been shown to affect the psychological well-being and social adjustment of young people (*Skinner & McHale, 2017; Ochieng, 2022*).

However, most previous studies have examined gender role attitudes in terms of individual factors. This suggests that comprehensive modeling of their interrelationships is insufficient. In particular, few studies empirically analyze the social determinants of gender role attitudes among young students, taking into account institutional influences and perceptions of gender change in society.

Therefore, the purpose of the study is to empirically analyze the social determinants of students' gender role attitudes and to determine the impact of institutional influences and perceptions of gender change in society on attitudes towards gender equality. The study used a quantitative methodology, and the data were analyzed using structural equation modeling (*PLS-SEM*). The results will allow us to clarify students' gender perspectives and develop scientific and practical solutions to promote gender equality.

The research is based on the theory of gender socialization and sociological perspectives that explain the institutional formation of gender norms. From the perspective of gender socialization, attitudes towards gender roles emerge from individuals' gradual internalization of norms and values in the social environment.

Institutionally, these norms are effectively established in cultural, religious, communicative, and socio-economic contexts. However, these contexts do not directly determine individual attitudes. Rather, they act as a system of social conditions that shape them. In this regard, the study considers social factors not only as causal determinants, but also as contextual factors related to gender attitudes.

Materials and methods

The study aimed to empirically identify the social determinants of students' attitudes towards gender roles. The study aimed to identify social factors that influence students' attitudes towards gender equality, examine how institutional influence and perceptions of gender change in society explain these attitudes, and assess the extent to which institutional factors influence the maintenance of traditional gender roles. In accordance with this goal, the hypotheses were proposed that the perception of gender change in society has a positive effect on attitudes towards gender equality, that institutional influence strengthens attitudes towards gender equality, and that it affects the maintenance of traditional gender roles.

Table 1. Respondent Profile

Category	Group	Frequency (N)	%
Gender	Female	439	78.9%
	Male	117	21.1%
	Other	0	0%
	Refused to answer	0	0%
Residence	City	360	64.8%
	District/village	196	35.2%
Education level	Bachelor's degree	541	97.3%
	Master's degree	15	2.7%
	Technical/vocational	0	0%
	Doctoral degree (PhD)	0	0%
Marital status	Single/single	529	95.1%
	Married/married	9	1.6%
	Other	1	0.2%
	Refused to answer	17	3.1%

The study population was selected as the study population of students studying at Korkyt Ata Kyzylorda University. It should be noted that the empirical data of the study were conducted among students of one university and that the majority of the respondents were women (78.9%). This indicates that there are certain methodological limitations in directly generalizing the results obtained to all students in Kazakhstan. It is also possible that such an imbalance in the gender composition indicates the dominance of female students in their views on gender equality.

Moreover, the study conducted within the framework of one university allows for a deep analysis of the institutional and cultural context. In this regard, the results obtained provide a clear and reliable description of the features of the formation of gender attitudes among students of Korkyt Ata Kyzylorda University. They serve as a basis for drawing specific conclusions that have scientific and practical significance at the regional level. As shown in Table 1, empirical data were collected from 556 respondents using a questionnaire method. The sample included diverse social groups in terms of gender, place of residence, education level, and marital status, ensuring the reliability of the results obtained.

Table 2. Classification of questionnaire items by latent constructs

Nº	Concepts	
Q1	Traditional values determine the roles of men and women in society	
Q2	A woman's main task is to do housework	
Q3	A man should be the breadwinner and decision-maker	
Q4	Traditional society hinders women's career aspirations	
Q5	Social networks influence gender roles	
Q6	Religion and tradition harmoniously shape gender relations	
Q7	Modern youth adhere to traditional gender roles less	
Q8	Gender equality is not contrary to Kazakh culture	
Q9	Women's economic independence influences family decisions	
Q10	Equal opportunities for men and women in society increase social stability	
Q11	Gender roles in society have changed	
Q12	In modern families, responsibilities between men and women should be equally divided	
Q13	Traditional gender roles should be preserved	
Q14	Women's social activity interferes with family responsibilities.	
Nº	Latent constructs	
1	(Traditional Gender Roles – TGR)	Q1, Q2, Q3, Q13, Q14
2	(Gender Equality Attitudes – GEA)	Q8, Q10, Q12
3	(Perceived Gender Change – PGC)	Q4, Q7, Q11
4	(Institutional Influence – II)	Q5, Q6, Q9

A structured author's questionnaire consisting of 14 statements was used to collect data. The statements were measured on a five-point Likert scale (1 - completely disagree, 5 - completely agree).

agree). This allowed for a comprehensive assessment of students' attitudes towards gender roles and gender equality.

The study used a quantitative research methodology, and a type of structural equation modeling method - Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) was used to analyze the data. That is, the use of the PLS-SEM method helped to comprehensively verify the structural and dimensional validity of the theoretical model proposed in the study. Each of the given latent constructs was operationalized by several indicators. They were aimed at assessing and measuring various social aspects of attitudes towards gender roles. The quality of the given measurement model was objectively assessed using indicator loadings, composite reliability, convergent and discriminant validity indicators. This approach proves that the questionnaire used is capable of empirically measuring the relevant latent concepts and ensures the scientific reliability of the research results. This method is considered suitable for analyzing complex relationships between latent variables and testing the theoretical model in a medium-sized sample. During the analysis, the quality of the measurement model was first assessed using indicator loadings, component reliability, convergent and discriminant validity indicators. Then, the structural model was tested based on path coefficients and coefficient of determination. Statistical significance was assessed using the bootstrapping method. All analyses were carried out using the SmartPLS 4 program.

The cross-sectional design of the study does not allow for causal inference. Therefore, the PLS-SEM method was used in this study to analyze the structural relationships among latent variables. All relationships shown in the model are used correlationally and do not imply a causal interpretation.

Our methodology enabled us to analyze students' gender attitudes across multiple social determinants. However, since the study is based on survey data, it reflects respondents' subjective assessments.

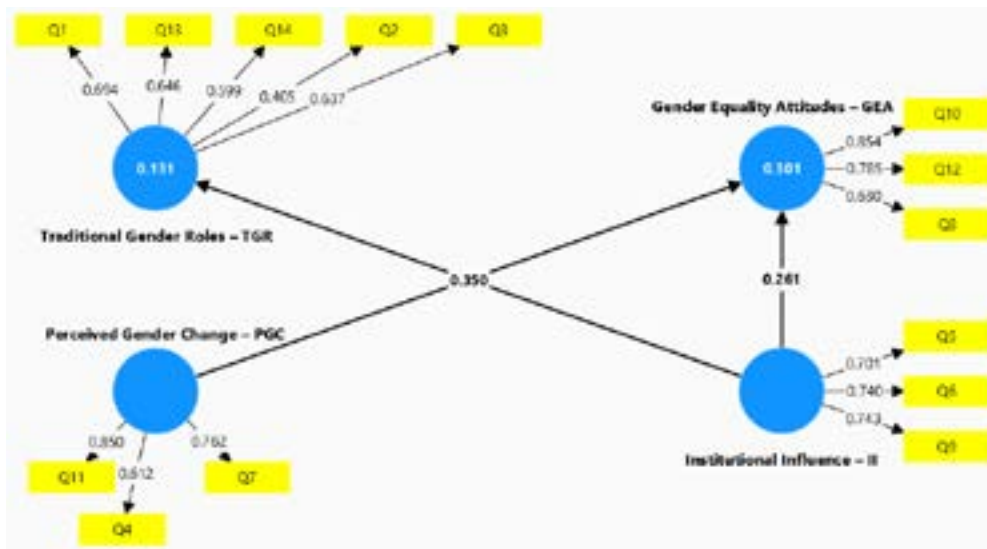
Results and Discussion

The connections identified in the study should not be seen as evidence of social transformation or institutional causality. They suggest that students' gender attitudes are shaped in a complex social context where traditional and egalitarian norms coexist.

We discuss the results of our empirical study, which identify the social determinants of gender role attitudes among students, and compare them with previous scientific studies. The results draw upon a structural model, descriptive statistics, and path coefficients obtained via PLS-SEM.

Figure 1 shows the results of the structural model explaining students' attitudes towards gender roles, obtained using the PLS-SEM method. The model consists of four latent constructs according to the plan. They are: traditional gender roles (Traditional Gender Roles), attitudes towards gender equality (Gender Equality Attitudes), perception of gender changes in society (Perceived Gender Change) and institutional influence (Institutional Influence). All identified constructs were considered in a reflective measurement model. During the study, the latent construct «institutional influence» was measured using indicators such as religion, tradition, social networks and women's economic independence. Although the indicators are not homogeneous, they reflect social influences at different levels that shape students' attitudes towards gender roles. Specifically, religion and tradition reflect the influence of cultural and

normative institutions at the macro level. Social networks reflect the influence of the information and symbolic environment at the meso level. And women's economic independence reflects the formation of gender positions at the micro level through personal experience and socio-economic position. The concept of «institutional influence» has been effectively viewed as an integrative construct that comprehensively explains the social conditioning of gender attitudes at the macro, meso, and micro levels.

Figure 1. Structural Model of Gender Role Attitudes Based on PLS-SEM Analysis

The structural model results show that perceptions of societal gender change have a positive, relatively strong effect on attitudes towards gender equality ($\beta=0.350$). This finding indicates that when students perceive changing gender roles, they increase their support for equal opportunities for men and women. We also found that institutional influence positively and significantly affects attitudes towards gender equality ($\beta=0.261$). This result shows that religion, tradition, social networks, and economic factors shape youth gender attitudes.

The model's explanatory power was moderate, accounting for 30.1% of attitudes towards gender equality ($R^2=0.301$). The explained variance for the traditional gender role construct was 13.1% ($R^2=0.131$). The results obtained confirmed the importance of social transformation and institutional factors in shaping attitudes towards gender equality.

Table 3. Path Coefficients of the Structural Model (PLS-SEM)

Path	β (Path coefficient)
Institutional Influence → Gender Equality Attitudes	0.261
Institutional Influence → Traditional Gender Roles	0.361
Perceived Gender Change → Gender Equality Attitudes	0.350

Table 3 presents the main path coefficients in the structural model calculated using the PLS-SEM method. The results revealed that institutional and social change factors play an important role in shaping students' gender attitudes.

In particular, institutional influences (religion, tradition, social networks, and economic factors) were found to positively affect attitudes toward gender equality ($\beta=0.261$). This result indicated that institutional structures have a certain level of influence on the formation of equality-oriented attitudes among young people.

It was also observed that institutional influences significantly reinforce traditional gender roles ($\beta=0.361$). This suggests that tradition, religion, and social norms contribute to the maintenance of patriarchal gender attitudes.

And the perception that gender roles in society have changed was associated with a positive, relatively strong effect on attitudes toward gender equality ($\beta=0.350$). This characteristic suggests that students' perceptions of social transformation increase their support for equal opportunities for men and women. The results showed that perceptions of social change and institutional influence simultaneously influence the formation of attitudes towards gender equality, while traditional norms remain an important factor.

Table 4. Coefficient of Determination (R^2) of the Structural Model

Construction	R^2	Adjusted R^2
Gender Equality Attitudes (GEA)	0.301	0.298
Traditional Gender Roles (TGR)	0.131	0.129

Table 4 shows the R^2 and Adjusted R^2 values, which characterize the explanatory power of endogenous latent variables in the structural model. The results allowed us to assess the model's effectiveness in explaining gender attitudes.

According to the results, 30.1% of gender equality attitudes (GEA) were explained by the model's factors ($R^2 = 0.301$). This indicator is considered an average, satisfactory level for PLS-SEM studies in the social sciences. That is, institutional influence and perception of gender changes in society explained students' attitudes towards gender equality to a significant extent.

At the same time, the explained variance for the traditional gender roles (TGR) construct was 13.1% ($R^2 = 0.131$). This result indicates that institutional factors influence the formation of traditional gender attitudes, but it also suggests that other socio-cultural factors may affect these attitudes.

Overall, the R^2 values indicated that the proposed structural model was empirically significant and had strong explanatory power for students' gender attitudes.

Table 5. Descriptive Statistics of Latent Constructs

Construction	Mean	Median	Min	Max	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis	N
Gender Equality Attitudes (GEA)	0.000	0.169	-3.032	1.675	1.000	-0.608	0.509	556
Institutional Influence (II)	0.000	0.005	-2.800	2.267	1.000	-0.304	0.636	556
Perceived Gender Change (PGC)	0.000	-0.077	-2.871	2.204	1.000	-0.175	0.650	556
Traditional Gender Roles (TGR)	0.000	0.033	-3.011	2.783	1.000	-0.269	0.707	556

Note: Latent variables are standardized (mean = 0, SD = 1).

Table 5 presents descriptive statistics for the latent constructs included in the study. All variables were standardized in SmartPLS.

The results showed that the median of the Gender Equality Attitudes (GEA) was positive (Median = 0.169), indicating that students are generally inclined to support gender equality. The Institutional Influence (II) and Perception of Gender Change in Society (PGC) indicators exhibit median values close to zero, suggesting that participants' acceptance of these factors is heterogeneous.

The median Traditional Gender Roles (TGR) score is close to zero, indicating that traditional attitudes are not completely dominant among students but are still preserved to some extent. The skewness coefficients for all constructs range from -0.61 to -0.17 , indicating that the data are approximately symmetrically distributed. Since the kurtosis values are close to zero, the distribution is close to normal.

In this study, the concept of "institutional influence" is not defined as a single institution but as an integrative, contextual construct that describes how students perceive themselves within their religious, cultural, communicative, and socio-economic environments. Although these components operate at different social levels, they are evident in students' everyday experiences regarding gender norms. This integration does not imply a causal mechanism and is considered a methodological limitation of the study.

The results of descriptive statistics indicate that the data are suitable for structural modeling and that students' gender attitudes are not homogeneous, but are relatively evenly distributed.

Conclusion

The study aimed to conduct a comprehensive empirical analysis of the social determinants of students' attitudes towards gender roles. The results of the study showed that the formation of gender attitudes occurs through the interaction of social transformation and institutional influence. The results of the structural model confirmed the validity of the conclusions we presented and revealed that attitudes towards gender roles are multidimensional rather than unidimensional.

The study found that perceptions of societal changes in gender are the most important empirical determinant of students' attitudes towards gender equality. This result shows that young people's openness to social change increases their tendency to support equal opportunities for men and women. It was also found that institutional influence, in addition to having a positive effect on attitudes towards gender equality, also strengthens traditional gender roles. This result shows that institutional influence operates in contradictory ways, indicating the multidimensional nature of gender relations.

The results obtained show that the transformation of gender attitudes among students is not achieved through a complete rejection of traditional norms, but through rethinking them. The formation of attitudes toward gender equality was closely related to the institutional environment and perceptions of social change. However, it was found that traditional gender roles are still preserved to a certain extent. This problem underscores the need to consider cultural and social contexts in developing gender policy and educational programs.

The scientific contribution of the study lies in examining students' attitudes towards gender roles within the system of social determinants and in empirically substantiating these attitudes using the structural equation modeling (PLS-SEM) method. The results obtained complement

theoretical conclusions in sociology with specific data and provide a more detailed explanation of the relationship between gender equality and traditional norms.

From a practical point of view, the results of the study can be used in improving educational programs aimed at gender equality in higher education institutions, developing youth policy plans, and planning social projects aimed at reducing gender stereotypes. In future studies, it is recommended to analyze the temporal dynamics of attitudes towards gender roles, use qualitative methods, or conduct comparative studies between different regions and social groups. Also, taking into account the methodological limitations of the study, interpreting the results obtained within the institutional and cultural context of a specific social environment increases their scientific validity and forms an empirical basis for subsequent comparative studies. The proposed directions contribute to a deeper understanding of the processes of changing gender relations and the further development of scientific knowledge. The results of the study suggest that students' gender attitudes are shaped by the social and institutional contexts they perceive. The results obtained during the study should be interpreted in the context of the epistemological limitations of cross-sectional data.

Funding

This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan. Grant AP26101317. The influence of cultural values on the formation of gender roles of the inhabitants of the southern regions of Kazakhstan: traditional and innovative approaches.

Authors' contribution

V. Enseyeva – development of the idea and design of the research, substantiation of the scientific problem, preparation of the questionnaire, collection of empirical data, writing the main part of the article text, and editing on a scientific basis.

S. Zhuzeyev – scientific supervision of the research article, development of the theoretical and methodological basis, clarification of the research concept, sociological analysis of the results, development of conclusions and recommendations, scientific analysis of the content of the article.

Zh. Abikenov – analysis of the philosophical and socio-humanitarian methodology of the research work, development of the theoretical part, socio-philosophical interpretation of the results, systematization of the structure of the article, and scientific editing.

M. Syzdykova – review of scientific literature, comparative analysis of domestic and foreign studies, participation in the discussion of empirical results, stylistic and substantive improvement of the text of the article.

B. Tursynbayeva – participation in the statistical processing of survey data, analysis and visualization of results, preparation of the empirical section, and clarification of conclusions.

References

1. Rakhimzhanova, A.B., Izenkova, Zh., Katayeva, Z. and Durbani, N. (2025). Post-Soviet countries' gender research in social sciences: a bibliometric analysis. *Gumilyov Journal of Sociology*, 1(150), pp. 87–108. <https://doi.org/10.32523/3080-1702-2025-150-1-87-108>

2. Yilmaz, İ., Koca, F., & Çelik, A. (2017). Investigation of the role of parent attitudes, SES and religiosity in university students' discriminative attitudes. *Journal of Human Sciences*, 14(4), 3626. <https://doi.org/10.14687/jhs.v14i4.4762>
3. Malik, S., Nadeem, M., & Nadeem, F. (2018). Gender Differences in University Students' Attitude Towards Gender Roles. *Pakistan Journal of Gender Studies*, 17(1), 279-298. <https://doi.org/10.46568/pjgs.v17i1.20>
4. Sanchez, D., Whittaker, T. A., & Crosnoe, R. (2020). Preliminary findings of the links between gender role attitudes and sexual behaviors in Mexican American early adolescent boys.. *Psychology of Men & Masculinities*, 21(1), 1-12. <https://doi.org/10.1037/men0000205>
5. Lam, C. B., McHale, S. M., & Updegraff, K. A. (2012). Gender Dynamics in Mexican American Families: Connecting Mothers', Fathers', and Youths' Experiences. *Sex Roles*, 67(1-2), 17-28. <https://doi.org/10.1007/s11199-012-0137-3>
6. Miville, M. L., Mendez, N., & Louie, M. E. (2017). Latina/o gender roles: A content analysis of empirical research from 1982 to 2013. *Journal of Latina/O Psychology*, 5(3), 173-194. <https://doi.org/10.1037/lat0000072>
7. Nagaraj, N., Vyas, A., & Landry, M. (2019). Adolescents' Perceptions of Gender Discrimination in India: Do Perceptions Differ for Boys and Girls?. *Journal of Public Health International*, 2(1), 1-12. <https://doi.org/10.14302/issn.2641-4538.jpfi-19-2995>
8. Litvinova, T., Vershinina, O., & Moskvitin, G. (2020). Social and Political Attitudes of Moscow Students on the Background of the All-Russia and Regional Youth Studies. *Social Sciences*, 9(9), 153. <https://doi.org/10.3390/socsci9090153>
9. Manchana, V. and Gannavarapu, S. V. (2024). Role of Gender perceptions in shaping gender-based discrimination and gender equality among school-going adolescents, Telangana: A cross-sectional community-based study. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 13(2), 774-779. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_1238_23
10. Scott, S., Wallander, J. L., Depaoli, S., Elliott, M. N., Grunbaum, J. A., Tortolero, S. R., ... & Schuster, M. A. (2015). Gender role orientation is associated with health-related quality of life differently among African-American, Hispanic, and White youth. *Quality of Life Research*, 24(9), 2139-2149. <https://doi.org/10.1007/s11136-015-0951-5>
11. Ullrich, R., Becker, M., & Scharf, J. (2022). The Development of Gender Role Attitudes During Adolescence: Effects of Sex, Socioeconomic Background, and Cognitive Abilities. *Journal of Youth and Adolescence*, 51(11), 2114-2129. <https://doi.org/10.1007/s10964-022-01651-z>
12. Sanchez, D., Whittaker, T. A., & Crosnoe, R. (2020). Preliminary findings of the links between gender role attitudes and sexual behaviors in Mexican American early adolescent boys.. *Psychology of Men & Masculinities*, 21(1), 1-12. <https://doi.org/10.1037/men0000205>
13. Kharouf, A. E. and Daoud, N. (2019). Gender Role Attitudes among Higher Education Students in Jordan. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 10(4), 63-75. <https://doi.org/10.2478/mjss-2019-0053>
14. Venta, A., Long, T., Bailey, C., Galicia, B., Abate, A., Walker, J., ... & Salinas, K. Z. (2021). Measurement invariance of the Inventory of Peer and Parent Attachment among Latinx and non-Latinx college students. *Journal of Latinx Psychology*, 9(3), 179-188. <https://doi.org/10.1037/lat0000188>
15. Silva, K., Nauman, C., Tebbe, E. A., & Parent, M. C. (2022). Policy attitudes toward adolescents transitioning gender. *Journal of Counseling Psychology*, 69(4), 403-415. <https://doi.org/10.1037/cou0000601>
16. Skinner, O. D. and McHale, S. M. (2017). The Development and Correlates of Gender Role Orientations in African-American Youth. *Child Development*, 89(5), 1704-1719. <https://doi.org/10.1111/cdev.12828>
17. Ochieng, O. E. (2022). Assessment of Cultural Factors Influencing Youth Participation in Community Development Projects in Turkana County, Kenya. *East African Journal of Arts and Social Sciences*, 5(2), 239-254. <https://doi.org/10.37284/eajass.5.2.1018>

В. Енсеева¹, С. Жүзеев², Ж. Әбікенов³, М. Сыздыкова⁴, Б. Тұрсынбаева⁵

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

^{2,3,4}Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

⁵Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

СТУДЕНТТЕР АРАСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК РӨЛДЕРГЕ КӨЗҚАРАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДЕТЕРМИНАНТТАРЫН ЭМПИРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Бүгінгі қоғамда гендерлік рөлдер мен оларға қатысты көзқарастар әлеуметтік қатынастардың маңызды бөлігі болып табылады. Әсіресе білім алушы студент жастардың гендерлік рөлдерді қабылдауы қоғамдағы әлеуметтік трансформация, дәстүр мен заманауи құндылықтардың өзара ықпалы жағдайында ерекше ғылыми маңызға ие. Сол себепті зерттеу мақаласы студенттер арасындағы гендерлік рөлдерге көзқарастардың қалыптасуына әсер ететін әлеуметтік факторларды эмпириялық тұрғыдан талдауға бағытталды.

Зерттеудің мақсаты – студент жастардың гендерлік рөлдерге қатысты көзқарастарын және олардың әлеуметтік детерминанттарын анықтау. Сонымен қатар институционалдық ықпал мен қоғамдағы гендерлік өзгерістерді қабылдаудың гендерлік теңдікке көзқарасқа әсерін бағалау болып саналады. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы студент жастардың гендерлік ұстанымдарын құрылымдық модельдеу арқылы талдаумен және гендерлік көзқарастардың қалыптасу тетіктерін кешенді түрде түсіндіруімен негізделеді.

Зерттеу жұмысы сандық әдіснамаға негізделіп, арнайы құрастырылған сауалнама деректері Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) әдісі арқылы талданды. Зерттеуге Қорқыт ата атындағы Қызылорда университетінде білім алатын 556 студент қатысты. Гендерлік рөлдерге қатысты көзқарастар төрт латентті конструкция аясында топтастырылды. Олар: дәстүрлі гендерлік рөлдер, гендерлік теңдікке көзқарас, қоғамдағы гендерлік өзгерістерді қабылдау және институционалдық ықпал.

Нәтижелер қоғамдағы гендерлік өзгерістерді қабылдау мен институционалдық ықпалдың гендерлік теңдікке қатысты көзқарастарға оң және статистикалық тұрғыдан мәнді әсер ететінін дәлелдеді. Сондай-ақ институционалдық факторлардың дәстүрлі гендерлік рөлдерді күшейтуге ерекше ықпал ететіні анықталды. Зерттеу барысында алынған нәтижелер студент жастар арасындағы гендерлік көзқарастардың күрделі әрі көпқырлы сипатқа ие екенін дәлелдеді.

Негізгі ұғымдар: гендерлік рөлдер, гендерлік теңдік, жастар, институционалдық ықпал, әлеуметтік трансформация, PLS-SEM, әлеуметтік детерминанттар.

В. Енсеева¹, С. Жүзеев², Ж. Әбікенов³, М. Сыздыкова⁴, Б. Тұрсынбаева⁵

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

^{2,3,4}Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

⁵Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан

ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИХ ОТНОШЕНИЕ К ГЕНДЕРНЫМ РОЛЯМ СРЕДИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В современном обществе гендерные роли и отношение к ним являются важной частью социальных отношений. В частности, восприятие гендерных ролей студентами имеет особое научное значение в контексте социальных преобразований в обществе, взаимодействия традиций и современных ценностей. Поэтому настоящее исследование направлено на эмпирический анализ социальных факторов, влияющих на формирование отношения к гендерным ролям среди студентов.

Цель исследования – выявить отношение студентов к гендерным ролям и их социальные детерминанты. Кроме того, рассматривается влияние институционального воздействия и восприятия гендерных изменений в обществе на отношение к гендерному равенству. Научная значимость исследования основана на анализе гендерных позиций студентов посредством структурного моделирования и всестороннем объяснении механизмов формирования гендерных установок.

Исследование основано на количественной методологии, а специально разработанные данные опроса были проанализированы с использованием метода структурного моделирования методом частичных наименьших квадратов (PLS-SEM). В исследовании приняли участие 556 студентов Кызылординского университета имени Коркыт Ата. Отношение к гендерным ролям было сгруппировано в четыре латентных конструкта: традиционные гендерные роли, отношение к гендерному равенству, восприятие гендерных изменений в обществе и институциональное влияние. Результаты показали, что восприятие гендерных изменений в обществе и институциональное влияние оказывают положительное и статистически значимое воздействие на отношение к гендерному равенству. Также было установлено, что институциональные факторы оказывают особое влияние на укрепление традиционных гендерных ролей. Полученные в ходе исследования результаты подтвердили, что гендерные установки среди студентов сложны и многогранны.

Ключевые слова: гендерные роли, гендерное равенство, молодежь, институциональное влияние, социальные преобразования, PLS-SEM, социальные детерминанты.

Information about the authors

Enseyeva V. – 2nd-year PhD student in the specialty “8D03101 – Sociology,” Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Zhuzeyev S. – Doctor of Philosophy (PhD), Korkyt Ata Kyzylorda University, Head of the Educational Program «Kazakh Language and Literature and Journalism», Kyzylorda, Kazakhstan

Abikenov Zh. – Doctor of Philosophy (PhD), Korkyt Ata Kyzylorda University, Head of the Section «Philosophy and Social and Humanitarian Disciplines», Kyzylorda, Kazakhstan

Syzdykova M. – Senior Lecturer, Section of Philosophy and Social and Humanitarian Disciplines, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan,

Tursynbayeva B. – Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

Авторлар туралы мәлімет

Енсейева В.Т. – 8D03101 – Әлеуметтану білім беру бағдарламасының 2-курс докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Жүзеев С.Ә. – PhD, «Қазақ тілі мен әдебиеті және журналистика» білім беру бағдарламасының жетекшісі, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

Әбікенов Ж.О. – PhD, «Философия және әлеуметтік гуманитарлық пәндер» секциясының жетекшісі, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

Сыздыкова М.Б. – «Философия және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер» секциясының аға оқытушысы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

Тұрсынбаева Б.Ж. – PhD, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан

Сведения об авторах

Енсейева В.Т. – докторант 2 курса образовательной программы «8D03101 – Социология» Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Жүзеев С.Ә. – PhD, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, руководитель образовательной программы «Казахский язык и литература и журналистика», Кызылорда, Казахстан

Әбікенов Ж.О. – PhD, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, руководитель секции «Философия и социально-гуманитарные дисциплины», Кызылорда, Казахстан

Сыздыкова М.Б. – старший преподаватель секции философии и социально-гуманитарных дисциплин Кызылординского университета имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

Тұрсынбаева Б.Ж. – PhD, старший преподаватель Казахского национального аграрного исследовательского университета, Алматы, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

XҒТАР 04.11.21
Шолу мақаласы

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-70-83>

ЦИФРЛЫҚ АЛШАҚТЫҚТАН ЦИФРЛЫҚ КАПИТАЛҒА: ЖАСТАР ТЕҢСІЗДІГІН ТҮСІНДІРУДЕГІ ТЕОРИЯЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ

Ш.С. Жүсіпқалиева*¹, П.Т. Бурбаева²

^{1,2} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

(E-mail *¹shinarsh83@gmail.com, ²burbaevaperizat@gmail.com)

Аңдатпа. Цифрландыру үдерістерінің жеделдеуі және генеративті жасанды интеллекттің кеңінен енгізілуі жағдайында цифрлық теңсіздік мәселесі техникалық қолжетімділік шеңберінен шығып, әлеуметтік стратификацияның күрделі құрылымдық проблемасына айналып отыр. Аталған шолу мақалада әлеуметтанулық дискурста қалыптасқан «цифрлық алшақтық» (digital divide) және «цифрлық капитал» (digital capital) ұғымдарының теориялық эволюциясына жүйелі талдау жасалады. Зерттеудің негізгі мақсаты – жастардың цифрлық құзыреттілігі туралы орныққан мифтерді деконструкциялау және цифрлық технологиялардың әлеуметтік теңсіздікті қайта өндіру тетіктерін айқындау.

Заманауи ғылыми әдебиеттерді талдау негізінде мақалада бинарлы технократиялық модельдерден («қол жеткізушілер» мен «қол жеткізе алмайтындар») ДиМаджо мен Харджитай ұсынған көпөлшемді «цифрлық теңсіздік» тұжырымдамасына және ван Дейктің «үш деңгейлі алшақтық» теориясына көшу үдерісі сипатталады. Сонымен қатар «цифрлық аборигендер» (digital natives) концепциясына сын білдіріліп, жастар ортасының гетерогенді сипаты дәлелденеді. Мақалада Рагнелда әзірлеген цифрлық капитал теориясы дербес әлеуметтік ресурс ретінде қарастырылып, оның экономикалық және әлеуметтік игіліктерге конвертациялану әлеуеті ашылады.

Шолу нәтижелері 2025 жылға қарай цифрлық теңсіздіктің «алгоритмдік алшақтық» (algorithmic divide) және жасанды интеллектпен өзара әрекеттесу дағдылары деңгейіне ығысқанын көрсетеді. Зерттеу деректері әлеуметтік-экономикалық мәртебесі жоғары жастардың технологияларды адам капиталының жинақталуына тиімді пайдалана алатынын, ал әлеуметтік тұрғыдан осал топтар негізінен пассивті тұтыну практикаларымен шектелетінін айғақтайды. Мақалада «утилитарлық алшақтықты» еңсеру үшін инфрақұрылымдық саясаттан сыни алгоритмдік сауаттылықты дамытуға және цифрлық әлеуметтенуді қолдауға бағытталған кешенді стратегияларға көшу қажеттігі негізделеді.

Негізгі ұғымдар: цифрлық алшақтық, цифрлық капитал, цифрлық теңсіздік, жастар, алгоритмдік алшақтық, жасанды интеллект.

Түсті: 27.02.2026; Жөнделді: 22.03.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 31.03.2026

*хат-хабар авторы

Кіріспе

2020 жылдардың ортасында цифрлық теңсіздікті зерттеудің өзектілігі мобильді интернеттің жаппай таралуына, платформалық экожүйелердің қалыптасуына және генеративті жасанды интеллекттің енгізілуіне байланысты технологиялық ландшафттағы іргелі бетбұрыстармен айқындалады. ХХ–ХХІ ғасырлар тоғысында зерттеу мен саяси дискурстар негізінен желіге табиғи қолжетімділік мәселесі аясында шоғырланса, бүгін назар цифрлық технологияларды пайдалану сапасындағы айырмашылықтар мен әртүрлі әлеуметтік топтардың осы технологиялардан тұрақты білім беру, кәсіби және мәдени артықшылықтарды иелену қабілетіне аударылуда (*Rother, 2025*). ЮНЕСКО есебінде «цифрлық технологияларды қолдану қауымдастық пен әлеуметтік-экономикалық деңгейге байланысты өзгеріп отырады... Әлеуметтік жағдайы төмен топтар, әдетте, бұл технологиялардың игілігін көру мүмкіндігінен айырылған» делінген (*UNESCO, 2023*).

Алғашында цифрлық теңсіздік «цифрлық алшақтық», яғни ақпараттық-коммуникациялық технологияларға қол жеткізе алатындар мен одан мақрұм қалғандар арасындағы бинарлық айырмашылық ретінде қарастырылды. Дегенмен, ХХІ ғасырдың басында-ақ П. ДиМаджо мен Э. Харджитай (*DiMaggio and Hargittai, 2001*), кейінірек Я. ван Дейк (*van Dijk, 2005*) бұл тұжырымның шектеулі екенін дәлелдеді. Инфрақұрылымның дамуы мен технологиялардың арзандауы әлеуметтік айырмашылықтарды жоймайды, керісінше оларды трансформациялап, «тереңдей түскен алшақтық» феноменін тудырады. Бұл жағдайда цифрлық ресурстар артықшылыққа ие топтардың позициясын нығайтудың және әлеуметтік осал топтарды маргиналдандырудың құралына айналады (*van Dijk, 2020*).

Цифрлық теңсіздік мәселесі әдетте цифрлық модернизацияның авангарды ретінде қабылданатын жастар арасында ерекше сипатқа ие. Жиырма жыл бойы қоғамдық дискурста «цифрлық аборигендер» (*Prensky, 2001*) туралы миф үстемдік етіп келді. Осы тұжырым бойынша, жас ұрпақ өкілі болу автоматты түрде жоғары деңгейдегі цифрлық құзыреттілікті қамтамасыз етуі тиіс еді. Қазіргі зерттеулер жастардың цифрлық практикаларының сипаты, сыни сауаттылық деңгейі және интернетті құрал ретінде пайдалану қабілеті бойынша терең әлеуметтік дифференциациясын көрсете отырып, осы гипотезаны теріске шығаруда (*Helsper and Eynon, 2010; Salza, 2025*). Осылай, жастар – біртекті «цифрлық когорта» емес, цифрлық ресурстар арқылы тап, білім және мәдени теңсіздіктің дәстүрлі желілерін қайта жаңғыртатын әлеуметтік стратификациялық топ.

Мақаланың мақсаты – цифрлық теңсіздікті талдаудың теориялық әдістерін жүйелеу, ғылыми ойдың технократиялық «қолжетімділік» моделінен цифрлық капитал концепциясына дейінгі эволюциясын реконструкциялау және алгоритмдеу мен генеративті жасанды интеллекттің таралуы жағдайында туындайтын әлеуметтік дифференциацияның жаңа формаларын айқындау.

Ғылыми жаңалығы – цифрлық теңсіздік теориясының эволюциясын генеративті жасанды интеллекттің таралуы жағдайында қайта қарастыруға бағытталған талпынысы. Мақалада цифрлық алшақтық туралы классикалық теориялар мен цифрлық капитал концепциясының арасындағы теориялық сабақтастық талданып, қазіргі кезеңде қалыптасып келе жатқан «алгоритмдік алшақтық» феномені цифрлық капиталдың

жаңа өлшемі ретінде интерпретацияланады. Сонымен қатар, авторлар цифрлық теңсіздіктің жаңа формалары жастардың цифрлық тәжірибелері мен генеративті жасанды интеллект құралдарын пайдалану қабілеттеріндегі айырмашылықтар арқылы күшейетінін көрсетеді.

Әдіснама

Зерттеу жастардың цифрлық теңсіздігі мен цифрлық капиталы арасындағы теориялық модельдер мен эмпириялық деректерді синтездеуге бағытталған жүйелі әдеби шолу форматында орындалды.

Жарияланымдарды іздеу халықаралық библиографиялық дерекқорларда – Scopus, Web of Science, Google Scholar, РИНЦ, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың репозиторийлерінде (UNESCO, OECD, ITU) жүзеге асырылды. Талдауға 2000–2025 жылдар аралығында жарық көрген ғылыми монографиялар, рецензияланатын журналдардағы мақалалар және аналитикалық есептер енгізілді.

Іздеу digital divide, digital inequality, digital capital, algorithmic divide, youth digital skills, generative AI and education, цифровой разрыв, цифровой капитал молодежи, алгоритмическое неравенство негізгі ұғымдары бойынша ағылшын және орыс тілдерінде жүргізілді.

Іріктеуге мына талаптарға сай келетін еңбектер енгізілді:

- Тақырып фокусы – цифрлық алшақтықты, цифрлық теңсіздікті, цифрлық капиталды және алгоритмдік стратификацияны концептуализациялайтын зерттеулер;
- Зерттеу нысаны – жастар, жасөспірімдер мен студенттер;
- Өзектілік – постковидтік трансформациялар мен генеративті жасанды интеллекттің таралуын көрсету мақсатында 2020–2025 жылдар аралығындағы жарияланымдарға басымдық берілді;
- Ғылыми сапа – рецензияланатын журналдарда немесе халықаралық ұйымдардың ресми есептерінде жарияланған материалдар.

Қайталанатын жарияланымдар, сипаттамалық, эмпириялық немесе теориялық жаңалығы жоқ мәтіндер, сондай-ақ әдіснамасы көрсетілмеген дереккөздер талдаудан алып тасталды.

Талдау хронологиялық және тақырыптық кодтау тәсілдерін қолдану арқылы жүргізілді. Іріктелген дереккөздер цифрлық теңсіздікті ғылыми тұрғыдан пайымдаудың эволюциясына сәйкес кезеңдер бойынша жіктелді:

1. Технократиялық кезең – ақпараттық-коммуникациялық технологияларға табиғи қолжетімділікке назар аудару;
2. Әлеуметтанулық кезең – цифрлық дағдылар мен технологияларды пайдалану практикаларындағы айырмашылықтарды талдау;
3. Нәтижелер мен капиталдар кезеңі – цифрлық ресурстардың білім және кәсіби артықшылықтарға конвертациялануын зерделеу.
4. Аналитикалық деңгей – алгоритмдік алшақтық айқындалады, жастардың генеративті жасанды интеллектпен және алгоритмдік жүйелермен өзара әрекеттесу қабілеттеріндегі айырмашылықтарды сипаттайды.

Қолданылған әдіс цифрлық теңсіздік феноменінің трансформациясын кешенді түрде талдауға және оның қазіргі кезеңдегі жаңа құрылымдық сипаттарын теориялық тұрғыдан негіздеуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер

Алғашқы зерттеулерде цифрлық алшақтық мәселесі негізінен инфрақұрылымдық дефицит ретінде қарастырылды. Алайда үй шаруашылықтарының техникалық жабдықталу деңгейі артқан сайын, теңсіздік феноменінің сақталатыны айқындала түсті. Осы орайда П. ДиМаджо мен Э. Харджитай (*DiMaggio and Hargittai, 2001*) бинарлық «цифрлық алшақтық» ұғымын көпөлшемді сипатқа ие «цифрлық теңсіздік» (*digital inequality*) концепциясымен алмастыруды ұсынды. Кейінірек Э. Харджитай мен Ю. Хсиенің (*Hargittai and Hsieh, 2013*) еңбектерінде бұл концепция бес өлшем арқылы операцияландырылды:

Біріншіден, техникалық ортаның сапасы айрықша маңызға ие. Тек мобильді қолжетімділікпен (*mobile-only access*) шектелу жастардың академиялық мәтін жазу, кәсіби бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану және күрделі тапсырмаларды шешу үшін генеративті технологияларды қолдану мүмкіндіктерін айтарлықтай шектейді.

Екіншіден, пайдалану дербестігі пайдаланушының жеке цифрлық кеңістігін басқарудағы еркіндік дәрежесін анықтайды. Жеке құрылғылардың жоқтығы және сыртқы бақылауға тәуелділік тұрақты цифрлық құзыреттіліктердің қалыптасу процесін айтарлықтай тежейді.

Үшіншіден, цифрлық дағдылар ақпаратты мақсатты түрде іздеу, сыни тұрғыдан бағалау және интерпретациялау қабілеттерін қамтиды. Бұл дағдылардың біркелкі таралмауы кейінгі әлеуметтік дифференциацияның іргетасын қалайды.

Төртіншіден, әлеуметтік қолдау – яғни жақын ортада цифрлық құзыретті агенттердің болуы – бейресми түрде дағдылар мен практикаларды трансляциялайтын маңызды ресурс ретінде сипатталады.

Бесіншіден, цифрлық технологияларды пайдалану мақсаттарындағы – қажетті құрал ретінде қолдану мен ойын-сауық практикаларының арасындағы – айырмашылықтар жастардың цифрлық ресурстарды білім беру және кәсіби артықшылықтарға конвертациялау қабілетін алдын ала айқындайды.

Қазіргі әлеуметтану ғылымы аталған өлшемдерді цифрлық қоғамдағы әлеуметтік шеттету тетіктерінің эволюциясын көрсететін цифрлық алшақтықтың үш деңгейлі моделіне жүйеледі. Я. ван Дейк (*van Dijk, 2020*) мен М. Рагнетта (*Ragnedda, 2017*) инфрақұрылымдық қолжетімділікті талдаудан технологияларды пайдалану практикалары мен цифрландырудың әлеуметтік салдарын зерттеуге көшу қажеттілігін негіздеді.

Аталған модель аясында үш аналитикалық деңгей ажыратылады:

Бірінші деңгей (*access divide*) – цифрлық инфрақұрылым мен техникалық ресурстарға қолжетімділіктегі айырмашылықтар.

Екінші деңгей (*usage divide*) – цифрлық дағдылар мен технологияларды пайдалану стратегияларының біркелкі таралмауы.

Үшінші деңгей (*outcomes divide / utility gap*) – цифрлық белсенділік нәтижесінде алынатын әлеуметтік нәтижелердегі айырмашылықтар, соның ішінде білім жетістіктері, мансаптық мүмкіндіктер және әлеуметтік мобильділік (*Scheerder et al., 2017*).

Зерттеу нәтижелері қазіргі әлеуметтануда М. Пренски ұсынған «цифрлық аборигендер» концепциясының ғылыми негізсіздігіне қатысты қалыптасқан консенсусты айғақтайды. Соңғы онжылдықтың зерттеулері жас мөлшері цифрлық

сауаттылық пен технологияларды тиімді пайдалану деңгейінің маңызды предикторы емес екенін дәлелдеді. Мәселен, Э. Хельспер мен Р.Эйнсон (*Helsper and Eynon, 2010*) көпфакторлы талдау негізінде цифрлық құзыреттіліктердің қалыптасуында цифрлық тәжірибенің тереңдігі (*breadth of use*), интернетті пайдаланудың ұзақтығы мен әртүрлігі, сондай-ақ білім деңгейі сияқты факторлар шешуші рөл атқаратынын дәлелдейді.

Осылайша жастар біртекті топ емес, айқын ішкі дифференциацияға ие әлеуметтік құрылым ретінде сипатталады. Еуропалық және қытайлық контекстегі зерттеулер (*Micheli, 2015; Ren et al., 2022*) цифрлық практикалар отбасының әлеуметтік-экономикалық мәртебесімен тығыз байланысты тұрақты таптық сипатын айқындайды. Әлеуметтік-экономикалық мәртебесі жоғары отбасылардан шыққан жасөспірімдер «цифрлық тәрбие» алады, яғни ата-аналар медиатор рөлін атқарып, технологияларды білім беру мақсатында қолдануды ынталандырады, ақпаратқа сыни көзқарасты қалыптастырады және күрделі цифрлық дағдылардың дамуын қолдайды.

Керісінше, әлеуметтік осал топтардағы жастар негізінен отбасы мен білім беру институттары тарапынан цифрлық қолдаудың тапшылығына тап болады. Бұл интернетті негізінен ойын-сауық пен контентті пассивті тұтынуға бағытталған үстірт және фрагменттелген пайдалану практикаларының қалыптасуына алып келеді. Әдебиеттерде мұндай топтар цифрлық капиталды жинақтауға қажетті ресурстардан мақұрым болған «цифрлық жетімдер» (*digital orphans*) деп сипатталады (*Digital Futures Society, 2024*).

Осылайша, жастар когорталарының ішіндегі цифрлық теңсіздік әлеуметтік стратификация құрылымын ұдайы өндіреді және әлеуметтік айырмашылықтарды жаңа ұрпақтың білім беру және кәсіби перспективаларын айқындайтын цифрлық траекторияларға трансформациялайды.

Цифрлық теңсіздіктің қайта жаңғыру тетіктерін түсіндіру үшін қазіргі әлеуметтануда Пьер Бурдьенің капиталдар теориясы бейімделді. Ол цифрлық ресурстарды бейтарап технологиялық құралдар емес, әлеуметтік артықшылықтың құрылымдық формалары ретінде интерпретациялауға мүмкіндік берді. Массимо Рагнетта Мария Луиза Руиумен бірлесе отырып (*Ragnedda, 2018; Ragnedda and Ruii, 2020*), цифрлық капитал концепциясын әлеуметтік теңсіздіктер жүйесіне интеграцияланған және капиталдардың трансмутациясы логикасына бағынатын ерекше ресурс ретінде дамытты.

Цифрлық капитал екі өзара байланысты өлшемді қамтиды:

1. Экстернализацияланған өлшем – цифрлық технологияларға, сапалы құрылғыларға, бағдарламалық қамсыздандыруға және тұрақты интернетке қолжетімділік.

2. Интериоризацияланған өлшем – ақпаратты іздеу, талдау, сыни интерпретациялау дағдыларын, сондай-ақ цифрлық құралдарды білім беру және кәсіби практикаларға интеграциялау қабілетін қамтитын интернализацияланған цифрлық құзыреттіліктер жиынтығы.

Цифрлық капиталдың негізгі сипаты – оның трансмутацияға, яғни капиталдың басқа формаларына конвертациялану қабілеті. Цифрлық капиталдың жоғары деңгейі жоғары білікті жұмысқа қол жеткізуді жеңілдетеді, кәсіби желілерді кеңейтеді және онлайн білім беру, академиялық ресурстар мен жаһандық цифрлық қоғамдастықтарға қатысу арқылы мәдени капиталдың жинақталуына ықпал етеді.

Цифрлық капитал индексі (*Digital Capital Index (DCI)*) пайдаланған зерттеулер осы ресурстың біркелкі таралмайтынын және отбасының экономикалық, әлеуметтік және

мәдени капиталымен тығыз корреляцияда екенін растайды. М. Рагнетта бастаған топ (*Ragnedda et al., 2022*) жұмыстарында ұсынылған деректерді талдау цифрлық капиталдың «жинақталған артықшылық» әсерін күшейтетінін, қолданыстағы әлеуметтік стратификацияны, әсіресе цифрлық ресурстардағы айырмашылықтар білім беру және мансаптық траекториялардың теңсіздігіне тікелей ауысатын жастар ортасында тереңдете түсетінін көрсетеді.

Соңғы жылдардағы деректерді талдау цифрлық капитал теориясы мен цифрлық теңсіздіктің үш деңгейлі моделінің қағидаларын сенімді түрде дәлелдеп, цифрлық технологияларға формалды қолжетімділіктің білім беру және кәсіби артықшылықтарға кепілдік бермейтінін айқындайды.

Білім беру саласында PISA 2018 және 2022 халықаралық зерттеулерінің деректерін салыстырмалы талдау (*Jeong et al., 2024*) мектептерде АКТ инфрақұрылымының жай ғана болуы академиялық үлгерімнің өсуіне ықпал етпейтінін көрсетті. Бұл тұрғыда білім алушылар мен педагогтердің ақпаратпен сыни жұмыс істеу дағдыларын, оқу процесінде цифрлық құралдарды пайдалану тәжірибесін және педагогикалық қолдау деңгейін қамтитын «цифрлық капиталы» шешуші ықпал етеді. Осылайша, цифрландырудан келетін білім беру игіліктері әлеуметтік-селективті сипатқа ие. Осыған ұқсас қорытындылар Қазақстандағы онлайн оқытудағы цифрлық алшақтықты зерттеу барысында да алынды. Интернет жылдамдығы, дербес құрылғылардың болуы және мұғалімдердің цифрлық құзыреттілік деңгейі қалалық және ауылдық мектептер арасында айтарлықтай ерекшеленуі цифрлық теңсіздіктің инфрақұрылымдық және когнитивті деңгейлерін қайта өндіретінін көрсетті (*Amirova et al., 2023*).

Еңбек нарығы мен миграция контекстінде қытай жастарының материалында орындалған Jia Wang және Xiaoli Dong (*2025*) зерттеуі цифрлық және әлеуметтік капиталдың синергиялық әсерін анықтады. Цифрлық дағдылардың жоғары деңгейі жастардың кәсіпкерлік жобаларды іске қосу үшін әлеуметтік байланыстарды пайдалану қабілетін арттырады, алайда бұл эффект негізінен білім деңгейі жоғары жастар арасында шоғырланған. Осылай, ол жастар когорталарының ішіндегі поляризацияны күшейтеді. Қазақстанда цифрландырудың жастарды жұмыспен қамтуға әсерін зерттеу ұқсас тенденцияны көрсетеді, онда цифрлық дағдылар деңгейі жұмысқа орналасуын арттыратыны, бірақ бұл ең алдымен қалалық және білімде артықшылықтары бар топтарға тән екені көрсетілген (*Barzhaksyuyeva et al., 2025*).

Ресейлік деректер де цифрлық теңсіздіктің тұрақтылығын көрсетеді. Ұлттық қаржылық зерттеулер агенттігінің (*NAFI, 2025*) аналитикалық материалдары және Е. Л. Вартанова мен А.А. Гладкованың (*2021*) зерттеулері ірі қалалар мен перифериялық аймақтар арасындағы аумақтық алшақтықтың сақталуын, сондай-ақ жастардың ақпаратты сыни бағалау дағдыларының тапшылығын тіркейді. Сәйкес заңдылықтар Қазақстанда да анықталды: 2019–2024 жылдардағы халықтың цифрлық сауаттылық деңгейін зерттеу цифрлық сервистермен жалпы қамтудың жоғары екенін, бірақ өңірлер, елді мекен түрі және білім деңгейі бойынша айырмашылықтардың сақталатынын көрсетеді, яғни цифрлық «қосылудың» утилитарлық формаларының басымдығын айғақтайды (*IAAR, 2025*).

Генеративті жасанды интеллект мәселесі ерекше маңызға ие. Испаниядағы ұлттық сауалнама (*Suárez and García-Mariñoso, 2025*) ересек жас топтарының, білімі төмен

респонденттердің және әйелдердің ЖИ құралдарын айтарлықтай сирек қолданатынын айқындады. Бұл айырмашылықтар цифрлық алшақтықтың дәстүрлі желілерін іс жүзінде қайталап, «алгоритмдік алшақтық» феноменін қалыптастырады, оның шеңберінде жаңа технологияларға қолжетімділік әлеуметтік стратификацияны жоймайды, керісінше оны қайталайды. Қазақстан үшін қосымша кедергі – ЖИ модельдерін оқыту корпустарындағы тілдік асимметрия, яғни қазақ тілді пайдаланушылардың генеративті жүйелерді білім беру мен кәсіби практикаларға толыққанды интеграциялау мүмкіндігін шектейді.

Ақырында, Pew Research Center (*Sidoti et al., 2025*) деректері америкалық жасөспірімдер арасында ChatGPT пайдаланудың күрт өскенін тіркейді: 2024 жылдың басына қарай сауалнамаға қатысқандардың 26% ЖИ чат-боттарды оқу мақсатында қолданған (2023 жыл – 13%).

Жалпы алғанда, ұсынылған деректер цифрлық және алгоритмдік теңсіздіктің технологияларға қолжетімділікте емес, жастардың цифрлық ресурстарды тұрақты білім беру және кәсіби артықшылықтарға конвертациялау қабілетінде көрінетінін дәлелдейді. Осы жағдай жаһандық та, қазақстандық та контекстке тән.

Жүргізілген әдеби шолу цифрлық теңсіздік мәселесінің қазіргі кезеңде жаңа мазмұнға ие болып отырғанын көрсетеді. Егер алғашқы зерттеулерде негізгі назар интернетке қолжетімділік мәселесіне аударылса, қазіргі кезеңде негізгі айырмашылықтар цифрлық ресурстарды тиімді пайдалану қабілетінде және оларды білім, кәсіби даму немесе әлеуметтік капиталды арттыру мақсатында қолданудан байқалады. Генеративті жасанды интеллекттің кең таралуы айырмашылықтарды одан әрі күшейтуі мүмкін. ЖИ құралдарын қолдану тек техникалық дағдыларды ғана емес, сонымен қатар ақпаратты сыни бағалау, мәтіндік сұраныстарды дұрыс құрастыру (prompt engineering), алынған нәтижелерді интерпретациялау сияқты күрделі когнитивтік қабілеттерді талап етеді. Сондықтан цифрлық теңсіздік мәселесі қазіргі кезеңде жаңа – алгоритмдік деңгейге ауысып отыр.

Талқылау

Алынған нәтижелер цифрлық теңсіздіктің рекурсивті сипатқа ие екенін көрсетуге мүмкіндік береді, яғни бастапқы әлеуметтік артықшылықтар цифрлық капиталға трансформацияланып, кейін қайтадан әлеуметтік және экономикалық игіліктерге конвертацияланады да, әлеуметтік стратификацияны күшейтеді. Бұл теңсіздікті қайта өндіру механизмі Р. Мертон сипаттаған «Матфей эффектсімен» өзара сабақтас. «Матфей эффектсіне» сәйкес бастапқы артықшылықтар жинақталып, институттана отырып, әлеуметтік мобильділіктің орнықты траекторияларын қалыптастырады (*Merton, 1968*).

Осы логика аясында мәдени және білім капиталы жоғары жастар цифрлық технологияларды адам капиталын жинақтау стратегияларына кіріктіреді: онлайн курстарды, ғылыми дерекқорларды, цифрлық талдау құралдарын және генеративті жасанды интеллектті академиялық мәтін жазу мен мансаптық траекторияларды жобалау мақсатында пайдаланады. Ал әлеуметтік тұрғыдан осал топтардың өкілдері негізінен ойын-сауыққа және репродуктивті цифрлық тұтынуға бағытталған сегменттерге тартылады. Мұнда интернет мобилизациялық емес, өтем функциясын атқарады.

Цифрлық практикалардың осындай поляризациясы «цифрлық сегрегация» феноменінің қалыптасуына алып келеді де, цифрлық кеңістік әлеуметтік-таптық

қағидат бойынша құрылымдалады: бір әлеуметтік топтар цифрлық белсенділіктің өнімді және инструменталды формаларын меңгерсе, басқалары үстірт контент пен платформалық жұмыспен қамтудың шектеулі нишаларында бекітіліп қалады. Бұл үдеріс жастар когорталарының ішінде дәстүрлі әлеуметтік теңсіздік желілерінің қайта өндірілуіне ықпал етеді және инклюзивті цифрлық қоғамның қалыптасуын тежейді (Micheli, 2015; van Deursen and van Dijk, 2014; Scheerder et al., 2017).

Осы құрылымдық дифференциация аясында 2024–2025 жылдары әлеуметтанулық дискурста дәстүрлі цифрлық теңсіздік формаларын талдаудан «алгоритмдік» және «генеративті» алшақтық проблематикасына көшу байқалады. Бұл ұғымдар интеллектуалдық жүйелермен өзара әрекеттесу дағдыларының біркелкі бөлінбеуін бейнелейді (Eder and Sjøvaag, 2024; Rother, 2025). Егер бұрын әлеуметтік дифференциацияның негізгі факторы интернетке қолжетімділік пен базалық цифрлық дағдылар болса, қазіргі кезеңде алгоритмдердің жұмыс істеу қағидаттарын түсіну, автоматтандырылған жүйелердің нәтижелерін интерпретациялау және генеративті модельдердің шектеулерін сыни тұрғыдан бағалау қабілеті шешуші мәнге ие болып отыр.

Осы тұрғыда алгоритмдік сауаттылық цифрлық капиталдың жаңа қабаты ретінде көрініс табады. Ол тек техникалық дағдыларды ғана емес, алгоритмдердің ақпаратты қалай сұрыптайтынын, жасырын алалауды (*bias*) қалай қайта өндіретінін және пайдаланушылардың цифрлық траекторияларын қалай қалыптастыратынын рефлексивті түсінуді де қамтиды. Мұндай құзыреттердің болмауы алгоритмдік депривация жағдайына ұшыратып, жастардың латентті цифрлық тетіктерге тәуелді болуына және өздерінің білім әрі кәсіби дағдыларын бақылау мүмкіндігін жоғалтуына итермелейді.

Зерттеулер генеративті жасанды интеллектпен жұмыс істеу дағдылары, соның ішінде мәтіндік сұраныстарды дұрыс құрастыру (*prompt engineering*), алынған нәтижелерді сыни интерпретациялау және ЖИ-ді когнитивтік серіктес ретінде пайдалану қабілеті еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілікке тікелей ықпал ететін цифрлық капиталдың жаңа түріне айналып отырғанын көрсетеді. Sutton Trust (2025) деректері мұндай дағдылардың тапшылығы әлеуметтік поляризацияны күшейтіп, цифрлық экономика жағдайында әлеуметтік мобильділік мүмкіндіктері шектеулі «цифрлық андеркласс» қабатының қалыптасуына ықпал ететінін айғақтайды.

Сонымен қатар, қолданыстағы зерттеулердің басым бөлігі Жаһандық Солтүстік елдеріне шоғырланғанын ескеру қажет, яғни бұл анықталған заңдылықтардың әмбебаптығын толық түсінуге мүмкіндік бермейді. Дамушы цифрлық экономикалары бар елдер жағдайында алгоритмдік алшақтық тілдік, инфрақұрылымдық және мәдени кедергілер арқылы одан әрі тереңдей түседі, сондықтан кросс-мәдени және аймақаралық зерттеулер жүргізу қажеттілігі өзекті бола түседі.

Болашақ зерттеулердің перспективалық бағыты ретінде генеративті жасанды интеллектті қолданудың когнитивті және білімдегі салдарын, соның ішінде сыни ойлаудың қалыптасуына, академиялық адалдыққа және жастардың білім беру практикаларының трансформациясына ықпалын эмпириялық тұрғыдан зерделеу ұсынылады.

Осы тұрғыда цифрлық капитал ұғымы цифрлық теңсіздіктің қазіргі формаларын түсіндірудің маңызды теориялық құралы ретінде қарастырылады. Пьер Бурдьё ұсынған

капиталдар теориясына сүйене отырып, цифрлық капиталды әлеуметтік, мәдени және білім капиталдарымен өзара байланыста талдау қажет. Мұндай әдіс цифрлық ресурстардың тек техникалық қолжетімділікпен шектелмей, олардың әлеуметтік артықшылықтарға қалай трансформацияланатынын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Жоғары білім деңгейіне, тұрақты интернет инфрақұрылымына және цифрлық мәдениеті қалыптасқан әлеуметтік ортаға ие жастар цифрлық технологияларды мақсатты және нәтижелі пайдалану арқылы өздерінің академиялық, кәсіби және әлеуметтік мүмкіндіктерін кеңейте алады. Керісінше, әлеуметтік тұрғыдан осал топтарда цифрлық технологиялар көбіне ойын-сауық немесе пассивті тұтыну құралы ретінде игеріледі де олардың цифрлық ресурстарды капиталға айналдыру әлеуетін шектейді.

Осылайша, цифрлық ресурстарды пайдалану тәсілдеріндегі айырмашылықтар әлеуметтік теңсіздіктің қайта өндірілуіне алып келіп, цифрлық кеңістіктің өзінде стратификациялық бөліністерді қалыптастырады. Бұл құбылыс ғылыми әдебиетте цифрлық сегрегация ретінде қарастырылып, цифрлық теңсіздіктің сапалық жаңа кезеңін сипаттайды.

Қорытынды

Ғылыми түсініктердің «цифрлық алшақтық» тұжырымдамасынан «цифрлық капитал» теориясына дейінгі эволюциясы технократиялық оптимизмнен әлеуметтанулық реализмге қарай түбегейлі парадигмалық ауысуды білдіреді. Цифрлық технологиялар әлеуметтік теңсіздікті жоятын әмбебап құрал ретінде емес, керісінше, әлеуметтік стратификацияның бұрыннан қалыптасқан құрылымдарын іріктемелі түрде күшейтетін механизмдер ретінде айқындала түсуде.

Қазіргі жастар үшін цифрлық орта тең мүмкіндіктер кеңістігі емес, ресурстарға, символдық мәртебеге және әлеуметтік мобильділік траекторияларына қол жеткізу жолындағы қатаң бәсекелестік алаңы ретінде қалыптасуда. Құрылғылар мен интернетке формалды қолжетімділік автоматты түрде білімдегі немесе кәсіби артықшылықтарға айналмайды; керісінше, цифрлық және алгоритмдік капиталды дамытпаса, ол жастарды нәтижесі төмен цифрлық қатысу сегменттерінде бекітуі ықтимал.

Осыған байланысты цифрлық теңсіздікті еңсеру мемлекеттік саясатты түбегейлі қайта қарауды талап етеді: «қосылу» көрсеткіштеріне негізделген инфрақұрылымдық бағдарламалардан әлеуметтік осал топтар арасында инкорпорацияланған және алгоритмдік цифрлық капиталды қалыптастыру стратегияларына көшу қажет. Мұндай саясаттың негізгі бағыттары ретінде сыни цифрлық және алгоритмдік сауаттылықты дамыту, тәлімгерлік тетіктерін қолдау, генеративті жасанды интеллектіні білім беру практикаларына жүйелі енгізу және цифрлық дағдыларды тұрақты өмірлік мүмкіндіктерге конвертациялауға жағдай жасайтын институттық орта қалыптастыру айқындалуы тиіс.

Аталған парадигмаға көшпеген жағдайда, жасанды интеллектіні жаппай енгізу цифрлық теңсіздікті қысқартудың орнына, оны институттандырып, әлеуметтік және білім поляризациясын ұзақ мерзімді негізде қайта өндіретін алгоритмдік стратификацияның жаңа формасына айналдыру қаупін күшейтеді.

Осылайша, жүргізілген теориялық талдау цифрлық теңсіздік мәселесінің қазіргі кезеңде жаңа деңгейге ауысқанын көрсетеді. Егер бұрын цифрлық алшақтық негізінен

инфрақұрылымдық қолжетімділік мәселесі деп қарастырылса, қазіргі жағдайда негізгі айырмашылықтар цифрлық ресурстарды тиімді пайдалану қабілетінде және генеративті жасанды интеллектпен жұмыс істеу дағдыларында көрініс табады. Бұл жағдай цифрлық капиталдың әлеуметтік стратификация құрылымында барған сайын маңызды рөл атқара бастайтынын көрсетеді. Сондықтан білім беру саясаты мен жастар саясаты цифрлық технологияларға формалды қолжетімділікті қамтамасыз етумен шектелмей, сыни цифрлық сауаттылықты, алгоритмдік ойлауды және жасанды интеллект құралдарын жауапты пайдалануды дамытуға бағытталуы тиіс.

Авторлардың қосқан үлесі

Ш.С. Жүсіпқалиева – мақала концепциясын құру, әдебиеттермен жұмыс істеу, нәтижелерді интерпретациялау, мақала мәтінімен жұмыс жасау.

П.Т. Бурбаева – мақала мақсатын айқындау, құрылымын ұсыну, мәтінді редакциялау және мақаланың соңғы нұсқасын бекіту.

Әдебиеттер тізімі

1. Amirova, A., Mailybayeva, G., Burdina, Y., Nurgaliyeva, S., Belousova, N. and Kireyeva, A. (2023). The impact of the digital divide on synchronous online teaching in Kazakhstan during COVID-19 school closures, *Frontiers in Education*, 7, 1083651.
2. Barzhaksyeva, A.A., Amirbekuly, Y. and Yucel, F. (2025). Government education spending as a moderator of digitalization effects on youth employment, *Bulletin of Toraighyrov University. Economics series*, pp. 69–84.
3. DiMaggio, P. and Hargittai, E. (2001). From the “Digital Divide” to “Digital Inequality”: Studying Internet Use as Penetration Increases. Princeton, NJ: Princeton University, Center for Arts and Cultural Policy Studies, Working Paper No. 15.
4. Eder, M. and Sjøvaag, H. (2024). Artificial intelligence and the dawn of an algorithmic divide, *Frontiers in Communication*, 9, 1453251.
5. Hargittai, E. and Hsieh, Y.P. (2013). Digital inequality, in Dutton, W.H. (ed.) *The Oxford Handbook of Internet Studies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 129–150.
6. Helsper, E.J. and Eynon, R. (2010). Digital natives: Where is the evidence?, *British Educational Research Journal*, 36(3), pp. 503–520.
7. IAAREDU. (2025). The level of digital literacy of the population of Kazakhstan: trends, differences and ways to improve it, *Education. Quality Assurance*, 3(40).
8. Jeong, D.W., Moon, H., Jeong, S.M. and Moon, C.J. (2024). Digital capital accumulation in schools, teachers, and students and academic achievement: Cross-country evidence from PISA 2018, *International Journal of Educational Development*, 107, 103024.
9. Merton, R.K. (1968). The Matthew Effect in science, *Science*, 159(3810), pp. 56–63.
10. Micheli, M. (2015). What is new in the digital divide? Understanding internet use by teenagers from different social backgrounds, in Robinson, L., Cotten, S.R., Schulz, J., Hale, T.M. and Williams, A. (eds.) *Communication and Information Technologies Annual*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, pp. 55–87.
11. NAFI. (2025). Youth exceeds the 45+ generation in terms of savings and investment activity. Moscow: NAFI Research Centre.
12. Pew Research Center. (2025). About a quarter of U.S. teens have used ChatGPT for schoolwork – double the share in 2023, 15 January.
13. Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants, *On the Horizon*, 9(5), pp. 1–6.

14. Ragnedda, M. (2017). *The Third Digital Divide: A Weberian Approach to Digital Inequalities*. London: Routledge.
15. Ragnedda, M. (2018). Conceptualizing digital capital, *Telematics and Informatics*, 35(8), pp. 2366–2375.
16. Ragnedda, M. and Ruiu, M.L. (2020). *Digital Capital: A Bourdieusian Perspective on the Digital Divide*. Bingley: Emerald Publishing.
17. Ragnedda, M., Ruiu, M.L. and Addeo, F. (2020). Measuring digital capital: An empirical investigation, *New Media & Society*, 22(5), pp. 793–816.
18. Salza, G. and Samuel, R. (2025). Digital engagement and youth: A scoping review of opportunities, risks, and the role of socioeconomic resources, *Information, Communication & Society*. Advance online publication.
19. Scheerder, A., van Deursen, A. and van Dijk, J. (2017). Determinants of internet skills, uses and outcomes: A systematic review of the second- and third-level digital divide, *Telematics and Informatics*, 34(8), pp. 1607–1624.
20. Sovetskaya Belorussiya – Belarus Segodnya. (2024). Искусственный интеллект создает угрозы для молодежи – профессор экономического факультета БГУ, 17 June.
21. Suárez, D. and García-Mariñoso, B. (2025). On the verge of a digital divide in the use of generative AI?, *Telecommunications Policy*, 49(7), 102997.
22. Sutton Trust (2025). *Artificial advantage? The AI digital divide in schools*. London: Sutton Trust.
23. UNESCO. (2023). *Technology in Education: GEM Report 2023*. Paris: UNESCO.
24. van Deursen, A.J.A.M. and van Dijk, J.A.G.M. (2014). The digital divide shifts to differences in usage, *New Media & Society*, 16(3), pp. 507–526.
25. van Dijk, J.A.G.M. (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Thousand Oaks, CA: Sage.
26. van Dijk, J.A.G.M. (2020). *The Digital Divide*. Cambridge: Polity.
27. Vartanova, E.L. and Gladkova, A.A. (2021). Digital divide, digital inclusion and digital capital: Dynamics of theoretical approaches and political decisions, *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 10. Zhurnalistika*, 1, pp. 3–29.
28. Wang, J. and Dong, X. (2025). Social capital, digital economy and the entrepreneurship of the new generation of migrant youth, *PLOS ONE*, 20(3), e0322458.

Ш.С. Жүсіпқалиева¹, П.Т. Бурбаева²

^{1,2}*Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

ОТ ЦИФРОВОГО РАЗРЫВА К ЦИФРОВОМУ КАПИТАЛУ: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБЪЯСНЕНИЯ НЕРАВЕНСТВА МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В условиях ускоряющихся процессов цифровизации и широкого внедрения технологий генеративного искусственного интеллекта проблема цифрового неравенства выходит за рамки технической доступности и трансформируется в сложную структурную проблему социальной стратификации. В настоящей обзорной статье осуществляется систематический анализ теоретической эволюции понятий «цифровой разрыв» (digital divide) и «цифровой капитал» (digital capital) в социологическом дискурсе за период 2000–2025 гг. Цель исследования заключается в деконструкции устоявшихся мифов о цифровой компетентности молодежи и выявлении механизмов воспроизводства социального неравенства посредством цифровых технологий.

На основе анализа современной научной литературы в статье прослеживается переход от бинарных технократических моделей («имеющие доступ» и «не имеющие доступа») к

многомерной концепции «цифрового неравенства», предложенной Полом ДиМаджо и Эстер Харджитай, а также к теории «трех уровней цифрового разрыва» Яна ван Дейка. Особое внимание уделяется критике концепции «цифровых аборигенов» (digital natives) и обоснованию гетерогенного характера молодежной среды. Теория цифрового капитала Массимо Рэгнетты рассматривается как самостоятельный социальный ресурс, обладающий потенциалом конвертации в экономические и социальные блага.

Результаты обзора показывают, что к 2025 году цифровое неравенство смещается в плоскость «алгоритмического разрыва» (algorithmic divide) и различий в навыках взаимодействия с искусственным интеллектом. Эмпирические данные свидетельствуют о том, что молодежь с высоким социально-экономическим статусом более эффективно использует технологии для накопления человеческого капитала, тогда как социально уязвимые группы в основном ограничиваются пассивными практиками потребления. В статье обосновывается необходимость перехода от инфраструктурной политики к комплексным стратегиям, ориентированным на развитие критической алгоритмической грамотности и поддержку цифровой социализации.

Ключевые слова: цифровой разрыв, цифровой капитал, цифровое неравенство, молодежь, алгоритмический разрыв, искусственный интеллект.

Sh.S. Zhussipkaliyeva¹, P.T. Burbayeva²

^{1,2}*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

FROM THE DIGITAL DIVIDE TO DIGITAL CAPITAL: THEORETICAL TRANSFORMATIONS IN EXPLAINING YOUTH INEQUALITY

Abstract. In the context of accelerating digitalization processes and the widespread implementation of generative artificial intelligence, the problem of digital inequality has moved beyond the issue of technical access and has become a complex structural problem of social stratification. This review article provides a systematic analysis of the theoretical evolution of the concepts of digital divide and digital capital in sociological discourse from 2000 to 2025. The main objective of the study is to deconstruct persistent myths about young people's digital competence and to identify the mechanisms through which digital technologies reproduce social inequality.

Based on an analysis of contemporary academic literature, the article traces the transition from binary technocratic models (“haves” versus “have-nots”) to the multidimensional concept of digital inequality proposed by Paul DiMaggio and Eszter Hargittai, as well as to Jan van Dijk's theory of the three levels of the digital divide. Special attention is paid to the critique of the digital natives concept and to substantiating the heterogeneous nature of youth. The theory of digital capital developed by Massimo Ragnedda is examined as an autonomous social resource that can be converted into economic and social benefits.

The findings demonstrate that by 2025, digital inequality is increasingly shifting towards the sphere of the algorithmic divide and differences in skills of interaction with artificial intelligence. Empirical evidence shows that young people with higher socio-economic status are more likely to use technologies effectively to accumulate human capital, whereas socially vulnerable groups tend to remain confined to passive patterns of digital consumption. The article concludes that overcoming the “utilitarian divide” requires a shift from infrastructure-oriented policies towards comprehensive strategies aimed at fostering critical algorithmic literacy and supporting processes of digital socialization.

Keywords: digital divide, digital capital, digital inequality, youth, algorithmic divide, artificial intelligence.

References

1. Amirova, A., Mailybayeva, G., Burdina, Y., Nurgaliyeva, S., Belousova, N. and Kireyeva, A. (2023). The impact of the digital divide on synchronous online teaching in Kazakhstan during COVID-19 school closures, *Frontiers in Education*, 7, 1083651.
2. Barzhaksyyeva, A.A., Amirbekuly, Y. and Yucel, F. (2025). Government education spending as a moderator of digitalization effects on youth employment, *Bulletin of Toraighyrov University. Economics series*, pp. 69–84.
3. DiMaggio, P. and Hargittai, E. (2001). From the “Digital Divide” to “Digital Inequality”: Studying Internet Use as Penetration Increases. Princeton, NJ: Princeton University, Center for Arts and Cultural Policy Studies, Working Paper No. 15.
4. Eder, M. and Sjøvaag, H. (2024). Artificial intelligence and the dawn of an algorithmic divide, *Frontiers in Communication*, 9, 1453251.
5. Hargittai, E. and Hsieh, Y.P. (2013). Digital inequality, in Dutton, W.H. (ed.) *The Oxford Handbook of Internet Studies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 129–150.
6. Helsper, E.J. and Eynon, R. (2010). Digital natives: Where is the evidence?, *British Educational Research Journal*, 36(3), pp. 503–520.
7. IAAR EDU. (2025). The level of digital literacy of the population of Kazakhstan: trends, differences and ways to improve it, *Education. Quality Assurance*, 3(40).
8. Jeong, D.W., Moon, H., Jeong, S.M. and Moon, C.J. (2024). Digital capital accumulation in schools, teachers, and students and academic achievement: Cross-country evidence from PISA 2018, *International Journal of Educational Development*, 107, 103024.
9. Merton, R.K. (1968). The Matthew Effect in science, *Science*, 159(3810), pp. 56–63.
10. Micheli, M. (2015). What is new in the digital divide? Understanding internet use by teenagers from different social backgrounds, in Robinson, L., Cotten, S.R., Schulz, J., Hale, T.M. and Williams, A. (eds.) *Communication and Information Technologies Annual*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, pp. 55–87.
11. NAFI. (2025). Youth exceeds the 45+ generation in terms of savings and investment activity. Moscow: NAFI Research Centre.
12. Pew Research Center. (2025). About a quarter of U.S. teens have used ChatGPT for schoolwork – double the share in 2023, 15 January.
13. Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants, *On the Horizon*, 9(5), pp. 1–6.
14. Ragnedda, M. (2017). *The Third Digital Divide: A Weberian Approach to Digital Inequalities*. London: Routledge.
15. Ragnedda, M. (2018). Conceptualizing digital capital, *Telematics and Informatics*, 35(8), pp. 2366–2375.
16. Ragnedda, M. and Ruiu, M.L. (2020). *Digital Capital: A Bourdieusian Perspective on the Digital Divide*. Bingley: Emerald Publishing.
17. Ragnedda, M., Ruiu, M.L. and Addeo, F. (2020). Measuring digital capital: An empirical investigation, *New Media & Society*, 22(5), pp. 793–816.
18. Salza, G. and Samuel, R. (2025). Digital engagement and youth: A scoping review of opportunities, risks, and the role of socioeconomic resources, *Information, Communication & Society*. Advance online publication.
19. Scheerder, A., van Deursen, A. and van Dijk, J. (2017). Determinants of internet skills, uses and outcomes: A systematic review of the second- and third-level digital divide, *Telematics and Informatics*, 34(8), pp. 1607–1624.
20. Sovetskaya Belorussiya – Belarus Segodnya. (2024). *Iskusstvennyy intellekt sozdaet ugrozy dlya molodezhi – professor ekonomicheskogo fakul'teta BGU 17 June*.
21. Suárez, D. and García-Mariñoso, B. (2025). On the verge of a digital divide in the use of generative AI?, *Telecommunications Policy*, 49(7), 102997.

22. Sutton Trust (2025). Artificial advantage? The AI digital divide in schools. London: Sutton Trust.
23. UNESCO. (2023). Technology in Education: GEM Report 2023. Paris: UNESCO.
24. van Deursen, A.J.A.M. and van Dijk, J.A.G.M. (2014). The digital divide shifts to differences in usage, *New Media & Society*, 16(3), pp. 507–526.
25. van Dijk, J.A.G.M. (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. Thousand Oaks, CA: Sage.
26. van Dijk, J.A.G.M. (2020). *The Digital Divide*. Cambridge: Polity.
27. Vartanova, E.L. and Gladkova, A.A. (2021). Digital divide, digital inclusion and digital capital: Dynamics of theoretical approaches and political decisions, *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 10. Zhurnalistika*, 1, pp. 3–29.
28. Wang, J. and Dong, X. (2025). Social capital, digital economy and the entrepreneurship of the new generation of migrant youth, *PLOS ONE*, 20(3), e0322458.

Авторлар туралы мәлімет

Жүсіпқалиева Ш.С. – хат-хабар үшін автор, докторант, әлеуметтану кафедрасы, Л. Н Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Бурбаева П.Т. – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, әлеуметтану кафедрасы, Л. Н Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Сведения об авторах

Жусипқалиева Ш.С. – автор для корреспонденции, докторант, кафедра социологии, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Бурбаева П.Т. – кандидат социологических наук, старший преподаватель, кафедра социологии, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Information about the authors

Zhussipkaliyeva Sh.S. – corresponding author, doctoral student, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Burbayeva P.T. – Candidate of Sociological Sciences, Senior Lecturer, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

IRSTI 04.21.81
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-84-98>

CITIZEN-CENTRIC GOVERNANCE IN KAZAKHSTAN: SELF-EXPRESSION VALUES OF CITIZENS

G. Makulbayeva*¹, Z. Davletbayeva², M. Dyussenov³

^{1,2}Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

³Astana IT University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: *¹g.makulbayeva@apa.kz, ²zhuldyz.davletbayeva@apa.kz, ³mergend7@gmail.com)

Abstract. Kazakhstan adopts citizen-centric public administration reforms that expand state-society dialogue. Citizen-centric public administration relies on citizens with self-expression values, who can engage with state bodies and participate in decision-making. Citizens can participate in participatory mechanisms such as public councils, local community meetings, participatory budgeting, and other digital platforms. In this study, we conceptualize self-expression values through post-materialist values. The study aims to examine the determinants of post-materialist values among Kazakhstani citizens. The regression analysis has been used to examine the relationship between different factors and the index of post-materialism. The findings show that two factors, such as economic security and socialization, are statistically significant determinants of post-materialist values. Interestingly, contrary to the statements of modernization theory, urban residence is inversely associated with post-materialist values in Kazakhstan. This is explained by the fact that urban residency is related to high living costs, pressure, social and income inequality, which in turn might strengthen materialist values rather than post-materialist values. Findings of this research contribute to the literature on citizen-centric public administration and political culture in Central Asia.

Key words: self-expression values, post-materialist values, modernization theory, socio-economic development, civil society

Introduction

Kazakhstan's citizen-centric governance started with the adoption of the Law on Access and Information in 2015 and the Law on Public Councils in 2016 (*Law on public councils, 2016; Law on access and information, 2015*). Kazakhstan has further strengthened the agenda on citizen-centric governance by allowing rural residents to elect their mayors, allowing citizens to determine socially important projects through participatory budgeting, and allowing them

Received: 11.02.2026; Revised: 25.03.2026; Approved: 27.03.2026; Available online: 31.03.2026

*corresponding author

to voice their concerns through e-petitions. More recent legislation on Public Control and Mass Media highlights the consistent reforms in citizen-centric governance (*Adilet, 2023; Adilet, 2024b*). Moreover, the Concept for the Development of Civil Service for 2024-2029 (*2024*) and the Concept of Public Administration till 2030 (*2021*) declare the shift from the command-and-control mode of public administration toward a citizen-centric governance model in Kazakhstan (*Adilet, 2021; Adilet, 2024a*). Participatory platforms such as public councils, participatory budgeting, local community meetings (*mestnye soobshestva*), e-Otinish, and e-petition offer space for state-society collaboration (*Makulbayeva and Sharipova, 2024; Makulbayeva et al., 2024*). These platforms also show that the state established an institutional and legal basis for citizen engagement in decision-making and policy-making.

On the other hand, it is crucial to examine whether citizens have self-expression (*post-materialist*) values that stress freedom of speech, tolerance, participation in decision-making, and quality-of-life concerns such as environmental protection. According to modernization theory, economic growth and rising affluence tend to shift public values from materialist to post-materialist orientations, and from traditionalism toward liberalism (*Inglehart and Abramson, 1999; Inglehart and Baker, 2000*). In turn, post-materialist values positively impact the sustainability of democratic institutions and allow citizens to engage with state affairs (*Welzel and Inglehart, 2005*). Applying this theory to Kazakhstan, which has improved its economic position over several decades, it is interesting to observe how it works in this context. As Kazakhstan is classified as an upper-middle-income country with sustained GDP growth since the early 2000s (*O'Connor, Knox, and Janenova, 2019*), there is, accordingly, an expectation that citizens' self-expression values have strengthened as a result of improved socio-economic conditions. This study is very significant as it tests people's post-materialist values through empirical data. The study looks closely at the demand side of citizen-centric public administration of Kazakhstan, namely, whether post-materialist values of citizens remain consistent with participatory channels adopted by the state, which is the supply side. The government will reach a perfect equilibrium only when the state supply (*i.e., participatory channels and legal basis*) is well matched with the demand side (*i.e., citizens' willingness and post-materialist values*). Specifically, this study aims to examine the changes in post-materialist values among Kazakhstani citizens and the major determining factors that have an impact on post-materialist values in this context.

Literature review

According to post-materialist theory, sustained economic growth and existential security change people's priorities from material survival toward self-expression, autonomy, and participation in state affairs (*Inglehart, 1977*). There are two explanations for this value shift. Based on the scarcity hypothesis, people prioritize unmet economic and physical needs; once they are satisfied, individuals' values change from material to post-material. Another explanation is related to the socialization hypothesis, which posits that value orientations are formed during adolescence and early childhood, implying that value change occurs through generational replacement rather than due to short-term economic development (*Inglehart, 2000*). Refinements to modernization theory tend to suggest that post-materialist values are not generated merely as a result of economic growth, but also depend on broader social, political, and institutional shifts in society (*Welzel and Inglehart, 2005*). Consequently, the value

change from materialist to post-materialist is uneven across different countries, particularly in emerging economies and countries of the Global South.

Despite the argument that there are many predictors of post-material values, economic development remains one of the most robust determinants of post-material values. This is because cross-national studies demonstrate that individuals with post-materialist values live in affluent societies, and people with stable income and employment have higher levels of post-materialist values (Inglehart, 1997; Dalton and Welzel, 2014). The strength of the economic position is especially salient at the individual level. People's perceived economic security is crucial as compared to objective income, because uncertainty and vulnerability to socio-economic conditions can reinforce people's materialist values. However, in post-Soviet societies, the link between economic development and value change from materialist to post-materialist is not clear-cut. The 1990s economic shocks entrenched survival and materialist values, and as a result, subsequent economic growth did not uniformly lead to post-materialist values (Rose, 2009). Furthermore, only a close circle of groups, such as oligarchs, enjoyed the benefit of economic development and growth, which in turn does not allow changing materialist values of the population toward post-materialist values. There is a high level of income inequality in post-Soviet societies, wherein limited groups of people have access to rich resources. Also, volatility, inequality, and reliance on state resources can undermine the effects of rising income on post-materialist values.

Another strong predictor of post-materialist values is education. Higher education helps improve critical thinking, cognitive skills, political awareness, tolerance for diversity, and civic skills, all of which are interconnected to post-materialist values (Welzel and Inglehart, 2005). Further in line with this argument, cognitive mobilization theory suggests that educated people have higher inclinations to hold independent voices and preferences, as they try to reduce reliance on authority and hierarchy or paternalistic patterns (Abramson and Inglehart, 1995). Cross-national studies confirm that education enhances individuals' views for freedom of speech, civic engagement, gender equality, and accountability (Welzel, 2013). In post-Soviet countries, however, the impact of education on post-materialist values may be mediated by institutional context and curriculum. In this context, education might reflect loyalty to the state and conformity to state regulations without any criticism, and therefore, its impact on post-materialist values might be weaker. There is a dearth of research with a focus on the impact of education on post-materialist values in Central Asian countries.

As mentioned earlier, generational replacement (*i.e.*, *socialization hypothesis*) is one of the key determinants of post-materialist value change (Inglehart, 2000). The values of people who socialized during economic stability and development are easier to change from materialist to post-materialist than the values of those who are raised under conditions of scarcity and economic depression (Inglehart, 1997). Empirical evidence shows that the younger generation groups easily adopt post-materialist values such as tolerance for diversity, participation in state affairs, personal autonomy, and freedom of speech, even when controlling for factors such as education and income (Inglehart and Baker, 2000). In post-Soviet countries, the effects of generational shifts are very salient. Younger people, who did not have a direct exposure to the Soviet norms and system, tend to demonstrate a weaker proclivity toward authoritarian norms and greater support for pluralism (Khamzina, Buribayev, and Buribayeva, 2025).

The following determining factors of post-materialist values are media and urban residence, which are associated with higher post-materialist values as people from urban areas have

more access to information, civil society networks, and are generally exposed to diverse society and pluralism (Putnam, Nanetti and Leonardi, 1994, p.126) Urban settings offer a conducive environment to collective action, social trust, networking and civic skills. In contrast, rural areas remain more traditional and materialistic as they have limited access to information sources, alternative views, and civic networks. Likewise, access to media and the internet plays a very significant role in the development of post-materialist values. Exposure to transnational information, media sources, especially independent media, and a rich flow of information enhance self-expression values (Norris, 2009). In developing countries of the Global South, digital platforms of participation are essential, particularly when offline participation is curtailed and harsh state regulations are in place.

Drawing on this body of literature, this study sets the following hypotheses: 1) economic security is positively associated with post-materialist values; 2) education is positively associated with post-materialist values; 3) being from an urban setting is positively associated with post-materialist values; 4) exposure to information is positively associated with post-materialist values; 5) socialization is positively associated with post-materialist values; 6) generational socialization is positively associated with post-materialist values.

Indeed, the literature mentioned above defines the notions of economic security, education, generational socialization, information exposure, media, and urban residence as key determinants of post-materialist values. However, their effects in post-Soviet countries are under-researched and might be mediated by political institutions. There remains a critical shortage of research scholarship focused on post-materialist values of Kazakhstani citizens, which is the gap this study aims to fill.

Methodology

This paper draws on the World Values Survey Data for Kazakhstan (2017-2022) (hereinafter WVS). The sample size consists of 1,276 respondents (Haerpfer et al., 2022). Data collection employed a multi-stage sampling procedure, stratified by region and respondents' location. 59.2% of respondents are urban dwellers, while 40.8% are from rural areas. Additionally, 54.7% are female and 45.3% are male (Haerpfer et al., 2022).

This study uses the following questions from the WVS in order to operationalize our dependent and independent variables (Table 1).

Table 1. Data operationalization

Dependent variable Self-expression values	Post-Materialist index 4-item Materialist=1 Mixed=2 Postmaterialist=3 Post-Materialist index 4-item includes: 1.- Maintaining order in the nation (materialist values) 2.- Giving people more say in important government decisions (post-materialist values) 3.- Fighting rising prices (materialist values) 4.- Protecting freedom of speech (post-materialist values)
---	--

Independent variables:	
Urban	Urban=1, rural = 0
Education	Highest educational level: Respondent (recoded into 3 groups) Lower=1 Middle=2 Higher=3
Economic security	Frequency you/family (last 12 months): Gone without a cash income Often=1 Sometimes=2 Rarely=3 Never=4
Socialization	Encouraging others to take action on political issues Would never do =1 Might do =2 Have done =3
Generational socialization	Social activism
Information exposure	Information source: Internet Never=1 Less than monthly=2 Monthly=3 Weekly=4 Daily = 5
Control variables:	
Age	Continuous variable
Gender	Female = 1 otherwise = 0

Source: compiled by authors

The post-materialist values (as used interchangeably with self-expression values in this study) of respondents were operationalized using the 4-item post-materialist index. Respondents were presented with four possible options and were asked to indicate their first and second choice: 1) Maintaining order in the nation (a materialist value); 2) Giving people more say in important government decisions (a post-materialist value); 3) Fighting rising prices (a materialist value); 4) Protecting freedom of speech (a post-materialist value) (*Haerpfer et al., 2022*). Based on the collected responses, the World Values Survey constructs a 4-item post-materialist index, which we use as the dependent variable in our regression analysis. This study operationalizes “socialization” through the statement on “encouraging others to take action about political issues” as this statement can be viewed as a manifestation of political socialization. It reflects not only the internalization of political norms and values but also their active transmission to others. Therefore, it captures a more advanced stage of socialization, where individuals act as agents of political influence, despite its overlap with civic engagement.

To examine the determinants of post-materialist values, we estimated an OLS regression model using Stata software. OLS regressions allow direct interpretations of coefficients (marginal

effects). Although the dependent variable is ordinal, other studies on the post-materialist values also used it (i.e., post-materialist index) as it reflects a continuum of value orientations from materialist to post-materialist (Inglehart, 2015).

$$\text{Post-materialist values}_{ik} = \beta_0 + \beta_1 \text{urban}_{ik} + \beta_2 \text{educ}_{ik} + \beta_3 \text{age}_{ik} + \beta_4 \text{economic}_{ik} + \beta_5 \text{gender}_{ik} + \beta_6 \text{socialization}_{ik} + \beta_7 \text{information}_{ik} + \epsilon_{ik}$$

Table 2. Descriptive statistics

Variable	Mean	Standard Deviation
Urban	0.59	0.49
Information source	3.48	1.68
Socialization	1.19	0.42
Economic security	2.87	0.98
Female	0.54	0.49
Age	41.24	14.21
Post-materialist 4-item	2.12	0.88

Source: compiled by authors

In the following table (Table 3), we checked the multicollinearity between variables and found no significant deviations, as correlations between variables are low to moderate. The highest correlation is observed between Urban-Information source variables, accounting for 0.2477. Rule of thumb: if the correlation between variables is below 0.60, then it shows no significant violations in the regression models.

Table 3. Multi-collinearity check

	Urban	Economic security	Information	Socialization	Gender	Age	Education	Postmaterialism
Urban	1.0000							
Economic security	-0.0142	1.0000						
Information	0.2477	-0.0577	1.0000					
Socialization	0.0552	-0.0466	0.2049	1.0000				
Gender	0.0185	-0.0117	-0.0211	0.0053	1.0000			
Age	-0.1607	-0.0006	-0.1747	-0.0012	0.0356	1.0000		
Education	0.2379	0.0246	0.1313	0.0767	0.0868	-0.2270	1.0000	
Postmaterialism	-0.0654	0.0846	0.0440	0.1241	-0.0512	-0.0125	-0.0114	1.0000

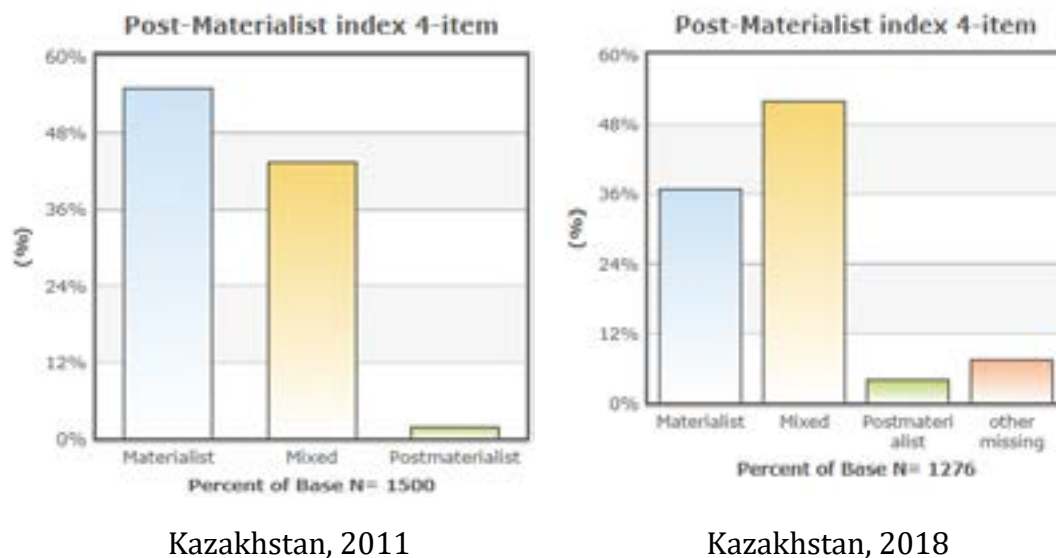
Source: authors

Results and discussion of key findings

Post-materialist values increased in Kazakhstan between 2011 and 2018 (as shown in Figure 1). According to the World Values Survey, 54.9% of Kazakhstani respondents held materialist

values in 2011; this share declined to 36.6% by 2018 (Haerpfer et al., 2022). In contrast, the proportion of respondents exhibiting post-materialist values rose from 1.7% in 2011 to 3.9% in 2018 (Haerpfer et al., 2022). These findings indicate a gradual shift toward post-materialist values among citizens in Kazakhstan.

Figure 1. Post-Materialist values in Kazakhstan

Source: Haerpfer et al. (2022)

To identify the determinants of post-materialist values, we run OLS regression, which yields the following results (as in Table 4). In general, R squared of the model is not high, accounting for 0.0331. This implies that the model explains around 3.3% of the variation in post-materialist values, and there are more independent variables that also explain it. Therefore, future studies might consider covering other crucial factors beyond those included in this model. Three independent variables have a statistically significant impact on post-materialist values in Kazakhstan: urban background, economic security, and socialization (Table 4).

Table 4. OLS regression results, dependent variable is the 4-item post-materialist index

	Kazakhstan
Urban	-0.033** (0.013)
Economic security	0.018*** (0.006)
Information source: the internet	0.004 (0.003)
Socialization: Encouraging others to take action on political issues	0.061*** (0.015)

Education	-0.003 (0.012)
Female	-0.019 (0.012)
Age	-0.002 (0.004)
Constant	1.94*** (0.045)
Observations	1276
R-squared	0.0331

Note: Calculated by authors. Standard errors in parentheses; *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$. Statistically significant variables are highlighted.

The coefficient for Urban residence is - 0.033 and is statistically significant at the 5% level ($p < 0.05$). This shows that living in an urban area is associated with a 0.033-unit decrease in the dependent variable, as compared to living in a rural area (the reference category), holding all other variables constant. In other words, living in urban settings is associated with lower levels of post-materialist values than living in rural areas. This finding is somewhat unexpected because modernization theory and related literature generally suggest that urbanization is positively associated with post-materialist orientations. Urban residents are expected to have greater access to education, greater engagement with civil society organizations, media, and other social institutions, and all of these social interactions strengthen citizens' post-materialist values and self-expression attitude (Welzel and Inglehart, 2005; Norris, 2009). Studies focused on European contexts demonstrate that urban residents generally have a higher level of self-expression and post-materialist values, because there are many civic engagement opportunities in urban areas (Welzel, 2013).

To further examine the link between urban residence and post-materialist values, we referred to the descriptive data on urban-rural differences in the World Values Survey (Table 5). Similar to our earlier findings, 5.8% rural residents of Kazakhstan selected post-materialist items from the survey: Giving people more say in important government decisions, and Protecting freedom of speech, than those respondents who represent the urban setting with 2.6% (Haerpfer et al., 2022). This finding contradicts those from the Western context. Studies from Asian contexts present a more nuanced picture. In some developing countries, such as China and Thailand, urbanization is related to a greater exposure to materialist pressures, such as competitive labor markets, high living costs, and economic insecurity, which may dampen post-materialist orientations despite higher levels of education or information access (Zhang, Brym, and Andersen, 2017). As a result, we argue that urbanization does not uniformly lead to post-materialist values, particularly in Asian societies, because local socio-economic and cultural conditions can mediate the relationship. In the context of Kazakhstan, the inverse relationship between post-materialist values and urban may reflect such contextual factors, including the persistence of economic pressures, social inequality, income inequality, competitiveness concerns, or migration-related stresses in urban centers. Nevertheless, these explanations - social inequality, income inequality, and economic pressure in the urban settings of Kazakhstan - are based on our assumptions and

require further in-depth research. Meanwhile, the finding that urban dwellers have lower levels of post-materialist values than rural dwellers in Kazakhstan challenges the modernization theory and calls for a more cautious application of this theory in post-Soviet societies.

Table 5. Post-Materialist values, urban-rural comparison

	Total	Urban	Rural
Materialist	36.6%	38.9%	33.2%
Mixed	52.0%	50.3%	54.3%
Postmaterialist	3.9%	2.6%	5.8%
Other / Missing; Multiple answers (EVS)	7.5%	8.1%	6.7%
N	(1,276)	(755)	(521)

Source: Haerpfer et al. (2022)

According to the findings of this study, the following statistically significant variable is economic security; the coefficient for Economic security is 0.018 and is statistically significant at the 1% level ($p < 0.01$). This means that, holding other variables constant, a one-unit increase in economic security is associated with a 0.018-unit increase in the dependent variable. In other words, it shows that higher economic security is positively associated with post-materialist values among Kazakhstani respondents. This finding aligns well with the modernization theory, which posits that as individuals experience greater economic stability and personal security, their priorities shift from materialist concerns (e.g., socio-economic conditions, economic security) toward post-materialist values (e.g., civic engagement, self-expression) (Inglehart and Baker, 2000; Welzel and Inglehart, 2005; Norris, 2009). Studies conducted in Western contexts confirm this claim. Inglehart and Baker (2000) show that wealthier, economically secure populations, particularly in Western European democracies, have post-materialist values. Likewise, studies conducted in Asia indicate that rising economic security and income stability in countries such as Japan, South Korea, and China are associated with a growing emphasis on post-materialist attitudes, including political participation, environmental awareness, and civic engagement (Zhang, Brym, and Andersen, 2017). This study also suggests that economic security is a strong predictor of post-materialist values in Kazakhstan. This implies that improving socio-economic conditions in Kazakhstan are contributing well to post-materialist orientations of its citizens. As people become wealthier and more confident about their economic sustainability, they tend to voice their preferences and pursue self-expression orientations in terms of environment and political institutions.

Finally, one more variable is statistically significant in this regression model. Socialization was measured through the statement on “Encouraging others to take action about political issues”, which is statistically significant at the 1% level ($p < 0.01$). This shows that individuals who encourage others to take action on political issues exhibit a more post-materialist orientation than those who do not. This finding is well matched with political socialization and social capital research, which highlights the role of interpersonal networks and civic engagement in fostering political attitudes and participation. In the European context, Putnam (2000) argues that social interaction and civic engagement generate norms of honesty, reciprocity, and social

trust that foster political involvement. Similarly, Verba, Schlozman, and Brady (1995) show that individuals who live in dense network societies are more likely to engage politically because they have more civic skills, are exposed to political information, and motivation through socialization with peers. Cross-national studies from European societies show that social interactions and encouragement of peers to participate in political actions enhance self-expression orientations (Welzel, 2013). Likewise, studies from Asia also confirm this relationship between socialization and post-materialist values. Studies focused on Japan and South Korea show that socialization among peers increases political participation. Similarly, empirical evidence from Southeast Asia also confirms that social ties and community interactions enhance civic and political participation of citizens (Chang and Chu, 2006). In sum, this finding reveals that socialization and encouragement of peers to take part in political actions is not merely a formal act of activism but suggests civic orientation and self-expression values of citizens.

Conclusion

This study examines the determinants of post-materialist values in Kazakhstan. For that purpose, it uses regression analysis. The independent variables are urban residence (reference group: rural residence), education, socialization, economic security, information source (internet), and other socio-demographic characteristics as control variables. Among these variables, the following three were found to be statistically significant: urban residence, economic security, and socialization. In line with the modernization theory, findings of this study show that economic security and socialization have a statistically significant impact on post-materialist values (Inglehart, 2000). However, surprisingly, urban residents show lower levels of post-materialist values than rural residents. This result contradicts research findings from Western contexts, wherein urban residents have higher levels of post-materialist values than rural residents due to greater exposure to information, associational life, and education. The simple application of the modernization theory in the local context is problematic because our findings demonstrate contrary results, and some variables, such as education and access to information, are found to be insignificant.

Although post-materialist values are increasing among Kazakhstani citizens, it is still insufficient for engaging citizens in decision-making and policymaking. In order to implement citizen-centric governance in Kazakhstan, citizens' active engagement is a requirement. The state supplies a wide variety of platforms, such as public councils and local community meetings (Makulbayeva and Sharipova, 2025), which require citizen engagement and active self-expression values. Socialization and economic security are the two important factors that predict post-materialist values, implying that the state needs to adopt policies that encourage active socialization among citizens. First, the concept of public administration development of Kazakhstan till 2030 (2021) mainly focuses on the supply side, covering the actions of the state bodies. It is recommended to develop action plans that also focus on citizens (i.e., demand side of participatory platforms). It is suggested to create platforms at workplaces or parties that encourage people to discuss socio-political reforms in the country. Also, small interactive videos through social media (e.g., Instagram, Facebook) on political topics will inform citizens from the state's perspective, allowing them to interact online. Second, the state should pay close attention to the economic well-being of citizens, particularly those from urban areas, with an aim to engage them in participatory platforms. Our findings demonstrate that urban dwellers have lower levels of post-materialist values as compared to rural counterparts. The state should

create selective incentives and conducive environments for urban dwellers to enhance their civic skills and socialize in the political life of the country. For that, consultative platforms such as participatory budgeting and public councils can offer an avenue. Logistics of these platforms should be simplified by including easy access, a simple registration procedure, and the impact of citizen voices on decision-making. By applying complex measures, the state can encourage urban dwellers for more socialization while increasing their post-materialist values.

Acknowledgment

This research was funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR27100377). The authors sincerely thank the two anonymous reviewers for their valuable comments.

Author contribution

The authors have no conflicts of interest to declare. The research design was developed by **G. Makulbayeva**, while data collection and methodology were conducted by **Z. Davletbayeva**, **M. Dyussenov** was responsible for writing the literature review and discussion sections.

References

1. Abramson, P., & Inglehart, R. F. (2009). Value change in a global perspective. University of Michigan Press.
2. Адилет (2021) Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522> (дата обращения: 1 февраля 2026 г.).
3. Адилет (2024а) Об утверждении Концепции развития государственной службы Республики Казахстан на 2024 - 2029 годы. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000602> (дата обращения: 1 февраля 2026 г.).
4. Адилет (2024б) Закон РК об общественном контроле (N. 30-VIII ЗРК, Октябрь 2, 2023). Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030> Accessed by 17.12.2025 (дата обращения: 1 февраля 2026 г.).
5. Адилет (2023) Закон РК о масс-медиа (№ 93-VIII ЗРК, Октябрь 2, 2023). Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000093> (дата обращения: 1 февраля 2026 г.).
6. Chang, E. C., & Chu, Y. H. (2006). "Corruption and trust: exceptionalism in Asian democracies?" *The Journal of Politics*, 68(2), 259-271.
7. Dalton, R. J. (2020). *The good citizen: How a younger generation is reshaping American politics*. CQ Press.
8. Dalton, R.J. and Welzel, C. (eds) (2014) *The civic culture transformed: From allegiant to assertive citizens*. Cambridge University Press.
9. Haerpfer C., Inglehart R., Moreno A., Welzel C., Kizilova K., Diez-Medrano J., Lagos M., Norris P., Ponarin E., Puranen B. *World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile Version 5.0* [Electronic resource]. – Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & World Values Survey Association, 2022. – URL: <https://doi.org/10.14281/18241.20> (accessed: 17.12.2025).
10. Inglehart, R. (1977). "Values, objective needs, and subjective satisfaction among western publics". *Comparative Political Studies*, 9(4), pp.429-458. <https://doi.org/10.1177/001041407700900403>
11. Inglehart, R. (1997). "Modernization, postmodernization and changing perceptions of risk" *International Review of Sociology*, 7(3), pp.449-459. <https://doi.org/10.1080/03906701.1997.9971250>

12. Inglehart, R. and Abramson, P.R. (1999). "Measuring postmaterialism" *American Political Science Review*, 93(3), pp.665-677. <https://doi.org/10.2307/2585581>
13. Inglehart, R. and Baker, W.E. (2000). "Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values". *American Sociological Review*, 65(1), pp.19-51. <https://doi.org/10.1177/000312240006500103>
14. Inglehart, R. (2015). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton University Press.
15. Khamzina, Z., Buribayev, Y., & Buribayeva, A. (2025). "Value Orientations of Young Students (Ages 18–23) in Kazakhstan: Findings from an Urban University Sample". *Review of Applied Socio-Economic Research*, 30(2), 91-105. <https://doi.org/10.54609/reaser.v30i2.778>
16. Makulbayeva, G. and Sharipova, D. (2025), "Social capital and performance of public councils in Kazakhstan" *Journal of Eurasian Studies*, 16(2), pp.222-235. <https://doi.org/10.1177/18793665241266260>
17. Makulbayeva, G. and Sharipova, D. (2025). "The Performance of Regional Public Councils in Kazakhstan". *Europe-Asia Studies*, pp.1-17. <https://doi.org/10.1080/09668136.2025.2581784>
18. Мақұлбаева, Г. А., и др. "Деятельность областных общественных советов в Казахстане." ЛН Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология сериясы 146.1 (2024): 450-460.
19. Norris, P., & Inglehart, R. (2009). *Cosmopolitan communications: Cultural diversity in a globalized world*. Cambridge University Press.
20. O'Connor, K., Janenova, S., and Knox, C. (2019). "Open government in authoritarian regimes". *International Review of Public Policy*, 1(1: 1), pp.65-82. <https://doi.org/10.4000/irpp.325>
21. Putnam, R. D. (2015). *Bowling alone: America's declining social capital*. Routledge.
22. Putnam, R. D., Nanetti, R. Y., & Leonardi, R. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press
23. Rose, R. (2009). *Understanding post-communist transformation: a bottom-up approach*. Routledge
24. Verba, S., Scholzman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.
25. Welzel, C. (2013). *Freedom rising: Human empowerment and the quest for emancipation*. Cambridge University Press.
26. Welzel, C. and Inglehart, R. (2005). "Liberalism, postmaterialism, and the growth of freedom". *International Review of Sociology*, 15(1), pp.81-108. <https://doi.org/10.1080/03906700500038579>
27. Zhang, T. H., Brym, R., & Andersen, R. (2017). "Liberalism and postmaterialism in China: The role of social class and inequality". *Chinese Sociological Review*, 49(1), 65-87. <https://doi.org/10.1080/21620555.2016.1227239>

Г.А.Мақұлбаева¹, Ж.Ж.Давлетбаева², М. М.Дюсенов³

^{1,2} ҚР Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы, Астана, Қазақстан

³Astana IT Университеті, Астана, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАМАТТАРҒА БАҒЫТТАЛҒАН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ: АЗАМАТТАРДЫҢ ӨЗ ОЙЛАРЫН ЖЕТКІЗУ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Аңдатпа. Қазақстан азаматтарға бағдарланған мемлекеттік басқару реформаларын белсенді жүргізіп жатыр және ол қоғам мен мемлекет арасындағы диалогты кеңейтуге бағытталған. Азаматтарға бағытталған мемлекеттік басқару өз ойын жеткізе алатын азаматтардың мүддесіне негізделген және азаматтардың мемлекеттік басқарудағы шешімдерді қабылдауға белсенді қатысуын талап етеді. Азаматтар қоғамдық кеңестер, жергілікті қауымдастық жиналыстары, қатысушылық бюджеттеу және басқа да цифрлық платформалар арқылы мемлекеттік

басқаруға қатыса алады. Бұл зерттеуде өзін-өзі көрсету құндылықтары постматериалистік құндылықтар арқылы көрсетіледі. Зерттеудің мақсаты — Қазақстан азаматтары арасындағы постматериалистік құндылықтарға әсер ететін факторларды зерттеу және оған қатысты әдебиетке сүйене отырып, жан-жақты зерделеу. Постматериализм мен әртүрлі факторлар арасындағы байланысты зерттеу үшін регрессиялық талдау әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижелері экономикалық қауіпсіздік пен әлеуметтену сияқты факторлар постматериалистік құндылықтарға әсер ететінін көрсетеді. Модернизация теориясына қайшы, Қазақстанда қалада тұру постматериалистік құндылықтармен теріс байланысы анықталды. Кейбір посткеңестік контексттерде жүргізілген зерттеулер қалалық өмірдің экономикалық қысыммен, әлеуметтік теңсіздікпен және жоғары өмір сүру шығындарымен байланыстырады, бұл материалистік алаңдаушылықты күшейтеді және өзін-өзі көрсету құндылықтарын азайтады. Бұл зерттеу Қазақстандағы саяси мәдениет пен мемлекеттік басқару саласындағы зерттеулерге орасан зор үлес қосады.

Негізгі ұғымдар: өз ойын жеткізу құндылықтары, постматериалистік құндылықтар, модернизация теориясы, әлеуметтік-экономикалық даму, азаматтық қоғам

Г.А. Макулбаева¹, Ж.Ж. Давлетбаева², М.М. Дюсенов³

^{1,2}*Академия государственного управления при Президенте РК, Астана, Казахстан*

³*Astana IT University, Астана, Казахстан*

ЧЕЛОВЕКОЦЕНТРИЧНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В КАЗАХСТАНЕ: ЦЕННОСТИ САМОВЫРАЖЕНИЯ ГРАЖДАН

Аннотация. Казахстан реализует человекоцентричную модель государственного управления, направленную на расширение диалога между обществом и государством. Человекоцентричная модель государственного управления основана на интересах граждан с ценностями самовыражения и предполагает активное вовлечение граждан в процессы принятия решений. Граждане могут принимать участие в открытых механизмах, таких как общественные советы, собрания местного сообщества, бюджет народного участия, а также в рамках других цифровых платформ. В настоящем исследовании понятие «самовыражение» рассматривается в контексте постматериалистических ценностей. Цель данного исследования заключается в анализе факторов формирования постматериалистических ценностей среди граждан Казахстана. Для изучения связи между индексом постматериализма и различными факторами в данном исследовании применяется регрессионный метод анализа. Как показывают результаты настоящего исследования, два фактора – экономическая безопасность и социализация – являются статистически значимыми переменными, формирующими постматериалистические ценности граждан. Примечательно, что вопреки ожиданиям теории модернизации, проживание в городской среде имеет отрицательную ассоциацию с постматериалистическими ценностями в Казахстане. Как показывает анализ, в контексте ряда постсоветских стран, жизнь в городской среде также может быть связана с экономическим давлением, социальным неравенством и высокими расходами, тем самым повышая материалистические интересы и снижая приоритеты самовыражения.

Ключевые слова: ценности самовыражения, постматериалистские ценности, теория модернизации, социально-экономическое развитие, гражданское общество

References

1. Abramson, P., & Inglehart, R. F. (2009). Value change in a global perspective. University of Michigan Press.

2. Adilet (2024a) Ob utverzhdenii Konceptii razvitija gosudarstvennoj sluzhby Respubliki Kazahstan na 2024 - 2029 gody. Dostupno po ssylke: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522> Data obrashhenija: 20.01.2026. [in Russian].
3. Adilet (2024a) Ob utverzhdenii Konceptii razvitija gosudarstvennoj sluzhby Respubliki Kazahstan na 2024 - 2029 gody. Dostupno po ssylke: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000602> Data obrashhenija: 20.01.2026. [in Russian].
4. Adilet (2024b) Zakon RK ob obshhestvennom kontrole (N. 30-VIII ZRK, Oktjabr' 2, 2023). Dostupno po ssylke: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030> Data obrashhenija: 20.01.2026. [in Russian].
5. Adilet (2023) Zakon RK o mass-media (№ 93-VIII ZRK, Oktjabr' 2, 2023). Dostupno po ssylke: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000093> Data obrashhenija: 20.01.2026. [in Russian].
6. Chang, E. C., & Chu, Y. H. (2006). "Corruption and trust: exceptionalism in Asian democracies?" *The Journal of Politics*, 68(2), 259-271.
7. Dalton, R. J. (2020). *The good citizen: How a younger generation is reshaping American politics*. CQ Press.
8. Dalton, R.J. and Welzel, C. (eds) (2014) *The civic culture transformed: From allegiant to assertive citizens*. Cambridge University Press.
9. Haerpfer C., Inglehart R., Moreno A., Welzel C., Kizilova K., Diez-Medrano J., Lagos M., Norris P., Ponarin E., Puranen B. *World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile Version 5.0* [Электронный ресурс]. – Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & World Values Survey Association, 2022. – URL: <https://doi.org/10.14281/18241.20> (дата обращения: 17.12.2025).
10. Inglehart, R. (1977). "Values, objective needs, and subjective satisfaction among western publics". *Comparative Political Studies*, 9(4), pp.429-458. <https://doi.org/10.1177/001041407700900403>
11. Inglehart, R. (1997). "Modernization, postmodernization and changing perceptions of risk" *International Review of Sociology*, 7(3), pp.449-459. <https://doi.org/10.1080/03906701.1997.9971250>
12. Inglehart, R. and Abramson, P.R. (1999). "Measuring postmaterialism" *American Political Science Review*, 93(3), pp.665-677. <https://doi.org/10.2307/2585581>
13. Inglehart, R. and Baker, W.E. (2000). "Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values". *American Sociological Review*, 65(1), pp.19-51. <https://doi.org/10.1177/000312240006500103>
14. Inglehart, R. (2015). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton University Press.
15. Khamzina, Z., Buribayev, Y., & Buribayeva, A. (2025). "Value Orientations of Young Students (Ages 18–23) in Kazakhstan: Findings from an Urban University Sample". *Review of Applied Socio-Economic Research*, 30(2), 91-105. <https://doi.org/10.54609/reaser.v30i2.778>
16. Makulbayeva, G. and Sharipova, D. (2025), "Social capital and performance of public councils in Kazakhstan" *Journal of Eurasian Studies*, 16(2), pp.222-235. <https://doi.org/10.1177/18793665241266260>
17. Makulbayeva, G. and Sharipova, D. (2025). "The Performance of Regional Public Councils in Kazakhstan". *Europe-Asia Studies*, pp.1-17. <https://doi.org/10.1080/09668136.2025.2581784>
18. Makulbayeva, G., Davletbayeva Zh, Dyussenov. M., & Amangeldy, Zh. (2024). *Dejatel'nost' oblastnyh obshhestvennyh sovetov v Kazahstane*. LN Gumilev atyndary Eurazija ultiq universitetiniñ habarshysy. *Pedagogika. Psihologija. Sociologija serijasy*, 146(1), 450-460. [in Russian].
19. Norris, P., & Inglehart, R. (2009). *Cosmopolitan communications: Cultural diversity in a globalized world*. Cambridge University Press.
20. O'Connor, K., Janenova, S., and Knox, C. (2019). "Open government in authoritarian regimes". *International Review of Public Policy*, 1(1: 1), pp.65-82. <https://doi.org/10.4000/irpp.325>
21. Putnam, R. D. (2015). *Bowling alone: America's declining social capital*. Routledge.
22. Putnam, R. D., Nanetti, R. Y., & Leonardi, R. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press

23. Rose, R. (2009). Understanding post-communist transformation: a bottom-up approach. Routledge
24. Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). Voice and equality: Civic voluntarism in American politics. Harvard University Press.
25. Welzel, C. (2013). Freedom rising: Human empowerment and the quest for emancipation. Cambridge University Press.
26. Welzel, C. and Inglehart, R. (2005). "Liberalism, postmaterialism, and the growth of freedom". International Review of Sociology, 15(1), pp.81-108. <https://doi.org/10.1080/03906700500038579>
27. Zhang, T. H., Brym, R., & Andersen, R. (2017). "Liberalism and postmaterialism in China: The role of social class and inequality". Chinese Sociological Review, 49(1), 65-87. <https://doi.org/10.1080/21620555.2016.1227239>

Information about the authors

Makulbayeva G.A. – corresponding author, PhD, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Davletbayeva Zh.Zh. – Candidate of sociological sciences, professor, Academy of Public Administration under the President of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Dyussenov M.M. – PhD, Assistant Professor, Astana IT University, Astana, Kazakhstan

Авторлар туралы мәлімет

Макулбаева Г.А. – хат-хабар авторы, PhD, ҚР Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясының доценті, Астана, Қазақстан

Давлетбаева Ж.Ж. – Әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана, Қазақстан

Дюсенов М.М. – PhD, ассистент профессор, Астана IT University, Астана, Қазақстан

Сведения об авторах

Макулбаева Г. А. – автор для корреспонденции, PhD, доцент Академии государственного управления при Президенте РК, Астана, Казахстан

Давлетбаева Ж.Ж. – кандидат социологических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте РК, Астана, Казахстан

Дюсенов М.М. – PhD, ассистент профессор, Астана IT University, Астана, Казахстан

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

XҒТАР 04.51.67

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-99-118>

Зерттеу мақаласы

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ЖЫНЫСТЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫ: БІЛІМІ, ҰСТАНЫМЫ МЕН КЕДЕРГІЛЕР

А.А. Мусабалинова*¹, А.С. Беймишева², М.Е. Ауелтай³, Д.Қ. Қуаныш⁴

¹КИМЭП университеті, Алматы, Қазақстан

^{2,3,4} Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: *¹a.mussabalinova@kimep.kz, ²aigul.beimisheva@narхоз.kz,
³meirman.auyeltay@narхоз.kz, ⁴kuanysh.dana@narхоз.kz)

Аңдатпа. Зерттеу мақсаты – мектеп ортасындағы жыныстық сауаттылық мәселелеріндегі жасөспірімдердің білімін, көзқарасы мен тәжірибесін, сондай-ақ жыныстық сауаттылықты дамыту мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтайтын факторларды кешенді зерделеу. Зерттеу сандық және сапалық әдістерді қамтыды. Сандық сауалнама тақырыпты талқылауда жасөспірімдердің хабардарлық деңгейін, ақпарат көздерін және талқылаудың ашықтық дәрежесін анықтауға мүмкіндік берсе, педагогтермен, ҮЕҰ өкілдерімен, медицина және мемлекеттік қызметкерлермен сапалы интервью әлеуметтік-мәдени, институционалдық және әлеуметтік кедергілерді тереңірек түсінуге, сондай-ақ жыныстық сауаттылықты түсіндіруде қолайлы формалар мен мазмұнды анықтауға көмектесті.

Сандық талдау кросс-секциялық дизайнға негізделді және анонимді сауалнама түрінде жүргізілді. Сауалнама 22 сұрақты қамтыды, олар негізгі сегіз тақырыптық блокқа топтастырылды: хабардарлық деңгей, ақпарат көздері, талқылаудың ашықтығы, жыныстық сауаттылықты мектепте оқытуға көзқарас, өзара байланыс тәжірибесі мен кедергілері, ақпараттандырудың маңыздылығы, білімдер мен түсініктер деңгейі, қорытынды тұжырымдар. Зерттеуге барлығы 100 жасөспірім қатысты. Іріктеме қолжетімділік қағидаты бойынша құрылып, негізінен қалалық респонденттерді (88%) қамтығандықтан, алынған нәтижелерді Қазақстанның барлық жасөспірімдеріне жалпылау дәрежесі шектеулі. Деректерді өңдеу Excel және Jamovi 2.6.44 бағдарламаларында сипаттамалық статистиканы қолдана отырып іске асырылды.

Сапалық талдау барысында деректерді жинау үшін жартылай құрылымдалған сұхбат әдісі қолданылды. Ол жыныстық сауаттылықты қабылдау мен оған қарсы тұрудың әлеуметтік-мәдени аспектілері, білім беру жүйесінің институционалдық дайындығы, сондай-ақ сыртқы жағдайлар мен жүйелік факторлар секілді тақырыптық блоктарды қамтыды. Зерттеуге үкіметтік емес ұйым, білім беру саласының орталық органдары өкілдерінен, педагогтер, дәрігерлер, медицина қызметкерлерінен барлығы 19 адам қатысты. Деректер транскрипцияланып, кодталып, тақырыптық талдау жұмыстары жүргізілді.

Нәтижелер жасөспірімдердің жыныстық сауаттылығы туралы негізгі ақпарат көзі әлеуметтік медиа болып қала беретінін, ал ата-аналар, педагогтер мен медицина қызметкерлерінің рөлі шектеулі екенін көрсетті. Талқылаудағы кедергілер мәдени көзқарастармен (ұят), ата-аналардың қарсылығымен және мектептерде институционалдық қолдаудың болмауымен байланысты. Жасөспірімдер отбасы, мектеп және мемлекет арасындағы ынтымақтастыққа негізделген жыныстық сауаттылықтың жүйелі және мәдени бейімделген моделіне үлкен қажеттілік білдіреді.

Негізгі ұғымдар: жыныстық сауаттылық, жасөспірімдер, гендерлік ерекшелік, әлеуметтік кедергілер, ата-ана және мектеп, ақпарат көздері

Түсті: 23.10.2025; Жөнделді: 26.03.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 31.03.2026

*хат-хабар авторы

Кіріспе

Жыныстық сауаттылық жаһандық деңгейде де, жергілікті деңгейде де тың тақырып емес. Соған қарамастан, кейбір елдерде мемлекеттік саясат пен мәдениеттің өзгеріске түсуіне байланысты жаңа көзқарасты талап етеді. Посткеңестік мемлекеттерде жыныстық сауаттылыққа қатысты көзқарас тарихи мұра, мемлекеттік саясат және өзгеруші мәдени нормалардың күрделі өзара байланысы нәтижесінде қалыптасты. Градскова және басқалары атап өткендей, постәлеуметтік қоғамдар жыныстық нормаларға қатысты бірқатар өзгерістерді бастан кешірді, бірақ көбі әлі күнге дейін кеңестік дәуірден мұраға қалған консервативті таптаурындармен күресуде (*Gradska et al., 2020*). Мемлекеттік саясат әдетте дәстүрлі гендерлік рөлдерге басымдық беріп, жыныс мәселесіне қатысты дискуссиялар саяси және әлеуметтік тұрғыда өте даулы тақырып болып қалуда. Benavides-Torres және басқалары посткеңестік мемлекеттердегі жыныстық сауаттылық айтарлықтай ерекшеленетінін атап өтті (*Benavides-Torres et al., 2018*): кей елдер прогрессивті модельдерді қабылдаса, кейбірі мәдени және діни ықпалдарға байланысты шектелуде. Жыныстық сауаттылық бойынша стандартталған, шынайы деректерге негізделген оқу бағдарламаларының болмауы жастардың шынайы ақпаратқа қолжетімділігін шектейді, репродуктивті денсаулық, жыныстық зорлық-зомбылық және дискриминацияға байланысты қауіптерді көбейтеді. Бұл мәселелер жаңартылған, инклюзивті және жыныстық сауаттылық бойынша мәдени ерекшеліктерді ескеретін саясатты қажет ететіндігін белгілей түседі. Ғалымдардың деректеріне сәйкес, Орталық Азия елдерінде жасөспірімдердің туу деңгейі жоғары екендігіне қарамастан, жыныстық сауатты болу міндетті болып есептелмейді немесе ішкі қарсылықтарға байланысты мүлдем жүргізілмейді (*Benavides-Torres et al., 2018*).

Орталық Азиядағы жыныстық сауаттылық мәдениеті мен фактілері

Орталық Азияда жыныстық сауаттылық мәселесі біркелкі емес және әртүрлі деңгейде. Қазақстанда 2009 жылы «валеология» концепциясы шеңберінде денсаулық курсына жыныстық сауаттылықты кіріктіретін құқықтық база ендірілді. Алайда оның қамтылуы шектеулі және гендерлік теңдік, қарым-қатынас емес, көбіне биологиялық аспектілерге негізделген (*Ketting and Ivanova, 2018*). Қырғызстанда осы секілді шаралар 2015 жылы қабылданды, бірақ оларды іске асыру діни және отбасылық топтар тарапынан қоғамдық қарсылықтарға байланысты қиындықтарға кезікті (*UNFPA, 2021*). Тәжікстанда жыныстық сауаттылық «денсаулық» пәні аясында міндетті болып табылғанымен, мәдени және діни факторлар оның кешенділігін шектеді (*Wellings et al., 2016*). Жыныстық жолмен берілетін инфекциялар жөнінде білімдер қоғамдық денсаулыққа үлкен қауіп төндіреді (*UNFPA, 2021*). Кешенді жыныстық сауаттылықтың айқын қажеттілігіне қарамастан, саяси және қоғамдық көзқарастар оның дамуына әлі де кедергі келтіруде. Құрылымдалған, дәлелдерге негізделген бағдарламаларға қолжетімділік өңірлердегі жасөспірімдердің репродуктивті денсаулық мәселелерін шешу үшін маңызды шарт деп қарастыруға болады (*UNESCO, 2022*).

Өңірлердегі жыныстық сауаттылыққа қатысты орын алған жағдай әр елде әртүрлі және нақты елдер контекстінде даулы деген тұжырым жасауға болады. Соған қарамастан, жыныстық сауаттылыққа қатысты контекст бір ел ішінде өзгеріске түсуі де ықтимал. Дәл осы жағдай қазіргі Қазақстанда көрініс табады.

Қазақстанда тәуелсіздік жылдарындағы жыныстық сауаттылықтың саяси аспектісі Қазақстан – Қытаймен, Ресеймен, Қырғызстанмен, Өзбекстанмен және Түркіменстанмен шектесетін Орталық Азия мемлекеті. Халық саны 20 миллионға жуық десек, оның үштен бірі – балалар. Соңғы санақ нәтижесіне сүйенсек (2021), халықтың 70%-ы қазақтар, сондай-ақ 70-тен астам этникалық топтар өмір сүреді. Халықтың 70%-ы ислам дінін ұстанады (*Ұлттық статистика бюросы, 2025*). Кең территория, әртүрлі ұлттардың өмір сүруі және көрші елдер ықпалы тұрғындар арасындағы жыныстық сауаттылық мәселелеріне ықпал етеді.

Қолданыстағы әдебиет тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы, сондай-ақ қазіргі кездің контекстін сипаттайды. Бастапқы зерттеулерде жыныстық сауаттылықты бастауыш мектептен бастау жөнінде пікірлер көрініс тапты. Ғалымдар (*Shkutina and Kushnir, 2005*) кіші мектеп жасындағы балалардың жыныстық сауаттылығы қажеттілігін әлеуметтік-демографиялық, құқықтық және педагогикалық аргументтермен, жасөспірімдер арасында кездесетін аборт, инфекциялардың тарауы және балаларды құқықтық қорғау қажеттілігімен негіздейді. Авторлар үш негізгі бағытты белгілейді: балалармен жұмыс, ата-аналармен өзара байланыс және педагогтердің өз білімін жетілдіруі. Жыныстық сауаттылық дамуының маңызды кезеңі 2001 жылы Қазақстан Республикасындағы адамгершілік-жыныстық тәрбие жөніндегі тұжырымдамасының қабылдануы болды (*Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2001*). Бұл құжат мұғалімдерді, медицина қызметкерлерін және ата-аналарды даярлаудың бірыңғай бағдарламаларын құруды көздеді.

Осылайша, авторлар жыныстық сауаттылық ерте жаста әлеуметтік бейімделудің маңызды бөлігі екені және болашақтағы қауіптердің алдын алатыны жөнінде қорытынды жасайды. Дегенмен авторлар мемлекет тарапынан қолдаудың болғанына қарамастан, әлеуметтік-мәдени шектеулерге және стандартталған оқу бағдарламаларының болмауына байланысты қиындықтардың сақталғанын белгілейді.

Өзгерістер соңғы онжылдықта орын алды, бұл кезде жыныстық сауаттылық міндетті мектеп білімінің бөлігінен алынды және Қазақстан Республикасындағы адамгершілік-жыныстық тәрбие жөніндегі тұжырымдамада (2001) «валеология» мемлекеттік мектеп бағдарламасына кірмеді (*Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2001*). Мектеп деңгейінде жыныстық сауаттылықтың бірыңғай жүйесі жоқ. Осыған қарамастан, бұл мәселе бойынша пікірталас көптеген жылдар бойы жүргізіліп келеді. Статистикаға сүйенсек, ерте неке деңгейі шамамен 6%-ды құрайды (3% – тіркелмеген неке), бұл 15-19 жастағы 37 694 қызға және 15-19 жастағы 12 859 ұлға сәйкес келеді (*Ұлттық статистика бюросы, 2025*). Ерте жүктілік деңгейі 1000 қызға шаққанда 36-ны құрайды (*Telzhan, 2022*): орташа алғанда, 15-19 жас аралығындағы 100 қыздың 3-еуі жүкті болады және бұл жағдайлардың 15%-ы түсік жасатумен аяқталады (*UNFPA Kazakhstan, 2020*). 2016 жылы 15-16 жас аралығындағы қыздардың босану саны 4 254 құрады (*Kabatova, 2018*). Сондай-ақ гендерлік аспектілерге байланысты балалар суицидтері мен мектептегі қорқыту проблемалары бар (*Jumageldinov et al., 2020*) және жыныстық жолмен берілетін инфекциялардың таралуы жоғары болып қала береді (*Ұлттық статистика бюросы, 2025*). Қазақстандағы балалардың шамамен 30%-ы жыныстық өмірді 15-17 жас аралығындағы мектеп жасында бастайды (*Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2001*). Соңғы зерттеулер ақпараттың негізгі көзі интернет екенін көрсетеді (*Nurtaza et al., 2021; Kabatova, 2022*). Нәтижесінде балалар жоспарланбаған жүктіліктің алдын алуды және репродуктивті

денсаулығын жыныстық жолмен берілетін инфекциялардан қалай қорғануды білмейді (Kabatova, 2022). Тағы бір мәселе – Қазақстандағы кейбір респонденттер жыныстық сауаттылықты ата-аналардың міндеті деп санайды (UNFPA Kazakhstan, 2020a; UNFPA Kazakhstan, 2020b). Алайда ата-аналар балалармен жыныстық қатынас туралы мүлдем сөйлеспейді немесе бұл тақырыпта сөйлесу үшін құзыреттіліктің болмауына байланысты шектеулі талқылайды (Kabatova, 2022). Бұл тұйық шеңбер көшеде балалардың туылуы, жаңа туған нәрестелерден бас тарту, кеш түсік түсіру, ересек жаста күрделі жүктілік және басқа да психологиялық қиындықтар секілді салдарға әкеледі.

Жыныстық сауаттылыққа жүйелі көзқарастың болмауы және жалпы Қазақстанда халықтың бір бөлігінің мәдени қарсылығы балалардың құқықтарының бұзылуына алып келеді. Адамның өз денесі туралы және оны қалай қорғау керектігін білуі – баланың және жалпы кез келген адамның құқығы. Адам құқықтарына негізделген жыныстық сауаттылық қалыптасқан стереотиптік гендерлік нормаларды өзгертеді (UN Special Rapporteur on freedom of religion or belief, 2010).

Бала құқықтары туралы алғашқы халықаралық шарттардан айырмашылығы, БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясы (1989) балаларға саяси және азаматтық құқықтармен қатар құқық иесі мәртебесін береді, оның ішінде баланың жеке басын, талантын, ақыл-ой және физикалық қабілеттерін толық дамытуға, сондай-ақ баланы барлық халықтар арасындағы түсіністік, бейбітшілік, толеранттылық, жыныстар теңдігі және достық рухында еркін қоғамдағы жауапты өмірге дайындауға бағытталған білімге мүмкіндік береді. Сонымен қатар Конвенция қатысушы мемлекеттерден жынысы мен жасына байланысты кемсітушіліктің алдын алу, балаларды жыныстық зорлық-зомбылықтан қорғау және балаларды жыныстық теңдік рухында ересек өмірге дайындау бойынша шаралар қабылдауды талап етеді.

Отбасы үлкен маңызға ие, бірақ егер отбасы баланы қамтамасыз ету немесе қорғау функциясын орындамаса, мемлекеттің араласуы қажет етіледі. Сонымен қатар мемлекет араласуға міндетті болатын жағдайларға қатысты нақты критерийлер жоқ. Балаларды денесі мен гормондарының өзгеруіне, жыныстық сәйкестігіне, денсаулық сақтау мәселелеріне және әртүрлі жыныстағы және жастағы құрдастарымен қарым-қатынас орнатуға үйретуге қатысты міндет отбасы немесе мемлекетке қатысты екендігі жөнінде нақты келісім жоқ. Еуропалық одақтың кейбір елдері (мысалы, Дания, Швеция, Финляндия және Нидерланды) бұл жауапкершілікті отбасымен бөліседі және жыныстық сауаттылықты қолдайды (Benavides-Torres et al., 2018). Алайда бұл жауапкершілікті отбасымен бөліспейтін елдер мәселені ашық күйінде қалдыруда және мектептегі қорқыту, суицид, ерте жүктілік, АИТВ-ның таралуы және ерте неке сияқты ақпараттық вакуумның салдарына алып келеді.

Әдебиетте талқыланған «Баланың ең жақсы мүдделері» туралы түсінікке сәйкес (Kelly, 1997; Mendes and Ormerod, 2019), баланың ең жақсы мүдделері – оның жан-жақты дамуы мен ересек өмірге дайындығы. Жыныстық жетілу кезіндегі балалар уақытының көп бөлігін мектептегі құрдастарымен өткізеді, сондықтан олардың мінез-құлқын мектептегі ересектер растай алады. Сонымен қатар әлеуметтік нормалар – мектепте де, отбасында да болатын әлеуметтенудің бөлігі.

Жоғарыда аталған салдардың алдын алу үшін жасөспірімдерді тәрбиелеуде мемлекет пен отбасы арасындағы жауапкершілікті бөлу ақылға қонымды және мәдени контекстке сәйкес келуі керек.

Зерттеу әдіснамасы

Осы зерттеу аясында жыныстық сауаттылық – ағзаның физиологиялық өзгерістерін, репродуктивті денсаулық мәселелерін, жыныстық жолмен берілетін инфекциялардың алдын алу мәселелерін, сондай-ақ қауіпсіз мінез-құлық дағдыларын, жеке шекараларды құрметтеу және сенімді ақпарат көздеріне жүгіну қабілетін түсінуге байланысты жасөспірімдердің білімдері, көзқарастары мен идеяларының жиынтығы. Бұл мақалада жыныстық сауаттылық тек биологиялық білім ретінде ғана емес, сонымен қатар коммуникативті тәжірибені, ақпаратқа қолжетімділікті және тиісті тақырыптарды талқылауға және игеруге әсер ететін әлеуметтік-мәдени кедергілерді қамтитын көп компонентті құбылыс ретінде қарастырылады.

Мұндайда жыныстық және гендерлік сауаттылық ұғымдарын ажырату керек. Жыныстық сауаттылық физиология, репродуктивті денсаулық, инфекцияның алдын алу және қауіпсіз мінез-құлық туралы білімді қалыптастыруға бағытталған. Өз кезегінде, гендерлік сауаттылық әлеуметтік рөлдер, жынысқа қатысты нормалар мен пікірлер, сондай-ақ теңдік пен сәйкестік мәселелері туралы идеяларды қалыптастырумен байланысты. Осы зерттеу контекстінде негізінен жыныстық сауаттылыққа назар аударылады, алайда алынған мәліметтер гендерлік сауаттылық нормаларының жасөспірімдердің ақпарат пен мінез-құлықты қабылдауына әсерін де көрсетеді.

Бұл тұрғыда келесі ұғымдарды да ажырату маңызды:

- жыныстық тәрбие – жасөспірімдерде жыныстық даму, денсаулық және жауапты мінез-құлық туралы білімді қалыптастыру процесі;
- гендерлік тәрбие – қоғамда бар гендерлік рөлдер мен нормалар туралы түсініктерді қалыптастыру.

Зерттеудің сандық бөлімі кросс-секциялық дизайнда жүргізілді және осы зерттеуге қатысқан қазақстандық жасөспірімдер арасында жыныстық сауаттылыққа қатысты білімдерді, мақсаттарды және кедергілерді анықтауға бағытталды. Әдіснамалық негіз ретінде сандық әлеуметтік сауалнама алынды, ол берілген тақырыпта жасөспірімдердің ақпараттандырылу деңгейі, білім көздері және әлеуметтік ортамен өзара байланысу ерекшеліктері жөнінде шынайы деректерді алуға мүмкіндік берді.

Сауалнама Google форма негізінде жүргізілді және оған жалпы білім беретін мектептерде оқитын 13-17 жас аралығындағы 100 жасөспірім қатысты оның ішінде 88 білім алушы қалалық мектепте білім алады. Іріктеме қолжетімділік қағидатымен құрылғандықтан, респонденттердің басым бөлігі қалалық елді мекендерді құрады. Осыған байланысты алынған нәтиже негізінен қалалық жасөспірімдердің көзқарастары мен тәжірибесін көрсетеді және оны Қазақстанның барлық жасөспірімдеріне, әсіресе ауылдық жерлерде және шалғай өңірлерде тұратындарға тікелей жалпылау мүмкін емес. Іріктеме гендерлік теңдікті ескере отырып қолжетімділік қағидаты негізінде жүргізілді. Сауалнамаға ерікті қатысу респонденттер мен олардың ата-аналарын немесе заңды өкілдерін алдын ала хабарландыру негізінде қамтамасыз етілді. Барлық респондент қатысуға келісім берді, олардың жауаптарының құпиялылығына кепілдік берілді.

Сауалнама 8 блокқа топтастырылған 22 сұрақты қамтыды.

1-блок: хабардарлық деңгейі (5-6 сұрақтар): «жыныстық сауаттылық» термині, оның мазмұны жөнінде хабардарлық, жасөспірімдердің жыныстық сауаттылыққа құқығы және бұл тақырыптың маңыздылық деңгейі жөнінде сұрақтарды қамтыды.

2-блок: ақпараттандыру көздері (7-сұрақ): жасөспірімдердің ақпаратты қандай дереккөздерден (ата-ана, мұғалімдер, көршілер, әлеуметтік желі, БАҚ және т.б.) алатынын анықтады.

3-блок: талқылау ашықтығы (8-сұрақ): жасөспірімдердің жыныстық сауаттылық тақырыбына қатысты ата-анасымен, бауырларымен, достарымен, мұғалімдерімен, медицина қызметкерлерімен және әлеуметтік желілерде қаншалықты ашық сөйлесетіні бағаланды (1-5 аралығындағы шкала).

4-блок: жыныстық сауаттылықты мектепте оқытуға көзқарас (9-13 сұрақтар): жыныстық сауаттылық қажеттілігі, оны іске асыру формасы (сыныптан тыс шаралар, факультативтер, дәрістер), сабақ ретінде ұйымдастыруға болатын пәндер, талқылауды қажет ететін тақырыптар жөнінде жасөспірімдер пікірі зерделенді.

5-блок: өзара байланыс тәжірибесі және кедергілер (10-13 сұрақтар): ата-аналармен, мұғалімдермен және медицина қызметкерлерімен осы тақырыпта сөйлесу тәжірибесі, талқылауға кедергі келтіретін факторлар (ұят, дәстүр, тәрбие, сенімсіздік, мәдени және тілдік ерекшеліктер) қарастырылды.

6-блок: жыныстық сауаттылық кімге маңызды (14-сұрақ): мақсатты топ жөнінде пікірлерді зерделеді (ұл балалар үшін, қыз балалар үшін, барлығы үшін).

7-блок: білімдер мен түсініктер деңгейі (15-18 сұрақтар): физиология, босануға болатын жас, жыныстық жолмен берілетін инфекциялар жөнінде білімдер бағаланды.

8-блок: қорытынды тұжырымдар (19-22 сұрақтар): жыныстық сауаттылықты мектепте оқыту практикасын қабылдау, жасөспірімдердің бағдарламаға қосылуы маңызды деп есептейтін тақырыптар жалпыланды.

Деректерді өңдеу Microsoft Excel және Jamovi бағдарламаларын қолданып жүзеге асты. Жабық сұрақтарды қамтитын блоктар абсолютті (n) және салыстырмалы (%) жиіліктер есептелді. Шкалалы сұрақтар үшін (8-сұрақ) сипаттамалы статистика: орташа мән, медиана және стандартты ауытқу есептелді. Нәтижелер кестелер мен диаграммалар түрінде берілді. Бұл статистикалық дәлдікті де, нәтижелерді визуализациялау мүмкіндігін де қамтамасыз етті.

Сипаттамалық статистикадан басқа, топтар арасындағы айырмашылықтардың статистикалық маңыздылығын тексеру жүргізілді. Шкалалық көрсеткіштер үшін (1-5 шкаласы) тәуелсіз үлгілер үшін Манн-Уитнидің параметрлік емес критерийі қолданылды. Статистикалық маңыздылық деңгейі $p < 0,05$ -ке тең деп қабылданды.

Зерттеу барысында барлық этикалық қағидаттар сақталды. Барлық респонденттер зерттеу мақсаты, қатысу талаптары және қатысудан бас тарту құқығы жөнінде толық ақпараттандырылды. Сауалнама анонимді жүргізілді. Сұрақтар жасөспірімдердің мәдени жас ерекшеліктерін ескере құрылды. Бұл психологиялық дискомфорт қаупін азайтуға мүмкіндік берді.

Зерттеудің сапалық бөлігі Қазақстанда жыныстық сауаттылықты қабылдау мен енгізуге әсер ететін әлеуметтік-мәдени, институционалдық және сыртқы факторларды тереңірек түсінуге бағытталды. Әдіс ретінде жартылай құрылымдалған интервью қолданылды, бұл әртүрлі әлеуметтік факторлардың жыныстық сауаттылық бағдарламаларын енгізуге қабылдаудың, кедергілердің және дайындықтың ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеуге 19 респондент қатысты: үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері (N=8), педагогтер (N=5), дәрігерлер (n=3), орталық білім беру (n=2) және денсаулық сақтау

(n=1) органдарының қызметкерлері. Қатысушылар арасында 14 әйел мен 5 ер адам болды, бұл гендерлік әртүрлілікті қамтамасыз етті.

Интервью үш негізгі тақырыптық блокты қамтыды:

- *жыныстық сауаттылықты қабылдау мен оған қарсы тұрудың әлеуметтік-мәдени аспектілері* – мәдени кедергілер, мектептегі жүйелі кедергілер, ата-аналардың әлеуметтік қарсылығы, сондай-ақ «жыныстық сауаттылық» ұғымын түсіндіру;

- *білім беру жүйесінің институционалдық дайындығы* – педагогтердің дайындығы мен құзыреттілігі, сондай-ақ мектепте жыныстық сауаттылықты интеграциялау үшін жүйелік мүмкіндіктерді бағалау;

- *сыртқы жағдайлар мен факторлар* – балалардың құқықтары, мемлекеттің рөлі, инфрақұрылымдық және экономикалық жағдайлар, ақпараттық орта және қауіпсіздік мәселелері.

Сапалық зерттеу барысында барлық этикалық қағидалар сақталды. Әрбір қатысушыдан интервьюге қатысуға және алынған деректерді пайдалануға алдын ала келісім алынды. Жиналған аудио және бейне материалдар толықтай мәтін түрінде жазылып, жеке деректер құпия сақталды. Сұрақтар мәдени және жас ерекшеліктер ескеріле отырып құрастырылды, бұл олардың психологиялық қолайсыздық сезінбеуіне және сұхбаттың сенімді жүруіне ықпал етті.

Нәтижелер және талқылау

Респонденттердің «Жыныстық сауаттылық дегенді қалай түсінесіз?» сұрағына жауаптарын талдау (5-сұрақ) түсініктердің «медициналық-биологиялық» бейімділікке ие екенін көрсетті. Бұл сұраққа бірнеше жауап таңдау мүмкін болғандықтан, барлығы 214 жауап тіркелген, оның ең үлкен үлесі «АИТВ/ЖИТС және басқа жыныстық жолмен берілетін инфекциялардың алдын алу туралы ақпарат» (50 жауап – 23,4%) және «Жыныс мүшелерінің анатомиясы және физиологиясы (менструалды цикл, эякуляция)» (32 жауап – 15,0%) жауап нұсқаларына тиесілі болды (1-кесте).

Бұл көрсеткіштер жасөспірімдердің жаппай түсінігінде жыныстық сауаттылық ең алдымен АИТВ/ЖИТС алдын алумен, яғни биологиялық біліммен байланысты екенін, ал әлеуметтік-психологиялық компоненттер айтарлықтай әлсіз екенін айқындайды.

1-кесте. Респонденттердің «жыныстық сауаттылық» ұғымын түсінуі

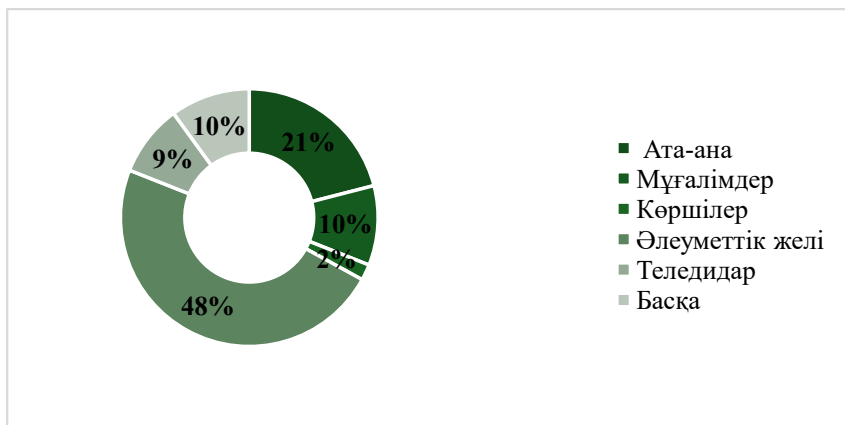
Респонденттердің «жыныстық сауаттылық» ұғымын түсінуі	Жауаптар саны	%
АИТВ/ЖИТС және басқа жыныстық жолмен берілетін инфекциялардың алдын алу туралы ақпарат	50	23,4
Өз денеңді қабылдау және салауатты қарым-қатынасты дамыту	27	12,6
Жоспарланбаған ерте жүктіліктің алдын алу әдістері	26	12,1
Жыныстық ориентация және гендерлік сәйкестікті түсіну және қабылдау	21	9,8
Қарым-қатынас және шекара қоя білу дағдыларын дамыту	20	9,3
Жыныстық қатынас контекстіндегі эмоционалды және психологиялық әл-ауқат	16	7,5
Жауапты ата-ана болу үшін дұрыс уақытты таңдау	7	3,3
Жыныс мүшелерінің анатомиясы және физиологиясы (менструалды цикл, эякуляция)	32	15,0
Жауап беруге қиналамын	15	7,0

Сандық деректер сапалық нәтижелермен үндеседі: интервьюде жыныстық сауаттылықты түсіну фрагментарлы сипатта және гетерогенді болып қала беретіні де атап өтілді. Мәселен, Алма (ҮЕҰ): «жыныстық сауаттылық, бірінші кезекте, балалардың денсаулығы мен қауіпсіздігі туралы» деп атап көрсетеді. Сонымен қатар Сара (ҮЕҰ) жыныстық сауаттылықты гендерлік теңдік мәселелерімен және қыздардың шекараларын қорғау қажеттілігімен байланыстырады, ал Полина (білім беру/балаларды қорғау) терминді бейтарап «өсу дағдылары» деп ауыстыруды ұсынады.

Осылайша, «жыныстық сауаттылық» ұғымы қоғамның әртүрлі топтары үшін түсініксіз және екіұшты болып қала береді. Жалпыға ортақ анықтаманың болмауы бірыңғай түсініктің қалыптасуына кедергі келтіріп, манипуляция мен қорқынышқа жол ашады. Терминді қайта құру және денсаулыққа, қауіпсіздікке, құқықтарға және дамуға баса назар аудару қарсылықтың төмендеуіне ықпал етіп, тақырыпты қоғамдық дискурста қолайлы ете алады.

Жыныстық сауаттылықты алуға құқықтың бары жөнінде хабардарлықты бағалау (6-сұрақ) респонденттердің бұл құқықтары жөнінде білетінін (71%) айғақтады (8%-ы білмейді, 21%-ы жауап беруге қиналады). Бірақ бұл көрсеткіш аталған тақырыптың маңыздылығы мен оның нормативтік құқықтық негіздерін түсінбеу арасындағы айтарлықтай арақашықтық барын көрсетеді.

Жыныстық сауаттылыққа байланысты ақпарат көздерін зерделеу (7-сұрақ) негізгі канал ретінде әлеуметтік желілердің көрініс табатынын белгілейді (1-сурет). Ақпараттандырудың бұл құрылымы жасөспірімдердің жыныстық сауаттылық жөнінде білім алуындағы отбасы мен білім беру ұйымдарының салыстырмалы түрде төмен қатысуын, сәйкесінше бейресми және медиа платформалардың басым рөлін көрсетеді. Шектеулі емес толық қатыспауы олардың жыныстық сауаттылықты қалыптастырудағы рөлін институционалды нығайту қажеттілігін көрсетеді.

Сурет 1. Респонденттердің жыныстық сауаттылыққа қатысты ақпарат алатын көздері

Сандық деректер жасөспірімдер үшін ақпараттың негізгі көзі әлеуметтік медиа екенін көрсетеді. Бұл нәтижелер сапалық талдау нәтижелерінде расталады: ресми білім болмаған жағдайда жасөспірімдер цифрлық ортаға жүгінеді. Алайда мектеп пен ата-аналар көбіне балаларға қандай да бір филтрлерді ұсынбайды, нәтижесінде

жасөспірімдер зиянды контентке тап болуы ықтимал. Анель (ҮЕҰ) атап өткендей: «адамдар қайдан қарау керектігін білсе, оқитын еді». Осылайша, білім алудың негізгі арнасы ретінде әлеуметтік желілердің үстемдігі олардың қолжетімділігімен ғана емес, сонымен қатар жасөспірімдерді «ақпараттық хаоста» қалдыратын мектеп пен отбасы тарапынан жүйелі жұмыстың болмауымен түсіндіріледі.

Жыныстық сауаттылық туралы кіммен талқылайсыз және талқылаудың ашықтық деңгейін бағалаңыз? (8-сұрақ) сұрағына жауаптарды қарастырмас бұрын, сауалнамаға қатысқан ұл және қыз балалар жөнінде статистикалық ақпарат беріп өтсек.

Сауалнамаға барлығы 39 ұл бала пен 61 қыз бала қатысты: 13 жаста – 6 респондент, 14 жаста – 19 респондент, 15 жаста – 19 респондент, 16 жаста – 23 респондент, 17 жаста – 33 респондент. Бұл ретте қыздардың үлесі ұлдардың үлесіне қарағанда біршама жоғары екені алынған нәтижелерді интерпретациялауда ескерілуі тиіс. Бұл көрсеткіш деректерді жинау процесінде жауаптардың нақты құрылымын көрсетеді және топтар арасында салыстырмалы талдау жүргізуге кедергі келтірмейді. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі қалалық жерде тұрады (88%), ал ауылдық жерлерден тек 12% респондент қатысты. Әлеуметтік тұрғыдан алғанда, іріктеме отбасылардың әртүрлі құрылымын көрсетті: респонденттердің 13%-ы бір баласы бар отбасылардан, 26%-ы – екі баласы бар, 27%-ы – үш баласы бар, 16%-ы – төрт баласы бар және 18%-ы – бес баласы бар отбасылардан шыққан.

Осылайша, іріктеменің басым бөлігі жасөспірімдердің қалалық, екі-үш баласы бар отбасылардан шыққан деп сипаттауға болады.

Сұраққа қайта оралсақ, жыныстық сауаттылық жөнінде мәселелерді респонденттердің басым бөлігі өз достарымен талқылайды (2-кесте). Осылайша, достармен орташа мәндер ұл балаларда $M = 2,95$ және қыз балаларда $M = 2,89$ болды (екі топтағы медиана – 3), бұл басқа маңызды санаттармен қарым-қатынасқа қарағанда айтарлықтай жоғары.

Сыныптастарымен талқылау кезінде салыстырмалы түрде жоғары көрсеткіштер байқалады, бірақ мұнда айқын гендерлік асимметрия тіркеледі: ұл балалар $M = 2,67$ ($M_e = 3$; $SD = 1,30$), ал қыз балалар $m = 2,00$ ($M_e = 1$; $SD = 1,29$).

Ата-аналармен қарым-қатынас кезінде қыз балалар ұл балалармен салыстырғанда ($m = 2,39$; $M_e = 2$; $SD = 1,44$) қарым-қатынасқа ашық түседі ($M = 2,15$; $M_e = 2$; $SD = 1,33$); екі топқа да ұқсас көрініс медициналық қызметкерлермен өзара байланысты белгіленеді ($M = 2,52$ vs $M = 2,23$).

Мектептегі мұғалімдермен қарым-қатынас екі гендерлік топтағы ашықтықтың ең төменгі деңгейімен сипатталады (ұлдар үшін $M = 2,15$; қыздар үшін $M = 1,75$; қыздар үшін медиана-1), бұл осы тақырыпты талқылаудың ресми арнасының шектеулі екендігін көрсетеді. Әлеуметтік желілерде қыз балалардың ұл балалармен салыстырғанда ($M = 2,74$; $M_e = 3$) ашықтық үлесі біршама жоғары ($M = 2,49$; $M_e = 2$).

Жиынтық нәтижелер институционалдық орта өкілдерімен – педагогтермен және медицина қызметкерлерімен талқылаудың салыстырмалы түрде төмендігін, ал бейресми коммуникация арналарының (достары, сыныптастары, әлеуметтік желілері) үстемдігін көрсетеді.

Осылайша, жасөспірімдер арасындағы пікірталастардың ашықтығы негізінен бейресми арналармен анықталады, ал ресми институттар байланыс шетінде қалады. Бұл жасөспірімдермен диалогта отбасының, мектептің және денсаулық сақтау жүйесінің рөлін күшейту қажеттілігін көрсетеді.

2-кесте. Жыныстық сауаттылықты талқылау арналары және ашықтық деңгейі

	Жынысы	n	Орташа мән	Медиана	SD
Ата-ана	1	39	2.15	2	1.33
	2	61	2.39	2	1.44
Аға, әпке	1	39	2.05	2	1.32
	2	61	2.25	2	1.31
Достар	1	39	2.95	3	1.34
	2	61	2.89	3	1.58
Сыныптастар	1	39	2.67	3	1.30
	2	61	2.00	1	1.29
Мектептегі мұғалімдер	1	39	2.15	2	1.27
	2	61	1.75	1	1.15
Медициналық қызметкерлер	1	39	2.23	2	1.33
	2	61	2.52	2	1.40
Әлеуметтік желі	1	39	2.49	2	1.30
	2	61	2.74	3	1.58

*Ескерту: жынысы: 1-ер, 2-әйел

Орташа мәндерді салыстырмалы талдау әлеуметтік ортаның әртүрлі қатысушыларымен тақырыпты талқылаудың ашықтығы деңгейінде ұлдар мен қыздар арасында белгілі бір айырмашылықтардың болуын көрсетеді. Талқылаудың ең жоғары көрсеткіштері құрдастарымен, ең алдымен достарымен және сыныптастарымен қарым-қатынаста байқалады. Сонымен қатар ата-аналармен, мұғалімдермен және денсаулық сақтау мамандарымен тақырыпты талқылау екі топтағы төмен мәндермен сипатталады. Бұл ретте сипаттамалық статистика деңгейінде байқалатын айырмашылықтар олардың статистикалық маңыздылығын тексеруді талап етеді

Анықталған айырмашылықтардың сипатын нақтылау үшін Манн-Уитнидің параметрлік емес критерийін қолдана отырып, олардың статистикалық маңыздылығын тексеру жүргізілді. Талдау нәтижелері гендерлік статистикалық маңызды айырмашылықтар тек сыныптастарымен тақырыпты талқылау көрсеткіші бойынша анықталғанын көрсетті ($U = 1556,0$; $p = 0,007$). Қалған байланыс арналарында (ата-аналар, аға-әпке, достар, мұғалімдер, медицина қызметкерлері және әлеуметтік желілер) ұлдар мен қыздар арасындағы айырмашылықтар статистикалық маңызды емес ($p > 0,05$). Бұл гендерлік айырмашылықтар негізінен құрдастарымен қарым-қатынаста көрінетінін көрсетеді, ал әлеуметтік ортаның ересек қатысушыларымен өзара әрекеттесу ұқсас үлгілерді көрсетеді (3-кесте).

3-кесте. Жыныс айырмашылықтарының статистикалық маңыздылығын тексеру (Манн-Уитни критерийі)

Талқылау арналары	U	p
Ата-ана	1080,5	0,419
Аға, әпке	1066,0	0,361
Достар	1232,0	0,761
Сыныптастар	1556,0	0,007
Мектептегі мұғалімдер	1431,0	0,063
Медициналық қызметкерлер	1050,0	0,309
Әлеуметтік желі	1097,0	0,503

Сандық талдау көрсеткендей, жасөспірімдер негізінен бейресми ортада, ең алдымен достарымен жыныстық сауаттылық мәселелерін талқылайды. Мұның себептерін тереңірек түсіну үшін сапалы мәліметтерге жүгінген жөн. Сапалы деректер бұл алшақтықты түсіндіруге көмектеседі. Мұндайда ең өткір мәселелердің бірі – мұғалімдерді даярлау. Университеттің жүйелі дайындығы, нақты әдістемелік ұсыныстары және психологиялық қолдауы болмаған жағдайда, мұғалімдердің көбі жасөспірімдермен жыныстық сауаттылық мәселелерін талқылауға құзыретті немесе уәкілетті еместігі анықталды. Жандос (педагог) биология пәнінің мұғалімдері тақырыпты оқытуы керек деп санайды, бірақ оның пікірінше, сыртқы спикерлерді тарту да маңызды. Нагима (ҮЕҰ) медицина қызметкерлері жиі тегін дәріс оқитынын атап көрсетеді: «бұл бізге төленбейді». Полина (білім беру/балаларды қорғау) инклюзия сияқты алдымен қорқыныш пайда болады, бірақ содан кейін жағдайды құқықтық тәсіл арқылы өзгертуге болады деген қорытынды жасайды. Жыныстық сауаттылық мәселелері бойынша педагогтерді даярламау олардың осы сұрақтарда кәсіби құзыреттілігін шектейтін білім беру саясатының жүйелі кемшілігін көрсетеді. Нәтижесінде, сандық деректер респонденттердің педагогтермен талқылауға барынша төмен ашықтық танытқанын көрсетті, бұл сапалық талдау нәтижелерімен толық сәйкес келеді.

Респонденттердің мектептерде жыныстық сауаттылыққа көзқарасын талдау көрсеткендей (9-сұрақ), басым көпшілігі (54%) мектептің жүйелі және жан-жақты ақпарат беру мүмкіндігін дәлелдей отырып, осы пәнді мектеп бағдарламасына қосуды қолдайды. Сонымен қатар респонденттердің 14%-ы жыныстық сауаттылықтың мазмұны мәдени және діни ерекшеліктерді ескеруі керек деген пікір білдірді, ал респонденттердің 19%-ы мектепте жыныстық сауаттылықты оқытуға келіспейтіндіктерін білдірді: 8%-ы бұл мәселені тек отбасында талқылау керек деп санайды, ал 11%-ы бұл әркімнің жеке таңдауы екенін атап өтті. 13% респондентке жауап беру қиынға соқты.

Нақты тәжірибеге келетін болсақ (19-сұрақ), білім алушылардың 38%-ы өз мектебінде жыныстық сауаттылық жұмыстары жүргізіліп жатқанын атап өтті, бірақ көпшілігі (62%) мұндай іс-шаралар жоқ деп мәлімдеді. Іс-шаралардың болуын атап өткендердің арасында (20-сұрақ) сыныптан тыс жұмыстар (14%), қонақ дәрістері (11%) және сабақ шеңберіндегі тақырыптық сабақтар (13%) сияқты форматтар аталды. Респонденттердің жыныстық сауаттылық мәселелерін талқылау орынды болатын оқу пәндерін таңдауға қатысты (21-сұрақ) басым көпшілігі биология сабақтарын (59%) атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың бір бөлігі тәрбие сағатын (11%), ер балалар мен қыз балаларға жеке кездесулерді (17%), сондай-ақ Құқық негіздері (5%) және АӘД (3%) сабақтарын атап өтті. 5% респондент басқа нұсқаларды ұсынды.

Осылайша, нәтижелер білім алушылардың мектептердегі жыныстық сауаттылықты институционализациялауға қызығушылығының жоғары деңгейін көрсетеді. Мектептерде жыныстық сауаттылықты енгізу тәжірибесі фрагментарлық сипатта іске асуда және жүйелеуді қажет етеді.

Ата-аналармен жыныстық сауаттылық тақырыбындағы өзара әрекеттесу тәжірибесін талдау көрсеткендей (10-сұрақ), респонденттердің үштен бірі ғана (32%) оны оң деп сипаттап, қарым-қатынас процесінде қолдаудың, ашықтықтың және құрметтің болуын атап өтті. Бұл ретте 7% олардың сұрақтары немесе қиындықтары бағаланбағаны туралы хабарлады. Алайда басым топ (45%) бұл тақырыпта ата-аналармен қарым-қатынастың жоқтығын көрсетті, ал 16% респондентке жауап беру қиынға соқты.

Ата-аналарымен жыныстық сауаттылық мәселелерін талқылауға кедергі келтіретін негізгі факторлардың ішінде (11-сұрақ) респонденттер көбіне ұят деп белгіледі (45%). Сондай-ақ айтарлықтай үлес ата-ана тәрбиесінің ерекшеліктерін (14%) және ата-аналарға деген сенімнің жоқтығын (7%) көрсетті. Мәдени және ұлттық ерекшеліктер (4%), дәстүрлер (4%), ата-аналардың уақыт тапшылығы (5%) және тілдік қиындықтар (1%) туралы аз айтылды. Сонымен қатар 20% респондентке жауап беру қиын болды.

Сапалық талдау бұл сандардың артында терең мәдени механизмдер тұрғанын көрсетеді. Мәдени көзқарастар жыныстық сауаттылық тақырыбын қабылдау мен бұғаттауда шешуші рөл атқарады. Дене, қауіпсіздік және қарым-қатынас туралы ашық сөйлесуді тежейтін ең тұрақты символдардың бірі ұлттық бірегейлік пен моральдық норманың бөлігі ретінде қабылданатын ұят болып қала береді. Алма (ҮЕҰ): «бұл балалардың жыныстық сауаттылықтың тыйым салынған тақырып екенін түсініп өсуіне әкеледі» дейді. Мадина (мұғалім) ата-аналар көбіне «оларға бұл тақырыпты ешкім түсіндірмеді және ештеңе болмады» деп есептейтінін алға тартады. Осылайша, ұят жеке сезім ретінде ғана емес, қоғамда рұқсат етілген шекараны реттейтін мәдени механизм ретінде де жұмыс істейді. Мектеп жыныстық сауаттылық жөнінде ашық түсіндіруге дайын болғанымен, ата-аналардың қарсылығы үлкен кедергі болып қала береді. Алма (ҮЕҰ): «Ата-аналарымыз жыныстық сауаттылық дегенді түсінбейді, балаларымызды жыныстық қатынасқа үйретеді деп қорқады» деп қосты. Осы тақырыпты талқылауға заңды тіл мен әлеуметтік мақұлдаудың болмауы алаңдаушылық пен ұятты қамқорлықтың бір түрі ретінде қабылдауға әкеледі.

Мұғалімдермен және медицина қызметкерлерімен өзара әрекеттесу кезінде (12-сұрақ) респонденттердің 37%-ы қолдау мен құрметпен сипатталатын оң тәжірибені атап өтті. Сонымен қатар респонденттердің 9%-ы жағымсыз тәжірибе туралы хабарлады, ал 37%-ы осы тақырып бойынша өзара әрекеттеспегенін атап өтті. 17% респондент жауап беруге қиналды. Мұғалімдермен және медицина қызметкерлерімен қарым-қатынасқа кедергі ретінде (13-сұрақ) респонденттер көбіне сенімсіздік пен тақырыпты талқылаудан аулақ болуды (29%) және ұятты (26%) көрсетті. Мәдени-ұлттық ерекшеліктер (7%), дәстүрлер (6%), білім беру ерекшеліктері (7%) және тілдік қиындықтар (3%) туралы аз айтылды. Бұл ретте 22% респондентке жауап беру қиынға соқты.

Сапалық талдау нәтижелеріне сәйкес, білім беру ұйымдарының басшылығы көбіне ата-аналардың теріс реакциясынан қорқып, жыныстық сауаттылық мәселелерін көтеруден аулақ болады. Мадина (педагог): «КТП-да тақырып жоқ – және мұғалімдер оны көтермейді» деп атап өтті. Мұғалімдер қорқыныш пен сенімсіздікті сезінеді. Дамир (дәрігер): «мен оны қалай айтамын, жыныстық қатынас дегенді қалай айтамын деген секілді сұрақтар пайда болуы мүмкін» деп тұжырымдайды. Алма (ҮЕҰ) мұғалімдер сапалы материалдардың орнына Instagram-дағы жалған ақпаратқа назар аударуға мәжбүр екенін қосады.

Осылайша, нәтижелер жыныстық сауаттылық мәселелері бойынша қарым-қатынас отбасылық контексте де, мектепте де шектелгенін көрсетеді. Жетекші кедергілер психологиялық факторлар болып табылады (ұят, сенімсіздік), ал мәдени және тілдік ерекшеліктер екінші рөл атқарады.

Респонденттердің көпшілігі (85%) жыныстық сауаттылық барлық адамдар үшін – ұл балалар мен қыз балалар үшін бірдей маңызды деп санайды (14-сұрақ). Сауалнамаға қатысқандардың аз ғана бөлігі бұл салада ақпараттандыру тек қыздарға (4%) немесе тек

ұлдарға (3%) қажет деп санайды. Бұл ретте 8% респондент жауап беруде қиындықтарға тап болды. Осылайша, нәтижелер гендерлік бейтарап тәсілдің үстемдігін көрсетеді, бұл екі жыныс үшін де жыныстық тәрбиенің бірдей маңыздылығын білдіреді.

Респонденттердің физиология және репродуктивті денсаулық туралы білім деңгейіне қатысты сұрақтарға (15-18 сұрақтар) жауаптарын талдау өте гетерогенді көріністі көрсетті. Қарама-қарсы жыныстың физиологиясы туралы білімнің өзін-өзі бағалауы бойынша (15-сұрақ) қатысушылардың көпшілігі өздерінің білім деңгейлерін 10-нан 8-ге (27%) бағалады. Өз ағзасы туралы білімді өзін-өзі бағалау кезінде (16-сұрақ) хабардарлық деңгейі жоғары болды: респонденттердің 26%-ы өз білімдерін 10 ұпайға, 19%-ы 8, 13%-ы 9 ұпайға бағалады. Қатысушылардың аз ғана бөлігі өздеріне өте төмен баға берді (1-2 балл – 12%). Осылайша, қарама-қарсы жыныстың физиологиясымен салыстырғанда, өз денесі туралы хабардар болу айтарлықтай жоғары бағаланады.

Жүктілік немесе бала туу қай жастан мүмкін екендігі туралы сұраққа жауап бере отырып (17-сұрақ), респонденттердің басым көпшілігі «физиологиялық тұрғыда дайын болған кезде» жауабын (80%) көрсетті. Тек шағын топтар бұл мүмкіндікті белгілі бір жаспен байланыстырды: 12 жас (7%), 13 жас (5%), 14 жас (1%) және 16 жас (7%). Ұқсас картина жыныстық жолмен берілетін ауруларды неше жаста жұқтыруға болады деген сұраққа жауаптарда байқалады (18-сұрақ). Қатысушылардың көпшілігі (83%) жыныстық қатынас кезінде кез келген жаста берілуі мүмкін екенін атап өтті, бұл респонденттердің өз білім деңгейіне қатысты субъективті бағасының салыстырмалы түрде жоғары екенін көрсетеді. Сонымен қатар респонденттердің бір бөлігі бұл мүмкіндікті белгілі бір жаспен байланыстырды: 12 жас (4%), 13 жас (2%), 14 жас (4%), 15 жас (1%) және 16 жас (6%).

Осылайша, нәтижелер мынаны көрсетеді: респонденттер өз денесі туралы білімін салыстырмалы түрде жоғары бағаласа да, қарама-қарсы жыныстың физиологиясы туралы түсініктеріне сенімділік байқалмайды. Сонымен қатар репродуктивті денсаулыққа қатысты мәселелер бойынша (жүктілік және жыныстық жолмен берілетін инфекциялар) көпшілігі хабардарлықтың жоғары деңгейін көрсетеді. Бұл нәтижелер негізінен өзін-өзі бағалауға сүйенгендіктен, жасөспірімдердің субъективті хабардарлық деңгейін сипаттайды және нақты білім деңгейін толық көрсетпеуі ықтимал.

Біздің зерттеуіміз әлеуметтік медиа жасөспірімдер арасындағы жыныстық сауаттылық туралы ақпараттың басым көзі екенін көрсетті. Бұл халықаралық деректермен расталады: жасөспірімдер жылдам және қолжетімді онлайн контентті қажет етеді, ересектер жиі осындай тақырыптарды талқылау үшін сенімді немесе жайлы ортаны қамтамасыз ете алмайды (*Selkie et al., 2011*).

Сауалнама нәтижелеріне сәйкес жасөспірімдердің ата-аналарымен ашықтық қарым-қатынасы төмен, бұл көптеген мәдениеттерге тән. Көбінесе жасөспірімдер мен ата-аналар ұятқа, тақырыпқа қатысты білімдерінің сенімсіздігіне, жетіспеушілігіне тап болады, бұл көптеген зерттеулермен расталады (*Usonwu et al., 2021*).

Пікірталастардың ашықтығы негізінен құрдастар арасында және әлеуметтік желілерде көрінеді, ал ата-аналар мен педагогтермен көрсеткіш төмен. Бұл мектепті жасөспірімдердің жеке мәселелер үшін қауіпсіз кеңістік бере алмайды деп түсінуімен түсіндіріледі (*Lee and Gu, 2024*).

Білім деңгейіне келетін болсақ, жасөспірімдер өздерін жеткілікті ақпараттандырылған деп бағалағанымен, олардың физиология, өсу, жүктілік жөнінде білімдері толық емес. Бұл

мектепте жыныстық сауаттылықтың жүйелі интеграциясы жоқ көптеген контексттерге тән (*Barriuso-Ortega et al., 2022*).

Біздің зерттеуімізде анықталған негізгі кедергілер – ұят, сенімсіздік және мәдени көзқарастар. Халықаралық зерттеулер де олардың отбасы мен мектепте ашық әңгімелер мен сапалы оқытуға кедергі келтіретінін растайды (*Malacane and Beckmeyer, 2022*).

Дегенмен мектептегі жыныстық сауаттылықты қолдау қажеттілігі жоғары деңгейде қалып отыр: жасөспірімдер мәдени және діни ерекшеліктерді ескере отырып жыныстық сауаттылыққа оқытуға оң көзқараспен қарайды. Бұл бағдарламалардың мәдени бейімделуі мен ғылыми негізділігінің маңыздылығын көрсететін UNESCO және ДДҰ алға тартқан кешенді жыныстық сауаттылық (*CSE*) принциптерімен байланысты (*UNESCO, 2025; World Health Organization, 2025*). Кең социологиялық контексте жыныстық сауаттылық мәселелері тек педагогикалық міндет ретінде ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік реттеу процестерінің бөлігі ретінде де қарастырылады. Атап айтқанда, М.Фуко ерлер мен әйелдердің дене бітіміне, репродуктивті мінез-құлқына және әлеуметтік рөлдеріне байланысты нормалар білімнің, әлеуметтік нормалар мен билік тетіктерінің қиылысында қалыптасатынын көрсетті. Оның биосаясат тұжырымдамасы шеңберінде мұндай процестер мемлекеттік және білім беру институттары мінез-құлық нормалары мен үлгілерін қалыптастыруға қатысатын әлеуметтік реттеу нысандары ретінде қарастырылады (*Foucault, 1978*).

Жалпы тұжырымдайтын болсақ, нәтижелер ақпараттың қолжетімділігі (әлеуметтік желілер арқылы) мен мектеп пен отбасылық ортадағы талқылау сапасы арасындағы алшақтықты көрсетеді. Бұл мектептердің, отбасылардың және білім беру саясатының жауапкершілігін кеңейтуді, сондай-ақ цифрлық, мәдени бейімделген шешімдерді біріктіруді талап етеді.

Алынған нәтижелердің жиынтығы қазақстандық жасөспірімдердің жыныстық сауаттылық деңгейі тек ресми білім беру арқылы ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени контекспен де анықталатындығын көрсетеді. Жасөспірімдер ақпаратты көбіне бейресми көздерден (интернет, құрдастар) алғандықтан, сыни түсініктер мен жүйелі көзқарас қажет етіледі.

Анықталған кедергілер (тақырыптың тыйым салынуы, ата-аналармен және педагогтермен қарым-қатынастың болмауы) дәстүрлі нормалардың үстемдік ететінін көрсетеді, мұндайда жыныстық сауаттылық мәселелері қоғамдық және білім беру дискурсынан тыс қалуда. Бұл әлеуметтенудің қосарлы моделінің қалыптасуына әкеледі: бір жағынан – нормативті тежеу, екінші жағынан – цифрлық орта арқылы ақпаратты бақылаусыз игеру.

Осылайша, институционалды жыныстық сауаттылықтың төмен деңгейі әлеуметтенудің бейресми арналарының рөлін күшейтеді, бұл репродуктивті денсаулық пен тұлғааралық қатынастар туралы түсініктердің бұрмалануына әкелуі мүмкін.

Сондай-ақ бұл зерттеуде ақпаратты таратудың тілдік аспектісі қарастырылмағанын атап өткен жөн. Қазақстан жағдайында білім беру және ақпараттық ресурстар тілі жасөспірімдердің репродуктивті денсаулық және жыныстық сауаттылық туралы білімге қолжетімділігіне әсер етуі ықтимал. Бұл фактор жеке зерттеуді қажет етеді және одан әрі зерттеу нысаны бола алады.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Қазақстандағы жасөспірімдер жүйелі жыныстық сауаттылыққа жоғары қажеттілікке ие, алайда сенімді ақпарат көздері өте шектеулі. Олар үшін басты арна әлеуметтік желілер болып табылады, ал ата-аналар, мұғалімдер мен медицина қызметкерлері қарым-қатынастағы кедергілерге – ұятқа, сенімсіздікке және мәдени көзқарастарға байланысты екінші рөл атқарады. Сонымен қатар респонденттердің көпшілігі мектептерде жыныстық сауаттылықты енгізуді қолдайды, бұл оның мәдени және діни бейімделу қажеттілігін көрсетеді. Жыныстық сауаттылық көп қабатты кедергілерге тап болуда: мәдени, институционалдық, әлеуметтік және экономикалық. Нәтижесінде жасөспірімдер жүйелі қолдауға ие емес және олардың денсаулығы, физиологиясы және қауіпсіздігі туралы білімдері фрагментарлық сипатқа ие. Кедергілерді еңсеру үшін адам құқықтарына, мамандар даярлауға және мәдени бейімделген бағдарламаларға негізделген мемлекеттік саясат қажет. Тек осы жағдайда ғана жыныстық сауаттылық жасөспірімдердің денсаулығы мен дамуының факторы ретінде білім беру жүйесінде орын алады.

Қаржыландыру: Зерттеу Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын жоба аясында жүзеге асырылды (Грант № AR19577392).

Авторлардың үлесі: **А.А. Мусабалинова** – ғылыми жетекшілік, кіріспе және зерттеу концепциясын таңдау; **А.С. Беймішева** – әдіснама, нәтижелерді интерпретациялау; **М.Е. Ауелтай** – деректерді жинау және талдау; **Д.Қ. Қуаныш** – қорытынды, мақаланы журнал талаптарына сәйкес редакциялау.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Үкіметі, 2001. Қазақстан Республикасындағы адамгершілік-жыныстық тәрбие жөніндегі тұжырымдама туралы. ҚР Үкіметінің қаулысы 21 қараша 2001 ж., №1500. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010001500_ [Қаралған күні: 21 тамыз 2025].
2. Ұлттық статистика бюросы, 2025. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Available at: <https://stat.gov.kz/> [Қаралған күні: 21 тамыз 2025].
3. Шкутина, Л.А. & Кушнир, М.П., 2005. Система полового воспитания младших школьников. Хабаршысы – Вестник Карагандинского университета. Серия: Педагогика, (3)39, pp.33–40.
4. Barriuso-Ortega, S., Heras-Sevilla, D. & Fernández-Hawrylak, M., 2022. Análisis de programas de educación sexual para adolescentes en España y otros países. Revista Electrónica Educare, 26(2), pp.329–349. Available at: <https://www.redalyc.org/journal/1941/194172481018/html> [Accessed 23 August 2025].
5. Benavides-Torres, R.A., Onofre-Rodríguez, D.J., Márquez-Vega, M.A. & del Carmen Barbosa-Martinez, R., 2018. Sex education: Global perspectives, effective programs and socio-cultural challenges. New York: Nova Science Publishers.
6. Bureau of National statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan, 2025. Demographic statistics. Available at: <https://stat.gov.kz/en/industries/social-statistics/demography/publications/> [Accessed 4 April 2025].
7. Foucault, M. The history of sexuality volume I //Feminist Studies. – Routledge, 1978. – pp.61-66.
8. Gradskova, Y., Kondakov, A. & Shevtsova, M., 2020. Post-socialist revolutions of intimacy: An introduction. Sexuality & Culture, 24(2), pp.359-370. <https://doi.org/10.1007/s12119-020-09706-8>

9. Jumageldinov, A., Nuradinov, A., Brunnet, A.E. & Derivois, D., 2020. Cultural risk factors of suicidal behavior among adolescents in Kazakhstan. *L'encephale*, 46(6), pp.500–502. <https://doi.org/10.1016/j.encep.2020.02.003>
10. Kabatova, K., 2018. Overcoming a taboo: Normalizing sexuality education in Kazakhstan. Central Asia Program. Available at: <https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2018/01/Kabatova-CAP-Fellows-Paper-January-2018.pdf> [Accessed 23 August 2025].
11. Kabatova, K., 2022. Purity vs. safety: How Uyat undermines youth's sexual literacy in Kazakhstan. In: *Uyat and the Culture of Shame in Central Asia*. Singapore: Springer Nature Singapore, pp.23–41.
12. Kelly, J.B., 1997. The best interests of the child: A concept in search of meaning. *Family Court Review*, 35(4), pp.377–387. <https://doi.org/10.1111/J.174-1617.1997.TB00480.X>
13. Ketting, E. & Ivanova, O., 2018. Sexuality education in Europe and Central Asia: State of the art and recent developments. Federal Centre for Health Education (BZgA) and IPPF European Network. Available at: <https://www.bzga-whocc.de> [Accessed 23 August 2025].
14. Lee, J.H. & Gu, Y., 2024. Fostering open dialogue: Creating safe spaces for adolescents to discuss sexual health. *Georgetown Medical Review*, 8(1). doi:10.52504/001c.121577
15. Malacane, M. & Beckmeyer, J.J., 2016. A review of parent-based barriers to parent-adolescent communication about sex and sexuality: Implications for sex and family educators. *American Journal of Sexuality Education*, 11(1), pp.27–40. <https://doi.org/10.1080/15546128.2016.1146187>
16. Mendes, J.A.D.A. & Ormerod, T., 2019. The best interests of the child: An integrative review of English and Portuguese literatures. *Psicologia em Estudo*, 24, e45021.
17. Nurtaza, A.A., Nagi, G.Z. & Mazhitova, P.A., 2021. The need of sex education in Kazakhstan. *KAZGUU Liberal Arts Digest*, 1, pp.119–134.
18. Selkie, E.M., Benson, M. & Moreno, M., 2011. Adolescents' views regarding uses of social networking websites and text messaging for adolescent sexual health education. *American Journal of Health Education*, 42(4), pp.205–212. <https://doi.org/10.1080/19325037.2011.10599189>
19. Telzhan, V., 2022. Socio-psychological aspects of sex education. *Психология және социология сериясы. Хабаршы*, 4(83), pp.81–88. doi:10.26577/jrcp.2022.v82.i4.08.
20. UN Special Rapporteur on freedom of religion or belief, 2010. Report to the Human Rights Council (Effort to Protect and Promote). A/65/207.
21. UNESCO, 2022. The journey towards comprehensive sexuality education: Global status report. Paris: UNESCO. Available at: <https://www.unesco.org> [Accessed 20 August 2025].
22. UNESCO, 2025. International technical guidance on sexuality education: An evidence-informed approach. Paris: UNESCO. Available at: <https://www.unesco.org/en/articles/international-technical-guidance-sexuality-education-evidence-informed-approach> [Accessed 23 August 2025].
23. UNFPA Kazakhstan, 2020. Анализ социально-экономических факторов распространения абортов в Республике Казахстан. United Nations Population Fund. Available at: https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/report_on_abortion_final_08.02.21_2_1.pdf [Дата обращения: 21 августа 2025].
24. UNFPA Kazakhstan, 2020a. Осведомленность о методах планирования семьи в Казахстане. Available at: <https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pubpdf/contraceptionreport.pdf> [Дата обращения: 22 августа 2025].
25. UNFPA Kazakhstan, 2020b. Kazakhstan adolescents demand information to avoid teenage pregnancies. Available at: <https://www.unfpa.org/news/kazakhstan-adolescents-demandinformation-avoid-teenage-pregnancies> [Accessed 22 August 2025].
26. UNFPA, 2021. Comprehensive sexuality education in the EECA region: Current status and future perspectives. United Nations Population Fund. Available at: <https://eeca.unfpa.org> [Accessed 20 August 2025].

27. Usonwu, I., Ahmad, R. & Curtis-Tyler, K., 2021. Parent-adolescent communication on adolescent sexual and reproductive health in sub-Saharan Africa: a qualitative review and thematic synthesis. *Reproductive Health*, 18, 202. <https://doi.org/10.1186/s12978-021-01246-0>

28. Wellings, K., Palmer, M.J., Geary, R.S., Gibson, L.J., Copas, A., Datta, J. & Wilkinson, P., 2016. Changes in conceptions in women younger than 18 years and the circumstances of young mothers in England in 2000–12: an observational study. *The Lancet*, 388(10044), pp.586-595.

29. World Health Organization, 2025. Adolescent sexual and reproductive health and rights. World Health Organization. Available at: [https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-\(srh\)/areas-of-work/adolescent-and-sexual-and-reproductive-health-and-rights](https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-(srh)/areas-of-work/adolescent-and-sexual-and-reproductive-health-and-rights) [Accessed 23 August 2025].

А.А. Мусабалинова¹, А.С. Беймишева², М.Е. Ауелтай³, Д.Қ. Қуаныш⁴

¹Университет КИМЭП, Алматы, Қазақстан

^{2,3,4}Университет Нархоз, Алматы, Қазақстан

ПОЛОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАЗАХСТАНСКИХ ПОДРОСТКОВ: ЗНАНИЯ, ПРИНЦИПЫ И БАРЬЕРЫ

Аннотация. Целью исследования было комплексное изучение знаний, взглядов и опыта подростков в вопросах половой грамотности в школьной среде, а также факторов, определяющих её развитие, возможности и ограничения. Исследование включало количественные и качественные методы. Количественный опрос позволил выявить уровень осведомленности подростков, источники информации и степень открытости обсуждения, тогда как качественные интервью с педагогами, представителями НПО, медицинскими и государственными работниками помогли глубже понять социально-культурные, институциональные и социальные барьеры, а также определить приемлемые формы и содержание обучения половой грамотности.

Количественный анализ был основан на кросс-секционном дизайне и проведён в форме анонимного опроса. Опрос включал 22 вопроса, сгруппированных в восемь тематических блоков: уровень осведомлённости, источники информации, открытость обсуждения, отношение к преподаванию половой грамотности в школе, опыт взаимодействия и барьеры, значимость информатизации, уровень знаний и понимания, заключительные выводы. В исследовании приняли участие 100 подростков. Поскольку выборка построена по принципу доступности и охватывает преимущественно городских респондентов (88%), степень обобщения полученных результатов для всех подростков Казахстана ограничена. Обработка данных проводилась в программах Excel и Jamovi с использованием описательной статистики.

В качественном анализе использовались полуструктурированные интервью. Они охватывали такие блоки, как социально-культурные аспекты восприятия и сопротивления половой грамотности, институциональная готовность системы образования, а также внешние обстоятельства и системные факторы. В исследовании приняли участие 19 респондентов – представители НПО, органов управления образованием, педагоги, врачи и медицинские работники. Данные были транскрибированы, закодированы и подвергнуты тематическому анализу.

Результаты показали, что основным источником информации для подростков остаются социальные сети, в то время как роль родителей, педагогов и медицинских работников ограничена. Ключевыми барьерами в обсуждении темы стали культурные установки (стыд), родительское сопротивление и отсутствие институциональной поддержки в школах. Подростки продемонстрировали высокую потребность в системной и культурно адаптированной модели половой грамотности, основанной на сотрудничестве семьи, школы и государства.

Ключевые слова: половая грамотность, подростки, гендерная идентичность, социальные барьеры, родители и школа, источники информации.

A.A. Mussabalinova¹, A.S. Beimisheva², M.E. Auyeltay³, D.K. Kuanysh⁴

¹*KIMEP University, Almaty, Kazakhstan*

^{2,3,4}*Narxoz University, Almaty, Kazakhstan*

SEXUAL LITERACY OF KAZAKHSTANI TEENAGERS: KNOWLEDGE, PRINCIPLES AND BARRIERS

Abstract. The purpose of the study was a comprehensive study of the knowledge, views and experiences of adolescents regarding sexual literacy in the school environment, as well as the factors determining its development, opportunities and limitations. The study included quantitative and qualitative methods. The quantitative survey revealed the level of awareness of adolescents, sources of information, and the degree of openness of discussion, while qualitative interviews with educators, NGO representatives, medical professionals, and government officials helped to better understand socio-cultural, institutional, and social barriers, as well as identify acceptable forms and content of sex literacy education. The quantitative analysis was based on a cross-sectional design and conducted in the form of an anonymous survey. The survey included 22 questions grouped into eight thematic blocks: the level of awareness, sources of information, openness of discussion, attitudes towards teaching sexual literacy at school, experience of interaction and barriers, the importance of informatization, the level of knowledge and understanding, and final conclusions. The study involved 100 teenagers. Since the sample is based on the principle of accessibility and covers mainly urban respondents (88%), the degree of generalization of the results obtained for all adolescents in Kazakhstan is limited. The data was processed in Excel and Jamovi using descriptive statistics. Semi-structured interviews were used in the qualitative analysis. They covered such blocks as socio-cultural aspects of perception and resistance to sexual literacy, the institutional readiness of the education system, as well as external circumstances and systemic factors. The study involved 19 respondents – representatives of NGOs, educational authorities, teachers, doctors, and medical professionals. The data was transcribed, encoded, and thematically analyzed. The results showed that social networks remain the main source of information for teenagers, while the role of parents, teachers, and medical professionals is limited. The key barriers in discussing the topic were cultural attitudes (shame), parental resistance, and lack of institutional support in schools. Adolescents have demonstrated a high need for a systematic and culturally adapted model of sexual literacy based on cooperation between family, school, and the state.

Keywords: sexual literacy, adolescents, gender identity, social barriers, parents and school, sources

References

1. Barriuso-Ortega, S., Heras-Sevilla, D. & Fernández-Hawrylak, M., 2022. Análisis de programas de educación sexual para adolescentes en España y otros países. *Revista Electrónica Educare*, 26(2), pp.329–349. Available at: <https://www.redalyc.org/journal/1941/194172481018/html> [Accessed 23 August 2025].
2. Benavides-Torres, R.A., Onofre-Rodríguez, D.J., Márquez-Vega, M.A. & del Carmen Barbosa-Martinez, R., 2018. *Sex education: Global perspectives, effective programs and socio-cultural challenges*. New York: Nova Science Publishers.
3. Bureau of National statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan, 2025. Demographic statistics. Available at: <https://stat.gov.kz/en/industries/social-statistics/demography/publications/> [Accessed 4 April 2025].
4. Foucault, M. *The history of sexuality volume I // Feminist Studies*. – Routledge, 1978. – pp.61-66.
5. Gradszkova, Y., Kondakov, A. & Shevtsova, M., 2020. Post-socialist revolutions of intimacy: An introduction. *Sexuality & Culture*, 24(2), pp.359-370. <https://doi.org/10.1007/s12119-020-09706-8>
6. Jumageldinov, A., Nuradinov, A., Brunnet, A.E. & Derivois, D., 2020. Cultural risk factors of suicidal behavior among adolescents in Kazakhstan. *L'encephale*, 46(6), pp.500–502.

7. Kabatova, K., 2018. Overcoming a taboo: Normalizing sexuality education in Kazakhstan. Central Asia Program. Available at: <https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2018/01/Kabatova-CAP-Fellows-Paper-January-2018.pdf> [Accessed 23 August 2025].
8. Kabatova, K., 2022. Purity vs. safety: How Uyat undermines youth's sexual literacy in Kazakhstan. In: *Uyat and the Culture of Shame in Central Asia*. Singapore: Springer Nature Singapore, pp.23–41.
9. Kelly, J.B., 1997. The best interests of the child: A concept in search of meaning. *Family Court Review*, 35(4), pp.377–387. <https://doi.org/10.1111/J.174-1617.1997.TB00480.X>
10. Ketting, E. & Ivanova, O., 2018. Sexuality education in Europe and Central Asia: State of the art and recent developments. Federal Centre for Health Education (BZgA) and IPPF European Network. Available at: <https://www.bzga-whocc.de> [Accessed 23 August 2025].
11. Lee, J.H. & Gu, Y., 2024. Fostering open dialogue: Creating safe spaces for adolescents to discuss sexual health. *Georgetown Medical Review*, 8(1). doi:10.52504/001c.121577
12. Malacane, M. & Beckmeyer, J.J., 2016. A review of parent-based barriers to parent-adolescent communication about sex and sexuality: Implications for sex and family educators. *American Journal of Sexuality Education*, 11(1), pp.27–40. <https://doi.org/10.1080/15546128.2016.1146187>
13. Mendes, J.A.D.A. & Ormerod, T., 2019. The best interests of the child: An integrative review of English and Portuguese literatures. *Psicologia em Estudo*, 24, e45021.
14. Nurtaza, A.A., Nagi, G.Z. & Mazhitova, P.A., 2021. The need of sex education in Kazakhstan. *KAZGUU Liberal Arts Digest*, 1, pp.119–134.
15. Qazaqstan Respublikasy Ukimeti, 2001. Qazaqstan Respublikasindagy adamgershilik-zhynystyq tarbie zhonindegi tuzhyrymdama turaly [Қазақстан Республикасындағы адамгершілік-жыныстық тәрбие жөніндегі тұжырымдама туралы]. *QR Ukimetinin qaulysy*, 21 қараша 2001 zh., №1500. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010001500_ [in Kazakh]
16. Selkie, E.M., Benson, M. & Moreno, M., 2011. Adolescents' views regarding uses of social networking websites and text messaging for adolescent sexual health education. *American Journal of Health Education*, 42(4), pp.205–212. <https://doi.org/10.1080/19325037.2011.10599189>
17. Shkutina, L.A. & Kushnir, M.P., 2005. Sistema polovogo vospitaniya mladshikh shkolnikov [Система полового воспитания младших школьников]. *Kharagandinskogo universiteta vestnik. Seriya: Pedagogika*, (3)39, pp.33–40. [in Russian]
18. Telzhan, V., 2022. Socio-psychological aspects of sex education. *Психология және социология сериясы. Хабаршы*, 4(83), pp.81–88. doi:10.26577/jpcp.2022.v82.i4.08.
19. Ulttyq statistika byurosy, 2025. Qazaqstan Respublikasy Strategiyalyq zhosparlau zhane reformalar agenttigi [Ұлттық статистика бюросы. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі]. Available at: <https://stat.gov.kz/> [in Kazakh].
20. UN Special Rapporteur on freedom of religion or belief, 2010. Report to the Human Rights Council (Effort to Protect and Promote). A/65/207.
21. UNESCO, 2022. The journey towards comprehensive sexuality education: Global status report. Paris: UNESCO. Available at: <https://www.unesco.org> [Accessed 20 August 2025].
22. UNESCO, 2025. International technical guidance on sexuality education: An evidence-informed approach. Paris: UNESCO. Available at: <https://www.unesco.org/en/articles/international-technical-guidance-sexuality-education-evidence-informed-approach> [Accessed 23 August 2025].
23. UNFPA Kazakhstan, 2020. Analiz sotsialno-ekonomicheskikh faktorov rasprostraneniya abortov v Respublike Kazakhstan [Анализ социально-экономических факторов распространения абортотв в Республике Казахстан]. United Nations Population Fund. Available at: https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/report_on_abortion_final_08.02.21_2_1.pdf [in Russian].
24. UNFPA Kazakhstan, 2020a. Osvedomlennost o metodakh planirovaniya semi v Kazakhstane [Осведомленность о методах планирования семьи в Казахстане]. Available at: <https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pubpdf/contraceptionreport.pdf> [in Russian].

25. UNFPA Kazakhstan, 2020b. Kazakhstan adolescents demand information to avoid teenage pregnancies. Available at: <https://www.unfpa.org/news/kazakhstan-adolescents-demand-information-avoid-teenage-pregnancies> [Accessed 22 August 2025].

26. UNFPA, 2021. Comprehensive sexuality education in the EECA region: Current status and future perspectives. United Nations Population Fund. Available at: <https://eeca.unfpa.org> [Accessed 20 August 2025].

27. Usonwu, I., Ahmad, R. & Curtis-Tyler, K., 2021. Parent-adolescent communication on adolescent sexual and reproductive health in sub-Saharan Africa: a qualitative review and thematic synthesis. *Reproductive Health*, 18, 202. <https://doi.org/10.1186/s12978-021-01246-0>

28. Wellings, K., Palmer, M.J., Geary, R.S., Gibson, L.J., Copas, A., Datta, J. & Wilkinson, P., 2016. Changes in conceptions in women younger than 18 years and the circumstances of young mothers in England in 2000–12: an observational study. *The Lancet*, 388(10044), pp.586-595.

29. World Health Organization, 2025. Adolescent sexual and reproductive health and rights. World Health Organization. Available at: [https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-\(srh\)/areas-of-work/adolescent-and-sexual-and-reproductive-health-and-rights](https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-(srh)/areas-of-work/adolescent-and-sexual-and-reproductive-health-and-rights) [Accessed 23 August 2025].

Авторлар туралы мәлімет

Мусабалинова А. А. – хат-хабар авторы, PhD, КИМЭП университеті, Абай даңғылы, 2, Алматы, Қазақстан

Беймишева А. С. – PhD, профессор, Нархоз университеті, Жандосов көшесі, 55, Алматы, Қазақстан

Әуелтай М. Е. – әлеуметтік ғылымдар магистрі, Нархоз университеті, Жандосов көшесі, 55, Алматы, Қазақстан

Қуаныш Д. Қ. – 2-курс магистранты, Нархоз университеті, Жандосов көшесі, 55, Алматы, Қазақстан

Сведения об авторах

Мусабалинова А. А. – автор для корреспонденции, PhD, Университет КИМЭП, проспект Абая, 2, Алматы, Казахстан

Беймишева А. С. – PhD, профессор, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, Алматы, Казахстан

Ауелтай М. Е. – магистр социальных наук, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, Алматы, Казахстан

Қуаныш Д. Қ. – магистрант 2 курса, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, Алматы, Казахстан

Information about the authors

Musabalinova A. A. – corresponding author, PhD, KIMEP University, 2 Abai Avenue, Almaty, Kazakhstan

Beimisheva A. S. – PhD, Professor, Narxoz University, 55 Zhandosov St., Almaty, Kazakhstan

Aueltai M. E. – Master of Social Sciences, Narxoz University, 55 Zhandosov St., Almaty, Kazakhstan

Kuanysh D. K. – 2nd year Master's student, Narxoz University, 55 Zhandosov St., Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

XҒТАР 04.51.71
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-119-132>

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ӨЛШЕМІНДЕГІ СПОРТТЫҢ ОРНЫ

А.Б. Налшыбек¹, Р.Ә. Әлқожа^{*2}, Р.С. Саликжанов³

^{1,2,3}Д.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹asxat.nalshybek@bk.ru, ^{*2}ralkozha@gmail.com, ³ramazansattaruly@gmail.com)

Аңдатпа. Қазіргі қоғамда жастардың әлеуметтік мінез-құлқы мен өмірлік басымдықтарының өзгеруі ғылыми зерттеудің өзекті нысанына айналып отыр. Ұсынылып отырған мақала 18–25 жас аралығындағы қазақстандық жастардың құндылықтар жүйесіндегі спорт пен дене мәдениетінің орнын әлеуметтанулық тұрғыдан кешенді талдауға арналады. Зерттеу аясында жастардың спортты декларативті қолдауы мен нақты физикалық белсенділігі арасындағы алшақтықтың әлеуметтік-құрылымдық, мәдени және мотивациялық детерминанттары зерделенді. Жұмыс сандық және сапалық әдістерді ұштастыру негізінде жүзеге асырылды: «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының (2023) деректеріне қайталама талдау жүргізіліп, Алматы мен Астана қалаларының жастарымен тереңдетілген сұхбаттар (n=15) өткізілді. Зерттеу нәтижелері қалалық респонденттердің басым бөлігі спортты маңызды өмірлік құндылық ретінде танығанымен, тұрақты жаттығатындар үлесінің мәлімделген ұстаныммен салыстырғанда едәуір төмен екенін айқындады. Сапалық талдау барысында уақыт тапшылығы, экономикалық қолжетімсіздік, цифрлық енжарлық және медиа-индустрияның психологиялық қысымы ниеттің нақты іс-әрекетке ұласуын тежейтін басым факторлар ретінде анықталды. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы «ниет пен іс-әрекет алшақтығы» феноменін отандық эмпирикалық материалдар арқылы негіздеуде, сондай-ақ символдық капитал, жоспарланған іс-әрекет және цифрлық хабитус ұғымдарын біріктіретін интегративті аналитикалық тәсілді қолдануымен сипатталады.

Негізгі ұғымдар: жастар, спорт, цифрлық енжарлық, цифрлық хабитус, ниет пен іс-әрекет алшақтығы, салауатты өмір салты, гендерлік мотивация.

Түсті: 04.07.2025; Жөнделді: 16.03.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 31.03.2026

*хат-хабар авторы

Кіріспе

Қазіргі таңда жастарды тек демографиялық ресурс қана емес, маңызды әлеуметтік топ ретінде қарастыру қажеттілігі туындайды. Тәуелсіздік жылдарында қалыптасқан жас ұрпақтың өмірлік бағдарлары мен таңдауларын зерделеу отандық әлеуметтану ғылымының басымдықты бағыттарының бірі санатында танылады. Бүгінгі жастардың дүниетанымдық ұстанымдары мен практикалық таңдаулары болашақ қоғамның әлеуметтік құрылымдық дамуына тікелей ықпал ететіндіктен, олардың құндылықтар жүйесін зерттеу ерекше мәнге ие. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының соңғы жылдардағы мәліметтері (2023) жас буын арасында дене мәдениеті мен спортқа деген қызығушылықтың өсу үрдісін айқындайды. Спорт қазіргі уақытта тек физикалық жаттығу құралы емес, тұлғаны ішкі тәртіпке баулитын, жауапкершілік пен бәсекеге қабілеттілікті қалыптастыратын іргелі әлеуметтену институты қызметін атқарады.

ДДҰ (2022) деректері физикалық белсенділіктің төмендеуін жұқпалы емес аурулардың негізгі тәуекел факторы ретінде анықтайды. Статистикаға сәйкес, әлемдегі әр төртінші ересек адам денсаулық үшін қажетті қозғалыс нормасын орындамайды, мұндай үрдіс медициналық жүйеге түсетін жүктемені күрт арттырады. Сондықтан спорттық мінез-құлық саласын құндылықтық тұрғыдан зерттеудің маңыздылығы айқын көрінеді. Батыстық және отандық ғылыми мектептерде спорттың әлеуметтік бірегейлік пен мәртебелік иерархиядағы рөлі кеңінен негізделген. Алайда қазақстандық жастардың спортқа қатысты декларативті қолдауы мен күнделікті тәжірибедегі төмен белсенділігі арасындағы алшақтық арнайы зерттеу нысаны ретінде жеткілікті қарастырылмаған.

Зерттеудің мақсаты: 18-25 жас аралығындағы қазақстандық жастардың құндылықтық иерархиясындағы спорттың шынайы мәртебесін айқындау, сондай-ақ респонденттердің жарияланған ұстанымдары мен нақты тәжірибесі арасындағы алшақтықтың әлеуметтік-құрылымдық себептерін теориялық тұрғыдан түсіндіру. Зерттеу шеңберінде спорт жай ғана физикалық жаттығу емес, жастар санасындағы маңызды «құндылық» ретінде қарастырылады.

Зерттеудің негізгі сұрақтары:

1. Қазіргі қазақстандық жастардың өмірлік бағдарларында спорт қандай құндылықтық орынға ие?
2. Жастардың спортқа қатысты позитивті көзқарасы мен төмен нақты белсенділігі арасындағы «ниет пен іс-әрекет алшақтығының» әлеуметтік-құрылымдық себептері қандай?
3. Жастардың спорттық іс-әрекетін күнделікті әдетке айналдырудың тиімді әлеуметтік-мотивациялық тетіктері қандай?

Зерттеудің ғылыми жаңалығы жастардың спорттық практикаларын түсіндіруде символдық капитал (*Bourdieu, 1986*), жоспарланған іс-әрекет (*Ajzen, 1991*) және «цифрлық хабитус» ұғымдарын біріктіретін интегративті аналитикалық тәсілді қолдануымен сипатталады.

Әдебиеттерге шолу

Жастардың құндылықтар иерархиясындағы спорттың орны классикалық және заманауи теориялық тәсілдердің аналитикалық синтезін қажет етеді. Дене мәдениеті антикалық кезеңнен (*Plato; Aristotle*) ағартушылық дәуірге (*Locke, 1693*) дейін рухани

кемелдіктің алғышарты саналса, классикалық әлеуметтану шеңберінде қоғамдық ынтымақтастық (*Durkheim, 1893*) пен рационалданудың (*Weber, 1905*) тетігі ретінде орныққан. Алайда қазіргі қоғамда спорттық мінез-құлық ұжымдық мақсаттардан жеке тұлғаның «өзін-өзі жасау» жобасына өзгерді. Мұндай құбылыс жастардың субъективті таңдауы мен объективті мүмкіндіктері арасындағы қайшылықтарды тудырады. Аталған тарихи тұжырымдамалар осы зерттеуде контекстік фон қызметін атқарады; негізгі аналитикалық жүктеме заманауи үш теориялық бағытқа шоғырланған.

Жастар санасындағы декларативті құндылықтар мен нақты тәжірибе арасындағы айырмашылықты түсіндіруде П. Бурдьенің «капитал» теориясы мен И. Айзеннің «жоспарланған іс-әрекет» моделінің интеграциясы шешуші мәнге ие. П. Бурдье (1986) спортты әлеуметтік мәртебеге жол ашатын символдық капиталдың ерекше нысаны ретінде қарастырады. Дегенмен, қазақстандық контексте аталған капиталды иелену ниеті (*intention*) мен оның практикалық жүзеге асуы (*behavior*) арасында айқын алшақтық көрінеді. П. Широн мен Т. Уэбб (2016) негіздеген «ниет пен іс-әрекет алшақтығы» (*intention-behavior gap*) феноменіне сәйкес, қолжетімді ресурстар – уақыт, энергия, қаржы тапшылығы жағдайында жоғары мотивацияның өзі нақты нәтижеге кепілдік бермейді. Осылайша, Бурдьенің символдық капитал тұжырымдамасы жастардың спортты мәртебелік ресурс ретінде қабылдауын негіздесе, Айзеннің жоспарланған іс-әрекет теориясы аталған құндылықтардың нақты мінез-құлыққа айналу механизмдерін талдауға жол ашады. И. Айзеннің (1991) тұжырымдамасы жастардың спорттық белсенділігін үш өлшемде қарастыруға мүмкіндік береді: жеке ұстаным (ниет), субъективті нормалар (әлеуметтік ортаның қысымы) және бақыланатын мінез-құлық деңгейі (ресурстар).

Қазақстандық жастардың жағдайында ниет пен субъективті нормалардың жоғары болуына қарамастан, бақылау ресурстарының жеткіліксіздігі құндылықтық алшақтықтың негізгі себебі ретінде көрінеді. Бұл жағдай посткеңестік урбанизация, оқу жүктемесінің жоғары болуы және жастардың цифрлық медианы белсенді тұтынуы сияқты құрылымдық факторлармен түсіндіріледі. Осы теориялық болжам зерттеу нәтижелерінде нақты деректер арқылы расталады. Толығырақ «Зерттеу нәтижелері» бөлімінде берілген.

Отандық әлеуметтану мектебіндегі (*Әбдірайымова, 2018; Садырова, 2020*) дәстүрлі «салауатты өмір салты» парадигмасы қазіргі цифрлық шындық тұрғысынан қайта қарауды қажет етеді. Осы орайда енгізілген «цифрлық хабитус» (*digital habitus*) ұғымы П. Бурдьенің хабитус теориясының цифрлық мәдениет жағдайындағы жаңа көрінісін сипаттайды: жастардың цифрлық ортада қалыптасқан, физикалық белсенділікті виртуалды тұтынумен алмастыруға бейім тұрақты мінез-құлық үлгілерін білдіреді. Осы зерттеуде аталған ұғым операциялдық тұрғыдан аптасына 20 сағаттан артық экран алдында өткізу және 3 реттен аз жаттығу өлшемдерімен анықталады. Ж. Бодрийярдың (1981) симуляция теориясымен байланыстыра отырып, «цифрлық енжарлық» (*digital passivity*) феноменін жай ғана әрекетсіздік емес, спорттың нақты практикадан визуалды имиджге ауысуы ретінде негіздейміз. Осылайша, жастар нақты жаттығудың орнына спорттық имидждерді бақылаумен шектеледі.

Осы зерттеуде жастардың спорттық мінез-құлық үш өзара байланысты деңгейдің қиылысында қарастырылады: құндылықтық деңгей (спорттың символдық капитал

ретіндегі маңызы), әлеуметтік-психологиялық деңгей (жоспарланған іс-әрекет теориясындағы ниет пен субъективті нормалар) және цифрлық мәдениет деңгейі (цифрлық хабитус пен цифрлық енжарлық). Теориялық шолу көрсеткендей, қазіргі әлеуметтану ғылымында жастардың спорттық мінез-құлқын цифрлық орта ықпалы мен құрылымдық шектеулердің өзара байланысы тұрғысынан кешенді түсіндіретін интегративті модельдер жеткіліксіз. Осыған байланысты жастардың спорттық практикаларына әсер ететін құндылықтық, институционалдық және цифрлық факторлардың байланысын эмпирикалық деңгейде талдау зерттеудің басты ғылыми бағдарын құрайды.

Зерттеу әдістері

Зерттеу мақсаттарына сәйкес деректерді жинау мен талдаудың аралас (mixed methods) дизайны таңдалды. Аралас зерттеу дизайны әлеуметтік құбылыстарды зерделеуде толықтыру принципіне негізделеді: сандық талдау құбылыстың таралу ауқымын көрсетсе, сапалық деректер оның әлеуметтік мағынасы мен тәжірибелік түсіндірмесін ашуға мүмкіндік береді (*Creswell & Plano Clark, 2011*). Мұндай тәсіл жастардың спорттық мінез-құлқындағы «ниет-іс-әрекет» алшақтығын әлеуметтік-құрылымдық тұрғыдан кешенді түсіндіруге негіз қалайды.

Сандық кезең. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының (2023) жылдық баяндама деректеріне қайталама статистикалық талдау (secondary analysis) жүргізілді. Процесс барысында жастардың спортқа қатысты құндылықтық ұстанымдары мен нақты физикалық белсенділігі арасындағы сандық алшақтық өлшеніп, спорттық іс-әрекетке кедергі келтіретін факторлардың жиілік үлестірімі анықталды. Қайталама талдау тәсілі зерттеудің өкілділігін қамтамасыз ете отырып, авторлық сапалық деректермен салыстырмалы тексеруге жол ашады.

Сапалық кезең. Квоталық мақсатты іріктеу арқылы Алматы және Астана қалаларының 15 респондентімен (студенттер мен жас мамандар) тереңдетілген сұхбат жүргізілді. Іріктеу критерийлеріне 18–25 жас аралығы, қалалық ортада тұру, жоғары немесе жоғары оқу орнынан кейінгі білім деңгейі енді. Респонденттер жаттығу жиілігіне қарай «белсенді» (аптасына 3 реттен көп, n=8) және «енжар» (аптасына 3 реттен аз, n=7) топтарға жіктелді. Сұхбаттар жартылай құрылымдалған (semi-structured) форматта өткізіліп, орташа ұзақтығы 45–60 минутты құрады. Сұхбатқа қатысқан 15 респонденттің 6-ы бакалавриат студенті, 5-еуі магистрант, 4-і жоғары білімді жас маман; 8-і Алматыдан, 7-і Астанадан.

Деректерді талдау процедурасы. Сапалық ақпаратты өңдеуде тақырыптық кодтау (thematic coding) әдісі қолданылды (*Braun & Clarke, 2006*). Талдау үш дәйекті кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде сұхбат транскриптітері толық оқылып, «ашық кодтау» арқылы алғашқы кодтар бөлінді. Онда респонденттердің спорттық тәжірибесі, кедергілері мен мотивациялары туралы пайымдаулары жеке мағыналық бірліктер ретінде белгіленді. Екінші кезеңде кодтар мазмұндық ұқсастығы бойынша топтастырылды (осьтік кодтау) – ұқсас мағыналы бірліктер жоғары деңгейлі тақырыптарға біріктірілді. Үшінші кезеңде алынған тақырыптар теориялық категориялармен – символдық капитал (*Bourdieu, 1986*), бақыланатын мінез-құлық (*Ajzen, 1991*), цифрлық хабитус -салыстырылып, теориялық тексеруден өтті. Нәтижесінде жастардың спорттық белсенділігіне ықпал ететін негізгі

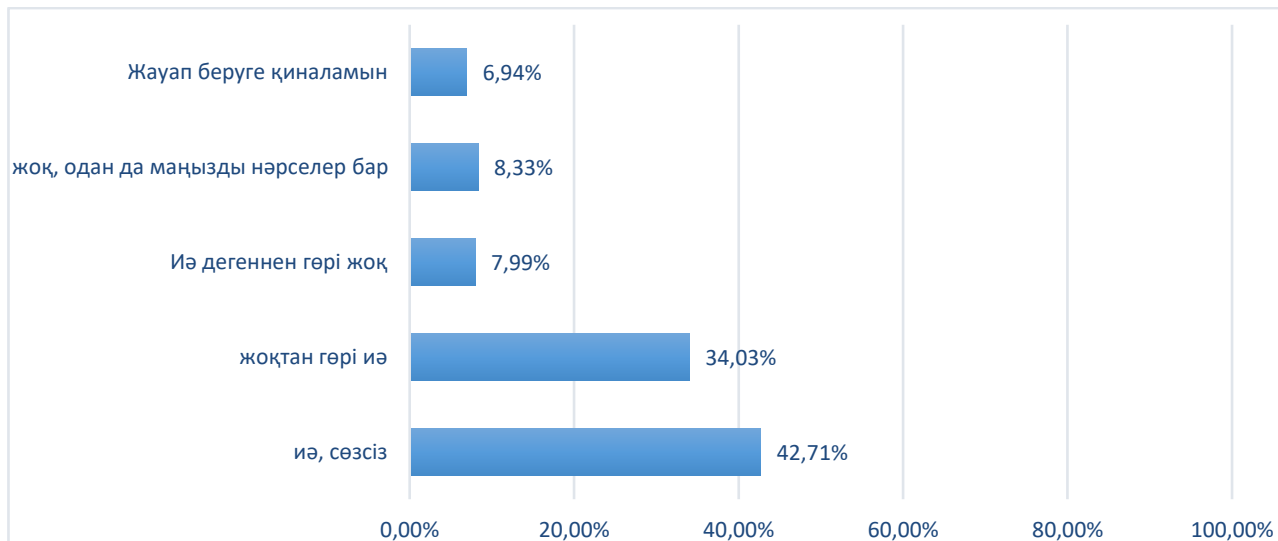
факторлар тобы анықталды. Кодтаудың ішкі сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында алынған категориялар екі зерттеуші тарапынан тәуелсіз түрде тексерілді.

Зерттеу этикасы. Деректерді жинау мен өңдеу барысында халықаралық этикалық стандарттар, атап айтқанда Хельсинки декларациясының (2013 ж. редакциясы) талаптары толық сақталды. Зерттеуге қатысу ерікті негізде жүзеге асырылды; барлық респонденттер зерттеудің мақсаты мен деректерді пайдалану тәртібі туралы алдын ала хабардар етіліп, ауызша келісімдерін білдірді. Респонденттердің жеке басының құпиялылығын қамтамасыз ету мақсатында қатысушылар P1–P15 шифрлары арқылы анонимдендірілді.

Зерттеу нәтижелері

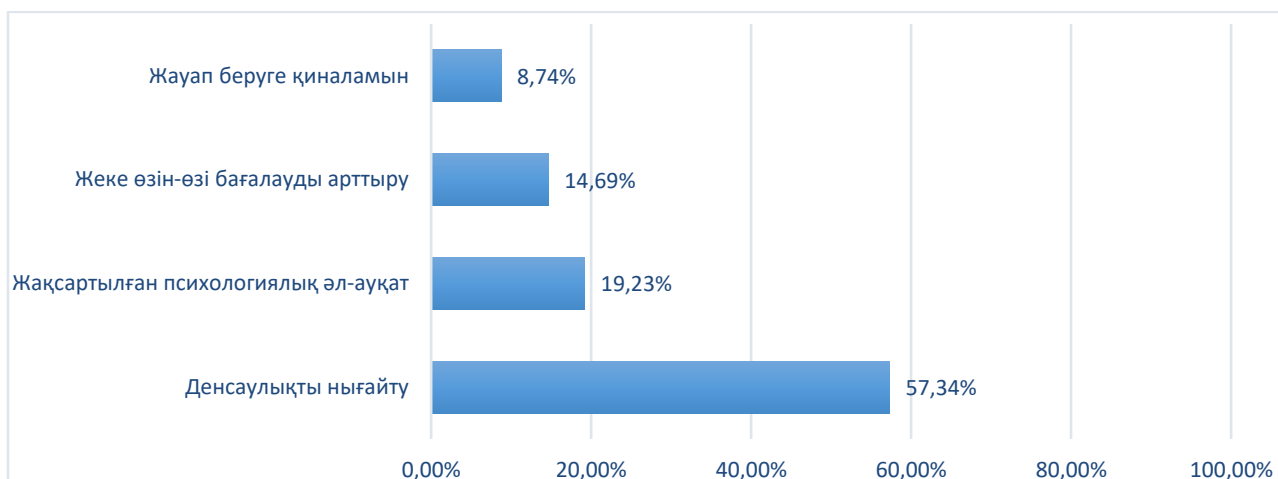
Сандық зерттеу нәтижелері

«Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының (2023) деректеріне авторлардың қайталама талдауы негізінде, қазақстандық жастардың басым бөлігі (76,7%) спортты құндылық ретінде қолдайтынын мәлімдегенімен, олардың теказ бөлігі ғана оны жүйелі практикалық әрекет деңгейінде жүзеге асырады. Сауалнама нәтижелері респонденттердің 42,71%-ы осы ұстанымды нық қолдайтынын, ал 34,03%-ы ұқсас пікірге бейім екенін көрсетті. Керісінше, салауатты өмір салтын теріске шығаратын топтың үлесі небәрі 16,32%-ды құрайды. Оның ішінде респонденттердің бір бөлігі (7,99%) спортты қажетсіз деп санаса, қалғандары өмірлік басымдықты өзге бағыттарға беретінін алға тартады (1-сурет). Қалған респонденттер нақты позициясын айқындамаған немесе жауап беруден бас тартқан.

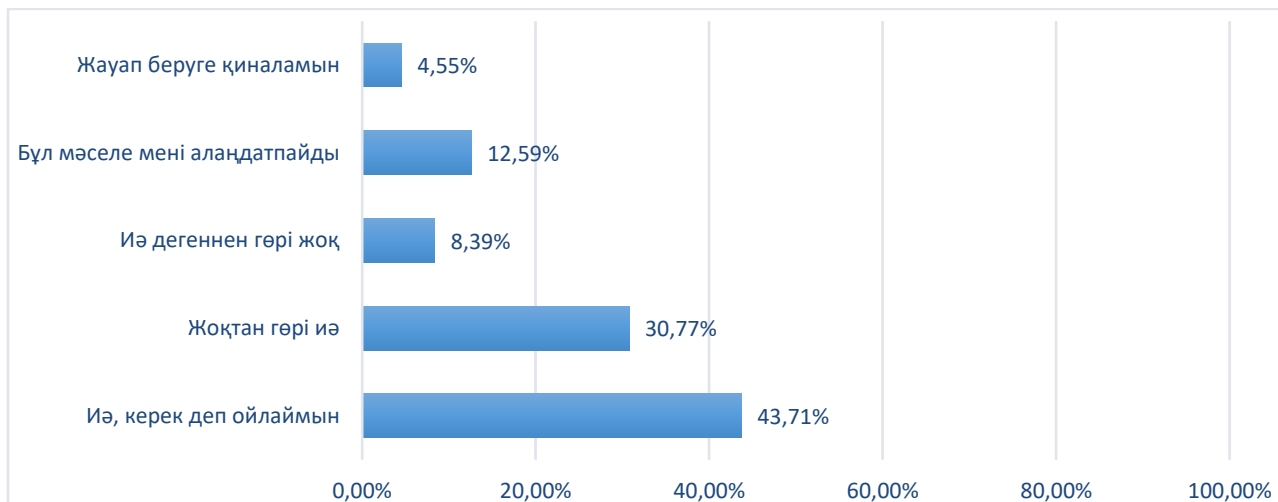
Сурет 1. Жастар үшін дене шынықтыру мен спорттың маңыздылық дәрежесі (дереккөз: «Жастар» F30, 2023 негізінде авторлармен құрастырылған).

Спортпен жүйелі айналысудың негізгі артықшылықтары ретінде денсаулықты нығайту (57,34%), психологиялық әл-ауқатты жақсарту (19,23%) және өзін-өзі бағалауды арттыру (14,69%) факторлары ерекшеленді. Зерттеу нәтижелері спорттың тек физикалық емес, психологиялық денсаулыққа да ықпал ететінін көрсетеді (2-сурет).

Сурет 2. Дене шынықтыру мен спорттың негізгі артықшылықтары (дереккөз: «Жастар» ҒЗО, 2023 негізінде авторлармен құрастырылған).

Жастардың 74,4%-ы салауатты өмір салтын қағидаттарын ұстануды маңызды деп есептегенімен, нақты іс-әрекет деңгейінде бірқатар шектеулер байқалады. Салауатты өмір салтының негізгі компоненттері ретінде дұрыс тамақтану (27,85%) мен жүйелі дене шынықтыру (18,57%) көрсетілген. (3-сурет).

Сурет 3. Жастардың салауатты өмір салты қағидаттары (дереккөз: «Жастар» ҒЗО, 2023 негізінде авторлармен құрастырылған).

Қайталама талдау барысында жастардың ниеті мен нақты іс-әрекеті арасындағы алшақтыққа ықпал ететін факторлар жүйеленді. Спорттық белсенділікке кедергі болатын басты себеп ретінде респонденттердің басым бөлігі уақыт тапшылығын (38,7%) атады. Бұл көрсеткіш оқу мен жұмыс кестесінің тығыздығы спортты күнделікті тәртіптің екінші деңгейіне ығыстыратынын дәлелдейді. Кедергілер тізімінде сондай-ақ энергия жетіспеушілігі мен шаршау (20,8%), мотивацияның төмендігі (17,1%) және жеке тәртіптің жеткіліксіздігі (12,2%) басым орын алды.

Сонымен қатар, экономикалық және инфрақұрылымдық факторлар да маңызды рөл атқарады: респонденттердің 10,3%-ы спорттық қызметтердің құнын, ал 5,4%-ы арнайы нысандардың қолжетімсіздігін алға тартады. Өзге факторлар қатарында денсаулық жағдайы (4,6%) мен өзге де субъективті себептер спортпен тұрақты шұғылдануға шектеу қояды.

Деректер ниет пен іс-әрекет арасындағы алшақтық нақты сандық өлшемін айқындауға мүмкіндік берді. Респонденттердің 76,7%-ы спортты өмірлік басымдық ретінде танығанымен, олардың тек 33,3%-ы ғана аптасына 3 реттен көп тұрақты жаттығатынын білдірді.

Сапалық зерттеу нәтижелері

Тереңдетілген сұхбаттарды (n=15) талдау барысында жастардың спорттық мінез-құлқына ықпал ететін жеті негізгі фактор анықталды (1-кесте). Сұхбатқа қатысқан екі топтың -физикалық белсенді (n=8) және спортпен жүйелі айналыспайтын (n=7) -жауаптарын салыстырмалы талдау олардың мақсат-ниеттеріндегі айырмашылықты айқын көрсетті. Белсенді топ өкілдері спортты күнделікті тәртіптің ажырамас бөлігі, өзін-өзі тәртіпке баулу құралы ретінде қабылдайтынын білдірді. Ал белсенділігі төмен топ өкілдері спорттың маңыздылығын жалпы деңгейде мойындай отырып, оны нақты іс-әрекетке айналдыруға кедергі болатын факторларды -уақыт тапшылығын, қаржылық шектеулікті, цифрлық тұтынуды -басым себеп ретінде алға тартты.

1-кесте. Қазақстандық жастардың спорттық белсенділігіне кедергі келтіретін негізгі мәселелер

№	Фактор	Эмпириялық негіз (респонденттер пікірлері)	Әлеуметтік салдары
1	Ниет пен іс-әрекет алшақтығы	«Спорт ол жақсы, бірақ мәжбүрлеу емес. Әркім өзі шешеді. Семіз болса да, арық болса да әркімнің таңдауы» (P14)	Спорт құндылық ретінде мойындалады, алайда күнделікті тұрақты тәжірибеге айналмайды
2	Гендерлік мотивацияның айырмашылығы	Ерлер үшін спорт-күш пен төзімділік, әйелдер үшін-сыртқы келбет: «Қыздар үшін форма маңызды» (P5)	Гендерлік рөлдер спорттық қатысу формаларын әртүрлі бағытта қалыптастырады
3	Уақыт тапшылығы	«Университет, үй тапсырмалары, қосымша курстар. Қашан жаттығуға барасың? Ақша табу керек, оқу керек...» (P13)	Оқу және жұмыс жүктемесі спортқа жүйелі уақыт бөлуге мүмкіндік бермейді
4	Экономикалық қолжетімділіктің төмендігі	«Фитнес-клубқа айына 25-30 мың теңге төлеу студент үшін қымбат» (P10)	Коммерциялық спорт қызметтері жастардың бір бөлігі үшін қолжетімсіз
5	Цифрлық енжарлық	«Үйге келгенде шаршап қаламын, телефон қарап демаламын» (P15)	Гаджеттерді тұтыну физикалық белсенділікті ығыстырады
6	Медиа қысымы	«Әлеуметтік желілерде сымбатты адамдарды көргенде өзіңді салыстырасың да, өзіңнің бағалауың түсіп кетеді» (P2)	Әлеуметтік желілер психологиялық қысым тудырып, спортты сыртқы талапқа айналдырады
7	Символдық капиталдың әлсіздігі	«Спорт пайдалы, бірақ ол арқылы қоғамда белгілі статус аламын деп ойламаймын» (P9)	Спорт әлеуметтік мәртебе мен символдық капитал көзі ретінде толық орнықпаған

Ескерту. Зерттеу Алматы және Астана қалаларында жүргізілді. Анықталған факторлар негізінен мегаполистік ортаға тән болғанымен, қазақстандық жастар арасындағы кейбір жалпы үрдістерді көрсетуге мүмкіндік береді.

Ниет пен іс-әрекет арасындағы алшақтық

Зерттеу нәтижелері спортқа қатысты сөзбен қолдау мен нақты іс-әрекет арасындағы айқын алшақтықты көрсетті. Респонденттердің басым бөлігі спорт пен салауатты өмір салтының маңызын мойындағанымен, физикалық белсенділігі төмен топ оны әлеуметтік міндеттен гөрі жеке таңдау ретінде қабылдайды. Мәселен, Р14 спорттың пайдалы екенін қолдай отырып, оны азаматтық, не әлеуметтік талап ретінде бағалауға қарсы екенін білдірді.

Гендерлік ерекшеліктер

Спорттық мотивацияның гендерлік жіктелуі анықталды. Ер респонденттер спортты көбіне практикалық мақсатпен (денсаулықты сақтау, күш пен төзімділікті арттыру) байланыстырса, әйелдер үшін ол сыртқы келбет пен бейнемен байланысады. Бұл айырмашылық қазіргі медиа-кеңістікте орныққан гендерлік үлгілердің жастардың құндылықтық бағдарларына ықпалын көрсетеді.

Жүйелі кедергілер: уақыт және экономикалық қолжетімсіздік

Уақыт тапшылығы мен экономикалық қолжетімсіздік спорттық белсенділікке жүйелі кедергі ретінде көрінеді. Р13 оқу жүктемесі мен қосымша курстардың спортқа тұрақты уақыт бөлуге мүмкіндік бермейтінін атап өтсе, Р10 коммерциялық спорт қызметтерінің студенттер үшін қаржылық тұрғыдан қолжетімсіз екенін көрсетті.

Цифрлық енжарлық және медиа ықпалы

Зерттеуде цифрлық енжарлық феномені анықталды. «Цифрлық хабитус», яғни цифрлық әдет, нақты өлшем ретінде аптасына 20 сағаттан артық экран алдында өткізу және 3 реттен аз жаттығу көрсеткіштерімен белгіленді. Респонденттердің бір бөлігі қозғалысқа негізделген демалыстың орнына гаджеттерге негізделген цифрлық бос уақытты таңдауға бейім екенін көрсетті. Бұған қоса, медиа-индустрияның психологиялық ықпалы ерекше атап өтілді: әйел респонденттер әлеуметтік желілерде ұсынылатын «идеалды дене» бейнелерінің өз-өзіне сенімсіздік тудыратынын айтты. Нәтижесінде спорт практикалық әрекеттен гөрі көзге көрінетін, бейнелік сипатқа ие бола бастайды.

Символдық капитал мәселесі

Спорттың біріктіруші әлеуметтік әлеуеті мойындалғанымен, оны қоғамдық мәртебе мен әлеуметтік артықшылыққа қол жеткізудің тиімді тетігі ретінде қабылдау әлсіз болып шықты. Респонденттердің пікірінше, спорт жеке денсаулық пен өзін-өзі дамыту құралы ретінде қарастырылады. Бұл деректер П. Бурдьенің символдық капитал (қоғамдағы беделі мен мәртебесі) тұжырымдамасының қазақстандық жастар ортасында толық іске аспай отырғанын көрсетуі мүмкін: спорт әлеуетті символдық капитал ретінде танылғанымен, ол әлеуметтік статус пен капитал жинақтаудың орныққан механизміне айналмаған.

Сапалық зерттеу нәтижелері сандық деректермен үйлесімді түрде толықтырылады: екі әдіс те жастар арасындағы ниет пен іс-әрекет арасындағы алшақтық, спортты маңызды деп санай отырып, оны тұрақты практикаға айналдыра алмауды растайды. Анықталған факторлар жеке мотивация мен жүйелі жағдайлардың бірлескен ықпалынан туындайтынын көрсетеді.

Талқылау

Зерттеу нәтижелері мен теориялық модельдердің аналитикалық синтезі жастардың спорттық мінез-құлқындағы терең қайшылықтарды ашады.

Жастардың өмірлік бағдарларындағы спорттың орнына қатысты сандық деректер аталған құбылыстың сана деңгейінде жоғары мәртебеге ие екенін айқындайды. Респонденттердің басым бөлігі (76,7%) спортты маңызды өмірлік құндылық ретінде бағалағанымен, тұрақты жаттығатындар үлесі небәрі 33,3% құрайды. Мұндай ниет-іс-әрекет алшақтығы спорттың саналық деңгейде «идеал» құндылық ретінде орныққанын, алайда нақты іс-әрекетте толық көрінбейтінін көрсетеді. П. Бурдьенің (1986) символдық капитал тұжырымдамасы мен И. Айзеннің (1991) жоспарланған мінез-құлық теориясының бірлесуі осы алшақтықтың әлеуметтік табиғатын ашады: спорт жастар үшін әлеуметтік мәртебе мен «идеалды мен» бейнесін қалыптастыратын символдық капитал ретінде құнды, бірақ уақыт (38,7%) пен энергия (20,8%) секілді қолда бар мүмкіндіктердің жетіспеуі оны жүзеге асыруды қиындатады. P13 респондентінің «Университет, үй тапсырмалары... Қашан жаттығуға барасың?» деген пайымдауы уақыт тапшылығының жеке мотивация мәселесінен гөрі, жүйелі сипат алатынын негіздейді.

Сапалық талдау анықталған ниет-іс-әрекет алшақтығының құрылымдық және мәдени факторлардың өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасатынын айқындады. Гендерлік ерекшеліктер мұнда маңызды рөлге ие: ер жастар спортты практикалық мақсатпен байланыстырса, әйел жастар оны сыртқы келбетпен байланыстырады. P5 респондентінің «Қыздар үшін форма маңызды» деген пікірі медиа-кеңістіктегі гендерлік бейнелердің спорттық бағдарларға тікелей ықпалын нақтылайды. Зерттеуде енгізілген «цифрлық хабитус» және «цифрлық енжарлық» категориялары жастардың бос уақытын виртуалды тұтынуға бағыттайтын тұрақты әдет-дағды жүйесі ретінде қарастырылады. P15 респондентінің «Үйге келгенде шаршап қаламын, телефон қарап демаламын» деген сөзі цифрлық енжарлықтың жай ғана әрекетсіздік емес, физикалық белсенділікті виртуалды мазмұнмен алмастыру процесі екенін дәлелдейді. Мұнда Ж. Бодрийярдың (1981) симуляция логикасы көрініс табады: жастар нақты жаттығумен айналысудың орнына, әлеуметтік желілердегі спорттық имидждерді тұтыну арқылы психологиялық қанағаттану алады. Осылайша, спорт нақты физикалық практикадан бейнелік тұтынуға айналады.

Спорттық белсенділікті жүйелі физикалық белсенділікке айналдыру тетіктері инфрақұрылымның икемділігін арттыруды қажет етеді. Уақыт тапшылығын негізгі кедергі ретінде көрсеткен респонденттердің үлесін (38,7%) ескере отырып, қысқа мерзімді бағдарламалар мен экспресс-жаттығу форматтарын дамыту қажеттілігі туындайды. Цифрлық хабитусты ынталандырушы ресурсқа айналдыру мақсатында ойындастыру (геймификация) принциптерін (*Deterding et al., 2011*) қолдану -мобильді қосымшалар арқылы бонустық тетіктерді енгізу -тиімді стратегия санатында танылады. P2 респонденті сипаттаған медиа қысымы мен сыртқы стандарттардың теріс ықпалын азайту үшін спортты ішкі мотивацияға негізделген құндылық ретінде насихаттау негізгі ұсыныс ретінде алға тартылады.

Түйіндей келгенде, жастардың спорттық мінез-құлқы жеке таңдау шеңберінен асып, құрылымдық, мәдени және цифрлық факторлардың тоғысында қалыптасатын күрделі әлеуметтік құбылыс ретінде сипатталады. Жастар арасында дене шынықтыру мен спортты ілгерілетудің мемлекеттік стратегиясы тек мотивациялық тетіктермен шектелмей, инфрақұрылымдық қолжетімділік пен цифрлық мәдениеттің трансформациясын ескеретін кешенді парадигмаға негізделуі тиіс.

Қорытынды және ұсыныстар

Жүргізілген зерттеу 18-25 жас аралығындағы ірі қалалардағы (Алматы мен Астана) қазақстандық жастардың құндылықтар жүйесіндегі спорттың орнын кешенді талдауға мүмкіндік берді. Сандық және сапалық тәсілдерді ұштастыру арқылы спортқа қатысты сөзбен қолдау мен нақты іс-әрекет арасындағы алшақтық зерттеу нәтижелері негізінде дәлелденді.

Құндылықтық парадокс: ниет пен іс-әрекет алшақтығы

Зерттеу нәтижелері жастардың спортқа қатысты құндылықтық ұстанымдары мен нақты әрекеттері арасындағы қайшылықты айқындады. Сөзбен қолдау мен нақты практика арасындағы 43,4%-дық алшақтық қазіргі жастардың спорттық мәдениетіндегі негізгі себеп санатында танылады. Аталған алшақтық жоспарланған іс-әрекет теориясы шеңберінде негізделеді (*Ajzen, 1991*): жастардың ниеті мен әлеуметтік нормалары жоғары болғанымен, қолда бар мүмкіндіктер - уақыт тапшылығы (38,7%), энергия жетіспеушілігі (20,8%) - айтарлықтай шектеулі. Цифрлық енжарлық факторы физикалық белсенділікті виртуалды тұтынумен алмастырудың жаңа формасы ретінде көрініс табады. Соның салдарынан спорттық іс-әрекет нақты тәжірибеден гөрі цифрлық кеңістіктегі бақылау объектісіне айналуға.

Символдық өзгеріс: спорттың қолданбалы сипаты

Символдық капитал тұжырымдамасы (*Bourdieu, 1986*) отандық жастар арасында қолданбалы бағытта сипатталды. Спорттық белсенділік ішкі қажеттілік емес, «табысты тұлға» бейнесін нығайтатын сыртқы белгі ретінде бағаланады. Спорт дәстүрлі әлеуметтік өрлеу құралынан гөрі цифрлық кеңістіктегі визуалды бейнені қалыптастыру тетігіне айналған. Зерттеу нәтижелері «цифрлық хабитус» ұғымын П. Бурдьенің хабитус теориясының цифрлық мәдениет жағдайындағы жаңа көрінісі ретінде айқындайды.

Гендерлік ерекшеліктер және медиа ықпалы

Сапалық талдау барысында гендерлік мотивацияның айырмашылығы байқалды: ер жастар спортты практикалық мақсатпен байланыстырса, әйел жастар үшін ол сыртқы келбетпен байланысады. Заманауи медиа-мәдениеттегі «мінсіз дене» стандарттары жастардың психологиялық өзін-өзі бағалауына тікелей ықпал ететіні нақтыланды.

Практикалық ұсыныстар мен шектеулер

Зерттеу нәтижелері негізінде бірнеше бағыт айқындалды. Біріншіден, инфрақұрылымның икемділігін арттыру - экспресс-жаттығу зоналарын кеңейту - уақыт тапшылығын негізгі кедергі ретінде атаған респонденттер (38,7%) сұранысына тиімді жауап бере алады. Екіншіден, цифрлық енжарлықты ынталандырушы ресурсқа айналдыру мақсатында мобильді қосымшалар арқылы спорттық белсенділікке бонустық жүйелерді енгізу орынды. Үшіншіден, спортты уақытша сән трендінен тұрақты әлеуметтік нормаға айналдыру үшін цифрлық кеңістіктегі ықпалды тұлғаларды пайдалану маңызды стратегиялық бағыт санатына жатады.

Зерттеудің шектеулері: зерттеу тек ірі қалаларды Алматы мен Астананы қамтығандықтан, нәтижелер қалалық жастардың тәжірибесін көрсетеді және жалпы қазақстандық жастарға толық жалпылауға жатпайды. Болашақта өңірлік орталықтар мен ауылдық жастарды қамтитын, ұлттық деңгейде өкілді үлгіге негізделген және

қалалық-ауылдық салыстыруды жүзеге асыратын кеңейтілген сауалнама ($n \geq 600$) жүргізу қажеттілігі туындайды.

Авторлардың қосқан үлесі

А. Б. Налшыбек – алғашқы мәліметтерді жинау және әдебиеттерге шолуды жасады. Мақала мәтінін академиялық стандарттарға сәйкес жазуға жауапты болды.

Р. Ә. Әлқожа – алынған мәліметтерді талдап, негізгі қорытындыларды тұжырымдап, материалды редакциялады.

Р. С. Саликжанов – алынған мәліметтерді талдап, материалды редакциялады және жалпы басшылық жасады.

Әдебиеттер тізімі

1. Ajzen I. The theory of planned behavior // *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. – 1991. – Vol. 50, № 2. – P. 179–211.
2. Aristotle. *Politics* / transl. by C.D.C. Reeve. – Indianapolis: Hackett Publishing, 1998. – 312 p.
3. Baudrillard J. *Simulacra and Simulation*. – Paris: Galilée, 1981. – 235 p.
4. Bourdieu P. The forms of capital // *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / ed. J. Richardson. – New York: Greenwood Press, 1986. – P. 241–258.
5. Braun V., Clarke V. Using thematic analysis in psychology // *Qualitative Research in Psychology*. – 2006. – Vol. 3, № 2. – P. 77–101.
6. Coakley J. *Sports in Society: Issues and Controversies*. – 10th ed. – New York: McGraw-Hill, 2009. – 672 p.
7. Creswell J.W., Plano Clark V.L. *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. – 2nd ed. – Thousand Oaks: SAGE Publications, 2011. – 457 p.
8. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. From game design elements to gamefulness: defining gamification // *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference*. – New York: ACM, 2011. – P. 9–15.
9. Durkheim E. *The Division of Labour in Society*. – London: Macmillan, 1893. – 328 p.
10. Giulianotti R. *Sport and Modern Social Theorists*. – London: Palgrave Macmillan, 2004. – 248 p.
11. Locke J. *Some Thoughts Concerning Education*. – London: A. and J. Churchill, 1693. – 346 p.
12. Plato. *The Republic* / transl. by D. Lee. – London: Penguin Classics, 2007. – 448 p.
13. Sheeran P., Webb T.L. The intention-behavior gap // *Social and Personality Psychology Compass*. – 2016. – Vol. 10, № 9. – P. 503–518.
14. Weber M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. – London: Allen & Unwin, 1905. – 292 p.
15. World Health Organization. *Global status report on physical activity 2022*. – Geneva: WHO Press, 2022. – 84 p.
16. Әбдірайымова Г.С. Қазақстан жастарының әлеуметтік мобильділігі: денсаулық және спорт факторлары // *Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Әлеуметтану және саясаттану сериясы*. – Алматы, 2018. – № 3(65). – Б. 45–53.
17. Садырова М.С. Жастардың салауатты өмір салтына қатысты құндылықтық бағдарлары // *Қоғам және дәуір*. – Астана, 2020. – № 2(74). – Б. 112–121.
18. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы. *Қазақстан жастарының құндылықтары мен өмірлік бағдарлары: жылдық баяндама*. – Астана: «Жастар» ҒЗО, 2023. – 156 б.

А.Б. Налшыбек¹, Р.Э. Элқожа², Р.С. Саликжанов³

^{1,2,3} Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

МЕСТО СПОРТА В ЦЕННОСТНОМ ИЗМЕРЕНИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В современном обществе трансформация социального поведения и жизненных приоритетов молодежи становится актуальным объектом научного исследования. Данная статья посвящена комплексному социологическому анализу места спорта и физической культуры в системе ценностей казахстанской молодежи в возрасте 18–25 лет. В рамках исследования изучены социально-структурные, культурные и мотивационные детерминанты разрыва между декларативной поддержкой спорта и реальной физической активностью молодежи. Работа реализована на основе сочетания количественных и качественных методов: проведен вторичный анализ данных Научно-исследовательского центра «Молодежь» (2023), а также углубленные интервью с жителями городов Алматы и Астаны (n=15). Полученные результаты показали, что, несмотря на то что большинство городских респондентов признают спорт важной жизненной ценностью, доля регулярно занимающихся значительно ниже декларируемых позиций. Качественный анализ выявил дефицит времени, экономическую недоступность, цифровую пассивность и психологическое давление медиаиндустрии в качестве доминирующих факторов, препятствующих реализации намерений в конкретные действия. Научная значимость исследования состоит в обосновании феномена «разрыва между намерениями и действиями» на отечественном материале, а также в применении интегративного аналитического подхода, объединяющего концепции символического капитала, теории запланированного поведения и цифрового хабитуса.

Ключевые слова: молодежь, спорт, цифровая пассивность, цифровой хабитус, разрыв между намерениями и действиями, здоровый образ жизни, гендерная мотивация.

A.B. Nalshybek¹, R.A. Alkozha², R.S. Salikzhanov³

^{1,2,3} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

THE PLACE OF SPORT IN THE VALUE DIMENSION OF YOUTH

Abstract. In contemporary society, the transformation of social behavior and life priorities among young people has become a relevant object of scientific inquiry. This article presents a comprehensive sociological analysis of the role of sports and physical culture in the value system of Kazakhstani youth aged 18–25. The study examines the socio-structural, cultural, and motivational determinants of the gap between the declarative support for sports and the actual physical activity of young people. The research was conducted using a mixed-methods approach: a secondary analysis of data from the Youth Research Center (2023) was carried out, along with in-depth interviews with urban residents of Almaty and Astana (n=15). The findings revealed that, although the majority of urban respondents recognize sports as an important life value, the proportion of those who exercise regularly is significantly lower than their stated positions. Qualitative analysis identified time scarcity, economic inaccessibility, digital passivity, and psychological pressure from the media industry as dominant factors preventing intentions from translating into actual behavior. The scientific significance of the study lies in substantiating the intention-behavior gap phenomenon using domestic data, as well as in applying an integrative analytical framework that combines the concepts of symbolic capital, the theory of planned behavior, and digital habitus.

Keywords: youth, sports, digital passivity, digital habitus, intention-behavior gap, healthy lifestyle, gender motivation.

References

1. Ajzen I. The theory of planned behavior // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 1991. – Vol. 50, № 2. – P. 179–211.
2. Aristotle. Politics / transl. by C.D.C. Reeve. – Indianapolis: Hackett Publishing, 1998. – 312 p.
3. Baudrillard J. Simulacra and Simulation. – Paris: Galilée, 1981. – 235 p.
4. Bourdieu P. The forms of capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / ed. J. Richardson. – New York: Greenwood Press, 1986. – P. 241–258.
5. Braun V., Clarke V. Using thematic analysis in psychology // Qualitative Research in Psychology. – 2006. – Vol. 3, № 2. – P. 77–101.
6. Coakley J. Sports in Society: Issues and Controversies. – 10th ed. – New York: McGraw-Hill, 2009. – 672 p.
7. Creswell J.W., Plano Clark V.L. Designing and Conducting Mixed Methods Research. – 2nd ed. – Thousand Oaks: SAGE Publications, 2011. – 457 p.
8. Deterding S., Dixon D., Khaled R., Nacke L. From game design elements to gamefulness: defining gamification // Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference. – New York: ACM, 2011. – P. 9–15.
9. Durkheim E. The Division of Labour in Society. – London: Macmillan, 1893. – 328 p.
10. Giulianotti R. Sport and Modern Social Theorists. – London: Palgrave Macmillan, 2004. – 248 p.
11. Locke J. Some Thoughts Concerning Education. – London: A. and J. Churchill, 1693. – 346 p.
12. Plato. The Republic / transl. by D. Lee. – London: Penguin Classics, 2007. – 448 p.
13. Sheeran P., Webb T.L. The intention-behavior gap // Social and Personality Psychology Compass. – 2016. – Vol. 10, № 9. – P. 503–518.
14. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. – London: Allen & Unwin, 1905. – 292 p.
15. World Health Organization. Global status report on physical activity 2022. – Geneva: WHO Press, 2022. – 84 p.
16. Abdiraimova G.S. Social mobility of Kazakhstan youth: health and sport factors // Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Series of Sociology and Political Science. – Almaty, 2018. – № 3(65). – P. 45–53.
17. Sadyrova M.S. Value orientations of youth regarding healthy lifestyle // Society and Epoch. – Astana, 2020. – № 2(74). – P. 112–121.
18. Youth Research Center. Values and life orientations of Kazakhstan youth: annual report. – Astana: Youth Research Center, 2023. – 156 p.

Авторлар туралы мәлімет

Налшыбек А.Б. – «Әлеуметтану» мамандығы бойынша PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш. 6, Астана, Қазақстан.

Әлқожа Р.Ә. – хат-хабар авторы, «Әлеуметтану» мамандығы бойынша PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш. 6, Астана, Қазақстан.

Салиқжанов Р.С. – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш. 6, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторах

Налшыбек А.Б. – докторант PhD по специальности «Социология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан.

Әлқожа Р.Ә. – автор для корреспонденции, докторант PhD по специальности «Социология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан.

Салиқжанов Р.С. – кандидат социологических наук, доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан.

Information about the authors

Nalshybek A. – Sociology PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, 010000, Astana, Kazakhstan.

Alkozha R. – corresponding author, Sociology PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, 010000, Astana, Kazakhstan.

Salikzhanov R.S. – Candidate of Sociology science, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

МРНТИ 04.61

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-133-157>

Научная статья

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ УСТОЙЧИВОСТИ И АДАПТАЦИОННЫХ БАРЬЕРОВ ДЕТЕЙ В НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ

М.Е. Түктібаева*¹, Минг Цуй², С.А. Амитов³

¹Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Университет штата Флорида, Таллахасси, Флорида, США

³Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

(E-mail: *manshuk_nur91@mail.ru, sultan_amitov@mail.ru, mcui@fsu.edu)

Аннотация. Тема влияния семейной структуры на развитие детей является актуальной в условиях роста числа неполных семей по всему миру. Данное исследование направлено на изучение поведенческих и эмоциональных особенностей детей, воспитывающихся в условиях отсутствия одного из родителей.

Цель исследования – проведение системного анализа влияния неполных семей на поведение и развитие детей, включающего изучение их эмоциональных, социальных и образовательных особенностей, выявление ключевых факторов успешной адаптации.

Научная значимость работы заключается в том, что она предлагает углубленное понимание влияния социальных, экономических и культурных факторов на поведение и развитие детей из неполных семей.

Методология включает систематический обзор литературы и полуструктурированные интервью с родителями, наблюдения детей в их естественной среде, что позволяет комплексно оценить проблему.

Результаты исследования указывают на то, что дети, растущие в неполных семьях, могут сталкиваться с определенными адаптационными особенностями, отражающимися в эмоциональной восприимчивости и социальном поведении. Некоторые родители сообщают об осторожности детей в межличностном общении и изменениях в учебной мотивации, что может быть связано с процессами перестройки семейных ролей и условий. Вместе с тем, данные исследования показывают, что в условиях благоприятной социальной среды, включающей участие образовательных учреждений, поддержку со стороны расширенной семьи и доступ к программам помощи, дети успешно формируют адаптивные стратегии. Эти наблюдения подтверждают значимость контекста и ресурсов в развитии ребенка и подчеркивают вклад социологического подхода в понимание разнообразия семейных форм и жизненных траекторий.

Практическое значение работы состоит в разработке рекомендаций для родителей, педагогов и государственных органов по созданию эффективных стратегий поддержки детей из неполных семей, что способствует улучшению их социальной и образовательной адаптации.

Ключевые слова: неполные семьи, развитие детей, особенности поведения детей, социальная адаптация.

Поступила: 10.10.2025; Доработана: 21.02.2026; Одобрена: 27.03.2026; Доступна онлайн: 31.03.2026

*автор для корреспонденции

Введение

Выбор темы данного исследования обусловлен актуальностью проблемы роста числа неполных семей и ее влияния на детей. Несмотря на значительное количество исследований, посвященных семье и детскому развитию, существует недостаток углубленных работ, анализирующих комплексные факторы, влияющие на поведение и адаптацию детей из неполных семей. *Актуальность темы* подтверждается как социальными изменениями, так и возросшим интересом к разработке эффективных программ поддержки таких семей.

Институт семьи является важнейшей социальной структурой, напрямую влияющей на формирование личности и социальных навыков ребенка. Согласно данным Всемирного банка, около 15% семей в мире являются неполными, что подчеркивает актуальность изучения их влияния на развитие и поведение детей (*World Bank, 2021*).

Современное общество сталкивается с глубокими изменениями в институтах семьи, приводящими к увеличению числа неполных семей. Под этим термином понимаются семьи, где воспитание детей осуществляется одним родителем в силу развода, смерти супруга или других обстоятельств.

Исследования, посвященные неполным семьям, начали активно развиваться в середине XX века, когда рост числа разводов и изменений в структуре семьи привлек внимание социологов, психологов и педагогов. Первые значимые исследования были проведены в 1950-х годах в США, где изучалась роль отцовства и последствия развода для детей (*Parsons, 2014*). В дальнейшем исследования расширились благодаря работам Bowlby (*1969*), который ввел концепцию привязанности как ключевого фактора в развитии личности ребенка.

Однако с течением времени подходы к изучению изменились. Современные исследования уделяют больше внимания устойчивости детей, а также факторам, которые помогают им справляться с вызовами. Особое внимание стало уделяться роли социальной поддержки, образовательных инициатив и культурных различий, что отражает комплексный характер данной проблемы. Современные исследования, такие как работы Maldonado и Nieuwenhuis (*2015*), подчеркивают значимость социальной политики в минимизации рисков для детей из неполных семей.

Современные исследования показывают, что на эмоциональное, поведенческое и социальное благополучие детей могут оказывать влияние различные факторы, включая условия воспитания, экономическую стабильность и уровень поддержки. В семьях, где воспитание осуществляется одним родителем, дети могут сталкиваться с определенными вызовами, такими как повышенная тревожность, сложности в обучении или ограниченные социальные контакты. Однако эти проявления не являются универсальными и напрямую зависят от сочетания индивидуальных особенностей ребенка, качества внутрисемейных отношений, а также доступности внешней поддержки. Многие дети, воспитывающиеся в таких условиях, демонстрируют высокий уровень устойчивости и успешно адаптируются благодаря ресурсам как внутри семьи, так и в образовательной и социальной среде.

Для более глубокого осмысления современных реалий неполных семей в Казахстане в рамках настоящего исследования был проведен качественный социологический анализ,

включающий полуструктурированные интервью с 26 родителями, воспитывающими детей в условиях одnorodительской семьи. Возраст респондентов варьировался от 27 до 45 лет. Дополнительно проводилось включенное наблюдение за детьми в их естественной школьной среде. Полученные данные были проанализированы методом тематического кодирования с использованием программы MAXQDA, что позволило выявить ключевые трудности, с которыми сталкиваются такие семьи, а также ресурсы устойчивости, среди которых особое значение приобретают родительская вовлеченность, поддержка со стороны образовательных учреждений и участие расширенной семьи.

Целью настоящего исследования является проведение системного анализа влияния неполных семей на поведение и развитие детей, включающего изучение их эмоциональных, социальных и образовательных особенностей, выявление ключевых факторов успешной адаптации.

Объект исследования: дети из неполных семей.

Предмет исследования: факторы, влияющие на поведение и развитие, эмоциональное состояние и адаптацию детей из неполных семей.

Задачи исследования: обзор научной литературы, посвященной влиянию неполной семейной структуры на детей; исследование поведенческих и эмоциональных особенностей детей через полуструктурированные интервью и наблюдение; определение роли социальных программ и поддержки со стороны семьи в адаптации детей; разработка рекомендаций.

Материалы и методы: исследование базируется на качественном анализе. В основной этап входят: систематический обзор литературы, полуструктурированные интервью с родителями и наблюдение. Для сбора данных использовались статьи из Scopus, PubMed и других баз данных, а также результаты интервью, проведенных с 26 респондентами в возрасте от 27 до 45 лет и наблюдение за детьми. Ключевые методы исследования включают тематический анализ данных с использованием MAXQDA и наблюдение за детьми в их естественной среде (школа).

Гипотеза исследования: уровень адаптационных способностей детей из неполных семей варьируется в зависимости от таких факторов, как качество родительской вовлеченности, наличие социальной поддержки, уровень доступа к образовательным и культурным ресурсам, а также социально-экономические условия.

Новизна исследования заключается в междисциплинарном подходе, который сочетает систематический обзор литературы, интервью с родителями и наблюдение. Исследование выявило, что ключевую роль в адаптации детей играет сочетание социальной поддержки и внутренней устойчивости семьи, что ранее рассматривалось в отрыве друг от друга. Выводы статьи позволяют глубже понять механизмы влияния неполных семей на поведение и развитие детей и предложить эффективные стратегии поддержки.

Результаты исследования подтверждают, что дети из неполных семей, несмотря на эмоциональные и социальные трудности, демонстрируют высокий потенциал к адаптации при наличии стабильной семейной структуры и внешней поддержки. Выявленные гендерные различия подчеркивают необходимость персонализированного подхода к поддержке родителей. Анализ социальной политики показал, что доступ к образовательным и социальным программам значительно снижает уровень стресса как у родителей, так и у детей.

Обзор литературы

В исследовании Amato (2000) рассматриваются возможные последствия разводов для детей, включая вероятность возникновения эмоциональных переживаний, изменения в учебной мотивации и особенности поведения. При этом подчеркивается, что степень выраженности этих последствий может варьироваться в зависимости от индивидуальных, семейных и социальных факторов, включая качество родителско-детских отношений, уровень поддержки и устойчивость окружающей среды. Наличие эмоциональной поддержки со стороны родителя, осуществляющего уход, а также ближайшего социального окружения, может существенно способствовать устойчивому развитию ребенка. В рамках социологических исследований подчеркивается, что влияние экономических условий на образовательные возможности детей связано не столько с семейной структурой, сколько с доступом к ресурсам и институтам поддержки (McLanahan & Sandefur, 2009). Также отмечается, что длительные конфликтные отношения между родителями, независимо от того, проживают ли они вместе, могут оказывать более значимое влияние на эмоциональное состояние ребенка, чем сам факт развода (Hetherington, 1999). Эмоциональные переживания, такие как тревожность или дезадаптация, могут возникать у детей в ситуациях семейной нестабильности, но исследования показывают, что наличие устойчивых социальных связей, вовлеченного родителя и школьной поддержки существенно повышают адаптационный потенциал (Stephen & Udisi, 2016; Reid & Crisafulli, 1990).

Роль отца в развитии ребенка особенно важна. Исследования показывают, что даже при физическом отсутствии отца его активное участие в жизни ребенка способствует лучшему эмоциональному и социальному развитию (Lamb, 2004). Также отмечается, что мальчики из неполных семей чаще проявляют агрессию, тогда как девочки сталкиваются с депрессивными состояниями (Demo & Acock, 1988). В то же время сохранение контакта с обоими родителями способствует психологической устойчивости детей (Kelly & Emery, 2003).

Отсрочка развода может усугубить эмоциональные проблемы ребенка, а стабильные отношения в новых семьях способны компенсировать негативные эффекты развода (Furstenberg & Kiernan, 2001; Cherlin, 1992). Значение качественного общения между родителями и ребенком после развода подчеркивается в ряде исследований (Clarke-Stewart & Brentano, 2008; Wallerstein & Kelly, 2008).

Работы, посвященные финансовым и эмоциональным проблемам неполных семей, акцентируют внимание на их влиянии на поведение детей (Conger, 1994). Отсутствие отца может сказаться на формировании идентичности ребенка и его социальной адаптации (Hiew, 1992). Социально-экономический статус неполных семей напрямую влияет на когнитивное развитие детей (Bradley & Corwyn, 2002). Подчеркивается, что стабильность и предсказуемость в новых семейных структурах важны для эмоционального благополучия ребенка (Pryor & Rodgers, 2001). В странах с высоким уровнем социальной защиты дети из неполных семей демонстрируют результаты, сопоставимые с результатами их сверстников из полных семей. Однако в регионах с низким уровнем экономического развития последствия для детей выражены значительно сильнее (Woessmann et al., 2015). Государственные программы социальной поддержки, такие как субсидии на жилье и образовательные гранты, доказали свою эффективность в улучшении условий для детей из неполных семей (Maldonado & Nieuwenhuis, 2015).

Эмоциональная привязанность в неполных семьях часто становится чрезмерной, особенно если родитель стремится компенсировать отсутствие второго. Это может приводить к усилению ответственности ребенка за эмоциональное благополучие семьи, что создает дополнительное давление (*Nieuwenhuis & Maldonado, 2018*). Тем не менее, вовлеченность родителя в жизнь ребенка играет ключевую роль в снижении возможных негативных последствий (*Walker & Hennig, 1997*).

Социологические исследования подчеркивают, что культурные и исторические факторы играют ключевую роль в формировании общественного восприятия различных форм семейной структуры. Согласно теории социального конструктивизма Питера Бергера и Томаса Лукмана (*Berger & Luckmann, 2016*), представления о семейных ролях формируются через систему социальных норм и взаимодействий. В рамках подхода Эмиля Дюркгейма (*Durkheim, 2016*) к социальной интеграции значимость института семьи рассматривается в контексте поддержания чувства принадлежности и социальной устойчивости. Исследования показывают, что общественные установки и степень принятия различных семейных форм могут оказывать влияние на эмоциональное благополучие детей. В странах, где такие семьи воспринимаются как социально равноправные, дети чаще ощущают поддержку и принятие, что положительно отражается на их поведении, самооценке и интеграции в социум (*Steinbach et al., 2016; Ростовская, Натсак, 2024*).

Дети из неполных семей, особенно в странах с ограниченным доступом к ресурсам, показывают более низкие академические результаты. Это связано как с финансовыми ограничениями, так и с нехваткой времени у родителей для помощи в обучении (*Woessmann et al., 2015*). В отдельных случаях наблюдается тенденция к снижению общего уровня академической успеваемости в школах, где велика доля детей, воспитывающихся в неполных семьях. С социологической точки зрения это обстоятельство подчеркивает значимость целенаправленных усилий со стороны образовательных учреждений. Подобная необходимость согласуется с функционалистским подходом Талкотта Парсонса (*Parsons, 1951*), согласно которому школа рассматривается как ключевой институт социализации, частично компенсирующий функции семьи. Эта идея также находит подтверждение в современных исследованиях, подчеркивающих роль школы в обеспечении равного образовательного старта для всех учащихся (*Nonoyama-Tarumi, 2017; Jayatillake et al., 2023*).

Сравнительный метаанализ выявил, что особенности семейной ситуации, такие как развод родителей, могут быть связаны с определенными различиями в уровне самооценки, академической успеваемости и социальной адаптации ребенка. Однако авторы подчеркивают, что эти различия являются умеренными и в значительной степени обусловлены такими сопутствующими факторами, как уровень межродительского конфликта и качество последующего родительства. В исследовании Carlson и Corcoran (*2001*) также отмечается, что дети, воспитывающиеся в условиях ограниченного доступа к ресурсам и экономической нестабильности, могут чаще сталкиваться с поведенческими трудностями и сложностями в когнитивной сфере, вне зависимости от семейной структуры.

Исследование японских ученых выявило, что дети, воспитывающиеся в полных семьях, достигают более высоких академических результатов, особенно по математике и

чтению. Однако при наличии родительской вовлеченности и социальной поддержки дети из неполных семей демонстрируют высокую степень адаптивности (*Nonoyama-Tarumi, 2017*). Сходные результаты представлены в работе шриланкийских исследователей, где подчеркивается важность эмоциональной поддержки со стороны родителя-опекуна, способной частично компенсировать отсутствие второго родителя и обеспечить условия для позитивного развития ребенка (*Jayatillake et al., 2023*).

Некоторые исследователи подчеркивают, что высокий уровень конфликта между родителями в полной семье может быть более разрушительным, чем спокойная атмосфера в неполной. Поэтому структурный фактор должен рассматриваться в комплексе с качественными характеристиками семейного взаимодействия (*Clarke-Stewart & Brentano, 2008*). В рамках семейной системной теории Netherington и Clingempeel (1992) подчеркивают роль стабильности, согласованности воспитательных стратегий и эмоциональной поддержки в обеспечении позитивного развития ребенка вне зависимости от структуры семьи.

Работа McLanahan и Sandefur (2009) подчеркивает, что на благополучие детей влияет не столько тип семейной структуры, сколько сопутствующие социально-экономические условия, в частности уровень материальной обеспеченности и наличие социальной поддержки. Авторы отмечают, что экономические трудности и ограниченность социальных связей могут представлять собой вызовы для семей с одним родителем. Вместе с тем, они подчеркивают, что эффективная государственная политика способствует выравниванию возможностей и снижению влияния этих факторов на развитие детей.

Исследование Duriancik и Goff (2019) указывает на возможные факторы, влияющие на состояние здоровья детей, включая образ жизни, рацион питания и уровень физической активности. Авторы отмечают, что в семьях с одним родителем такие факторы могут быть обусловлены ограниченными ресурсами, графиком занятости взрослого и сниженным доступом к организованным формам досуга. Подчеркивается, что данные условия создают определенные вызовы, но не являются универсальными или предопределяющими, поскольку здоровье ребенка во многом зависит от комплекса социально-экономических и культурных обстоятельств.

Процесс адаптации семейной структуры после развода требует значительных усилий со стороны родителя. Это включает пересмотр семейных обязанностей и поддержание стабильного расписания для ребенка, что помогает минимизировать стресс и чувство нестабильности (*Van Gasse & Mortelmans, 2020*).

Мужчины и женщины по-разному справляются с задачами воспитания в неполных семьях. Матери чаще фокусируются на эмоциональной поддержке, тогда как отцы сталкиваются с трудностями в сочетании профессиональных и семейных обязанностей (*Coles, 2015*).

Дети, выросшие в неполных семьях, часто воспроизводят модели поведения, которые они наблюдали в детстве. Однако позитивные примеры преодоления трудностей способствуют формированию у них уверенности в будущей семейной жизни (*Stephen & Udisi, 2016*).

В исследованиях казахстанских авторов акцентируется внимание на культурных и социально-экономических особенностях региона, которые влияют на развитие

детей из неполных семей. Отмечается, что экономические трудности и переход к рыночной экономике усилили давление на неполные семьи, что создает необходимость государственной поддержки, включая доступ к образовательным и психологическим ресурсам (*Shabdenova & Verevkin, 2018*).

Сравнительное исследование поведения подростков из полных и неполных семей выявило различия в адаптационных механизмах, что стало основой для дальнейшего научного анализа особенностей психосоциального развития в различных семейных контекстах (*Ташимова и др., 2013*). В других работах проведен анализ влияния структуры семьи на развитие ребенка. Ряд исследований посвящен изучению психологических и социальных аспектов развития детей в различных семейных структурах. Так, в работе Наурзалиной и др. (2014) рассматриваются особенности эмоционального состояния и процесса социализации в условиях ограниченных семейных ресурсов.

Исследования казахстанских ученых показывают, что социальная и педагогическая поддержка является ключевым фактором в разрешении проблем неполных семей (*Мамырбекова, 2015*). Особое внимание уделяется комплексному подходу, включающему психологическую помощь, поддержку образовательных и социальных учреждений (*Мамырбекова, 2016*).

Анализ особенностей работы социальных педагогов с неполными семьями в условиях цифровизации образования подчеркивает важность современных методов сопровождения (*Калаханова, Жумабаева, 2021*). Эта тема актуальна для работы с семьями, сталкивающимися с новыми вызовами общества. Другие исследования предлагают комплексный подход к изучению психологических особенностей детей из неполных семей, актуализируя новые данные и перспективы для исследования (*Маханбетова, 2024*). Эти работы обобщают результаты предыдущих исследований, фокусируясь на разработке современных решений.

Современные исследования подчеркивают, что влияние неполной семьи на развитие ребенка представляет собой сложный и многофакторный процесс, зависящий от качества родительского участия, уровня социальной и экономической поддержки, а также доступа к образовательным и культурным ресурсам. Вместо акцента на рисках, современные подходы сосредоточены на возможностях адаптации и устойчивости детей в различных социальных условиях. В ряде предыдущих исследований наблюдается ограниченность в учете социокультурного контекста, уровня социальной поддержки и межпоколенческих факторов. Среди основных тенденций можно выделить признание роли родительской вовлеченности и институциональной поддержки как ключевых факторов адаптации. В условиях казахстанской культуры значимую роль играет участие расширенной семьи, что способствует эмоциональной устойчивости и социальной включенности детей.

Теоретическая база настоящего исследования опирается на концепцию социального конструктивизма П. Бергера и Т. Лукмана (*Berger & Luckmann, 2016*), согласно которой представления о семье формируются через взаимодействие с культурной и социальной средой. Подход Э. Дюркгейма (*Durkheim, 2016*) к социальной интеграции позволяет объяснить, каким образом уровень поддержки и принадлежности к социальной группе влияет на психологическое и социальное благополучие детей. Кроме того, структурно-функциональный подход Т. Парсонса (*Parsons, 1951*) рассматривает образовательные учреждения как компенсирующие механизмы, поддерживающие социализацию и

стабильность в условиях изменения семейной структуры. Таким образом, анализ современной литературы позволяет выстроить междисциплинарную теоретическую рамку, учитывающую не только индивидуальные, но и структурные аспекты развития детей в неполных семьях.

Проведенный анализ позволяет выделить основные социологические направления исследований неполных семей, включая структурно-функциональный подход, символический интеракционизм и критическую социологию, рассматривающие влияние экономических и культурных факторов на динамику семейных отношений: влияние на психологическое развитие детей, необходимость комплексной социальной, педагогической и социокультурной поддержки, а также современные вызовы.

Методология исследования

Методология базируется на анализе литературных источников, проведении полуструктурированных интервью с родителями из неполных семей и наблюдении детей. Для литературного анализа были отобраны 45 научных источников, опубликованных за последние 50 лет, посвященных различным аспектам жизни неполных семей. Источники включают диссертации, статьи в рецензируемых журналах, монографии и отчеты международных организаций. Критериями отбора служили релевантность, цитируемость и значимость для исследуемой темы. Для эмпирической части исследования было отобрано 26 респондентов в возрасте от 27 до 45 лет и их дети, воспитывающие одного или нескольких детей в условиях отсутствия второго родителя. Участники представляли различные социальные и экономические слои, что обеспечило разнообразие данных. Критериями отбора были: продолжительность отсутствия второго родителя (не менее 3 лет); возраст детей (от 7 до 14 лет); согласие на участие в интервью и наблюдении.

Систематический обзор был проведен с использованием баз данных Scopus, PubMed, Google Scholar и национальных библиотек. Анализ включал ключевые темы: поведение детей, влияние родительских стратегий, образовательные результаты, психологические аспекты и роль социальной политики.

Интервью проводились очно. Интервью включало вопросы (мнения), касающиеся: эмоционального состояния детей; стратегий воспитания; образовательных достижений; влияния внешних факторов, таких как социальное окружение и государственная поддержка.

В рамках исследования дополнительно проводились наблюдения за поведением детей в их естественной среде (школа), что позволило получить более полное представление о социальном и поведенческом аспектах их жизни.

Интервью были транскрибированы и подвергнуты тематическому анализу с использованием программного обеспечения MAXQDA. Основное внимание уделялось выделению общих и уникальных тем, связанных с адаптацией детей и стратегиями родителей. При проведении исследования были соблюдены все этические нормы. Участники интервью давали письменное согласие на участие, а их анонимность была гарантирована. Данные, собранные в ходе наблюдений, использовались исключительно в научных целях.

В рамках настоящего исследования использовался метод включенного полуструктурированного наблюдения, направленного на изучение поведенческих,

эмоциональных и коммуникативных особенностей детей, воспитывающихся в неполных семьях, в естественной школьной среде. Наблюдение проводилось в трех общеобразовательных школах в течение 2-3 недель. Для проведения наблюдения были отобраны дети школьного возраста (от 7 до 14 лет), воспитывающиеся в неполных семьях, преимущественно с матерью. В выборку вошли учащиеся начальных и средних классов, чьи семьи представлены как материнские (после развода родителей или в результате утраты отца). Дети не имели зарегистрированных нарушений развития и обучались в общеобразовательных школах. Отбор проводился с учетом согласия родителей и педагогов, а также при условии стабильного посещения школы.

Цель наблюдения – определить характер социальной адаптации, поведенческих моделей и учебной мотивации детей в школьной среде, а также выявить типы взаимодействия с педагогами, сверстниками и значимыми взрослыми.

Наблюдение осуществлялось в различных образовательных и внеучебных контекстах (на уроках, переменах, классных часах, внеклассных мероприятиях). Регистрировались следующие категории: уровень включенности в коллективную деятельность; инициативность и коммуникативные стратегии; эмоциональные реакции в ситуациях успеха и неудачи; взаимодействие с педагогами и сверстниками; проявления самостоятельности или зависимости в действиях; участие в учебной активности.

Для минимизации влияния исследователя на поведение детей наблюдение проводилось ненавязчиво, без акцентирования внимания на процессе фиксации. Данные записывались в виде описательных протоколов сразу после наблюдаемых эпизодов. Также использовалась схема предварительно определенных поведенческих индикаторов, составленная на основе литературного обзора и целей исследования.

Перед началом наблюдения было получено устное согласие администрации школы, а также информированное согласие родителей и опекунов. Все данные были анонимизированы, персональные данные участников не раскрывались. Исследование соответствовало этическим стандартам психологических и социологических исследований, включая соблюдение принципов добровольности и конфиденциальности.

Результаты и обсуждение

Результаты интервью: Одной из наиболее часто упоминаемых в интервью тем стало отсутствие отцовской фигуры и возникающие на этом фоне сложности в воспитании, особенно мальчиков. Участницы подчеркивают важность мужской модели поведения, ролевого примера и авторитета, особенно в период подросткового становления, когда формируется гендерная идентичность и нормы самопрезентации в обществе. При этом они подчеркивают, что «*мужское (отца) воспитание очень важно*», указывая на незаменимость некоторых аспектов мужского влияния. Тем не менее, матери активно ищут и применяют компенсаторные стратегии: вовлекают в воспитательный процесс дедушек, дядей и других родственников мужского пола. Один из респондентов отметил: «*когда я говорю, что расскажу все папе, мой сын сразу успокаивается*», что иллюстрирует эмоциональный эффект от взаимодействия с авторитетной мужской фигурой и потребность ребенка в ощущении защищенности.

В ряде случаев матери сознательно поддерживают контакт ребенка с отцом: «*позволю видиться с отцом, пусть вырастет настоящим мужчиной*», демонстрируя ориентацию

на интересы ребенка, несмотря на возможные личные конфликты. Некоторые респонденты указывают, что отец не принимал активного участия в воспитании даже при совместном проживании, и потому его физическое отсутствие не оказывает существенного влияния на повседневную жизнь ребенка. Таким образом, значимость отцовской фигуры варьируется в зависимости от контекста, и ее отсутствие не всегда трактуется как фактор риска, особенно если существует стабильная эмоциональная опора и система доверительных отношений в семье.

Финансовые затруднения являются системной проблемой для большинства матерей, воспитывающих детей в неполной семье. Отсутствие второго источника дохода объективно ограничивает возможности для полноценного участия детей в дополнительных образовательных и развивающих программах, кружках, спортивных секциях и культурных мероприятиях. Этот дефицит ресурсов воспринимается респондентами не как личная неудача, а как следствие социально-экономической нагрузки на единственного родителя. Одна из участниц отмечает: *«Я хотела бы записать ребенка на дополнительные занятия, но не хватает денег»*, подчеркивая тем самым структурный характер проблемы.

Несмотря на материальные ограничения, респонденты демонстрируют высокую степень мотивации и ответственности. Многие из них самостоятельно ищут способы компенсировать дефицит образовательных и досуговых ресурсов через альтернативные формы развития: помощь со стороны школы, бесплатные кружки при домах культуры, участие в городских инициативах и усиление домашнего сопровождения учебного процесса. Одна из матерей говорит: *«После работы я проверяю с ребенком его уроки»*, что указывает на стремление активно участвовать в образовательной траектории ребенка даже при высокой занятости.

Важно, что несмотря на существующие трудности, большинство матерей не демонстрируют выученную беспомощность. Напротив, в их высказываниях прослеживается устойчивая установка на преодоление и создание для ребенка безопасной, поддерживающей среды: *«Главное, чтобы он не чувствовал себя хуже других»*, *«Стараюсь, чтобы у него все было, как у остальных»*. Эти установки свидетельствуют о сильной родительской позиции и компенсаторном потенциале, который нередко игнорируется в стереотипных представлениях о неполных семьях.

Реакции детей на развод родителей и отсутствие одного из них варьируются в широком диапазоне, от временных эмоциональных затруднений до раннего проявления зрелости и эмпатии. Эти различия обусловлены возрастом ребенка, качеством внутрисемейных отношений, способом объяснения ситуации родителем, а также наличием или отсутствием поддержки со стороны ближайшего окружения. В некоторых случаях дети демонстрируют повышенную тревожность и склонность к замкнутости, как, например, отмечает одна из респондентов: *«Она замкнулась в себе, не проявляет инициативы, ничего не просит»*. Подобная реакция является естественным этапом адаптации к семейным изменениям и требует эмоционально стабильной поддержки.

В то же время в ряде интервью подчеркивается, что отсутствие одного из родителей может способствовать формированию у ребенка эмпатии, повышенного чувства ответственности и заботы о близком взрослом. Несколько матерей указывают, что дети стали более чувствительными и внимательными: *«Она постоянно благодарит, говорит:*

мама, ты у меня одна, я тебя не подведу». Подобные высказывания демонстрируют, что в условиях эмоционального сближения с родителем у ребенка активизируются просоциальные качества, такие как поддержка, благодарность, понимание трудностей другого.

Некоторые дети выражают непонимание происходящего и стремятся рационализировать ситуацию. Например, ребенок может задавать вопросы: «Почему мы не живем вместе?», «Разве он нас не любит?», что является частью когнитивной переработки жизненного события. В этих случаях эмоциональная поддержка и честный, но деликатный разговор с ребенком играют важнейшую роль в формировании устойчивого восприятия семьи и доверия к взрослым.

Интересным наблюдением является то, что дети не только переживают утрату привычной семейной структуры, но и учатся справляться с новыми обстоятельствами. Многие матери отмечают, что с течением времени ребенок становится более адаптированным, уравновешенным и открытым к диалогу: «Сначала плакала, не понимала, потом начала принимать и говорить: мама, главное, что мы вместе». Это подтверждает идею о высоком пластическом и адаптивном потенциале ребенка, особенно при наличии стабильной эмоциональной опоры.

Эмоциональные и поведенческие реакции детей в условиях неполной семьи нельзя рассматривать как патологические или универсально негативные. Они отражают процесс адаптации к изменившимся условиям жизни, в котором ключевую роль играют поддержка, честный диалог, вовлеченность и принятие со стороны родителя. Вместо стигматизации такие семьи следует рассматривать как примеры устойчивости, внутриличностного роста и социальной адаптивности.

Матери демонстрируют высокий уровень вовлеченности в жизнь ребенка. Отмечаются доверительные отношения, совместные досуги и уважение к мнению ребенка. Часто встречаются фразы: «учитываю мнение ребенка», «он сам принимает решения». Эти аспекты свидетельствуют о гуманистическом стиле воспитания, ориентированном на развитие автономии, взаимного уважения и эмоциональной близости. В ряде случаев матери подчеркивают, что предоставляют ребенку свободу выбора и стремятся формировать у него чувство ответственности за собственные действия, что позитивно влияет на его уверенность и самооценку.

Вовлеченность матерей проявляется не только в повседневных заботах, но и в активном участии в образовательных и жизненных решениях ребенка. Многие респонденты подчеркивают важность совместного обсуждения как бытовых, так и эмоционально значимых вопросов, что способствует укреплению доверия и формированию у ребенка навыков критического мышления. Один из респондентов отметил: «Я всегда спрашиваю, как он себя чувствует и что бы он сам хотел», что свидетельствует о внимании к внутреннему миру ребенка и поддержке его субъектной позиции в семье. Подобная практика способствует эмоциональной стабильности и формированию зрелых форм саморегуляции у детей.

Немаловажную роль в устойчивости семей играет участие родственников, бабушек, братьев, сестер и других членов расширенной семьи. В ряде случаев именно они становятся значимыми взрослыми фигурами для ребенка, частично компенсируя отсутствие второго родителя. Одна из матерей отметила: «Мой брат стал для детей как отец», подчеркивая важность мужской поддержки в воспитании. Бабушки также

упоминаются как ключевые помощники, особенно в бытовом и эмоциональном сопровождении, когда мать работает или находится в состоянии переутомления. Такое распределение ролей внутри семьи способствует снижению родительской нагрузки и обеспечивает ребенку более стабильную эмоциональную среду, в том числе за счет межпоколенческой передачи семейных ценностей и моделей поведения.

В то же время часть респондентов подчеркивает отсутствие поддержки со стороны родственников, особенно в начальный период после развода, когда эмоциональные и материальные ресурсы наиболее уязвимы. Некоторые участницы сталкивались с осуждением со стороны родни или сопротивлением разводному решению: *«Меня не поддержали, потому что считали, что нужно сохранить семью любой ценой»*. Это говорит о влиянии культурных норм, в которых развод воспринимается как отклонение от традиционной модели семьи, а мать, принявшая решение о разрыве, оказывается в социальной изоляции. Отсутствие поддержки со стороны ближайшего окружения усложняет адаптацию к новой жизненной ситуации для матери и ребенка. В то же время в рассказах матерей прослеживается устойчивая тенденция к самостоятельному преодолению трудностей. Это свидетельствует о высоком уровне их ответственности и стремлении создать для ребенка стабильную и поддерживающую среду, несмотря на внешние барьеры.

Большинство детей успешно социализируются, имеют друзей и поддерживают стабильные связи в коллективе. Родители подчеркивают *«у него много друзей»*, *«хорошо ладит с другими»*, что демонстрирует способность к установлению межличностных отношений независимо от семейной ситуации. Однако в ряде случаев наблюдаются трудности в коммуникации и адаптации: *«не может ладить с друзьями»*, особенно у детей с повышенной тревожностью или сниженной самооценкой. Эти особенности могут быть связаны как с индивидуальными чертами ребенка, так и с эмоциональными переживаниями, связанными с разводом родителей.

В таких ситуациях особенно важна чувствительность педагогов и школьных психологов, которые способны своевременно заметить изменения в поведении ребенка и предложить поддержку. Установление безопасной и принимающей атмосферы в образовательной среде играет ключевую роль в успешной социализации детей из разных семейных форматов. Кроме того, участие в коллективных мероприятиях, кружках и проектах способствует развитию чувства принадлежности и уверенности в себе, снижая риск социальной изоляции. Успешная социализация ребенка не определяется исключительно семейной структурой, а формируется в широком контексте межличностных и институциональных взаимодействий.

Успешность детей варьируется в зависимости от множества факторов, как индивидуальных, так и внешнесредовых. В некоторых интервью матери сообщают о высоких академических результатах и стремлении ребенка к учебе (*«хорошо учится»*, *«на 4 и 5»*), подчеркивая, что дети демонстрируют ответственность и интерес к знаниям даже при отсутствии одного из родителей. Это может быть связано с высокой мотивацией к самореализации и стремлением оправдать ожидания родителя, который вкладывает значительные усилия в воспитание. Вместе с тем, в ряде случаев наблюдается временное снижение мотивации и учебных достижений. Возможно, это связано с эмоциональной нестабильностью, вызванной переживаниями развода, стрессом адаптации или недостаточной поддержкой в учебном процессе.

Особенно уязвимыми оказываются дети, не имеющие доступа к дополнительным образовательным ресурсам, репетиторам, кружкам, курсам подготовки. Это затрудняет равный старт и может ограничивать академические перспективы, несмотря на интеллектуальный потенциал ребенка. Как отмечают некоторые респонденты, «не можем позволить себе дополнительные занятия из-за нехватки средств», что указывает на структурную причину разрыва в образовательных возможностях. При этом важно отметить, что большинство матерей прилагают усилия для поддержания образовательной траектории детей в домашних условиях, компенсируя дефицит внешних ресурсов за счет собственной вовлеченности и поддержки. Академическая успешность ребенка в неполной семье формируется в сложном взаимодействии внутренних установок, доступных возможностей и характера поддержки со стороны взрослого.

Женщины высказывают настороженность по отношению к повторному замужеству. Главным препятствием становятся страхи, связанные с благополучием и эмоциональной безопасностью ребенка («дочь не хочет видеть рядом другого мужчину», «боюсь»). Подобная установка свидетельствует не столько о личном отказе от построения новых отношений, сколько о доминировании родительской роли и приоритете детских интересов. Матери подчеркивают, что возможное появление отчима может вызвать напряжение у ребенка, особенно если в прошлом были травмирующие эпизоды, связанные с поведением биологического отца. В высказываниях респондентов прослеживается высокий уровень чувствительности к эмоциональному состоянию детей и стремление сохранить стабильность семейной атмосферы.

Некоторые женщины рассматривают повторный брак только как отдаленную перспективу, возможную после того, как дети повзрослеют и станут самостоятельными. В этом контексте решение не вступать в новые отношения интерпретируется не как жертва, а как осознанная стратегия защиты эмоционального климата семьи. Отношение к повторному замужеству формируется не только под влиянием личных установок, но и на основе глубокого анализа потребностей и психологических границ ребенка, что отражает зрелую и ответственную позицию матери в процессе воспитания.

Рисунок 1 – Анализ ключевых аспектов воспитания в неполных семьях по частоте упоминаний

Примечание: составлено авторами на основе данных полуструктурированного интервью

Проведенный качественный анализ интервью показывает, что дети, воспитывающиеся в условиях неполной семьи, не демонстрируют универсальных негативных сценариев развития. Напротив, наблюдается широкий спектр адаптивных стратегий, личностного роста и зрелости как у самих детей, так и у их родителей. Форма семьи не является определяющим фактором, куда более значимыми оказываются эмоциональная поддержка, стабильность, качество воспитания, участие ближайшего окружения и доступ к ресурсам. Таким образом, вектор внимания научного и практического сообщества должен смещаться от оценки семейной структуры к развитию механизмов поддержки и усиления внутренних ресурсов семьи. Это позволит сформировать более инклюзивную и справедливую систему поддержки всех семей, независимо от их состава.

Таблица 1. Ключевые факторы и рекомендации для адаптации детей из неполных семей

Фактор	Влияние на детей	Рекомендации
Социально-экономический статус	Ограниченный доступ к ресурсам, снижение образовательных достижений	Повышение доступности образовательных ресурсов
Культурные особенности	Традиции и поддержка семьи могут смягчать стресс	Сохранение и развитие традиционных ценностей
Гендерные различия	Мальчики склонны к агрессии, девочки – к депрессии	Индивидуализированный подход в поддержке
Роль школы	Обеспечение стабильности, развитие эмоционального интеллекта	Внедрение программ социальной адаптации
Государственная политика	Снижение уровня бедности, улучшение условий жизни	Усиление финансовой и психологической помощи
Семейная поддержка	Эмоциональная поддержка, помощь бабушек и дедушек	Укрепление семейных связей, вовлечение родственников

Примечание: составлено авторами на основе данных полуструктурированного интервью

Социальные программы, направленные на поддержку неполных семей, оказывают существенное влияние на благополучие детей. В странах с развитыми системами социальной помощи разница в образовательных и социальных показателях между детьми из полных и неполных семей минимальна. Например, программы предоставления субсидий на жилье и образовательные гранты позволяют семьям справляться с финансовыми трудностями, что снижает стресс у родителей и обеспечивает детям стабильные условия.

Интересно, что роль пола родителя-опекуна также имеет значение. Матери чаще сталкиваются с финансовыми трудностями, тогда как отцы испытывают сложности в установлении эмоциональной близости с детьми. Эти различия подчеркивают необходимость гендерно-ориентированных программ поддержки, учитывающих уникальные потребности каждого родителя.

Несмотря на сложности, многие дети демонстрируют высокий уровень устойчивости. Это связано с поддержкой со стороны расширенной семьи, школы и социальных институтов. Дети, которые имеют доступ к этим ресурсам, лучше справляются с вызовами, связанными с отсутствием одного из родителей.

Результаты наблюдений: Наблюдения за детьми из неполных семей в Казахстане, проведенные в их естественной среде, дали возможность детально изучить особенности их поведения, эмоционального состояния и взаимодействия со окружающими. Наблюдения проводились в школьной обстановке, что позволило получить представление о повседневной жизни детей и выявить ключевые закономерности.

Во время наблюдений в классе выяснилось, что дети иногда демонстрируют настороженность к участию в групповых проектах или играх. Например, одна девочка, воспитываемая матерью, предпочитала оставаться в стороне с одноклассниками и во время перемен проводила время в одиночестве. Она пояснила исследователю, что считает себя «не такой, как остальные», поскольку у нее нет отца. Это указывает на временные трудности социальной интеграции, которые усиливаются, если ребенок не получает поддержки в семье или школе.

Однако наблюдения показали, что среди мальчиков более распространена повышенная эмоциональная реактивность. Один из подростков, воспитываемый матерью, конфликтовал с одноклассниками, часто защищая свои интересы в эмоционально напряженной форме. Он объяснил это тем, что «никто, кроме него, не сможет его защитить». Подобные проявления агрессии, вероятно, связаны с отсутствием мужского примера в семье и попытками компенсировать этот пробел.

В школьной среде дети из неполных семей демонстрируют разнообразные стратегии адаптации к учебному процессу. У части детей наблюдаются трудности с выполнением домашних заданий, что может быть связано с повышенной занятостью в быту. Так, один ученик отметил, что после школы помогает матери по хозяйству и присматривает за младшей сестрой, в связи с чем у него остается меньше времени на подготовку к занятиям. В то же время были зафиксированы и противоположные примеры: некоторые дети, несмотря на внешние обстоятельства, проявляют высокую мотивацию в учебе. Как правило, это связано с наличием устойчивой поддержки со стороны учителей или расширенной семьи. Академическое поведение детей в неполных семьях не поддается однозначной интерпретации и зависит от множества факторов, включая внутреннюю мотивацию, ресурсы семьи и социальное окружение.

Раннее взросление стало одним из наиболее ярких наблюдений. В семьях, где был младший ребенок, старший ребенок часто брал на себя роль «второго родителя». Один из мальчиков, которому было 12 лет, не только помогал матери с уборкой, но и водил младшую сестру в детский сад. Было отмечено, что такие дети демонстрируют повышенную ответственность, но это зачастую ставится в приоритет над собственными интересами и эмоциональной свободой.

В ходе наблюдений были отмечены различия в эмоциональных реакциях, частично соотносящиеся с полом ребенка. У некоторых девочек прослеживалась склонность к сдержанности, сниженной инициативности в общении и избеганию тем, связанных с отсутствующим родителем. В то же время у части мальчиков наблюдались более выраженные эмоциональные реакции, включая повышенную чувствительность и

раздражительность. Такие вариации в поведенческих проявлениях указывают на важность индивидуального подхода в педагогической и психологической работе, учитывающего как личностные особенности, так и контекст семейной ситуации.

Поддержка со стороны расширенной семьи играла важную роль в жизни наблюдаемых детей. Там, где бабушки или дедушки активно участвовали в воспитании, дети выглядели более уверенными и менее подверженными стрессу. Один из мальчиков отметил: «Бабушка всегда помогает мне, и я знаю, что могу на нее положиться». Однако в семьях, где такая помощь отсутствовала, родитель-одиночка сталкивался с повышенной нагрузкой, что повышало нагрузку на семью и детей.

Государственная помощь, как было отмечено в ходе интервью, оценивалась родителями как ограниченная. Некоторые матери упоминали, что они не могут позволить себе дополнительные образовательные курсы или кружки для детей из-за нехватки средств. В то же время в тех семьях, где родители находили способы компенсировать финансовые ограничения за счет поддержки родственников или социальных программ, дети демонстрировали лучшее поведение и успеваемость.

Роль школы в жизни детей из неполных семей также трудно переоценить. Образовательные учреждения могут стать ключевым компенсирующим фактором, обеспечивая стабильность и доступ к образовательным возможностям. Программы, направленные на развитие эмоционального интеллекта и повышение социальной интеграции, оказывают значительное влияние на адаптацию детей.

Культурные особенности играют важную роль в формировании опыта детей из неполных семей. В Казахстане традиционная поддержка со стороны расширенной семьи помогает смягчить влияние отсутствия одного из родителей. Однако в условиях урбанизации и экономических изменений этот механизм постепенно ослабевает, что требует активного участия государства.

Государственная политика также оказывает значительное влияние на благополучие семей. Программы финансовой поддержки, такие как субсидии на жилье и гранты на образование, доказали свою эффективность в улучшении условий для детей из неполных семей. Например, международный опыт стран ОЭСР показывает, что такие меры снижают уровень бедности и повышают академические достижения детей.

Важным аспектом является эмоциональная привязанность внутри семьи. В некоторых случаях дети берут на себя роль «эмоционального опекуна», что усиливает их чувство ответственности, но может создавать дополнительное давление. Поддержка родителей, направленная на сохранение открытого общения и предоставление детям стабильной среды, является ключевым элементом в минимизации этих рисков.

Рекомендации:

1. Для родителей: Поощрять открытое общение с детьми, предоставлять им возможность выражать свои эмоции и обеспечивать стабильную поддержку.

2. Для школ: Внедрять программы, направленные на помощь детям из неполных семей, включая консультации психологов и педагогов.

3. Для государственных органов: Разрабатывать и расширять программы финансовой и социальной поддержки для неполных семей, включая субсидии и образовательные гранты.

Исходная гипотеза исследования заключалась в том, что семейная структура (в частности, неполная семья) влияет на особенности эмоционального состояния,

поведенческие стратегии и образовательную адаптацию ребенка, однако не является единственным и определяющим фактором. Анализ интервью и результатов наблюдений позволил подтвердить эту гипотезу частично, уточнив, что влияние проявляется опосредованно через ограниченность ресурсов, особенности внутрисемейного взаимодействия и уровень социальной поддержки.

Данные интервью продемонстрировали широкий спектр реакций детей на отсутствие одного из родителей: от временной тревожности и замкнутости до повышения эмпатии и стремления к самостоятельности. Аналогичным образом наблюдения в школьной среде выявили как случаи сниженной вовлеченности в учебный процесс, так и высокую мотивацию, особенно при наличии поддержки со стороны педагогов или родственников. Это подтверждает, что контекст, в котором развивается ребенок (наличие эмоциональной связи с матерью, участие расширенной семьи, устойчивость образовательной среды), может в значительной степени компенсировать потенциальные трудности, связанные с семейной ситуацией.

Обсуждение результатов исследования позволяет сделать вывод о необходимости перехода от стигматизирующего взгляда на неполную семью к более комплексному и контекстуально чувствительному подходу. Они подтверждают, что при наличии поддержки, вовлеченности и устойчивых социальных связей дети из неполных семей могут успешно адаптироваться, демонстрируя разнообразие позитивных поведенческих и эмоциональных моделей.

Заключение

Проведенное исследование позволило выявить комплексное влияние факторов семейной структуры, социальной поддержки и культурного контекста на развитие детей, воспитывающихся в условиях неполной семьи. Гипотеза исследования заключалась в том, что уровень адаптационных способностей детей из неполных семей определяется не самим фактом отсутствия одного из родителей, а совокупностью социальных, экономических и психологических условий, в которых они растут. Полученные данные подтвердили, что при наличии устойчивой поддержки со стороны оставшегося родителя, расширенной семьи, образовательных учреждений и государства дети демонстрируют высокий уровень устойчивости и социальной адаптации.

Анализ литературных источников, а также качественные данные, полученные в ходе интервью и наблюдения, показали, что ключевыми факторами благополучия являются эмоциональная вовлеченность родителя-опекуна, стабильная семейная атмосфера, наличие позитивного школьного опыта и доступ к ресурсам. В рамках социологических подходов были использованы концепции социального конструктивизма, социальной интеграции и структурно-функциональной теории, которые объясняют, как общественные нормы, институциональная поддержка и роль образования влияют на развитие ребенка в условиях измененной семейной структуры.

Таким образом, сделанные выводы подтверждают гипотезу исследования и подчеркивают необходимость комплексного, междисциплинарного подхода при разработке программ социальной политики. Поддержка детей из неполных семей должна основываться не на предположениях о дефиците, а на признании их потенциала и создании благоприятных условий для самореализации и интеграции в общество.

Результаты настоящего исследования имеют как теоретическое, так и практическое значение. С теоретической точки зрения, работа обогатила социологическое понимание влияния семейной структуры на адаптацию и поведение детей, акцентируя внимание на роли социальных институтов и культурных норм. Анализ позволил систематизировать ключевые детерминанты устойчивости и социальной интеграции детей в условиях неполной семьи, подтвердив важность мультифакторного анализа.

Практическая значимость исследования заключается в возможности применения его выводов при разработке программ поддержки семей и профилактики социальной изоляции детей. На основании полученных данных можно рекомендовать:

1. Усиление институциональной поддержки одиноких родителей через доступ к качественным образовательным и психологическим ресурсам.
2. Включение программ семейного консультирования в школах и дошкольных учреждениях для снижения эмоциональной нагрузки на ребенка.
3. Развитие локальных сообществ и инициатив, направленных на вовлечение расширенной семьи в воспитательный процесс.
4. Модификацию образовательной политики с учетом разнообразия семейных форматов, исключая дискриминационные практики.

Эти рекомендации вытекают из эмпирических данных, собранных с использованием методов наблюдения и полуструктурированных интервью, а также подтверждаются анализом академических источников. Они ориентированы на учреждения образования, социальной защиты и местного самоуправления, заинтересованных в укреплении социального капитала и обеспечении равных возможностей для всех детей вне зависимости от семейной структуры.

Вклад авторов:

М. Е. Түктібаева – разработка концепции и написание научной статьи, систематизация научной литературы.

С. А. Амитов – сбор и систематизация научной литературы, подготовка текста статьи.

М. Цуй – подготовка дополнений и редакция текста.

Список литературы

1. Amato, P.R. (2000) 'The consequences of divorce for adults and children', *Journal of Marriage and Family*, 62(4), pp. 1269–1287. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>
2. Berger, P. and Luckmann, T. (2016) 'The social construction of reality', in *Social theory re-wired*. London: Routledge, pp. 110–122. <https://doi.org/10.4324/9781315775357-11>
3. Bowlby, J. (1969) *Attachment and loss. Volume I. Attachment*. New York: Basic Books. 401 p. <https://archive.org/details/attachmentlossvo00john>
4. Bradley, R.H. and Corwyn, R.F. (2002) 'Socioeconomic status and child development', *Annual Review of Psychology*, 53(1), pp. 371–399. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135233>
5. Carlson, M.J. and Corcoran, M.E. (2001) 'Family structure and children's behavioral and cognitive outcomes', *Journal of Marriage and Family*, 63(3), pp. 779–792. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00779.x>
6. Cherlin, A.J. (1992) *Marriage, divorce, remarriage*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Clarke-Stewart, A. and Brentano, C. (2008) *Divorce: Causes and consequences*. New Haven, CT: Yale University Press. <https://books.google.com/books?id=9L7cAssKMLcC>

8. Coles, R.L. (2015) 'Single-father families: A review of the literature', *Journal of Family Theory & Review*, 7(2), pp. 144–166. <https://doi.org/10.1111/jftr.12069>
9. Conger, R.D. (1994) *Families in troubled times: Adapting to change in rural America*. New York: Aldine de Gruyter.
10. Demo, D.H. and Acock, A.C. (1988) 'The impact of divorce on children', *Journal of Marriage and the Family*, pp. 619–648. <https://www.jstor.org/stable/352634>
11. Duriancik, D.M. and Goff, C.R. (2019) 'Children of single-parent households are at a higher risk of obesity: A systematic review', *Journal of Child Health Care*, 23(3), pp. 358–369. <https://doi.org/10.1177/1367493519852463>
12. Durkheim, E. (2016) 'The division of labour in society', in *Social theory re-wired*. London: Routledge, pp. 15–34. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315775357-4/division-labor-society-emile-durkheim>
13. Furstenberg, F.F. and Kiernan, K.E. (2001) 'Delayed parental divorce: How much do children benefit?', *Journal of Marriage and Family*, 63(2), pp. 446–457. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00446.x>
14. Hetherington, E.M. (1999) 'Should we stay together for the sake of the children?', in *Coping with divorce, single parenting, and remarriage*. London: Psychology Press, pp. 93–116. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781410602893-8/stay-together-sake-children-mavis-hetherington>
15. Hetherington, E.M. and Clingempeel, W.G. (1992) *Coping with marital transitions: A family systems perspective*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 57(2–3), pp. 1–242. <https://doi.org/10.2307/1166050>
16. Hiew, C.C. (1992) 'Separated by their work: Families with fathers living apart', *Environment and Behavior*, 24(2), pp. 206–225. <https://doi.org/10.1177/0013916592242004>
17. Jayatilake, H., Gunarathna, M.R. and Samarasekara, K.M.S. (2023) 'The academic performance and personality development of children in single-parent families', *International Journal of Multidisciplinary Studies*, 10(3), pp. 72–81. <https://journals.sjp.ac.lk/index.php/ijms/article/view/7586>
18. Kelly, J.B. and Emery, R.E. (2003) 'Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives', *Family Relations*, 52(4), pp. 352–362. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2003.00352.x>
19. Lamb, M.E. (ed.) (2004) *The role of the father in child development*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/0470177334>
20. Maldonado, L.C. and Nieuwenhuis, R. (2015) 'Family policies and single parent poverty in 18 OECD countries, 1978–2008', *Community, Work & Family*, 18(4), pp. 395–415. <https://doi.org/10.1080/13668803.2015.1080661>
21. Mamyrbekova, G.A. (2016) 'Social-pedagogical support of the family as a condition by resolving the problems of single-parent families', *Хабаршы*, pp. 132. https://elibrary.kaznu.kz/wp-content/uploads/2021/06/vestnik-kaznu.-seriya-pedagogicheskaya_2016-47-1.pdf#page=132
22. McLanahan, S. and Sandefur, G.D. (2009) *Growing up with a single parent: What hurts, what helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press. https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.4159/9780674040861/html?srsId=AfmBOooUH8tbgY4rqlLQv_W3eJp9LHaLtPeDIiGDbiCm-bnnbfVx5ELn&utm_source=chatgpt.com
23. Nieuwenhuis, R. and Maldonado, L. (2018) *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve well-being*. Bristol: Policy Press. <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/30531>
24. Nonoyama-Tarumi, Y. (2017) 'Educational achievement of children from single-mother and single-father families: The case of Japan', *Journal of Marriage and Family*, 79(4), pp. 915–931. <https://doi.org/10.1111/jomf.12409>

25. Parsons, T. (1951) *The social system*. New York: Free Press. <https://doi.org/10.4324/9780203992951>
26. Parsons, T. (2014) Family structure and the socialization of the child', in *Family: Socialization and interaction process*. London: Routledge, pp. 35–131. <https://doi.org/10.4324/9781315824307>
27. Pryor, J. and Rodgers, B. (2001) *Children in changing families: Life after parental separation*. Oxford: Blackwell Publishing. <https://psycnet.apa.org/record/2001-18276-000>
28. Reid, W.J. and Crisafulli, A. (1990) 'Marital discord and child behavior problems: A meta-analysis', *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18, pp. 105–117. <https://doi.org/10.1007/BF00919459>
29. Shabdenova, A.B. and Verevkin, A.V. (2018) Single parents in transformation: A social research study', *Teorija in Praksa*, 55(3). <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/samski-star%C5%A1i-v-transformaciji-dru%C5%BEBoslovna-raziskava.pdf>
30. Steinbach, A., Kuhnt, A.K. and Knüll, M. (2016) 'The prevalence of single-parent families and stepfamilies in Europe: Can the Hajnal line help us to describe regional patterns?', *The History of the Family*, 21(4), pp. 578–595. <https://doi.org/10.1080/1081602X.2016.1224730>
31. Stephen, E.N. and Udisi, L. (2016) 'Single-parent families and their impact on children: A study of Amassoma community in Bayelsa State', *European Journal of Research in Social Sciences*, 4. <https://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2016/10/Full-Paper-SINGLE-PARENT-FAMILIES-AND-THEIR-IMPACT-ON-CHILDREN-A-STUDY-OF-AMASSOMA-COMMUNITY.pdf>
32. Van Gasse, D. and Mortelmans, D. (2020) 'Reorganizing the single-parent family system: Exploring the process perspective on divorce', *Family Relations*, 69(5), pp. 1100–1112. <https://doi.org/10.1111/fare.12432>
33. Walker, L.J. and Hennig, K.H. (1997) 'Parent/child relationships in single-parent families', *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 29(1), pp. 63. <https://doi.org/10.1037/0008-400X.29.1.63>
34. Wallerstein, J.S. and Kelly, J.B. (2008) *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce*. New York: Basic Books.
35. Woessmann, L. et al. (2015) 'An international look at the single-parent family', *Education Next*, 15(2), pp. 42–49. https://sustainablefreedomlab.org/wp-content/uploads/2016/10/An-International-Look-at-the-Single-Parent-Family_-Family-structure-matters-more-for-U.S.pdf
36. World Bank (2021) *Single-parent families and global statistics*. <https://www.worldbank.org>
37. Калаханова, С.Б. и Жумабаева, Б.Г. (2021) «Толық емес отбасылармен жүргізетін әлеуметтік педагог қызметінің ерекшеліктері», в *Актуальные проблемы обучения и сопровождения лиц с ограниченными возможностями здоровья в условиях цифровизации образования*, с. 57–60. https://doi.org/10.52376/978-5-907419-41-4_057
38. Мамырбекова, Г.А. (2015) «Социально-педагогическая поддержка семьи как условие разрешения проблем неполной семьи», *The Journal of Psychology & Sociology*, т. 52. <https://bulletin-psyloc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/227/80>
39. Маханбетова, А. (2024) «Толық емес отбасыларда тәрбиеленетін балалардың психологиялық ерекшеліктері», 3i: intellect, idea, innovation – интеллект, идея, инновация, № 4, с. 251–256. https://doi.org/10.52269/22266070_2024_4_251
40. Нурзалина, Д.Г. и др. (2014) «Психологический анализ влияния неполной семьи на развитие ребенка», *The Journal of Psychology & Sociology*, т. 50, № 3. <https://bulletin-psyloc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/384>
41. Ростовская, Т.К. и Натсак, О.Д. (2024) «Неполные семьи: дискурс-анализ диссертационных исследований», *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология*, т. 24, № 3, с. 811–823. <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2024-24-3-811-823>
42. Ташимова, С. и др. (2013) «Сравнительный анализ совладающего поведения подростков из полных и неполных семей», *The Journal of Psychology & Sociology*, т. 45, № 2. <https://bulletin-psyloc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/461>

М.Е. Түктібаева¹, М. Цуй², С.А. Амитов³

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Флорида штатының университеті, Таллахасси, Флорида, АҚШ

³ Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫЛАРДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУ КЕДЕРГІЛЕРІН СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Отбасы құрылымының балалардың дамуына әсері тақырыбы бүкіл әлем бойынша толық емес отбасылар санының өсуі жағдайында өзекті болып табылады. Бұл зерттеу ата-анасының біреуі жоқ болған жағдайда тәрбиеленетін балалардың мінез-құлық және эмоционалдық ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған.

Зерттеудің мақсаты – толық емес отбасылардың балалардың мінез-құлқы мен дамуына әсерін жүйелі талдау, олардың эмоционалды, әлеуметтік және білім алу ерекшеліктерін зерттеу, сәтті бейімделуінің негізгі факторларын анықтау.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы – толық емес отбасылардың балалардың мінез-құлқы мен дамуына әлеуметтік, экономикалық және мәдени факторлардың әсерін терең түсінуге бағытталған.

Әдістеме әдебиеттерге жүйелі шолу және ата-аналармен жартылай құрылымдалған сұхбаттар мен балаларды олардың табиғи ортасында бақылауды қамтиды, бұл мәселені жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері толық емес отбасыларда өсетін балалар эмоционалды сезімталдық пен әлеуметтік мінез-құлықта көрінетін белгілі бір бейімделу ерекшеліктеріне тап болуы мүмкін екенін көрсетеді. Кейбір ата-аналар балалардың тұлғааралық қарым-қатынаста сақтығы және оқу мотивациясындағы өзгерістер туралы хабарлайды, бұл отбасылық рөлдер мен жағдайларды қайта құру процестеріне байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, бұл зерттеу білім беру мекемелерінің қатысуын, кеңейтілген отбасының қолдауын және көмек бағдарламаларына қол жеткізуді қамтитын қолайлы әлеуметтік орта жағдайында балалар бейімделу стратегияларын сәтті қалыптастыратынын көрсетеді. Бұл бақылаулар баланың дамуындағы контекст пен ресурстардың маңыздылығын растайды және социологиялық тәсілдің отбасылық формалар мен өмірлік траекториялардың әртүрлілігін түсінуге қосқан үлесін көрсетеді.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы ата-аналарға, педагогтарға және мемлекеттік органдарға толық емес отбасылардан шыққан балаларды қолдаудың тиімді стратегияларын құру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады, бұл олардың әлеуметтік және білім алудағы бейімделуін жақсартуға ықпал етеді.

Негізгі ұғымдар: толық емес отбасылар, балалардың дамуы, балалардың мінез-құлық ерекшеліктері, әлеуметтік бейімделу.

M. E. Tuktibaeva¹, M. Cui², S. A. Amitov³

¹ Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

² Florida State University, Tallahassee, FL, USA

³ Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF RESILIENCE FACTORS AND ADAPTATION BARRIERS OF CHILDREN IN SINGLE-PARENT FAMILIES

Abstract. The influence of family structure on children's development is a topical issue in the context of the growing number of single-parent families around the world. This study aims to investigate the behavioural and emotional characteristics of children raised in the absence of one parent.

The purpose of the study is to conduct a systematic analysis of the impact of single-parent families on children's behaviour and development, including the study of their emotional, social and educational characteristics, and the identification of key factors of successful adaptation.

The scientific significance of the work is that it offers an in-depth understanding of the influence of social, economic and cultural factors on the behavior and development of children from single-parent families.

The methodology includes a systematic literature review and semi-structured interviews with parents, observations of their children in their natural environment, which allows for a comprehensive assessment of the problem.

The results of the study indicate that children growing up in single-parent families may face certain adaptive features reflected in emotional responsiveness and social behavior. Some parents report children's caution in interpersonal communication and changes in academic motivation, which may be related to processes of restructuring family roles and conditions. However, research evidence suggests that children successfully develop adaptive strategies in a supportive social environment that includes educational participation, extended family support, and access to assistance programs. These observations confirm the importance of context and resources in child development and highlight the contribution of a sociological approach to understanding the diversity of family forms and life trajectories.

The practical significance of the work consists in the development of recommendations for parents, teachers and state bodies to create effective strategies to support children from single-parent families, which helps to improve their social and educational adaptation.

Keywords: incomplete families, children's development, peculiarities of children's behavior, social adaptation.

References

1. Amato, P.R. (2000) 'The consequences of divorce for adults and children', *Journal of Marriage and Family*, 62(4), pp. 1269–1287. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>
2. Berger, P. and Luckmann, T. (2016) *The social construction of reality*, in *Social theory re-wired*. London: Routledge, pp. 110–122. <https://doi.org/10.4324/9781315775357-11>
3. Bowlby, J. (1969) *Attachment and loss. Volume I. Attachment*. New York: Basic Books. 401 p. <https://archive.org/details/attachmentlossvo00john>
4. Bradley, R.H. and Corwyn, R.F. (2002) 'Socioeconomic status and child development', *Annual Review of Psychology*, 53(1), pp. 371–399. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135233>
5. Carlson, M.J. and Corcoran, M.E. (2001) 'Family structure and children's behavioral and cognitive outcomes', *Journal of Marriage and Family*, 63(3), pp. 779–792. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00779.x>
6. Cherlin, A.J. (1992) *Marriage, divorce, remarriage*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Clarke-Stewart, A. and Brentano, C. (2008) *Divorce: Causes and consequences*. New Haven, CT: Yale University Press. <https://books.google.com/books?id=9L7cAssKMLcC>
8. Coles, R.L. (2015) 'Single-father families: A review of the literature', *Journal of Family Theory & Review*, 7(2), pp. 144–166. <https://doi.org/10.1111/jftr.12069>
9. Conger, R.D. (1994) *Families in troubled times: Adapting to change in rural America*. New York: Aldine de Gruyter.
10. Demo, D.H. and Acock, A.C. (1988) 'The impact of divorce on children', *Journal of Marriage and the Family*, pp. 619–648. <https://doi.org/10.2307/352634>
11. Duriancik, D.M. and Goff, C.R. (2019) 'Children of single-parent households are at a higher risk of obesity: A systematic review', *Journal of Child Health Care*, 23(3), pp. 358–369. <https://doi.org/10.1177/1367493519852463>

12. Durkheim, E. (2016) 'The division of labour in society', in *Social theory re-wired*. London: Routledge, pp. 15–34. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315775357-4/division-labor-society-emile-durkheim>
13. Furstenberg, F.F. and Kiernan, K.E. (2001) 'Delayed parental divorce: How much do children benefit?', *Journal of Marriage and Family*, 63(2), pp. 446–457. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00446.x>
14. Hetherington, E.M. (1999) 'Should we stay together for the sake of the children?', in *Coping with divorce, single parenting, and remarriage*. London: Psychology Press, pp. 93–116. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781410602893-8/stay-together-sake-children-mavis-hetherington>
15. Hetherington, E.M. and Clingempeel, W.G. (1992) *Coping with marital transitions: A family systems perspective*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 57(2–3), pp. 1–242. <https://doi.org/10.2307/1166050>
16. Hiew, C.C. (1992) 'Separated by their work: Families with fathers living apart', *Environment and Behavior*, 24(2), pp. 206–225. <https://doi.org/10.1177/0013916592242004>
17. Jayatilake, H., Gunarathna, M.R. and Samarasekara, K.M.S. (2023) 'The academic performance and personality development of children in single-parent families', *International Journal of Multidisciplinary Studies*, 10(3), pp. 72–81. <https://journals.sjp.ac.lk/index.php/ijms/article/view/7586>
18. Kalakhanova, S.B. and Zhumabayeva, B.G. (2021) 'Tolyq emes otbasylarmen zhurgizetin aleumettik pedagog qyzmetinin erekshelikteri', in *Aktual'nye problemy obucheniya i soprovozhdeniya lits s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya v usloviyakh tsifrovizatsii obrazovaniya*, pp. 57–60. https://doi.org/10.52376/978-5-907419-41-4_057
19. Kelly, J.B. and Emery, R.E. (2003) 'Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives', *Family Relations*, 52(4), pp. 352–362. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2003.00352.x>
20. Lamb, M.E. (ed.) (2004) *The role of the father in child development*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/0470177334>
21. Makhanbetova, A. (2024) 'Tolyq emes otbasylarda tarbielenetin balalardyn psixologiyalyq erekshelikteri', *3i: Intellect, Idea, Innovation – Интеллект, Идея, Инновация*, 4, pp. 251–256. https://doi.org/10.52269/22266070_2024_4_251
22. Maldonado, L.C. and Nieuwenhuis, R. (2015) 'Family policies and single parent poverty in 18 OECD countries, 1978–2008', *Community, Work & Family*, 18(4), pp. 395–415. <https://doi.org/10.1080/13668803.2015.1080661>
23. Mamyrbekova, G.A. (2015) 'Social and pedagogical support of the family as a condition for resolving the problems of single-parent families', *The Journal of Psychology & Sociology*, 52(1). <https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/227/80>
24. Mamyrbekova, G.A. (2016) 'Social-pedagogical support of the family as a condition by resolving the problems of single-parent families', *Habarshy*, pp. 132. https://elibrary.kaznu.kz/wp-content/uploads/2021/06/vestnik-kaznu.-seriya-pedagogicheskaya_2016-47-1.pdf#page=132
25. McLanahan, S. and Sandefur, G.D. (2009) *Growing up with a single parent: What hurts, what helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press. https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.4159/9780674040861/html?srsltid=AfmBOooUH8tbgY4rqlLQv_W3eJp9LHaLtPeDliGDbiCm-bnnbfVx5ELn&utm_source=chatgpt.com
26. Naurzalina D. G., et al. (2014). 'Psixologicheskij analiz vliyaniya nepolnoj sem'i na razvitie rebenka'. *The Journal of Psychology & Sociology*, vol. 50, no. 3. <https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/384>
27. Nieuwenhuis, R. and Maldonado, L. (2018) *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve well-being*. Bristol: Policy Press. <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/30531>

28. Nonoyama-Tarumi, Y. (2017) 'Educational achievement of children from single-mother and single-father families: The case of Japan', *Journal of Marriage and Family*, 79(4), pp. 915–931. <https://doi.org/10.1111/jomf.12409>
29. Parsons, T. (1951) *The social system*. New York: Free Press. <https://doi.org/10.4324/9780203992951>
30. Parsons, T. (2014) Family structure and the socialization of the child', in *Family: Socialization and interaction process*. London: Routledge, pp. 35–131. <https://doi.org/10.4324/9781315824307>
31. Pryor, J. and Rodgers, B. (2001) *Children in changing families: Life after parental separation*. Oxford: Blackwell Publishing. <https://psycnet.apa.org/record/2001-18276-000>
32. Reid, W.J. and Crisafulli, A. (1990) 'Marital discord and child behavior problems: A meta-analysis', *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18, pp. 105–117. <https://doi.org/10.1007/BF00919459>
33. Rostovskaya, T.K. and Natsak, O.D. (2024) 'Nepolnye sem'i: diskurs-analiz dissertacionnyh issledovaniy', *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Seriya: Sociologiya [RUDN Journal of Sociology]*, 24(3), pp. 811–823. <https://doi.org/10.22363/2313-2272-2024-24-3-811-823>
34. Shabdenova, A.B. and Verevkin, A.V. (2018) Single parents in transformation: A social research study', *Teorija in Praksa*, 55(3). <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/samski-star%C5%A1i-v-transformaciji-dru%C5%BEboslovna-raziskava.pdf>
35. Steinbach, A., Kuhnt, A.K. and Knüll, M. (2016) 'The prevalence of single-parent families and stepfamilies in Europe: Can the Hajnal line help us to describe regional patterns?', *The History of the Family*, 21(4), pp. 578–595. <https://doi.org/10.1080/1081602X.2016.1224730>
36. Stephen, E.N. and Udisi, L. (2016) 'Single-parent families and their impact on children: A study of Amassoma community in Bayelsa State', *European Journal of Research in Social Sciences*, 4. <https://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2016/10/Full-Paper-SINGLE-PARENT-FAMILIES-AND-THEIR-IMPACT-ON-CHILDREN-A-STUDY-OF-AMASSOMA-COMMUNITY.pdf>
37. Tashimova, S. et al. (2013) Sravnitel'nyj analiz sovladayushchego povedeniya podrostkov iz polnyh i nepolnyh semej', *The Journal of Psychology & Sociology*, 45(2). <https://bulletin-psysoz.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/461>
38. Van Gasse, D. and Mortelmans, D. (2020) 'Reorganizing the single-parent family system: Exploring the process perspective on divorce', *Family Relations*, 69(5), pp. 1100–1112. <https://doi.org/10.1111/fare.12432>
39. Walker, L.J. and Hennig, K.H. (1997) 'Parent/child relationships in single-parent families', *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 29(1), pp. 63. <https://doi.org/10.1037/0008-400X.29.1.63>
40. Wallerstein, J.S. and Kelly, J.B. (2008) *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce*. New York: Basic Books.
41. Woessmann, L. et al. (2015) 'An international look at the single-parent family', *Education Next*, 15(2), pp. 42–49. https://sustainablefreedomlab.org/wp-content/uploads/2016/10/An-International-Look-at-the-Single-Parent-Family_-Family-structure-matters-more-for-U.S.pdf
42. World Bank (2021) *Single-parent families and global statistics*. <https://www.worldbank.org>

Сведения об авторах

Түктібаева М. Е. – автор для корреспонденции, докторант 3 курса кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби 71/23, Алматы, Казахстан

Амитов С. А. – канд. соц. наук, ассоциированный профессор Казахского национального женского педагогического университета, ул. Гоголя, 114 к1, Алматы, Казахстан

Цуй М. – профессор университета штата Флорида, Таллахасси, Флорида, США

Авторлар туралы мәлімет

Түктібаева М. Е. – хат-хабар авторы, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының 3-курс докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғ., 71/23, Алматы, Қазақстан

Амитов С. А. – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Гоголь көш., 114/1, Алматы, Қазақстан

Цуй М. – профессор, Флорида штатының университеті, Таллахасси, Флорида, АҚШ

Information about the authors

Tuktibayeva M. Y. – corresponding author, 3rd-year doctoral student, Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Ave. 71/23, Almaty, Kazakhstan

Amitov S. A. – Candidate of Sociology, Associate Professor, Kazakh National Women's Teacher Training University, st. Gogol, 114 k1, Almaty, Kazakhstan

Cui M. – Professor, Florida State University, Tallahassee, Florida, USA

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

IRSTI 04.51.53; 19.21.00
Theoretical article

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-158-170>

COMMUNICATION IN THE HYPERMODERN ERA: A SOCIOLOGICAL DECONSTRUCTION OF THE MEDIA SPACE AND INTERGENERATIONAL DIVIDES IN THE TURKIC WORLD

H. Tüfekçioğlu*^{ID}

Head of the Department of Sociology, Istanbul Arel University

(E-mail *hayatius@yahoo.com)

Abstract. In this study, the transformation of communication processes in Kazakhstan as part of the broader Turkic world under the condition of digitalization is explored. The study uses the concept of “local sociology” and the “Istanbul school” to challenge universalist Western models and focus on the importance of historical and cultural specificity when analyzing non-Western societies.

The study uses a qualitative approach based on a secondary analysis of extensive empirical data, including a national survey by the Kazakhstan Institute for Strategic Studies, media mapping reports, and linguistic studies (2023-2025). The methodology used combines comparative analysis, discourse analysis of AI regulation, and the CPM to examine intergenerational communication.

The study identified the emergence of a new type of media system characterized by the coexistence of institutional trust in traditional media and the growing role of digital media. The concept of “media archipelago” was developed to describe the fragmented but structured nature of the media system, which is formed by socio-demographic factors like age, education level, and location of residence. The study also identified the importance of digital sovereignty policies, including AI regulation, for shaping the communication environment and protecting individual autonomy.

Besides that, there is an identification of intergenerational communication gaps that are associated with digital competencies and communication patterns. Linguistic dynamics show the growing salience of the Kazakh language for social mobility and digital identity building.

The study contributes to communication sociology with its non-Western perspective on digital transformation, its conceptualization of hybrid models of media trust, and its incorporation of digital sovereignty into communication analysis. The research has practical implications for media policy, digital literacy campaigns, and intergenerational communication barriers.

Keywords: communication sociology, Turkic world, media archipelago, digital transformation, digital sovereignty, artificial intelligence regulation, intergenerational communication, Kazakhstan.

Received: 15.03.2026; Revised: 20.03.2026; Approved: 27.03.2026; Available online: 31.03.2026

*corresponding author

Introduction

The sociological approach to the communication process in the Turkic world, as it exists today, demands not only the description of the empirical data but also a profound methodological reassessment of the very foundations of this science. As a researcher affiliated with the Istanbul School of Sociology, this study proceeds from the premise set out by my mentor, Baykan Sezer, who claimed that “sociology cannot be a universal science of humanity but must be viewed as a tool for self-understanding by specific societies in their historical process” (Sezer, 1988).

The Western theories of communication, developed as a response to the crises of European modernity, may prove to be insufficient when dealing with the Turkic world, where tradition, industrialization, and “digital nomadism” coexist within the same temporal framework. In this regard, communication should be viewed not only as a technical process of information transfer but also as a process that influences the very existence of society. Its analysis must take into consideration the historical tension between East and West, where the structures of communication have played the roles of both the instruments of cultural expansion and the tools of national resistance.

The theoretical background of this analysis was developed in previous studies on the history of the Ottoman press. In the Turkic world, it is obvious that the newspaper was never considered an information medium but rather as an instrument for creating new meanings of social relations. In the Tanzimat period and in the early Republican period, the press played an important role in institutionalizing new meanings of social relations, thus supporting the creation of the nation and the 'new citizen' (Tüfekçioğlu, 1993). While communication in the twentieth century was characterized by unification and creation of a coherent discourse, the early twenty-first century is characterized by an opposite trend: the transition to a 'hypermodern era.' This is characterized by the transformation of information flows as well as by the transformation of subjectivity because individual identity is created within an algorithmically curated space. In such an era, the media is no longer an intermediary; it becomes an environment in which politics, religion, and economy are recreated according to the rules of 'visibility' and 'engagement' metrics.

Kazakhstan is a country that can serve as a particularly relevant example for such an analysis. As a country, Kazakhstan can be seen as a central location for the Eurasian continent, and it is currently going through a critical period of digital transformation (Aydingün & Tüfekçioğlu, 2012). The current state of the media in Kazakhstan can be seen as a “media archipelago” – a specific phenomenon of the informational environment, wherein different social groups do not intersect in any form of meaning and interpretation. Based on the results of a large-scale research survey, which was held by the Kazakhstan Institute for Strategic Studies in the spring of 2025, the majority of the country’s population, which is more than two-thirds of the total, received information from social media as a primary source of news. Such a shift is not only a change in the form of information dissemination but also a change in the form of social trust. In Kazakhstan, this process occurs simultaneously with the formation of national identity; as such, there is an ongoing dialogue of tradition and modernity.

One of the major topics on the agenda of communication in 2025 is the question of digital sovereignty and artificial intelligence ethics. The Turkic states, having recognized the risks of technological dependence, began to shift towards active regulatory practices. The adoption

of the Law “On Artificial Intelligence” in Kazakhstan (17 November 2025) can be considered not only as a legislative act but also as a sociological statement of humanistic approaches to technological progress. The prohibition of social scoring and manipulative practices testifies to an attempt to save the social tissue from degradation in the hands of algorithms and maintain human dignity in situations where human emotions can be easily analyzed without permission. From a sociological point of view, there is an attempt to move towards the formation of a “smart jurisdiction.”

On the other hand, it is also important that technological optimism does not ignore existing deep social divides, particularly those between generations. The dialogue between “digital natives” and “digital immigrants” in Turkic-speaking societies is developing into an arena of latent tensions. The use of simplified language in communication with representatives of older generations often leads to feelings of incompetence. In those societies in which mutual respect of older generations was traditionally considered an important foundation of social cohesion, the problem of the digital divide might undermine existing values. In order to solve this problem, it is necessary to move beyond simple improvement of digital literacy among older generations to developing reverse mentoring concepts in intergenerational dialogue.

The linguistic dimension is still central to the sociological study of communication in this region. The process of building a common framework for communication among Turkic peoples is not only about building a common alphabet and vocabulary, but is also about building a common scientific and cultural space that can compete on a global scale. The rising status of the Kazakh language in cyberspace and its support through the development of AI technologies suggest that there is a new phase of linguistic assertion emerging in Kazakhstan. However, there is also the complex issue of bilingualism and regional variations in language use.

In brief terms, communication in the Turkic world can be seen as a dynamic system that has reached a point of critical transformation. On one hand, processes of regional integration, particularly in the context of the Organization of Turkic States, are aimed at creating a common space of digital and educational communication. On the other hand, the challenges of hypermodernity bring risks of social fragmentation and loss of cultural continuity. In this respect, the task of applied sociology is not only to identify and describe the processes of transformation but also to elaborate analytical frameworks and strategies that help societies overcome the challenges of technological transformation while preserving their cultural integrity and social cohesion.

Research Questions:

1. How can the pattern of media consumption fragmentation in Kazakhstan be seen as an element of wider communication evolution in the Turkic world?
2. What are the factors that influence trust in different types of media?
3. How can AI legislation promote digital sovereignty in emerging societies?
4. How can intergenerational communication disparities be explained?

Data and Methods

The methodology used in this study is based on the synthesis of theoretical deduction within the framework of the Istanbul school and the secondary analysis of the results of large-scale

studies conducted by national and international research institutions (*KISE, 2025; Internews, 2025*). In accordance with the provisions of the Committee on Publication Ethics (COPE), this study focuses on the author's interpretation of the existing data using the prism of the theory of "local sociology" (*Tüfekçioğlu, 2022*).

The data used for the analysis had a high level of representativeness. The study used the data of institutional surveys by KISE (2025). This study used the results of a national survey (N = 8001), conducted using the face-to-face interview method across all regions of Kazakhstan (*KISE, 2025*). The analytical synthesis of the study by A. Zabirowa (2025) was used as the main source of the conceptual interpretation of the data by KISE, especially the articles by the author of this study published in the analytical section of the official resource of KISE (*Zabirowa, 2025a, 2025b, 2025c*). This study by Zabirowa was used to introduce the metaphor of "archipelago" into the analysis of the structure of media consumption. Data from Internews (2024-2025) was used, including the results of media mapping and analysis of regional media content (*Internews, 2025*). Besides that, there was an inclusion of special linguistic measurements (2023), namely an online survey (N=1000) on the dynamics of language use in Kaznet (*Koptleuova et al., 2023*).

So, the choice of sources was based on the following criteria:

- The representativeness of the sample;
- Transparency of the methodology for collecting data;
- Relevance (2023-2025);
- Relevance to research questions.

A range of methods of qualitative analysis was used in the study. The deconstruction of communication processes was carried out according to the following models. First, the model of the communication predicament was used to analyze intergenerational problems and over-accommodation strategies (*Banks & Riley, 1993; Tüfekçioğlu, 2013*). Second, discourse analysis of legislation was used to analyze the text of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence" (2025) in order to reveal sociological intentions of the state. Third, a comparative method was used; it included the comparison of vectors of digital transformation in Turkey (according to the works of the Istanbul school) and Kazakhstan.

The analysis of the material was carried out in several stages. The first stage included the systematization of empirical material obtained from various sources. The second stage included the identification of thematic blocks of major importance. The third stage included the correlation of quantitative indicators with theoretical models. The fourth stage included interpretation in terms of local sociology and regional specificity.

We must acknowledge that there was no involvement of the author in collecting primary data in the field in relation to conducting the KISE survey. Our role was limited to qualitative synthesis and reinterpretation of the given data.

Despite the representativeness of the given data, there are certain limitations in conducting this study. These limitations include the involvement of secondary sources of information and the absence of fieldwork by the author; limited availability of dynamics in the given data due to the absence of longitudinal analysis; certain institutional specifics of sources of information that might influence the interpretation of results; and the focus of the study is limited to Kazakhstan without sufficient information regarding other Turkic-speaking countries.

Results and Discussions

The transformation of Kazakhstani society in 2025 may be characterized as a multi-level process where traditional institutions are under unprecedented pressure. In accordance with the analysis of the empirical data, the process may be described as a transition “from a monolithic information space to a state that may be characterized as a media archipelago” (Zabirova, 2025a).

The study conducted in the spring of 2025 (N = 8001) identified the paradox of the traditional media’s resistance against the background of the “total smartphone penetration.” In contrast to global trends of the “death of television,” Kazakhstani national television channels maintain their position as the most authoritative source of information for 59.7% of the population (Zabirova, 2025c). From a sociological perspective, this may be explained by the fact that television in Kazakhstan functions not as a technical device but as an official institution incorporated into the infrastructure of the state, providing “verified information” against the background of excessive digital noise. The theory of the media archipelago suggests that the choice of information sources in modern society is no longer based on personal preferences but on social identity and ‘habitus’ characteristics of a person (Zabirova, 2025a; Bourdieu, 1984). We see the emergence of a hybrid model, where 34.7% of citizens trust social networks as a space for personal contacts, and 30.3% trust online media for their efficiency (Birbayeva, 2025). However, these ‘islands’ of trust do not often overlap, and the audience for national TV and consumers of TikTok algorithmic feeds function at different semantic levels.

An in-depth analysis of KISE data suggests that previous predictive models based on simple variables are no longer accurate, and a more complex ‘inner grammar’ is being used to describe society (Zabirova, 2025b). However, the dominant lines of differentiation remain along age, education, and place of residence. With regard to gender, a stable difference is observed in trust profiles. Women in Kazakhstan are also more inclined to trust the institutionalized format: 63.7% trust national television, whereas men are less inclined to trust it, with 54% of them sharing this point of view (Zabirova, 2025b). Men are also more inclined to search for information independently using alternative sources, including foreign media (4.7% as opposed to 2% among women).

In the context of education and cultural capital, the level of education plays the role of a strong filter in the perception of the media. Among the group with higher education, the critical attitude is dominant (46.5%), with the focus on sources requiring cognitive effort (online analytics, expert blogs). Trust in television in this group is lower, at 37.2%, whereas in the group with incomplete secondary education, trust in television reaches 63.8% (Zabirova, 2025b).

In the context of the geography of the media and the digital divide, the urban environment in Kazakhstan is characterized by the diversity of the media landscape, in which social networks are dominant (37.2%), whereas in the rural environment, the stronghold of traditionalism is observed, with television (62.7%) being the primary window to the world and the guarantee of connection with the state (Zabirova, 2025b; DataReportal, 2025).

A very important outcome of 2025 was the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Artificial Intelligence” (17 November 2025). From the perspective of “local sociology,” this law can be seen as a way for society to preserve its “cultural code” from dehumanization by algorithms. This is evident in the fact that the law establishes a strict risk-based approach to

AI by dividing AI into classes according to the risk to the rights of citizens (*EY Kazakhstan, 2025*). From a sociological point of view, one should also highlight the direct prohibition of social scoring, which prohibits the assessment of a person based on their social behavior for discriminatory purposes (*CWB IP, 2025; Nakispekova, 2025*), manipulative techniques that impose a direct prohibition on the use of AI for influencing the subconscious of citizens without their knowledge (*Law No. 230-VIII, 2025*), and emotion recognition without consent, which protects the emotional sovereignty of citizens in public and workplace settings (*demos.kz, 2026*). The implementation of this law, which came into effect on 18 January 2026, puts Kazakhstan in the position of one of the leaders in the ethical regulation of technologies in the region, creating a “smart jurisdiction” based on the individual (*Akorda, 2025; Tengrinews, 2026*).

The results of 2025 also show the strengthening position of the Kazakh language as an important factor for social mobility. Thus, 80.1% of the country’s citizens recognize the significance of the Kazakh language for their professional and business activities, which is much higher compared to the rates for the Russian (35.5%) and English (23.8%) languages (*demos.kz, 2025*). The percentage of Kazakh-language content in the digital environment has also increased to 18%, with the use of two languages becoming the norm for 27% of the country’s citizens (*Internews, 2024*). The rise of the Kazakh language can thus be described as the “digital renaissance” caused by the inclusion of the Kazakh language in AI systems and large language models, which has made it prestigious for young people (*Koptleuova et al., 2023*). However, there are still obstacles: 26.4% of respondents note a lack of qualified staff and 15.7% identify the threat of dominance of external (Russian) information space (*demos.kz, 2025*).

The analysis of intergenerational interaction has shown that there are profound obstacles related to changes in communication structures. Smartphone penetration has reached 99.3% of households (*Bureau of National Statistics, 2024*). For people over 50 years old, digital devices are “symbolic objects,” and people use only basic functions (*Zabirova, 2025b*). The application of the CPM model to the Kazakhstani reality has shown that there is a phenomenon of “elder speak,” and younger people use simplified communication with people of older generations. The latter consider this to be an indication of their incompetence and experience “learned helplessness,” which leads to voluntary exclusion from active participation in digital reality (*Banks & Riley, 1993; Tüfekçioğlu, 2013*). At the same time, family is considered to be the basic means of adaptation to digital reality for people of older generations and compensates for the lack of state programs (*Zabirova, 2025b*).

The period of 2024-2025 is marked by a high level of consolidation around the political course of the President of Kazakhstan, K.K. Tokayev. The level of trust in the head of state had reached 86% by October 2025. The highest level of trust was recorded among the youth, amounting to 90.1% (*KISE, 2025*). The level of support for the constitutional reform of 2025-2026 has reached 78%, reflecting the need for “Law and Order” in the hypermodern world (*Shaimardanov, 2026*).

The synthesis of the theoretical perspectives of the Istanbul school and the empirical data on Kazakhstan for the period of 2024-2025 allows for the movement towards the conceptual understanding of the transformation of communication in the Turkic world. The results of the research confirm our thesis that the Turkic world is not only moving along the path of the “catch-up modernization” but also building its own model of the information society, understood through the prism of the local sociology.

The notion of the “media archipelago,” supported by A. Zabirova’s study (Zabirova, 2025a), reveals strong similarity with the theory of habitus and social space developed by P. Bourdieu. The maintenance of trust in television in Kazakhstan at the level of 59.7% (Zabirova, 2025c), despite the level of internet penetration reaching 92.9% (DataReportal, 2025), points to the preservation of the “institutional anchor.” Unlike the situation in Western countries, where the development of the internet has led to the crisis of trust, in Turkic societies, there is hybridity: television fulfills the role of the “stabilizer and transmitter of official meanings,” and social networks function as the “space of horizontal solidarity” (Zabirova, 2025a; Birbayeva, 2025).

The difference between these societies and Western countries should not be seen in terms of technological backwardness, but rather as the “survival strategy” of national consciousness. In the words of B. Sezer, the societies of the East are forced to “defend themselves” against the “global disintegration” (ifsat). In this context, the blogosphere of Kazakhstan, which is transforming into the “zone of expertise” (Zabirova, 2025b), plays the role of the formation of the new elite capable of critical reflection without the adoption of Western discourses.

The adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Artificial Intelligence” (Law No. 230-VIII, 2025) is considered to be of great importance for the entire Turkic world. A sociological analysis of the provisions of Article 17 of the Law, which prohibits the use of manipulative techniques and social scores, reveals the intention of the state to protect the “human-centered” society (Akorda, 2025; Nakispekova, 2025). In the conditions of hypermodernity, in which the role of algorithms in the place of human free will is constantly increasing (Tüfekçioğlu, 2023), the legal barriers in this field are considered to be the tools for the preservation of cultural sovereignty (demos.kz, 2026). A comparison of the provisions of the Law with the European (EU AI Act) and Chinese models reveals the specificity of the Kazakhstani model, in which the path of centralized control by the Ministry of AI is chosen due to the necessity of accelerated modernization and the preservation of traditional values. This once again confirms the thesis of Sezer, according to which in order to solve the problems of the nation, it is necessary to use the tools that correspond to the historical reality of the region (Sezer, 1993; Tüfekçioğlu, 2011).

Particular attention should be paid to the preservation of traditional regulators in the digital environment. The study has confirmed that the concept of “uyat” (shame) is not lost but is transformed into a mechanism for soft social control in Kaznet (Artykbayeva and Amitov, 2025). Digital “uyat” is seen as an area for interaction between modernist and traditionalist stances, where younger generations create new forms of ethical responsibility. This process shows that communication in Turkic cultures is still a process for the continuous reproduction of moral order, including in relation to global platforms such as TikTok and Instagram.

The problem of “elder speak” and digital alienation of older generations, identified through the CPM model (Banks and Riley, 1993; Tüfekçioğlu, 2013), suggests that there is a need to switch to active social practices. We believe that the reverse mentoring model that has been successfully implemented in Turkey (Sarioğlu et al., 2026) can become a bridge for inter-generational interaction in Kazakhstan. Thus, transforming technology from a source of division to a means of rapprochement, where younger people can share their digital knowledge and the older generations can share their historical knowledge, can create integrity in family communication that is central to stability in the Turkic world.

The project of uniting all Turkic nations into one 34-letter Latin alphabet (*OTS, 2024*) is not only a project for language reform but also one for laying the foundations for technology compatibility among Turkic nations. The unity of writing systems in the age of artificial intelligence and big data is of critical importance for developing united language models (*LLMs*), which is crucial for maintaining the competitiveness of the Kazakh and other Turkic languages in the global digital environment (*Koptleuova et al., 2023; Hajiyev, 2023*). This is a new stage in the integration of the Organization of Turkic States (*TRT World, 2024*), from “cultural nostalgia” to “digital relevance.”

Conclusions

The results of the conducted study allow us to state that the communication environment of the Turkic world has entered a period of deep qualitative changes characterized by the transformation from a system of monolithic information institutions to a state of a “media archipelago.” Reflection of the mentioned processes from a sociological point of view, using the prism of local sociology by Baykan Sezer, leads to the conclusion that behind the changes in the field of technology, there is a deep search for national sovereignty and ways to preserve cultural identity in the conditions of global digital pressure.

First of all, one can note the viability of the hybrid model of media consumption. Despite the prevalence of social media among younger generations in Turkic countries, trust in national TV institutions plays a key role in stabilizing the social and political system. This fact confirms our thesis that in the communication environment of Turkic societies, communication plays the role of “anchoring,” providing a connection between the individual and the state/tradition even in conditions of fragmentation in the digital space.

Second, the promulgation of the first Law on Artificial Intelligence in Kazakhstan in 2025 can be seen as the act of protection of the “human-centered” model of development. Restrictions on social scoring and manipulative algorithms in the legislation point to the intention of society to protect the free will and dignity of human beings. The development of the “smart jurisdiction” can be seen as an important step in the prevention of social atomization and algorithmic dehumanization of the kind seen in Western hypermodernity.

Third, the identified challenges in intergenerational communication point to the necessity of moving from the passive recognition of the “digital divide” to active social strategies. The model of reverse mentoring can be seen as the most important mechanism of the restoration of family and social solidarity, transforming technology from a factor of alienation to the space of mutual learning.

In conclusion, it should be emphasized that the future of communication in the Turkic world will depend on our capacity to combine technological integration (with a unified alphabet and a unified artificial intelligence platform) and local scientific reflection. Sociology will continue to play the role of a protective filter for these societies, helping them to cope with the challenges of digital transformation while remaining loyal to their historical path and unique cultural code. Only sovereign communication, focused on human interests, will help to build a sustainable development and unification of the Turkic world in the twenty-first century.

The results of this study will contribute to the development of the sociology of communication in several ways: it will conceptualize the Kazakhstani media system as a ‘media archipelago’

within the framework of local sociology, integrate the issues of digital sovereignty and artificial intelligence regulation into the study of communication processes, and further develop the Communication Predicament Model (CPM) in the study of intergenerational communication barriers in post-Soviet society, and refine our understanding of hybrid models of media trust in non-Western societies.

References

1. Akorda (2025) Главой государства подписан Закон Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте» [online]. Available at: <https://www.akorda.kz/> (Accessed: 12 March 2026).
2. Артыкбаева, Г.Т. and Амитов, С.А. (2025) 'Контент-анализ категории «Уят» в казахстанском медиaprостранстве (социологический аспект)', Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Социология, 152(3), pp. 7–22. DOI: 10.32523/2616-6895-2025-152-3-7-22.
3. Aydingün, A. and Tüfekçioğlu, H. (2012) 'Avrasya'nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan', in Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri. Ankara: AKM, pp. 51–131.
4. Banks, S.P. and Riley, P. (1993) 'Structuration theory as an ontology for communication research', Communication Yearbook, 16, pp. 167–196.
5. Birbayeva, A. (2025) Kazakh Audience Turns to Social Media as Primary News Source, Study Finds [online]. Available at: <https://astanatimes.com/> (Accessed: 10 March 2026).
6. Bourdieu, P. (1984) Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Cambridge: Harvard University Press.
7. DataReportal (2025) Digital 2025: Kazakhstan [online]. Available at: <https://datareportal.com/> (Accessed: 14 March 2026).
8. Demos.kz (2025) Результаты опроса: эффективность языковой политики и развитие казахского языка [online]. Available at: <https://demos.kz/> (Accessed: 9 March 2026).
9. Demos.kz (2026) Аналитические материалы по вопросам цифровой политики и ИИ [online]. Available at: <https://demos.kz/> (Accessed: 15 March 2026).
10. EY Kazakhstan (2025) Закон об искусственном интеллекте в Казахстане [online]. Available at: <https://www.ey.com/> (Accessed: 13 March 2026).
11. Hajiyev, A. (2023) The problem of common communication language in Turkic state and community [online]. Available at: <https://www.researchgate.net/> (Accessed: 11 March 2026).
12. Internews (2025) Rapid Media Mapping of Kazakh-Language Regional Media [online]. Available at: <https://internews.org/> (Accessed: 8 March 2026).
13. Koptleuova, A. et al. (2023) 'Complex dynamics of Kazakh–English bilingualism and technology', Multilingualism Journal, 10(5). DOI: 10.1515/multi-2023-005.
14. Закон Республики Казахстан (2025) «Об искусственном интеллекте» [online]. Available at: <https://adilet.zan.kz/> (Accessed: 7 March 2026).
15. Накиспекова, А. (2025) Анализ регулирования ИИ в Казахстане [online]. Available at: <https://www.inform.kz/> (Accessed: 6 March 2026).
16. Organization of Turkic States (2024) Unified Turkic Alphabet Project [online]. Available at: <https://www.turkicstates.org/> (Accessed: 5 March 2026).
17. Sarıoğlu, E.B., Özdemir, O. and Görgün, M. (2026) 'Reverse mentoring: intergenerational communication and its impact on digital adaptation', Frontiers in Communication, 11. DOI: 10.3389/fcomm.2026.123456.
18. Sezer, B. (1988) Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları. İstanbul: Sümer Kitabevi.
19. Sezer, B. (1993) Sosyolojide Yöntem Tartışmaları. İstanbul: Sümer Kitabevi.
20. Шаймарданов, Р. (2026) Социально-политические реформы в Казахстане: общественное восприятие [online]. Available at: <https://strategy2050.kz/> (Accessed: 16 March 2026).

21. Tengrinews (2026) Закон об искусственном интеллекте вступил в силу [online]. Available at: <https://tengrinews.kz/> (Accessed: 4 March 2026).
22. TRT World (2024) Turkic states move toward alphabet unification [online]. Available at: <https://www.trtworld.com/> (Accessed: 3 March 2026).
23. Tüfekçioğlu, H. (1993) *Sosyolojik Açıdan Gazete ve Osmanlı Gazeteciliğinin Temellendirilmesi*. Istanbul University (PhD Thesis).
24. Tüfekçioğlu, H. (2023) *İletişim Sosyolojisi: Hipermodern Çağda Toplum ve Medya*. Istanbul: Iksad Publications.
25. Tüfekçioğlu, H. (2022) *Local Sociology and Methodological Debates*.
26. Забирова, А. (2025a) Медиа-архипелаг Казахстана [online]. Available at: <https://kisi.kz/> (Accessed: 2 March 2026).
27. Забирова, А. (2025b) Что социология раскрывает о медиапредпочтениях казахстанцев [online]. Available at: <https://kisi.kz/> (Accessed: 1 March 2026).
28. Забирова, А. (2025c) Экран против ленты: почему телевидение сохраняет доверие [online]. Available at: <https://kisi.kz/> (Accessed: 13 March 2026).

Х. Түфекчиоглу

Стамбул Арел университеті, әлеуметтану кафедрасының меңгерушісі

ГИПЕРМОДЕРН ДӘУІРІНДЕГІ КОММУНИКАЦИЯ: ТҮРКІ ӘЛЕМІНДЕГІ МЕДИА КЕҢІСТІКТІ ЖӘНЕ ҰРПАҚАРАЛЫҚ АЛШАҚТЫҚТАРДЫ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ДЕКОНСТРУКЦИЯЛАУ

Аңдатпа. Бұл зерттеу цифрландыру жағдайында Қазақстандағы коммуникациялық үдерістердің трансформациясын түркі әлемінің кең контекстінде қарастырады. «Жергілікті әлеуметтану» тұжырымдамасы мен Ыстамбұл мектебінің теориялық негіздеріне сүйене отырып, зерттеу батыстық әмбебап үлгілерді сынға алып, батыстық емес қоғамдарды талдауда тарихи және мәдени ерекшеліктердің маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеу ірі көлемдегі эмпирикалық деректерді сапалық тұрғыдан екінші рет талдауға негізделген, оның ішінде Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты жүргізген ұлттық сауалнама, медиа-карталау есептері және лингвистикалық зерттеулер (2023–2025) қамтылған. Талдау әдістемесі салыстырмалы талдауды, жасанды интеллектті реттеу дискурсына талдауды жасауды және ұрпақаралық коммуникацияны зерттеу үшін Communication Predicament Model (CPM) қолдануды біріктіреді.

Нәтижелер дәстүрлі медиадағы институционалдық сенім мен цифрлық платформалардың ықпалы қатар өмір сүретін гибриді медиа жүйенің қалыптасқанын көрсетеді. «Медиа-архипелаг» ұғымы медиа кеңістіктің бөлшектенген, бірақ құрылымдалған сипатын сипаттау үшін ұсынылады; бұл құрылым жас, білім деңгейі және тұрғылықты жер сияқты әлеуметтік-демографиялық факторлармен анықталады. Сонымен қатар, зерттеу коммуникациялық ортаны қалыптастыруда және жеке автономияны қорғауда цифрлық егемендік саясатының, соның ішінде жасанды интеллектті реттеудің рөлін айқындайды.

Сондай-ақ зерттеу цифрлық дағдылар мен коммуникациялық тәжірибелердегі айырмашылықтарға байланысты тұрақты ұрпақаралық коммуникациялық алшақтықтардың бар екенін көрсетеді. Лингвистикалық динамика қазақ тілінің әлеуметтік мобильділік пен цифрлық сәйкестікті қалыптастыру құралы ретіндегі маңызының артып келе жатқанын дәлелдейді.

Зерттеу коммуникация әлеуметтануына цифрлық трансформацияға батыстық емес көзқарас ұсыну, медиаға деген сенімнің гибриді үлгілерін тұжырымдау және цифрлық егемендік мәселелерін коммуникациялық талдауға енгізу арқылы үлес қосады. Нәтижелер медиа саясаты,

цифрлық сауаттылық бағдарламалары және ұрпақаралық коммуникациялық кедергілерді азайту стратегиялары үшін практикалық мәнге ие.

Негізгі ұғымдар: коммуникация элеуметтануы, түркі әлемі, медиа-архипелаг, цифрлық трансформация, цифрлық егемендік, жасанды интеллектті реттеу, ұрпақаралық коммуникация, Қазақстан.

Х. Түфекчиоглу

Стамбульский университет Арел, заведующий кафедрой социологии

КОММУНИКАЦИЯ В ГИПЕРМОДЕРНУЮ ЭПОХУ: СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕКОНСТРУКЦИЯ МЕДИАПРОСТРАНСТВА И МЕЖПОКОЛЕНЧЕСКИХ РАЗРЫВОВ В ТЮРКСКОМ МИРЕ

Аннотация. В статье анализируются изменения коммуникационных практик в Казахстане в условиях цифровой трансформации, рассматриваемые в более широком контексте тюркского мира. Теоретической основой выступают положения «локальной социологии» и подходы стамбульской школы, что позволяет критически переосмыслить применимость универсалистских западных моделей и акцентировать внимание на роли историко-культурной специфики в исследовании незападных обществ.

Эмпирическая база исследования сформирована на основе качественного вторичного анализа обширных данных, включающих результаты национального опроса Казахстанского института стратегических исследований, материалы медиакартирования и лингвистические исследования за период 2023–2025 гг. Методологически работа опирается на сочетание сравнительного анализа, дискурс-анализа нормативного регулирования искусственного интеллекта, а также применения модели Communication Predicament Model (CPM) для интерпретации особенностей межпоколенческого взаимодействия.

Полученные результаты свидетельствуют о становлении гибридной медиасреды, в которой сохраняется институциональное доверие к традиционным каналам информации при одновременном усилении роли цифровых платформ. Для описания данной конфигурации предлагается использовать концепт «медиа-архипелага», отражающий сегментированность, но при этом структурированность медиaproстранства, формируемого под влиянием социально-демографических факторов, включая возраст, уровень образования и территориальную принадлежность. Особое внимание уделяется роли политики цифрового суверенитета, в том числе регулирования искусственного интеллекта, как инструмента формирования коммуникационной среды и обеспечения автономии индивида.

Дополнительно установлено наличие устойчивых межпоколенческих различий в коммуникации, обусловленных неравномерным распределением цифровых навыков и различиями в коммуникативных практиках. Анализ языковых процессов показывает усиление значимости казахского языка как ресурса социальной мобильности и ключевого элемента цифровой идентичности.

Работа вносит вклад в развитие социологии коммуникации, предлагая альтернативную, незападную перспективу анализа цифровых трансформаций, уточняя представления о гибридных моделях медиадоверия и интегрируя концепцию цифрового суверенитета в исследование коммуникационных процессов. Практическая значимость результатов заключается в возможности их использования при разработке медиаполитики, программ цифровой грамотности и инициатив, направленных на преодоление межпоколенческих коммуникационных барьеров.

Ключевые слова: социология коммуникации, тюркский мир, медиа-архипелаг, цифровая трансформация, цифровой суверенитет, регулирование искусственного интеллекта, межпоколенческая коммуникация, Казахстан.

References

1. Akorda (2025) Glavoy gosudarstva podpisan Zakon Respubliki Kazakhstan «Ob iskusstvennom intellekte» [online]. Available at: <https://www.akorda.kz/> (Accessed: 12 March 2026).
2. Artykbaeva, G.T. and Amitov, S.A. (2025) 'Kontent-analiz kategorii «Uyat» v kazakhstanskom mediaprostranstve (sotsiologicheskii aspekt)', Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya Sotsiologiya, 152(3), pp. 7–22. DOI: 10.32523/2616-6895-2025-152-3-7-22.
3. Aydingün, A. and Tüfekçioğlu, H. (2012) 'Avrasya'nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan', in Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri. Ankara: AKM, pp. 51–131.
4. Banks, S.P. and Riley, P. (1993) 'Structuration theory as an ontology for communication research', Communication Yearbook, 16, pp. 167–196.
5. Birbayeva, A. (2025) Kazakh Audience Turns to Social Media as Primary News Source, Study Finds [online]. Available at: <https://astanatimes.com/> (Accessed: 10 March 2026).
6. Bourdieu, P. (1984) Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Cambridge: Harvard University Press.
7. DataReportal (2025) Digital 2025: Kazakhstan [online]. Available at: <https://datareportal.com/> (Accessed: 14 March 2026).
8. Demos.kz (2025) Rezul'taty oprosa: effektivnost' yazykovoy politiki i razvitie kazakhskogo yazyka [online]. Available at: <https://demos.kz/> (Accessed: 9 March 2026).
9. Demos.kz (2026) Analiticheskie materialy po voprosam tsifrovoy politiki i II [online]. Available at: <https://demos.kz/> (Accessed: 15 March 2026).
10. EY Kazakhstan (2025) Zakon ob iskusstvennom intellekte v Kazakhstane [online]. Available at: <https://www.ey.com/> (Accessed: 13 March 2026).
11. Hajiyev, A. (2023) The problem of common communication language in Turkic state and community [online]. Available at: <https://www.researchgate.net/> (Accessed: 11 March 2026).
12. Internews (2025) Rapid Media Mapping of Kazakh-Language Regional Media [online]. Available at: <https://internews.org/> (Accessed: 8 March 2026).
13. Koptleuova, A. et al. (2023) 'Complex dynamics of Kazakh–English bilingualism and technology', Multilingualism Journal, 10(5). DOI: 10.1515/multi-2023-005.
14. Zakon Respubliki Kazakhstan (2025) «Ob iskusstvennom intellekte» [online]. Available at: <https://adilet.zan.kz/> (Accessed: 7 March 2026).
15. Nakispekova, A. (2025) Analiz regulirovaniya II v Kazakhstane [online]. Available at: <https://www.inform.kz/> (Accessed: 6 March 2026).
16. Organization of Turkic States (2024) Unified Turkic Alphabet Project [online]. Available at: <https://www.turkicstates.org/> (Accessed: 5 March 2026).
17. Sarıoğlu, E.B., Özdemir, O. and Görgün, M. (2026) 'Reverse mentoring: intergenerational communication and its impact on digital adaptation', Frontiers in Communication, 11. DOI: 10.3389/fcomm.2026.123456.
18. Sezer, B. (1988) Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları. İstanbul: Sümer Kitabevi.
19. Sezer, B. (1993) Sosyolojide Yöntem Tartışmaları. İstanbul: Sümer Kitabevi.
20. Shaimardanov, R. (2026) Sotsial'no-politicheskie reformy v Kazakhstane: obshchestvennoe vospriyatie [online]. Available at: <https://strategy2050.kz/> (Accessed: 16 March 2026).
21. Tengrinews (2026) Zakon ob iskusstvennom intellekte vstupil v silu [online]. Available at: <https://tengrinews.kz/> (Accessed: 4 March 2026).
22. TRT World (2024) Turkic states move toward alphabet unification [online]. Available at: <https://www.trtworld.com/> (Accessed: 3 March 2026).
23. Tüfekçioğlu, H. (1993) Sosyolojik Açından Gazete ve Osmanlı Gazeteciliğinin Temellendirilmesi. İstanbul University (PhD Thesis).
24. Tüfekçioğlu, H. (2023) İletişim Sosyolojisi: Hipermodern Çağda Toplum ve Medya. İstanbul: İksad Publications.

25. Tüfekçioğlu, H. (2022) Local Sociology and Methodological Debates.
26. Zabirowa, A. (2025a) Media-arkhipelag Kazakhstana [online]. Available at: <https://kisi.kz/> (Accessed: 2 March 2026).
27. Zabirowa, A. (2025b) Chto sotsiologiya raskryvaet o mediapredpochteniyakh kazakhstantsev [online]. Available at: <https://kisi.kz/> (Accessed: 1 March 2026).
28. Zabirowa, A. (2025c) Ekran protiv lenty: pochemu televidenie sokhranyaet doverie [online]. Available at: <https://kisi.kz/> (Accessed: 13 March 2026).

Information about the author

Tufekcioglu H. – Head of the Department of Sociology, Arel University, Istanbul, Turkey

Авторлар туралы мәлімет

Тюфекчиоглу Х. – әлеуметтану кафедрасының меңгерушісі, Арел университеті, Стамбул, Түркия

Сведения об авторах

Тюфекчиоглу Х. – заведующий кафедрой социологии, университет Арел, Стамбул, Турция

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

IRSTI 81.93.25
Research article

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-171-182>

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF URBAN VAGRANCY: THE CASE OF ASTANA

A.K. Uasheva*¹, D. M. Sagyn²

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: *aia_8585@mail.ru, sagyndania19@gmail.com)

Abstract. This article examines vagrancy as one of the pressing social issues of our time, affecting both domestic and global communities, and considers the sociological aspects of vagrancy in urban environments. In the context of rapid urbanization and city growth, such as in Astana, the problem of vagrancy assumes a pronounced socio-political character.

The research aims to study the sociological aspects of vagrancy in urban environments using Astana as an example, as well as to identify the causes and factors contributing to marginalization and homelessness and analyze the social consequences of this phenomenon.

Vagrancy as a social phenomenon is examined through the lens of structural functionalism, conflict theory, and psychological theories. It is also noted that vagrancy in the urban environment increases social tension and causes damage to urban infrastructure.

Based on analysis of data collected through surveys with marginalized groups, it was established that key factors contributing to vagrancy include economic crises, social instability, family conflicts, mental disorders, and substance dependency. It was identified that most respondents are of working age but encounter obstacles, including a lack of documentation, health problems, and low qualifications.

Keywords: Vagrancy, homelessness, individuals of no fixed address, marginalization, migration, urbanization, social instability, structural functionalism, economic strain.

Received: 12.10.2025; Revised: 20.03.2026; Approved: 27.03.2026; Available online: 31.03.2026

*corresponding author

Introduction

Vagrancy represents an acute social crisis in both Kazakhstan and globally. According to 2024 data, Kazakhstan experienced a 36% surge in homelessness compared to the previous year. Experts link this increase to deteriorating economic and social conditions among citizens. On a worldwide scale, 2024 statistics reveal that approximately 150 million people lacked permanent shelter, while 1.6 billion resided in inadequate housing conditions. Recent years have witnessed rising homelessness across several nations. The United States, for instance, recorded over 650,000 homeless individuals in 2022 – an unprecedented figure for the country. European nations similarly report increasing homelessness rates, particularly amid inflation pressures and the ongoing housing crisis.

Relevance of the topic

Vagrancy as a social phenomenon represents a pressing problem that confirms the existence of significant socio-economic and cultural inequalities in the urban environment. This phenomenon is connected to key problems of global instability, social justice, inequality, marginalization and violation of basic rights and dignity of the individual. Under conditions of growing urbanization and rapid growth of cities such as Astana, the problem of vagrancy has a socio-political character, since it affects the effectiveness of society's functioning and its ability to ensure equal opportunities for all residents, including vulnerable groups.

In Kazakhstan, the number of people without a fixed place of residence grows annually. Specialists say that such statistics are connected to population growth. For example, in the capital alone, compared to last year, the number of homeless people increased by 7%. Thus, since the beginning of 2024, more than 500 people have been admitted to the capital's "Demeu" Resocialization Center.

The complexity of the vagrancy problem is conditioned by its multifactorial nature, including socio-economic, psychological, legal and cultural aspects. Among the main causes of vagrancy are poverty, unemployment, migration, family crises, dependency on psychoactive substances, as well as insufficient state support and social adaptation programs.

The aim of the study is a sociological analysis of vagrancy in the urban environment using the city of Astana as an example.

Research objectives:

1. Study theoretical approaches to the analysis of vagrancy
2. Identify the causes and factors contributing to the formation of vagrancy and their impact on the urban environment.

The object of the study is vagrancy as a social phenomenon in the urban environment. The subject of the study is the sociological aspects of vagrancy: the causes and factors contributing to the emergence and spread of this phenomenon.

Overview of references

The problem of homeless people remains relevant for modern cities, particularly for Astana. Despite its socio-economic nature, explaining this phenomenon requires the use of classical sociological and psychological concepts. One such concept is Émile Durkheim's theory of anomie, which reveals the mechanisms of social disintegration and normative vacuum. Durkheim defined anomie as a state of society in which old norms regulating individual behaviour are destroyed and erased. Traditional values cease to perform their integrating function, and new norms have

not yet been formed, leading to an increase in deviance, social isolation and alienation (Merton, R., 1996). L. Cohen's theory of social disorganisation explains deviance through the structural characteristics of communities, such as the breakdown of social ties, the weakening of family and neighbourhood communities, the decline in the effectiveness of formal and informal control, and high levels of social mobility and population heterogeneity. E. Starlind's theory of cultural conflict allows us to view the problem of homelessness as the result of a clash between different values and cultures that are in conflict with each other. Homelessness here appears not only as social exclusion, but also as a special form of cultural adaptation. I. Goffman and G. Becker view vagrancy not only as a result of social and economic problems, but also as a process that is supported by society through a system of labels and stigmas. Stigmatisation makes homeless people 'outsiders,' which prevents their return to social institutions, thus perpetuating a vicious circle of marginalisation (Anikina, V.A., 2021, pp. 85–93). D. Walsh's phenomenological approach allows us to go beyond structural-functional explanations of this problem and see it as a unique experience of the subject, filled with individual meanings (Yakovleva, E.A., 2022, pp. 90–101).

Contemporary sociologists studying vagrancy and marginalization investigate these issues in the context of social changes, urbanization and inequality. Keith Hart, Jean-Louis Laville, and Antonio David Cattani (Hart, K., Laville, J-L., Cattani, A.D., 2010) examine the problem of marginalization, including vagrancy, in the context of the modern urbanistic economy in their work "The Human Economy: A Citizen's Guide." In his works "Liquid Modernity" and "Wasted Lives," Zygmunt Bauman (Bauman, Z., 2004) describes "floating" groups of people whom the system cannot retain and integrate. Cultural and social aspects of homelessness are studied by B.B. D. Haynes (Haynes, B.D., 2001) in his works on marginal and "peripheral" population layers in cities; his work describes the social and cultural integration of vagrants.

In the studies of Fitzpatrick et al., the significance of housing instability and institutional barriers is emphasized as key factors contributing to the formation of chronic homelessness in urban communities (Fitzpatrick et al., 2013). Similar conclusions are presented in the works of Saunders (2018), which note that the combination of economic insecurity, precarious employment, and the weakening of social ties significantly increases the risk of social marginalization among vulnerable population groups.

In European research, homelessness is conceptualized as a multi-level process of social exclusion encompassing structural, institutional, and cultural determinants (Busch-Geertsema et al., 2010–2020). Particular attention is paid to the role of comprehensive social rehabilitation programs and intersectoral cooperation in the processes of resocialization of homeless individuals (Clapham, 2019).

In Kazakhstani sociological science, the problem of vagrancy remains understudied. However, some authors undertake attempts to investigate this phenomenon through the prism of moral values, social marginalization and deviant behavior. Thus, author A.A. Isakhanova studies the moral values of persons leading a vagrant lifestyle in the city of Astana in her scientific article (Isakhanova, A.A., 2017). Authors G. Abdikerova and K. Rakhimbekova examine the socio-economic and cultural aspects of homelessness, analysis of the work of adaptation and rehabilitation centers, issues of the legal status of homeless people (Abdikerova, G., Rakhimbekova, K., 2023, 107, pp. 102-106). Research by sociologist Sh.E. Dzhamanbalayeva in the field of deviant behavior, digital inequality, and subjective well-being allows considering her

approach as fundamentally resourceful for future works on the problem of vagrancy (*Dunaev, V., Dzhamanbalayeva, Sh.E., Kurganskaya, V., 2024, pp. 62–76*).

The scientific novelty of the study lies in a comprehensive sociological analysis of vagrancy as a form of social exclusion within the urban environment, using the city of Astana as a case study. In contrast to predominantly descriptive research, this work integrates an empirical assessment of the socio-demographic characteristics of homeless individuals with a theoretical interpretation of the mechanisms of marginalization.

The theoretical framework of the study is based on structural-functional and socio-ecological approaches to the analysis of social deviance and forms of social maladaptation. Within the structural-functional paradigm, vagrancy is viewed as a consequence of the dysfunction of key social institutions, including the family, the labor market, and the social protection system. The socio-ecological approach makes it possible to analyze the combined influence of macro- and micro-level factors, including economic instability, family conflicts, substance dependence, and limited access to social services.

Research materials and methods

The research materials included both primary and secondary data sources.

To achieve the set goal, a research question was formulated aimed at identifying the sociological factors contributing to the emergence and spread of vagrancy in Astana, as well as analysing its social consequences.

Hypothesis: it is believed that vagrancy is formed under the influence of a combination of interrelated factors such as economic instability, insufficient effectiveness of social institutions, social alienation and social isolation. These factors contribute to the marginalisation of homeless people and hinder their adaptation, which in turn leads to an increase in the city's social problems.

In the course of the sociological analysis of vagrancy in the urban environment, primary empirical data were utilized, including the results of the author's own sociological study, as well as secondary sources containing statistical data relevant to the issue under consideration.

To study the state of vagrancy in Astana, we analysed secondary data indicators most frequently used in international and national assessments. For convenience, they were combined into the following major blocks: socio-economic and socio-demographic indicators.

One of the general economic indicators of the population's quality of life is the gross regional product per capita (Table 1).

Table 1. Dynamics of key indicators of socio-economic development in Astana

Indicators	2020	2021	2022	2023
Consumer price index (at the end of the period, as a percentage of December of the previous year)	107.7	108.8	123.0	109.1
Gross regional product, million tenge	7975283.1	8923711.8	10672480.5	12874957.1
Index of physical volume of gross regional product as a percentage of the previous year	101.0	105.4	105.5	105.4
Gross regional product per capita, thousand tenge	6,873.6	7,361.9	8,053.9	9,247.0

Notes. Compiled from the source <https://stat.gov.kz/ru/region/astana/> National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan

As can be seen, the GRP per capita in Astana is constantly increasing. During the period under review, this indicator increased from 6,873,600 tenge in 2020 to 9,247,000 tenge in 2023. As of 1 January 2025, the population of Astana was 1,430,100 people (Table 2).

Table 2. Population of Astana for 2020-2024

Districts	2020	2021	2022	2023	2024
Astana	1,136,156	1,184,411	1,295,711	1,354,559	1,430,105
Almaty district	296,945	303,840	352,750	366,785	384,446
Yesil district	263,817	298,333	220,683	236,086	270,056
Saryarka district	337,961	342,136	343,165	345,226	350,520
Baikonyr district	237,433	240,102	236,030	233,282	231,248
Nura district			143,083	173,180	193,835

Note. Compiled from the source <https://stat.gov.kz/ru/region/astana/> National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan

The data presented in Table 2 shows that by 2024, the population of Astana had increased by 293,949 people, or 125.9%. An equally important indicator in assessing the current state of vagrancy in the region is the analysis of population migration (Table 3).

Table 3. Net migration balance of the population of Astana

Districts	2021	2022	2023	2024
Astana	24,865	30,906	33,837	51,539
Almaty district	-1,715	3,582	5,328	10,445
Yesil district	28,477	32,928	37,342	34,657
Saryarka district	-1,333	-1,589	-3,166	1,013
Baikonyr district	-564	-4,015	-5,667	5,424

Notes. Compiled from the source <https://stat.gov.kz/ru/region/astana/> National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan

From population migration data, it should be noted that in 2024, total migration to Astana amounted to 51,539 people, that is, compared to the 2021 indicator, it increased by 26,674 people or more than twofold.

In 2023, 1,267 people were admitted to the "Demeu" resocialization center of the Astana city akimat, and in 2024, 1,186 people. These data reflect only the number of persons who sought help at the "Demeu" Resocialization Center and do not account for those who are not registered or did not seek help at the center. The actual number of marginals in the city may be higher.

The study employed a purposive sampling strategy and included 50 respondents who were recipients of services at the Resocialization Center "Demeu" in Astana. The selection criteria were the respondents' actual status as persons without a fixed place of residence and their voluntary consent to participate in the research. The gender structure of the sample reflects the specific characteristics of the Center's clientele and corresponds to the general trend of male predominance among the homeless population.

Primary data were collected through a standardized questionnaire survey. The questionnaire comprised several thematic blocks aimed at identifying socio-demographic characteristics,

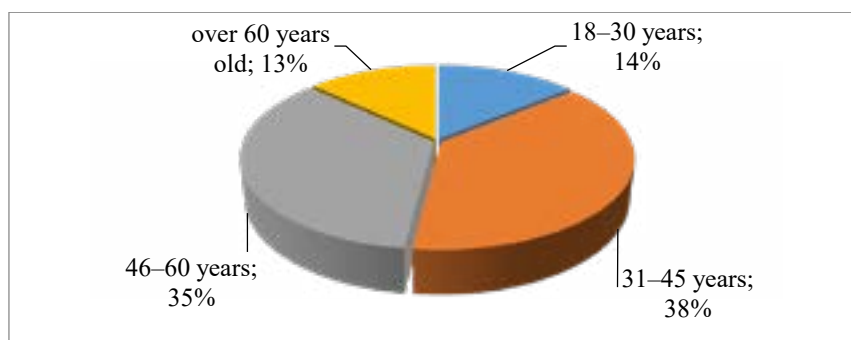
reasons for housing loss, duration of homelessness, current challenges, and the needs of the respondents. Closed and semi-closed questions with multiple-choice options were used.

Data analysis was conducted using descriptive statistical methods (calculation of percentage distributions and comparative analysis of indicators). The interpretation of the results was carried out within the framework of structural-functional, conflict, and institutional approaches, which made it possible to identify the interrelationship between individual life circumstances and the structural factors of the urban environment.

The questionnaire survey was conducted in April 2025 and received approval from the "Demeu" Resocialization Center of the Astana city akimat. All research participants gave informed consent to participate, while measures were taken to ensure the confidentiality of their data.

Results and discussion

The study revealed the socio-demographic profile of respondents (Figure 1).

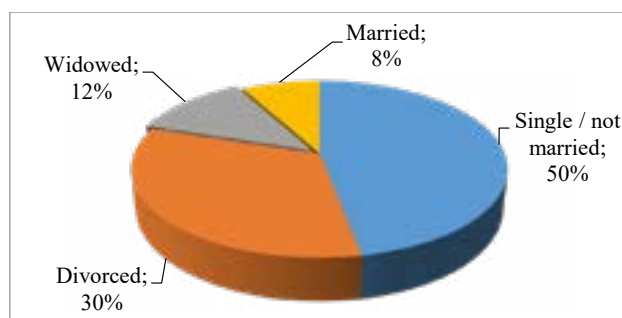
Figure 1 - Age structure

The main share of respondents consists of those aged 31-45 years (38%) and 46-60 years (35%).

Next, the composition of survey participants by gender was determined.

Fifty people participated in the survey, of which 82% were men and 18% were women. This structure indicates that men are more inclined toward vagrancy. Within the framework of structural-functional analysis, the predominance of male vagrants is explained by the fact that men are less protected by family and social institutions in case of loss of their status than women, who retain kinship and systemic connections.

From the analysis of the marital status of survey participants, it follows that 25 people are single, 15 people are divorced, 6 people are widowed, and only 4 people are married (Figure 2).

Figure 2 - Analysis of family status

Marital status is a key risk factor for vagrancy. Sociological analysis allows asserting that restoration or support of family connections can play an important role in the prevention and rehabilitation of persons without a fixed place of residence.

Persons living in the Resocialization Center of Astana city have basic general education - 52% (26 respondents), secondary education - 24% (12 respondents), secondary specialized education - 14% (7 respondents), higher education - 10% (5 respondents). The majority of persons leading a vagrant lifestyle are characterized by a low level of education, mainly incomplete secondary or general education. This indicator reflects weak socialization, a deficit of culture and social capital, and serves as one of the significant factors determining vulnerability to social marginalization.

Table 4 designates the main causes of vagrancy.

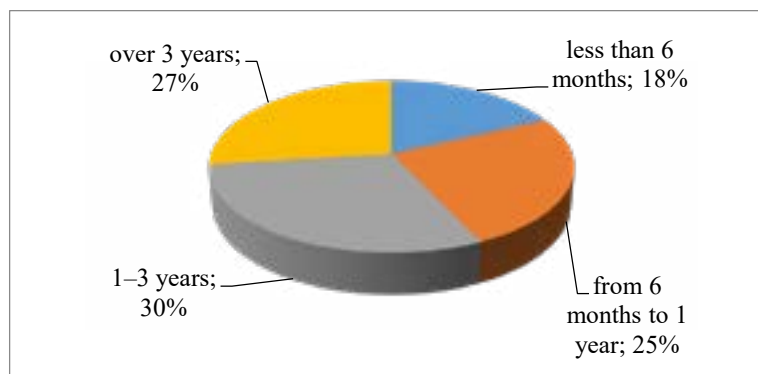
Table 4. What is the main cause of vagrancy? (Respondents could indicate more than one option)

Causes	Proportion, %	Number of persons
Loss of employment and lack of stable income	54 %	27
Family conflicts (divorce, quarrels, loss of support)	38 %	19
Debt obligations, loans	24 %	12
Alcohol or drug addiction	42 %	21
Mental illness	23 %	11
Release from prison	18 %	9
Other (e.g., fraud, loss of documents)	10 %	5

Analysis of the research showed that the main causes of vagrancy are job loss (54%), family conflicts (38%), and alcohol/drug dependency (42%). Some respondents encountered mental illnesses (23%) and adaptation difficulties after release from places of detention (18%).

This phenomenon is conditioned by a combination of a number of factors, such as socio-economic disadvantage, destruction of family connections, education deficit, mental disorders, as well as weakness of social institutions.

Further, the duration of respondents' stay in a homeless status was determined - from several months to more than three years (Figure 3). Analysis of the survey shows that for a significant part of respondents, vagrancy becomes not a temporary crisis, but a stable way of life.

Figure 3 - How long have you been in a homeless status?

The majority of surveyed respondents (37 respondents) indicated the absence of support from relatives and close ones, which testifies to the weak inclusion of these persons in family and kinship connections. Further, the difficulties faced by respondents were studied (Table 5) and the help they need (Table 6).

Table 5. What main difficulties do you experience at present? (Respondents could indicate more than one option)

Difficulties	Proportion, %	Number of persons
Lack of food and clothing	60	30
Unemployment	52	26
Health problems	48	14
Lack of documents	38	19
Social isolation	30	15

The main difficulties faced by respondents are the absence of work, health problems and shortage of food.

Absence of basic conditions for life is one of the most widespread problems among homeless people. This includes a shortage of food and clothing. The condition of homeless people is generally unsatisfactory due to the absence of basic needs and medical assistance, which also affects their mental health. Unemployment is considered one of the key causes of homelessness, which is also connected with the low level of education of homeless people.

When asked "What help is most necessary for you now?" the following answers were given (Figure 6)

Table 6. What help is most necessary for you now? (Respondents could indicate more than one option)

Help	Proportion, %	Number of persons
Permanent accommodation/hostel	52	26
Employment	28	14
Medical assistance	10	5
Document retrieval	8	4
Social support (psychological help, rehabilitation)	2	1

Analysis of the homeless respondents' answers showed that they need to satisfy their primary needs before their secondary needs. Sociological interpretation points to the complex nature of homelessness: it includes not only material, but also institutional and socio-psychological aspects. These responses confirm the relevance of the concept of social exclusion, according to which homeless people are deprived of access to key resources and institutions of society.

When asked, "If you had the opportunity to find employment, would you agree to work?", the following responses were given:

Yes, I am ready to start working immediately - 61%;

Yes, but only after undergoing medical treatment/rehabilitation - 18%;

No, I don't feel strong enough - 21%.

At the same time, 61% of respondents want to find employment, but noted the need for professional retraining and social support from the state in order to reintegrate into society.

Consequently, the results of the research showed that the key factors contributing to the spread of vagrancy in Astana are economic difficulties, job loss, family conflicts, and debt obligations. The majority of respondents belong to the working age from 31 to 60 years; however, their possibilities for return to social life are limited due to loss of documents, health problems and insufficient level of professional preparation.

The main needs of respondents are the availability of housing and the possibility of employment. Nevertheless, almost half of the respondents did not undertake active actions to improve their social position, which may indicate a low level of motivation, limited trust in social institutions or insufficient awareness about available support measures.

Conclusion

The conducted study made it possible to carry out a comprehensive sociological analysis of vagrancy as a form of social exclusion within the urban environment of Astana.

It was established that the formation of vagrancy is conditioned by the interaction of economic, institutional, and socio-psychological factors. Among the key determinants are employment instability, family disintegration, substance dependence, mental disorders, debt obligations, and limited access to social support resources.

The theoretical interpretation of the research findings was based on structural-functional and socio-ecological approaches, which made it possible to consider vagrancy not only as an individual social problem but also as an indicator of structural dysfunctions within contemporary urbanized society. The empirical data obtained confirms the complex nature of social marginalization and demonstrates the interconnection between economic, demographic, and institutional factors of social vulnerability.

The practical significance of the study lies in the potential application of its findings in the development of social rehabilitation programs, homelessness prevention strategies, and the improvement of institutional support mechanisms for vulnerable population groups.

Author Contributions

A. K. Uasheva – Conceptualization, Methodology, Writing – Original Draft, Writing – Review & Editing, Supervision, Validation, Formal Approval of Manuscript.

D. M. Sagyn – Data Curation, Investigation, Formal Analysis, Visualization, Interpretation of Results.

References

1. Абдикерова, Г., Рахимбекова, К. (2023) Социально-экономические и культурные аспекты бездомности в современном Казахстане, *Научное наследие*, 107, pp. 102–106.
2. Аженов, М.С., Садырова, М.С. (2007) *Социология социальной структуры*. Алматы: Қазақ университеті.
3. Аникина, В.Ю. (2021) Стигматизация и самостигматизация в контексте психического здоровья, *Социологические исследования*, 10, pp. 85–93.
4. Балабанова, Е.С. (1999) Андеркласс: понятие и место в обществе, *Социологические исследования*, 12, pp. 65–70.
5. Bauman, Z. (2004) *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts*. Cambridge: Polity Press.

6. Busch-Geertsema, V., Edgar, W. and Fitzpatrick, S. (2010) Homelessness and social exclusion in Europe, *European Journal of Homelessness*.
7. Clapham, D. (2019) Reconceptualising Housing Pathways, *Housing Studies*.
8. Fitzpatrick, S., Bramley, G. and Johnsen, S. (2013) Pathways into multiple exclusion homelessness in seven UK cities, *Urban Studies*.
9. Haynes, B.D. (2001) *Red Lines, Black Spaces: The Politics of Race and Space in a Black Middle-Class Suburb*. New Haven: Yale University Press.
10. Saunders, P. (2018) *Social Theory and the Urban Question*. London: Routledge.
11. Исаханова, А.А. (2017) Исследование нравственных ценностей у людей, ведущих бродяжнический образ жизни в городе Астана.
12. Мертон, Р. (1996) Социальная структура и аномия, in *Социология преступности*. Москва: Аспект Пресс.
13. Руткевич, М.Н. (2004) *Социальная структура*. Москва: Альфа-М.
14. Яковлева, Е.А. (2022) Феноменология повседневности: опыт эмпирического исследования, *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература*, 6, pp. 90–101.

А.К. Уашева¹, Д.М. Сагын²

^{1,2} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана
Қазақстан

ҚАЛАЛЫҚ ОРТАДАҒЫ ҚАҢҒЫБАСТЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: АСТАНА ҚАЛАСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА

Андатпа. Мақалада қаңғыбастық отандық және әлемдік қоғамдастыққа әсер ететін қазіргі заманның өзекті әлеуметтік мәселелерінің бірі ретінде зерттеледі, қалалық ортада қаңғыбастықтың социологиялық аспектілері қарастырылады. Астана қаласы сияқты қарқынды урбанизациясы мен өсуі жағдайында қаңғыбастық проблемасы айқын әлеуметтік-саяси сипатқа ие болады.

Зерттеу Астана қаласының мысалында қалалық ортада қаңғыбастықтың әлеуметтанулық аспектілерін зерттеуге, сондай-ақ маргиналдануға және баспанасыздыққа ықпал ететін себептер мен факторларды анықтауға, осы құбылыстың әлеуметтік салдарын талдауға бағытталған.

Қаңғыбастық әлеуметтік құбылыс ретінде құрылымдық функционализмнің, конфликтологиялық көзқарастың, психологиялық теориялардың объективі арқылы қарастырылады. Сондай-ақ, қаңғыбастық әлеуметтік шиеленісті күшейтеді, қылмыстың өсуіне ықпал етеді және қалалық инфрақұрылымға зиян келтіреді.

Маргиналды топтармен сауалнама барысында жиналған деректерді талдау негізінде қаңғыбастыққа ықпал ететін негізгі факторлар экономикалық дағдарыстар, әлеуметтік тұрақсыздық, отбасылық қақтығыстар, психикалық бұзылулар және заттарға тәуелділік болып табылады. Респонденттердің көпшілігі еңбекке қабілетті жаста, құжаттардың жоқтығы, денсаулығына байланысты проблемалар және біліктілігі төмен кедергілерге тап болатыны анықталды.

Негізгі ұғымдар: қаңғыбастық, баспанасыздық, тұрақты мекенжайы жоқ адамдар, маргиналдану, көші-қон, урбандалу, әлеуметтік тұрақсыздық, құрылымдық функционализм, экономикалық шиеленіс.

А.К. Уашева¹, Д.М. Сагын²

^{1,2} Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БРОДЯЖНИЧЕСТВА В ГОРОДСКОЙ СРЕДЕ: НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА АСТАНА

Аннотация. В данной статье бродяжничество изучается как одна из актуальных социальных проблем современности, затрагивающая отечественное и мировое сообщество. Рассматриваются социологические аспекты бродяжничества в городской среде. В условиях стремительной урбанизации и быстрого роста городов, таких как Астана, проблема бродяжничества приобретает выраженный социально-политический характер.

Исследование направлено на изучение социологических аспектов бродяжничества в городской среде на примере города Астана, а также на выявление причин и факторов, способствующих маргинализации и бездомности и анализ социальных последствий данного явления.

Бродяжничество как социальное явление рассматривается через призму структурного функционализма, конфликтологического подхода, психологических теорий. Также, отмечается, что бродяжничество усиливает социальное напряжение, способствует росту преступности и наносит ущерб городской инфраструктуре.

На основе анализа данных, собранных в ходе анкетирования среди маргинализированных групп, установлено, что ключевыми факторами, способствующими бродяжничеству, являются экономические кризисы, социальная нестабильность, семейные конфликты, психические расстройства и зависимость от психоактивных веществ. Обозначено, что большинство респондентов находятся в трудоспособном возрасте, встречаются с препятствиями в виде отсутствия документов, проблем со здоровьем и низкой квалификацией.

Ключевые слова: бродяжничество, бездомность, лица без определенного места жительства, маргинализация, миграция, урбанизация, социальная нестабильность, структурный функционализм, экономическое напряжение.

References

1. Abdikerova, G. and Rakhimbekova, K. (2023) Sotsial'no-ekonomicheskie i kul'turnye aspekty bezdomnosti v sovremennom Kazakhstane, Nauchnoe nasledie, 107, pp. 102–106.
2. Azhenov, M.S. and Sadyrova, M.S. (2007) Sotsiologiya sotsial'noi struktury. Almaty: Qazaq universiteti.
3. Anikina, V.Yu. (2021) Stigmatizatsiya i samostigmatizatsiya v kontekste psikhicheskogo zdorov'ya, Sotsiologicheskie issledovaniya, (10), pp. 85–93.
4. Balabanova, E.S. (1999) Anderklass: ponyatie i mesto v obshchestve, Sotsiologicheskie issledovaniya, (12), pp. 65–70.
5. Bauman, Z. (2004) Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts. Cambridge: Polity Press.
6. Busch-Geertsema, V., Edgar, W. and Fitzpatrick, S. (2010) 'Homelessness and social exclusion in Europe', European Journal of Homelessness.
7. Clapham, D. (2019) Reconceptualising housing pathways, Housing Studies.
8. Fitzpatrick, S., Bramley, G. and Johnsen, S. (2013) Pathways into multiple exclusion homelessness in seven UK cities, Urban Studies.
9. Haynes, B.D. (2001) Red Lines, Black Spaces: The Politics of Race and Space in a Black Middle-Class Suburb. New Haven: Yale University Press.

10. Saunders, P. (2018) *Social Theory and the Urban Question*. London: Routledge.
11. Isakhanova, A.A. (2017) *Issledovanie npravstvennykh tsennostei u lyudei, vedushchikh brodyazhnicheskii obraz zhizni v gorode Astana*.
12. Merton, R.K. (1996) *Sotsial'naya struktura i anomiya*, in *Sotsiologiya prestupnosti*. Moskva: Aspekt Press.
13. Rutkevich, M.N. (2004) *Sotsial'naya struktura*. Moskva: Al'fa-M.
14. Yakovleva, E.A. (2022) *Fenomenologiya povsednevnosti: opyt empiricheskogo issledovaniya, Sotsial'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura*, (6), pp. 90–101.

Information about the authors

Uasheva A.K. – corresponding author, PhD, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Sagyn D. M. – master's student of the educational program in social work, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Авторлар туралы мәлімет

Уашева А. К. – хат-хабар авторы, PhD, әлеуметтану кафедрасының м.а. доценті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сагын Д.М. – әлеуметтік жұмыс мамандығы бойынша магистрант, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сведения об авторах

Уашева А. К. – автор для корреспонденции, PhD, и.о. доцента кафедры социологии, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Сагын Д. М. – магистрант образовательной программы по социальной работе, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

XҒТАР 04.51.55
Зерттеу мақаласы

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-183-206>

ЖАСТАРДЫҢ ПОЛИЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ҰСТАНЫМЫНА ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФАКТОРДЫҢ ЫҚПАЛЫ

А.Д. Хамит *

Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: aidar_khamit@aiu.edu.kz)

Аңдатпа. Мақалада жастардың тілдік ұстанымына экономикалық факторлардың ықпалы талданады. Р. Bourdieu теориясына сүйене отырып, тілдік норма мен формалардың үстемдігі әлеуметтік теңсіздікті күшейтетін фактор ретінде қарастырылады. Әртүрлі тілдерді меңгеру адамның әлеуметтік капиталын арттырып, оның экономикалық мүмкіндіктерін кеңейтетіні, ал тілдік кедергілер қолжетімділікті шектейтіні негізделеді.

Зерттеуде жастардың полилингвистикалық ұстанымына еңбек нарығының талабы, білім алу мүмкіндігі және табыс деңгейі сияқты экономикалық факторлардың тілдік таңдауындағы рөлі талданған. Зерттеу нәтижелері экономикалық фактордың тілдік таңдау мен тіл саясатын, сондай-ақ қоғамдағы көптілділікті қабылдауға қалай ықпал ететінін түсінуге мүмкіндік береді.

Мақалада фокус топ әдісі арқылы алынған қолданбалы зерттеу нәтижелері ұсынылды. Фокус-топ 12 аймақта өтті (N-167). Зерттеуге сәйкес жастардың тілдік таңдауы аймақтық және этнодемографиялық ерекшеліктерге де байланысты. Әлемдік экономика мен жаһандану үрдістері жастарды бірнеше тіл меңгеруге итермелейді, ал қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтар тілдік ұстанымды өзгертіп, әлеуметтік-тілдік орталарды қалыптастырады.

Зерттеу нәтижелері мемлекет пен білім беру жүйелеріне тиімді тілдік саясатты қалыптастыруда маңызды, сонымен қатар жастардың әлеуметтік жағдайы мен кәсіби мансап жолындағы даму векторларын анықтайды.

Негізгі ұғымдар: тіл, экономика, социоллингвистика, полилингвистика, тіл саясаты, тілдік ахуал, әлеуметтік-тілдік ұстаным, жастар, тіл кеңістігі.

Түсті: 11.03.2026; Жөнделді: 19.03.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 31.03.2026

*хат-хабар авторы

Кіріспе

Заманауи қоғамның мәдени және экономикалық дамуы көптілділік деңгейімен байланысты. Әлеуметтік-экономикалық процесте, еңбек нарығына қатысушылардың ортақ ісінің нәтижесіне бағытталған қарым-қатынаста белсенді қолданылатын тілдің мәртебесі үлкен рөл атқарады. Қазақстанда, әсіресе жастар арасында, көптілді орталардың дамуы – қоғамдық процестегі өзекті мәселелердің бірі. Жастардың полилингвистикалық ұстанымы – олардың бірнеше тілде еркін сөйлеуге деген қабілеттілігі мен тілдер арасындағы теңдікті түсінудегі көзқарасы, оларды кәсіби және жеке өмірде қолдануға деген қызығушылығы мен қажеттілігін көрсетеді (*Baker, 1992*). Әлеуметтік ұстаным – белгілі бір іс-әрекеттегі жеке тұлғаның нақты позициясы, яғни мақсатты іс-әрекеттерге дайындық жағдайы, ал әлеуметтік-тілдік ұстаным адамның белгілі бір тілге деген көзқарасын, қатынасын, бағалауын білдіреді. Тілдік құбылыстар әлеуметтік нормамен, құндылықтар жүйесімен тығыз байланысты. Әлеуметтанулық теориялар осы өзара байланысты талдауда маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік норма мен құндылықтар қоғамның дамуын, тәртібін, қарым-қатынасын анықтайды, ал тіл осы үдерістің айқын көрсеткіші ретінде көрінеді. Сондай-ақ әлеуметтік лингвистика мен экономикалық процесс арасындағы қатынасты зерттейтін ғалымдар тілдік жағдайды экономикалық құбылыспен байланыстырады. Яғни, әлеуметтік лингвистика тілдік және әлеуметтік-экономикалық шындық арасындағы байланысты зерттейді, өз кезегінде экономикалық теория тілдік жағдайды экономиканың бір бөлігі ретінде, тілді экономикалық құбылыс ретінде қарастырса, ал тілдік жағдайға нарықтық және тіл саясатына экономикалық элемент ретінде қарайды (*Кадочников, 2016*).

Көптеген зерттеулерге сәйкес жеке адам үшін тілдік дағдының құндылығы тілге қол жеткізуді қамтамасыз ететін нарықтың параметріне байланысты екенін көрсетеді (*Кадочников, 2016*). Егер тіл экономикалық және саяси жүйеде қолданылмаса, оны меңгерудің маңызы төмендейді, бұл өз кезегінде бір тілден екіншіге өту процесіне алып келеді (*Fishman, 1991*). *W. Fierman (2009)* пікірінше, «тілді жаңғырту» тек мемлекеттік саясат пен экономикалық факторға тәуелді емес, ол халықтың өз тілін сақтап қалуға деген ұмтылысынан да туындайды.

Маркстік және веберлік дәстүрлерге сәйкес тілдік процестер – әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынастың негізгі түрлердің бірі. Тілдік ұстанымға ықпал еткен теориялар қоғамдағы тілдің рөлі, оның қолданылуы, әлеуметтік теңсіздік пен экономикалық жағдайға байланысты қалыптасатын тілдік саясат пен тілдік нормаларды зерттейді. Бұл теориялар тілдің әлеуметтік және экономикалық аспектісін терең түсінуге мүмкіндік береді. Маркстік теория қоғамның экономикалық детерминизм мен әлеуметтік құрылымының тілге тікелей ықпал ететінін айтады. Оған сәйкес, тіл арқылы қоғамда үстемдік етіп тұрған таптың мүддесін көрсетеді. Жоғарғы таптың тілдік формасы қоғамда кеңінен таралады, ал төменгі таптың тілдік формасы маргиналданады. Сондай-ақ, тіл билеуші таптың идеологиясын тарату құралы ретінде қызмет етеді. Сондықтан экономикалық жағдай өзгергенде, тілдік ұстаным да өзгеруі мүмкін. Мысалы, кеңестік кезеңде орыс тілі аясы кеңейтіліп, ұлттық тілдер екінші деңгейге қойылды, бұл

орыстандыру (русификация) арқылы ұлттық азшылықты мәдени ассимиляциялауға бағытталған еді (Хилханова, 2022).

Тілмен экономиканың арасындағы байланысты зерттеген ғалымдардың барлығының ортақ пайымдары мынаған келіп саяды: тіл - өз әлеуеті, энергиясы, инерциясы арқылы ұлттың рухын көтере алатын, көзге көрінбейтін қуатты құралдардың бірі. Егер экономикалық процестер ұлттық тілде жасалса, елдің ішкі жағдайы жақсарады, экономикасы ілгерілейді, экономика ұлттық тілдің де аясын кеңейтеді, оның тұғырын нығайтады (Баймырза және басқалар, 2023).

Қазіргі кезде жастардың полилингвистикалық ұстанымына экономикалық фактордың ықпалы едәуір маңызды. Экономиканың жаһандануы әр түрлі елдер арасында кәсіп жүргізуді, білім алуды және мәдени алмасуды жеңілдетті. Бұл жастардың бірнеше тілді меңгеруін ынталандырады, себебі тіл білу - тек мәдени баюға емес, сонымен қатар еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуға мүмкіндік береді.

Тілді меңгеру – адамның әлеуметтік капиталын арттыратын негізгі факторлардың бірі. Әртүрлі тілдерді білу адамдардың мүмкіндіктерін кеңейтеді, ал тілдік кедергілер олардың әлеуметтік және экономикалық ресурстарға қолжетімділігін шектейді. Тілдік құндылықтар тұрғысынан тіл қоғамдағы маңызды қарым-қатынас құралы ғана емес, ол экономикалық және әлеуметтік мәртебені анықтайтын көрсеткіш (Breton, 1998). Мысалы, белгілі бір қоғамда жоғары табыс табатын және беделді адамдар қолданатын тілдер немесе диалектілер маңызды әлеуметтік капиталға айналады. Р. Bourdieu (1991) тілдік ұстанымды қоғамдағы мәдени және символдық капиталдың бөлігі ретінде қарастырды. Ол тілді мәдени капиталдың бір формасы және әлеуметтік теңсіздікті күшейтетін құрал ретінде түсіндіреді. Мысалы, қоғамда үстемдік ететін тілдік нормалар мен формалар белгілі бір топтар үшін артықшылық береді. Ал бұл нормаларға сәйкес келмейтін тілдік топтар маргинализацияға ұшырауы мүмкін. Сондай-ақ Р. Bourdieu пікірінше, нарықта әртүрлі тілдік формалар әлеуметтік құндылыққа ие болып, бұл құндылықтар билік пен экономикалық қатынастармен тығыз байланысты.

Ақпараттық қоғам заманында әлемдік нарыққа интеграциялану үшін ағылшын тілінің маңызы артты. Соңғы онжылдықта Қазақстанда ағылшын тілі әлеуетінің артуы байқалды. Ұлттық санақ (2009, 2021) мәліметіне сәйкес халықтың ағылшын тілін базалық меңгеру, яғни түсіну деңгейі 20% ұлғайды. Жоғары білім беру жүйесінің интернационализациясы мен еңбек нарығындағы көптілді талаптар жастарды кәсіби маман ретінде қалыптастырады. Сонымен қатар, экономикалық жағдай мен жұмысқа орналасу мүмкіндігі жастардың тілдік саясатты таңдауында, тілдерді үйренуге және қолдануға деген көзқарасында маңызды рөл атқарады. Мысалы, халықаралық компаниялар мен ұйымдар жұмысқа қабылдағанда көптілді білімді талап етеді, өз кезегінде бұл үрдіс жастарды бірнеше тілді білуге ынталандырады.

Мемлекеттік мәртебесі бар қазақ тілі өзіне тиісті орын алып отыр (ҚР Тілдерді дамытудың бағдарламасы, 2019, 2024). Қазіргі кезде мемлекеттік тілдің қоғамдық процестерде толыққанды қолданылуы бәсекелестік деңгейінде қалыптасу үстінде. Мемлекеттік тілмен қатар экономикалық, кәсіби, әлеуметтік және мәдени-ақпараттық салаларда тарихи тұрғыда орыс тілі де кеңінен орныққан және халықаралық қарым-қатынас деңгейінде қолданылады. Қоғамда қалыптасқан тілдік жағдайда заң шығару,

әлеуметтік нормалар мен процестер басымдығы орыс тілі арқылы реттеледі. Заң шығару-сот процестері де, елімізде құқық қорғау саласы да орыс тілінің айқын басымдығымен жүргізіледі. Тіпті 30-жылда дайындалған қазақтілді мамандарды орыс тіліне қайта бейімдеуге мәжбүр етеді. Мысалы, заң-сот саладағы құжат айналымы мен іс-қағаздар жүргізу бойынша зерттеулерде байқауға болады (Тукебаева, 2023). Бұл - мемлекет құраушы ұлттың тілінің мемлекеттік тіл мәртебесіне 30 жылдан астам уақыт өтсе де көптеген салада негізгі немесе кәсіби тілге толық айналып үлгермегенінің айғағы. Экономикалық қарым-қатынастар, заң-сот, денсаулық сақтау-медицина, кәсіби және бизнес салалар толығымен мемлекеттік тілде заң жүзінде бекітілсе де, мемлекеттік тілге қатысты қабылданған заң нормалары толық сақталмайды. Қоғамдық қарым-қатынаста еліміздің кейбір аймақтарында, әсіресе солтүстік-орталық және ірі қалаларда басымдық орыс тілінде, ал кейбір жағдайда мемлекеттік тіл тек декларативті сипатта сақталып отыр. Осыған орай, зерттеуші Г.Н.Смағұлова (2021) елдегі тіл саясатын талдай отырып, қазіргі қоғам өмірінің адамдар арасындағы қарым-қатынас процесіндегі мемлекеттік тілдің қолдану ерекшелігіне жүйелі де принциптік түрде қолдау көрсетілмесе, қоғамның даму ерекшелігіне сәйкес қазақ тілінің ары қарай дамуы күмәнді екенін білдірді. Ол қазіргі жағдайда халықпен тікелей араласатын алдымен мемлекеттік және жергілікті атқарушы ұйымдардың жұмысына назар аударды.

Қоғамның өтпелі кезеңінде жастар алдында әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-мәдени, білім саласындағы және жалпы қоғамдағы өзгеріске, реформаларға байланысты маңызды міндеттер қойылады. Әсіресе жастардың әлеуметтенуі, олардың дамуына ықпал ететін әлеуметтік лифтілердің қалыптасу контексіне байланысты елдегі соңғы онжылдықта «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Мәңгілік ел», «Үштілділік» саясаты, қазақ әліппесінің латын қарпіне ауыстыру сияқты тіл саясаты саласындағы бағдарламалар мен реформалар жалпы ел дамуын анықтады. Бұл өзгерістер қазіргі жастардың әлеуметтік-тілдік ұстанымына қалай ықпал етеді, оның ішінде экономикалық фактордың орны қандай, жалпы тіл саясатының өзгеруі мемлекеттік тілдің дамуында қандай кедергілер бар екенін байқатады деген маңызды сұрақтарды тудырады.

Осыған байланысты, жастардың полилингвистикалық ұстанымын зерттеу экономикалық фактордың тілдік таңдауға, тіл саясатын және қоғамдағы көптілділікті қабылдауға қалай ықпал ететінін түсінуде өзекті. Зерттеу нәтижелері мемлекет пен білім беру жүйесі үшін тиімді тілдік саясатты қалыптастыруға, әлеуметтік жағдайдың және кәсіби мансап жолында жастардың дамуына ықпал етеді. Тақырыптың өзектілігі жастардың көптілділікке деген көзқарасын жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді және қоғамдық дамудың түйткілдерін болжау және оның алдын-алу мүмкіндігіне жол ашады.

Қазіргі заманғы халықаралық және шетелдік зерттеулерде тілдерді зерттеу дискурсында көптілділік транслингвизм концепциясы тұрғысынан қарастырылады. García және Otheguy (2020) бойынша жастар көптілді ортада тілдерді қатаң бөлмей, біртұтас жүйеге икемделу жағдайы ретінде қолданады. Li Wei (2022) транслингвизмді тек тілдік қатынас ғана емес, жастардың жаңа бірегейлік қалыптасу құралы деп негіздейді. Посткеңестік аймақта мемлекеттік тілдің басымдыққа ұмтылуы мен орыс тілі арасында бәсекелестік жағдайында жастардың тілдік ұстанымы эмоционалдық бірегейлік пен экономикалық қажеттілік арасында тепе-теңдікті сақтау арқылы жүзеге

асады (Pavlenko, 2008, 2023). Zabrodskaја және Birman (2024) Эстония мен Украина мысалында посткеңестік елдердегі тілдік ортаның күрделілігі жастардың тілдік ұстанымдарына прагматикалық әсер ертеді және тілдік саясаттың «жоғарыдан төмен» бағытталуы жастардың «төменнен жоғары» прагматикалық таңдауына әрқашан сәйкес келе бермейтінін дәлелдейді. Жастардың тілдік ұстанымдарын зерттеген шетелдік ғалымдардың ішінде Smakman және Heinrich (2022) жаһандық ағылшын тілінің жергілікті тілдік ұстанымдарға ықпалын сипаттап, бүгінгі ағылшын тілі жастар үшін тек құрал ғана емес, заманауилық пен жаһандық азамат символы деп келтіреді.

Қазақстанда көптілділік әлеуметтік құбылыс ретінде әлеуметтану, социолінгвистика, педагогика, әлеуметтік психология бағыттарында саясат, жаһандану, бірегейлік контекстінде зерттелуде. Тілдік капитал және экономикалық прагматизм бағытында зерттеуші К. Көптлеуова (2021) тіл игеруді нарықтық сұраныс пен кәсіби бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан қарастырды. Ал С. Жалмағамбетова (2022) мемлекеттік стратегия ретінде көптілділіктің әлеуметтік институттық рөлін сараптайды, яғни осы авторлардың пайымы бойынша тіл жастар үшін экономикалық капитал (ресурс) қызметін атқарады. Тіл саясаты және институционалдық бағалау бойынша Э. Д. Сүлейменова мен Д. Ақанова (2023) білім беру жүйесіндегі тілдік доминанттар мен ресми саясаттың жастардың тілдік ортасына әсерін сипаттаса, әлеуметтанушылар Р.Италмасова мен Н.Сағидолда (2025) 2018–2023 жылдар арасында жүргізілген лонгитюдтік зерттеу нәтижесінде қазақстандық қоғамдағы тілдік ахуалды талдай отырып, әлеуметтік-саяси үрдісте тиімді тіл саясатын қалыптастыруда көптілділіктің ролін көрсетті. Сонымен қатар отандық ғалымдар көптілділік құбылысын тілдік сана (Даулеткельдыева, 2023) және бастапқы тілдік әлеуметтену және әлеуметтік бірегейлік (Akhmet, Akimbekova, Aliaskar, 2023), яғни жастардың тілге деген көзқарасы мен ұстанымдарын қарастырды. Қазіргі заманғы технологиялардың әсері туралы А. Д. Серикбаева мен К. Душаева (2024) цифрландыру жағдайында тілдердің өзара қарым-қатынасы, виртуалдық кеңістіктегі тілдік кодтардың араласу құбылысын түсіндіреді. Көптілділік әлеуметтік құндылық ретінде қазақстандық қоғамдық ғылымдарда, соның ішінде әлеуметтануда да жан-жақты зерттелген. Дегенмен, қазақстандық әлеуметтануда әлеуметтік-тілдік ұстанымға экономикалық фактордың ықпалын, оның динамикасын зерделеу аса маңызды.

Зерттеу әдіснамасы

Жалпы зерттеудің мақсаты – қазақстандық жастардың әлеуметтік-тілдік ұстанымына ықпал ететін экономикалық факторларды анықтау және талдау. Әлеуметтік-тілдік процеске экономикалық қарым-қатынастың ықпалын анықтау үшін қазіргі жастардың әлеуметтік-тілдік ортасын, оған аймақтық ерекшелігі, ол жердегі тұрғындардың полилінгвистикалық ұстанымы, отбасы, достары, еңбек және кәсіби қарым-қатынастар, яғни алғашқы ықпал ететін акторлардың немесе әлеуметтену процесінде алғашқы және жанама түрде ықпал ететін агенттердің тілдік ортасы сараланады, сондай-ақ жастардың болашақта қай тілді үйренгісі келеді, өз балаларын қай тілде оқытқысы келеді, ақпаратты қай тілде қабылдайды, яғни тіл игеруге қандай факторлар ықпал ететіні талдануы тиіс.

Негізгі болжам: Еңбек нарығының талаптары жастардың тілдік таңдауына ықпал етеді. Жастардың тілдік ұстанымы прагматикалық, әсіресе көптілділікке деген көзқарасы, жұмысқа орналасу мүмкіндігі мен еңбек нарығындағы талабымен

байланысты. Экономикалық жағынан жоғары табыс табу үшін жастар халықаралық тілдерді үйренуге немесе кәсіби тілдерді меңгеруге қызығушылық танытуы мүмкін.

Негізгі болжамға қатысты бірнеше қосалқы болжамдар келтірілді, олар экономикалық фактордың жастардың әлеуметтік-тілдік ұстанымына ықпалын жан-жақты түсінуге көмектеседі. Қосалқы болжамдар:

1. Табыс деңгейі мен әлеуметтік мәртебе тіл таңдауға ықпал етеді. Жоғары табыс табатын әлеуметтік топтар мен кәсіби салаларда жұмыс істейтін жастар көбінесе көптілділікке жоғары мән береді. Тіл меңгеру деңгейі мен кәсіби дамуға байланысты экономикалық табыс арасында байланыс болады.

2. Қоғамдағы экономикалық теңсіздік жастардың тілдік таңдауына ықпал етуі мүмкін. Әлеуметтік және экономикалық жағдайы төмен топтың тілі монотілді, көбінесе өз ана тілінің шеңберінде дамиды, ал жоғары табысты топтар халықаралық және көптілді білім алуға мүмкіндігі жоғары.

3. Жаһандану мен халықаралық байланыстардың күшеюі жастарды бірнеше тілдерді меңгеруге мәжбүр етеді. Әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті болу үшін жастар ағылшын, орыс және басқа тілдерде сөйлей білуге ұмтылады.

4. Қала мен ауыл арасындағы әлеуметтік-экономикалық айырмашылық тілдік ұстанымдағы айырмашылықтарға әкелуі мүмкін. Қалалық және ауылдық жерлерде тұратын жастардың тілдік ұстанымы әртүрлі. Қалалық жерде жұмыс орындары мен білім беру мүмкіндігі жоғары болғандықтан, жастар көптілді болуға тырысады, ал ауылдық жерде жастар өз ана тілін сақтауға ұмтылады.

Осы қосалқы болжамдар экономикалық фактордың жастардың әлеуметтік-тілдік ұстанымына қалай ықпал ететінін жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді. Қазіргі жастардың тілдік дағдысы, тілдік болашағы мен мүмкіндігі, білім деңгейі, кәсіби, құндылықтары, мәртебесі, жалақы мен табыс мөлшері, медиа және коммуникациялық құралдардан ақпарат тұтыну мүмкіндігі олардың полилингвистикалық ұстанымына экономикалық фактордың ықпалын анықтауға көмектеседі.

Автор зерттеу болжамдарының дұрыстығын тексеру үшін фокус-топ әдісі арқылы алынған алғашқы әлеуметтанулық мәліметтерді ұсынады. Зерттеуге қатысушылар - мақсатты іріктеу және «қар үйіндісі» әдістері арқылы іріктелген жоғары және орта арнаулы оқу орындарының студенттері мен жас мамандар. Іріктеу критерийлері: 18–30 жас аралығы, жынысы, білімі (жоғары және арнайы-орта), тілдік деңгейі. Республика бойынша жастардың шоғырлануы және аймақтық ерекшелікке сәйкес Қазақстанның Батыс, Оңтүстік, Орталық, Солтүстік аймақтары, ірі қалалар мен облыс орталықтары алынды. Эмпирикалық деректерді жинау барысында еліміздің 12 қаласында (Астана, Алматы, Көкшетау, Ақтөбе, Атырау, Орал, Тараз, Қарағанды, Қызылорда, Қостанай, Түркістан) барлығы 12 фокус-топ өткізілді. Фокус-топ әдісі өткізу ережесі негізінде қатысушылардың әлеуметтік-тілдік ортасы мен тілдік, аймақтық, этнопсихологиялық ерекшеліктеріне байланысты әр аймақта/қалада орташа есеппен 13–14 азамат тартылды (1-кесте). Жалпы зерттеуге 167 жас адам қатысты. Әлеуметтік-демографиялық ерекшелік бойынша іріктеу гендерлік көрсеткіштерге сәйкес 53,3 % (89) әйел, 46,7 % (78) ер адамдар қатысты. Фокус-топқа 105 қазақтілді және 62 орыстілді жас қатысты, бұл зерттеудің репрезентативтілігін қамтамасыз етеді.

1-кесте. Аймақ бойынша фокус-топқа қатысушылардың саны

№	Аймақ	Қатысушылар саны
1	Астана қаласы	14
2	Алматы қаласы	20
3	Ақмола обл	11
4	Ақтөбе обл	15
5	Алматы обл	20
6	Атырау обл	15
7	Жамбыл обл	22
8	Батыс-Қазақстан обл	15
9	Қарағанды обл	15
10	Қостанай обл	16
11	Қызылорда обл	14
12	Түркістан обл	11
	Жалпы	167

Қатысушылардың әлеуметтік мәртебесі және зерттеу параметрі бойынша респонденттер санаты: орта, арнаулы орта білімі бар жастар, ЖОО/университет студенттері, мемлекеттік және бюджеттік мекемелердің қызметкерлері, жұмысшы және жұмыссыз жастар, сол аймақта (облыс/қалада) туып-өскен және қазіргі кезде тұратын азаматтар.

Фокус-топ кезінде қойылған сұрақтар 5 мағыналық блоктан тұрады: қатысушылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы, тілдік қолданыс аясы (микро-, мезо- деңгейде) және қарым-қатынас ортасы, тілдік ұстанымдар мен экономикалық прагматизм (тілді капитал ретінде көру және болашаққа жоспарларын талдау), тіл саясаты және реформаларды бағалау, болжамдар мен шиеленіс әлеуетін анықтау (2-кесте).

Зерттеу гайды жартылай құрылымданған сұрақтардан тұрады. Сұрақтардың жүйесі респонденттің жеке тәжірибесінен (микро-деңгей) жалпы мемлекеттік саясатқа (макро-деңгей) өту принципі бойынша құрылды. Бұл тәсіл респонденттердің тілдік ұстанымдарының тек декларативті емес, шынайы әлеуметтік-экономикалық негіздерін ашуға мүмкіндік берді.

2-кесте. Фокус-топта қойылған сұрақтар құралнамасы (гайд)

№	Сұрақтар блогы	Сұрақтар мазмұны
1.	Әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы	- Жасы, жынысы, туып-өскен жері (аймақтық ерекшелік). - Білімі, қазіргі қызметі (студент/жас маман). - Әлеуметтік шығу тегі (ата-анасының кәсібі).
2.	Тілдік қолданыс аясы (микро, мезо деңгейде) және қарым-қатынас ортасы	- Отбасы, туыстар және жақын достар арасындағы тіл таңдауы. - Қоғамдық орындардағы (көлік, дүкен) тілдік мінез-құлық. - Елді мекендегі басым тілдік ортаны бағалау

3.	Тілдік ұстанымдар мен экономикалық прагматизм (Тілді капитал ретінде көру және болашаққа жоспарларын талдау)	-Жаңа тілдерді үйрену мотивациясы (Неліктен? Бұл не береді?). - Балаларының болашақ білім алу тіліне қатысты көзқарасы. - Ақпарат тұтыну тілі (YouTube, әлеуметтік желілер, блогерлер).
4.	Тіл саясаты және реформаларды бағалау	- Қазіргі тілдік жағдайға баға беру және әсер етуші факторлар. - Латын графикасына көшу және үштілділік реформасына көзқарас. - Білім беру жүйесі мен іс-қағаздарындағы тіл мәселелері.
5.	Болжамдар мен шиеленіс әлеуеті	- Тілдік негіздегі жанжалдардың туындау мүмкіндігін бағалау. - Алдағы 10 жылға арналған тілдік болжамдар. - Жағдайды жақсарту бойынша ұсыныстар («Не істеу керек?»).

Фокус топ әдісі онлайн ZOOM платформасы арқылы жүзеге асырылды. Әр аймақтағы жастар ресурстық орталықтар, жастар ұйымдары мен мекемелерге арнайы ресми хат және бейресми байланыс орната отырып, онлайн ZOOM платформасының алдын ала сілтемесі жіберілді. Облыстық және қалалық Жастар ресурстық орталықтары ұйымдастыруы арқылы зерттеу және іріктеу талабына сәйкес сол аймақтың жастары мақсатты іріктеу және «қар үйіндісі» әдістері арқылы тартылды. Кейбір аймақта жергілікті ЖОО-ның қызметкерлері мен ұстаздары ұйымдастыруға атсалысты. Фокус-топ орташа өткізілу уақыты – 1,5–2 сағат шамасында өтті. Онлайн форматта өткізуде алдын ала дайындалған сұрақтар слайд-презентация түрінде көрсетілді. Бұл фокус-топ барысында қатысушылардың жалпы мәселені талқылауда оның негізгі фокустан ауытқымауға көмектесті. Фокус-топ басында онлайн кездесудің бейне және аудио таспаға жазылатыны және айтылатын ақпараттың кепілдігі сақталатыны, алынған мәліметтер тек ғылыми мақсатында қолданылатыны туралы ескертіліп, қатысушылардан рұқсат алынды. Зерттеу нәтижелері MAXQDA бағдарламасы арқылы өңделіп, сандық және сапалық көрсеткіштер, топтастыру, кодтау, салыстыру талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу нәтижелерін талдау және талқылау

Жастардың әлеуметтік-тілдік ортасын анықтауда зерттеуге қатысқан өңірлерді үш негізгі экономикалық аймаққа бөліп қарастыруға болады. Зерттеуге сәйкес еліміздің Оңтүстігі мен Батысының тұрғындары күнделікті өмірде отбасы мүшелерімен, туған-туысқандармен, достармен, сонымен қатар еңбек және кәсіби қарым-қатынастарда қазақ тілін қолданады. Бұл аймақтарда негізі қарым-қатынас тілі – қазақ тілі. Қазақтардың үлесі демографиялық құрылымда басымдығы айқын өңірлерде қазақ тілі барлық тұрғындар үшін ортақ тіл ретінде таралған. Демографиялық тұрғыда қазақ ұлтының жалпы халық санының үлесі басым екінші топты құрайтын аймақтардың ерекшелігі – қостілдік немесе көптілділік. Бұл аймақтардың жастарына тілдік диглоссия және «код ауыстыру» құбылысы тән. Үшінші топқа еліміздегі этникалық-демографиялық картасында қазақ ұлтының үлесі өзге этностарға қарағанда тең немесе аз аймақтар жатады, сәйкесінше бұл аймақтарда жастар қазақ тілінен гөрі орыс тілін күнделікті өмірде жиі қолданады (3-кесте).

бөлігі екені айқындалады (Цыганков, 1998; Маулян, 2012). Демек жастардың макро деңгейде тілдік ортасының ықпалы маңыздылығын көреміз.

Атырау, Қызылорда, Жамбыл, Түркістан, Ақтөбе облыстары қатысушылардың пікірлері бойынша қалыптасқан тілдік ортасы – гомогенді қазақтілді және бұл ортаның жаһандану, миграция сияқты басқа да әлеуметтік-экономикалық өзгеріске қарамастан, ұлттық болмысты сақтап, толыққанды коммуникативті доминанттыққа ие.

Фокус топта айтылған пікірлерден: *«Біздің отбасымызда тек қана қазақ тілінде сөйлейді. Туысқандарымыздың да арасында барлығымыз қазақша сөйлесеміз. Күнделікті өмірдегі сөйлесетін адамдардың 10% ғана орыс тілінде, ал қалған 90% қазақ тілінде сөйлесемін» (Атырау облысы, Құрманғазы ауданы, 23 жас).*

«Негізі мен Қызылорда облысында туылғандықтан, яғни статистикаға қарайтын болсақ, осы Қызылорда облысында 95% қазақ тілінде сөйлейді. Ал орыс тілінде сөйлейтін адамдарды жиі кездестіре бермейміз. Сондықтан, мен күнделікті өмірде отбасыммен, достарыммен және жұмыста да тек қана қазақша сөйлеймін. Атап өтер болсақ, мысалы қоғамдық орындарда немесе автобустарда болсын барлығы дерлік қазақша сөйлейді. Орысша сөйлейтін адамдарды біз сирек кездестіреміз. Сондықтан, мен орыс тілінде сөйлейтін орта жоқ деп айта аламын» (Астана-Қызылорда, студент).

«Бізде негізі Түркістанда көбісі қазақша сөйлеседі ғой. Кентау қаласында да қазақша сөйлеседі. Қазақ тілі бізде дамып кеткен ғой» (Түркістан облысы).

P.Bourdieu -дегі «габитус» ұғымына сәйкес, бұл аймақтарда қазақ тілінде сөйлеу - қалыпты әлеуметтік жағдай. Жастардың қазақ тілінде сөйлеуі тек мемлекеттік мәртебесіне ие тіл ғана емес, күнделікті өмірдің «табиғи заңдылығына» айналған тіл. Орыс тілі кеңістігінің мүлдем болмауы, оның аясының тарлығы немесе сирек кездесуі солтүстік өңірлерге қарағанда, ерекше тенденцияны көрсетеді.

Зерттеу барысында жиналған пікірлер Қазақстанның әртүрлі аймақтарындағы тілдік жағдайдың біркелкі емес және тіл таңдаудағы прагматикалық фактордың басымдығын көрсетті. Орыс тілі көпұлтты ортада негізгі қарым-қатынас құралы рөлін сақтаған. Мысалы, Жамбыл облысынан қатысқан респонденттің пікірі аймақтағы полиэтникалық ортаның тілдік ерекшелігін айқындайды: *«... әркім өз ұлтымен өз тілінде сөйлейді... білмегендері көбіне орыс тілінде тіл табысады»*. Әр этникалық топ ана тілін сақтағанымен, басқа топтармен қарым-қатынаста қолданатын орыс тілі «лингва франка» рөлін атқарады. Бұл туралы Б. Хасанұлы (1992) оңтүстік өңірлерде көптілділік тарихи түрде қалыптасқанымен, функционалдық интеграция құралы ретінде қазақ тілімен қатар орыс тілі толықтырып отыр деп сипаттаған.

Солтүстік аймақтарда тілдік доминантылық және біркелкілікті көрсетті. Бұл Көкшетау мен Қостанай қалаларында алынған пікірлерде айқын көрінді:

«Екі тілді қатар қолданамын. Көп жағдайда орыс тілінде сөйлесемін» (Көкшетау қаласы, қызметкер).

«... барлығымен орыс тілінде қарым-қатынас жасаймын» (Қостанай қаласы, 20 жас, қызметкер).

Бұл пікірлер P.Bourdieu-нің «тілдік нарық» теориясы тұрғысынан талдауға болады. Олар үшін орыс тілі – коммуникативтік қолайлылықты қамтамасыз ететін негізгі ресурс. Жастардың орыс тілінде барлығымен сөйлесуі - саяси таңдау емес, мезо деңгейдегі әлеуметтік ортаға бейімделу процесі. Suleimenova мен Akanova (2023) бойынша білім беру

және қызмет көрсету саласы орыс тілінің доминанттылығы жастардың тілдік кеңістігін шектеп, монотілділікке мәжбүрлейді. Эстониялық тәжірибеге сүйенген Zabrodska ja және Birman (2024) тұжырымына сәйкес, жастардың тілдік бейімделу кезеңінде қостілділік нышаны ретінде және оқшауланған бір тілді ортаның ассимиляциялық қысымына тап болады.

Қазақстандағы тілдік жағдайдың динамикасы тәуелсіздіктің алғашқы онжылдықтағы жаппай көші-қон кезеңінде қазақ-орыс қостілділігі ең төмен дәрежеде дамыды, өйткені қазақтың абсолютті көпшілігі орыс тілін білсе, орыстілділердің қазақ тілін білу деңгейі өте төмен деңгейде қалды. Қазақстан аумағында мекен еткен өзге этностардың өзінің тарихи отандарына көшу сияқты репатриация процесі елдегі тіл жағдайының өзгеруіне ықпал етті. Орыс тілі Қазақстанның славян қауымы үшін ғана емес, сонымен бірге елде тұратын көптеген диаспора өкілдері үшін де негізгі коммуникация құралы болып қала берді. Демек, қазақ қоғамының көптілді болуымен бірге қазақ қоғамы өмірінің барлық дерлік салаларында этносаралық қатынасты жүзеге асыруда орыс тілінің маңызы зор болды (Симтиков, 2023).

Бүгінгі күні қазақтардың үлесі Ақмола облысында - 55%, Солтүстік Қазақстан – 37,2%, Қостанай облысында - 44,2% құрайды (Мемлекеттік статистика агенттігі, 2025). Бұл өңірлердегі жастардың тілдік ортасы қалалық, қоғамдық жерлерде макро деңгейде қостілді немесе басымдығымен орыс тілінің коммуникативті рөлі жоғары болса да, ауыл-аймақ, елді-мекендерде көпшілік этникалық қазақ ауылдарда тілдік орта - қазақтілді. Мұнда қазақтілді ауылдар (мысалы, Амангелді, Абылайхан ауылдары) тілдік анклав ретінде қазақ тілін сақтап отыр. Оған дәлел - фокус топта айтылған пікірлер: «Біз отбасында қазақ тілінде сөйлесеміз. Ал сыртта, шыны керек топтастарыммен орыс тілінде сөйлесемін. Ал қоғамдық орындарда диалог қалай басталады, сол тілде сөйлесемін. Жалпы, екі тілді бірге алып жүремін» (Ақмола облысы, Бурабай ауданы, Қарашілік ауылы, 20 жас).

«Көбінесе қазақ тілінде сөйлесеміз. Қазақша түсінбейтін адамдармен орыс тілінде сөйлесемін. Саумалкөл ауылында көбінесе орыс тілінде сөйлейді» (Солтүстік Қазақстан облысы, Егіндіағаш ауылы - Саумалкөл, 19 жас).

«Абылайхан ауылында қазақ тілінде сөйлейді» (Ақмола облысы Бурабай ауданы Абылайхан ауылы, 20 жас).

«Бізде Амангелді ауданында көбіне қазақша сөйлесеміз. Бірақ басқа да ұлт бар, өз тілінде сөйлесетін» (Қостанай облысы, 23 жас).

Фокус топ нәтижелерін талдай отырып, жастарға тән классикалық диглоссия құбылысын байқауға болады. У.Вайнрихтың (2010) тілдік қарым-қатынастеориясындағы тілді таңдау коммуникация орнына байланысты ауысып отырады. Қарым-қатынас қай тілде басталады, сол тілде жалғасады, яғни жастардың тілдік ұстанымы – адаптивті және прагматикалық мінез-құлықтың дәлелі. Солтүстіктегі тілдік жағдайды талдауда Э. Сэпир мен Б. Уорфтың лингвистикалық детерминизмді тұрғысынан сипаттауға болады. Қалыптасқан ахуал тілдің микро деңгейде сақталуы, яғни көлемі шағын дәстүрлі кәсіби ортада немесе аясы тар тұрмыстық деңгейде ғана сақталу мүмкіндігімен түсіндіріледі.

Зерттеуге қатысқандардың ішінде қазақ мектебінде оқыған Астана, Алматы қалаларында білім алып жатырған Оңтүстік, Батыс, Шығыс және басқа өңірлердің тумалары күнделікті өмірде отбасымен, туыстары және достарымен арасында қазақ

тілін қолданады. Олардың тілдік ұстанымы қазақ тілінде қалыптасқан және олар орыстілді өңірден келген азаматтардың тілдік ұстанымына да ықпал ететіні сөзсіз.

Фокус топта айтылған пікір: «*Мен жалпы қазақ және орыс тілдерінде де сөйлесіп, жауап бере беремін. Себебі, менің екінші тарапымдағы адам қай тілде диалогты бастаса, мен ары қарай сол тілде сөйлеуді бастаймын. Отбасында қазақ тілінде сөйлесеміз» (Астана қаласы, студент, туып-өскен жері Түркістан облысы).*

Этнолингвистикалық теорияға сәйкес, тіл – тек коммуникация құралы ғана емес, сонымен қатар мәдениет пен қоғамның бір бөлігін құрайтын құбылыс. Э. Сэпир мен Б. Уорф гипотезасы тілдің адамның ойлау жүйесіне және әлемді қабылдауына қалай әсер ететінін түсіндіреді. Тілдің құрылымы адам дүниетанымын қалыптастырады, яғни бірнеше тілде сөйлейтін адам әлемді әртүрлі көреді. Әрбір тіл белгілі бір мәдени кодтарды тасымалдайды, бұл кодтар арқылы қоғам өзіндік ерекшелігін сақтап қалады (*Whorf, 1956; Sapir, 1961*).

Қазақстан жастарының қазіргі тілдік жағдайы «тілдік асимметрия» құбылысының сақталып отырғанын анықтады. Оңтүстік және Батыс аймақтарда қазақ тілі абсолютті доминанттыққа ие болса, Солтүстік пен Орталықта жастар «жағдайға байланысты» қостілділік стратегиясын ұстанады. Бұл мемлекеттік тілді дамыту саясатында, жалпы тіл саясатын жүргізуде аймақтық ерекшеліктерді ескеріп, дифференциалды тәсілдермен жүргізу қажеттілігін ғылыми негіздейді.

Әлеуметтік-мәдени, аймақтық, этнодемографиялық үрдістермен қатар, жастардың тілдік ұстанымына экономикалық факторлар ықпал етеді. Экономикалық фактор – қоғамның немесе жеке адамдардың экономикалық жағдайына ықпал ететін айнымалылар мен себептер. Ол адамның өмір сүру деңгейін, жұмыс істеу шартын, тіл таңдауын және әлеуметтік қатынастарды анықтайды. Экономикалық факторға кәсіп, жұмыс-қызметі, білім, табыс, жалақы, мәртебе, тіл саясаты, тілдік ұстаным, тілдік болашағы (перспективасы), ақпараттық кеңістік, ақпаратты тұтыну, құндылықтар жатады. Адамның табыс деңгейі оның өмір сүру сапасына және тіл таңдауына ықпал етеді.

Фокус топта қойылған «Сіз алдағы уақытта немесе болашақта қандай тілдерді меңгеруді жоспарлап отырсыз?» деген сұрақтың жауаптарын талдай отырып, Қазақстан жастарының тілдік ұстанымдары еңбек нарығының талабына тікелей байланысын көрсетті. Бүгінгі жастардың мансап жолы мен прагматикалық ұстанымы басқашет тілдерді меңгеруді ынталандырады. Ағылшын тілін білу бұл бәсекелестіліктің артықшылығы ретінде қабылдайды және жұмысқа тұру кезінде түйіндеменің сапасын арттырады деп есептейді. Ағылшын тілі кәсіби біліктіліктің өсуі мен халықаралық деңгейге шығумен байланыстырылады. Орыс тілі қазақ тілді жастар үшін, әсіресе ауыл-аймақтар үшін қалаға көшу, жұмысқа тұру, кәсіп пен мансап жолындағы маңызды шарттың бірі деп қабылдайды. Мысалы, жоғары табысы бар адамдар көбінесе халықаралық тілдерге (мысалы, ағылшын тілі) көбірек көңіл бөледі, себебі олар шет тілді жұмысқа орналасу және мансаптық өсудің маңызды құралы ретінде қарастырады. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес респонденттердің жоғары табыс табуға, қызметке орналасу, басқа да нарықтарға шығу және болашақтағы мүмкіндіктерді қарастырып, тілдік таңдауын ағылшын және орыс тіліне бағыттайды (4-кесте).

4-кесте. Фокус-топ пікірлері

№	Аймақ, қатысушы	Пікірлер
1	Қызылорда қаласы, 19 жас, студент:	Мен қазіргі кезде ағылшын тілін үйреніп жатырмын. Негізінен, қазақ және орыс тілін білемін. Қазіргі кезде үштілділік деген бізде саясат бар. Сол себепті де, ағылшын тілі маңызды болып саналады. Мысалы, белгілі бір мекемеге жұмысқа тұратын кезде немесе резюме берген кезде осы тілді білуім қажет деп ойлаймын. Өйткені, ол кәсіби деңгейдің барлығын анықтайды деп айта аламын. Қазіргі күннің өзінде көптеген жерлерде ағылшын тілді мамандарды жұмысқа жақсы қабылдайды. Тіл білгеннің өзі де жақсы деп санаймын. Мен басқа елге көшіп кетемін деп айта алмаймын. Өйткені шетелге кәсіби деңгейде білімімді толықтыру үшін барамын және Қазақстанға келіп осы жақта жұмыс жасаймын деген жоспар бар.
2	фокус топ Жамбыл обл	Негізі көбіне орысша сөйлеймін. Бірақ отбасымда ата - анам, бауырларыммен қазақша сөйлесемін. Достарыммен тек орысша. Менің мамандығым - ағылшын тілі. Ағылшын тілінің аудармасына орыс тілін пайдаланғандықтан, әрдайым орысша сөйлесемін. Үш тілдің қайсысы болмасын маған қиындық туғызбайды.
3	Шымкент-Астана қаласы, студент:	... Қазіргі таңда ағылшын тілі қазақ қоғамында бірден-бір маңызды фактор ретінде қарастыруға болады. Өйткені, қазіргі таңда ағылшын тілін білген жұмыскерге сұраныс көп, және де ол көп жерлерде жұмыс жасай алады. Тек қана ағылшын тілі мұғалімі ғана емес, сонымен қатар әртүрлі елдермен байланысқа шығады. Ағылшын тілін білу - білімдірек болуға мүмкіндік береді. Қазіргі таңда ағылшын тіліне сұраныс көп.
4	фокус-топ БҚО	Басқа қатысушылар ағылшын тілін меңгеру керек деп санайды. Әр қайсысында мақсат әртүрлі. Бірі- шетелде білім алу үшін десе, енді бірі - саяхат үшін ағылшын тілін меңгеру жоспарда дейді. Қатысушылар ағылшын тілін меңгеруді жоспарлайды, бұл болашақта шетелде білім алуға және саяхаттау мақсатында керек деп санайды.
5	Қызылорда, қызметкер	...Болашақта көбінесе ағылшын тілі керек қой. Сол жағынан жастар көбірек үйренуіміз керек. Қазір технологияның бәрі - ағылшынша.
6	Атырау облысы, Жылыой ауданы, Тұрғызба ауылы, 30 жас	Қазіргі уақытта мен орыс тілін үйреніп жатырмын. Себебі, ол менің қазіргі жұмысыма қажет. Көп білімнің, жобаның барлығы орыс тілінде келеді. Осылайша, жұмыс жасау барысында қиындықтар тумайды. Сол үшін үйреніп жатырмын.
		Мен баламның үш тілде де білім алғанын қалаймын. Себебі, қазақ тілі күнделікті өмірде үйде қолданып жүргендіктен біледі. Ал баланың болашағы үшін, ешқандай кедергі болмай, жақсы жұмысқа тұру үшін және айналасындағы адамдармен қарым – қатынасын нығайту үшін ол орыс тілінде де, ағылшын тілінде де жақсы меңгерсе екен деймін.

Бұл пікірлер Қазақстандағы үштілділік саясатының прагматикалық және функционалдық аспектілерін анық көрсетті. Жастар үшін тіл жай ғана құрал емес, ең алдымен экономикалық және кәсіби капитал. Яғни тіл таңдау – нарықтағы бәсекелестікті арттыру стратегиясы. P.Bourdieu-нің «тіл капиталы» теориясы бойынша ағылшын тілін

білу жоғары деңгейлі жұмысқа тұруға мүмкіндік береді және әлеуметтік мобильділік құралы, символдық мәні бар жоғары мәдени капитал және интеллектуалдық мәртебесінің дамуы деп есептеледі.

«Адам капиталы» концепциясына сәйкес жастардың тілдік капиталды қалыптастыру таңдауының түпкі мақсаты шет тілдерді құрал ретінде нарықта пайдалану. Канада елінің мысалымен ескерсек, Қазақстанда нарықта басымдық ететін «лингво франка» әлемдік бәсекелестікке қабілеттілікті арттыратын ағылшын тілі олардың адами капиталын құнсыздандырады (Breton, 1998). Жастардың тілдік дағдыларын дамыту экономикалық заңдылықпен қаржы және ресурстарды тиімді пайдаланумен байланысты (Vitlinskaya, 2025).

Жастардың тілдік ұстанымы мен көптілділікке деген көзқарасы қазақ тілінің мәртебесі төңірегінде прагматикалық патриотизм жағдайында қалыптасады. Яғни, көпшілік үшін қазақ тілі - мәдени ұлттық кодты сақтау тілі болса, орыс және ағылшын тілдері - табыс табу және кәсіп игеру тілі деп бөлінді. Зерттеуші Хилханова Э. В. (2022a) оларды экономикалық «қатаң» және мәдени «жұмсақ» дәйектерге бөліп қарастырады. Көптілділік - білім берудегі үштілділік оқу бағдарламасы ретінде ғана емес, сонымен бірге жаһандық бәсекеге қабілеттіліктің заманауи нормасы деп қабылданады. Монотілділік жағдай жастар арасында білім мен мүмкіндіктен ажырап қалумен теңестіріледі. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бірнеше тілдерді меңгеру, соның ішінде қытай, түрік, кәріс және басқа тілдер болашаққа ең тиімді инвестиция ретінде қарастырылады. Бұл құбылыс «Адам капиталы» концепциясы тұрғысынан түсіндірсек, егер инвестициялар ақталмаса, жастардың тілдік ұстанымы монотілділікке бағытталады.

Еңбек нарығының талабына сәйкес қазіргі кезде көптілді мамандарға сұраныс артып келеді. Экономикалық тұрғыдан алғанда, бұл фактор жастардың тілдік таңдауына әсер етеді, өйткені халықаралық компанияда жұмыс істейтін адам белгілі бір шет тілді меңгеруі керек. Білім беру мүмкіндігі тұрғысынан экономикаға байланысты білім беру саласындағы жағдай да маңызды. Білім беру жүйесі, арнайы тіл курстары мен бағдарламаларға қол жетімділік, шетелде білім алу мүмкіндігі сияқты мәселелер адамның тілдік дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Тілдік таңдау білім беру мүмкіндігі білім-оқу миграциясын ынталандырады. Мысалы, жастардың түрік тілін басқа шет тілдермен қатар жиірек меңгеруі Түркияға білім алу мүмкіндігінің ашылуымен байланысты (5-кесте). Яғни көптілділік табыс табуға, білім алуға, маман болып қалыптасу, халықаралық нарыққа шығу, мансап құруға артықшылық береді.

5-кесе. Фокус-топ пікірлері

№	Аймақ, қатысушы	Пікірлер
1	Атырау облысы, Құлсары қаласы	... жақында түрік тілін үйреніп бастадым. Неліктен десеңіз, әлемдік жаңалықтарды оқу үшін немесе шетелде білімімізді ары қарай дамыту үшін оқып жатырмын.
2	Ақтөбе облысы, Қандыағаш қаласы, студент	Мен болашақта түрік тілін үйренгім келеді. ...Ең біріншіден түрік тілін үйрену үшін, ағылшын тілі мен орыс тілін еркін білу керек. Сол кезде түрік тілін үйренуге оңай болады. Неліктен үйренгім келеді десеңіз, болашақта Түркия еліңе барғым келеді. Ол кісілердің сөйлеу мәнері, сөйлеген сөздері маған қатты ұнайды.

3	Қызылорда қаласы	Алдағы уақытта түрік, ағылшын, корей тілдерін үйренгім келеді. ... түрік тілін жақсы көремін, бізге шамалы ұқсас келеді.
4	Қызылорда қаласы, студент:	Қазақ-түрік лицейі бар. ... Ол жақта оқыған балаға Түркияға кетуге үлкен мүмкіндік жасалған.
5	Ақтөбе қаласы	Мен түрік, ағылшын және қытай тілін жетік меңгергім келеді.

Бұл пікірлер тілдік кеңістіктің үштілділік шеңберінен шығып, көптілділікке қарай ұмтылысын көрсетеді. Респонденттердің түрік тіліне қызығушылығы – қазіргі әлеуметтік лингвистикадағы жаңа тренд. Зерттеу барысында анықталғандай қазіргі жастар өздерінің тілдік дағдыларын кеңейтуге мүдделі. Бұл үрдістің негізгі себептері технологиялық қажеттілік, академиялық мобильдік және мәдени жақындық. Түрік тіліне жастардың қызығушылығын интеграциялық мотивация, тілдік ұқсастық, түркітілдес халықтардың ынтымағы, Түркияның мәдени өмірі (сериалдар, музыка, білім және ғылым) ықпалы байқалады.

Тілдік ұстанымдар табыс табумен де байланысты, мәселен ағылшын тілі тек білім беру пәні ретінде емес, кәсіби талап ретінде жұмыс берушінің қосымша жалақы табыс мөлшерін өсіру мүмкіндігі деп қабылданады. Өнеркәсіптік және кәсіби салалардың даму деңгейі де тіл таңдауына әсер етеді. Мысалы, аймақтық немесе халықаралық деңгейде жұмыс істейтін кәсіби мамандар өз саласында қолданыстағы тілдерді меңгеруге тырысады (мысалы, ағылшын, түрік немесе басқа тілдер). Экономикалық дамудың жоғары деңгейі мен шетелдік инвестицияның тартылуы тілді меңгеруге сұранысты арттырды. Жаңа жұмыс орындары мен кәсіпкерлік көптілділікті талап етеді. Ал технологиялық жетістік пен инновация тілдің қолданылуына және таралуына ықпал етеді. Мысалы, жаңа технология мен интернеттің кеңінен қолданылуы тілдер арасындағы шекараны жояды, халықаралық қарым-қатынасты күшейтіп, жаңа тілді игеруді ынталандырады.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес жастардың үштілділікті қолдауы прагматикалық және жаһандық бәсекеге қабілеттілікке ұмтылысымен, болашақта халықаралық ұйымдарға жұмысқа тұру және жұмыссыздықтан сақтануға кепілдік бере алатынымен түсіндіріледі (*Nurlanova, Oskolkova, Chunkurova, 2022*). Сонымен қатар, жаһандану үдерісі тілдік саясатқа да ықпал етуде. Ағылшын тілі жаһандық тіл ретінде танылып, көптеген елдердің даму векторына ықпал етті. Қазіргі тенденциялар ағылшын тілінің жаһандық рөлі мен қытай тілінің болашақта әлемдік тілге айналу мүмкіндігі тілдік саясат пен жаһандану арасындағы өзара байланыстарды көрсетеді. Қазақстанда да бұл үрдістер байқалады: ағылшын тілін меңгеру білім беру жүйесінде басымдыққа ие болып, ағылшын тілінде оқытатын мектептер мен университеттер саны артты. Жаһандық үрдісте жастардың көптілділік ұстанымдары - тіл саясатының екі жақты парадоксы, бір жағынан ұлттық бірегейлікті дамыту және әлемдік нарыққа бәсекелестікке қабілеттілікті дамыту (*Bayetova & Robertson, 2024*). Соңғы кезде Қытайдың Қазақстан экономикасына инвестицияларының өсуі және Қытайда білім алатын қазақ жастары санының ұлғаюы қытай тіліне деген қызығушылықты арттырды (*Ekstrom, 2021*).

Жаһандану – экономикалық саладағы маңызды фактор. Әлемдік нарыққа шығу үшін халықаралық тілдерді меңгеру қажеттілігі артып, бұл да тілдік таңдау мен ұстанымды қалыптастыруға ықпал етеді. Сондай-ақ халықаралық байланыстарды нығайтады.

Жастар арасында басқа да әлемдік тілдерге қызығушылық жоғары. Жоғарыда айтылған тілдермен қатар, жастар корей, француз, неміс тілдерін меңгеруге ниетін білдіреді. Корей тіліне қызығушылық жастар арасындағы К-рор және корей сериалдары мен киноиндустрия мәдениетіне қызығушылықпен байланысты. Француз және неміс тілдері -Еуропадағы бай-қуатты экономикасы дамыған елдердің тілдері, бұл тілдерді меңгере отырып, жаңа кәсіби-технологиялық салаларды игеру мен Еуропа елдерімен жақындасу мүмкіндігі артады.

Фокус топта айтылған пікірлер: «...корей тілдерін үйренгім келеді. ... корей тілі кино көргеннен, киноны без озвучки көргім келеді. Еркін сөйлеу үшін» (Қызылорда қаласы).

«Мен алдағы уақытта француз тілін үйренгім келеді. Өйткені маған олардың мәдениеті және Париж қаласы өте қатты ұнайды. Менің мақсаттарымның бірі ол Парижде болу және қазір француз тілін үйренуге курстар іздеп жатырмын» (Астана, студент).

«... екі тілді үйренуді қалаймын. Ол тілдер: кәріс тілі және француз тілі. Өйткені, осы екі мемлекетке қатты қызығушылығым бар және де қазір ол екі мемлекеттің тілін ағылшын тілімен қатар алып жүруге тырысып жатырмын» (Алматы қаласы)

Респонденттердің осы пікірлері жаңа тілдік ұстанымдардың тұтынушылық және эстетикалық мотивацияны білдіреді. Жастардың корей, француз тілдеріне қызығушылық еліміздің тілдік кеңістігіндегі мәдени жаһандану процесінің нәтижесі (R. Gardner, 1985). P.Bourdieu-нің «мәдени капитал» теориясының символдық мәнін «сұлулық», «еуропалық өмір салты», «символдық тұтыну» арқылы жастар тілді үйреніп, өздерін әлеуметтік мәртебенің немесе «идеалды бейнелерін» қалыптастыруды көздейді.

Жалпы қазақ тілінің әлеуметтік мәртебесінің өзгеруі, жастардың арасында қазақ тілінің сәнге айналу тренді, бұл әсіресе, өнер, медиа, киноиндустрия саласындағы соңғы қазақтілді өнімдердің артуына байланысты. Қазақ тілі қазіргі заманауи қалалық жастар тіліне айналуға. P. Bourdieu символдық билік концепциясына сәйкес, тіл – әлеуметтік өзін-өзі көрсету тәсілі. Зерттеуге сәйкес жастардың арасында латын қарпімен жазу, ағылшын тілін игеру, батыстық стандарттарға бағыт алу – адамның басқалармен салыстырғанда дәрежесі мен әлеуметтік мәртебесін еселей түседі. Көпшілік жастардың тілдік ұстанымы – прагматикалық, яғни мансап пен сапалы білімге қол жеткізе алатын тілді қолдану. Аймақтық кескінде алсақ, Оңтүстік пен Батыста ол – қазақ тілінің нық позициясы. Ал Солтүстік пен Шығыста, сонымен қатар ірі қалаларда тілдік таңдау негізінен әлеуметтік байланыстарды сақтау үшін - қостілді сипатта.

Фокус-топ нәтижесінде жүргізілген талдауға сәйкес аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуы мен жастардың көптілділік деңгейі арасындағы байланыс дәлелденді. Жастардың монотілді (қазақтілді, орыстілді) және көптілді (қостілді) топтардың ерекшелігі аймақтардың дамуына байланысты. Әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі жоғары және тұрақты өңірлерде тиісінше урбанизация қарқынды, экономикасы бір қалыпты, көптілділікке қызығушылық басым. Қазақтілді жастардың тілдік ұстанымдардың көптілділікке бағытталу себебі - қазақ тіліндегі кәсіби, сапалы контент пен ақпараттың толық қамтамасыз етілмеуі, ал әлеуметтік қарым-қатынаста басқа тілдерге күнделікті өмірдегі қажеттіліктің болмауы. Тарихи монотілді орталарда орыстілді ақпаратқа тәуелділік пен қазақ тіліндегі сапалы контенттің дефициті, жаһандық ақпарат пен жаңа білімге қолжетімділікті тежейді, әлеуметтік-экономикалық статусты көтеруге мүмкіндік бермейді, ресурсты шектейді. Нәтижесінде азаматтардың

тілдік статусы тудыратын әлеуметтік теңсіздік радикалды көңіл-күйдің өршуіне әкелуі ықтимал. Өндірістік орталықтар (Қарағанды, Павлодар, Рудный) мен мегаполистерде (Алматы, Астана) көптілділік табысқа қолжеткізу құралы ретінде дамиды. Экономикалық жағдайдың аймақтық деңгейдегі айырмашылығы да тілдік таңдау мен ұстанымға ықпал етуі мүмкін. Мысалы, ірі қалаларда (мысалы, Алматы, Астана) экономикалық белсенділік жоғары болғандықтан, мұнда көптілділік пен шет тілдерге сұраныс артады (Турысбекова, Өмірзақова, 2021).

Соңғы Ranking.kz (2023) мәліметтерге сәйкес еліміздегі табыс пен төменгі күнкөріс деңгейінің көрсеткіші бойынша, кедейлік жағдайында өмір сүріп жатқан аймақтар Түркістан (9,3%), Абай (8,6%), Жетісу (8,1%), Маңғыстау (8,0%), Шымкент қаласы (6,1%) Жамбыл облысы (5,6%). Бұл аймақтар - этнодемографиялық, тілдік тұрғысынан қазақтілді. Тарихи монотілді аймақтардың экономикалық көрсеткіштер төмендігі қазақ тіліндегі кәсіби ақпарат пен контенттің жетіспеушілігімен түсіндіріледі.

Ресми статистика деректеріне сәйкес (2025) халықтың орташа табыс мөлшері бойынша ең жоғары көрсеткіштер Алматыда (375 мың тг.), Астана қаласында (336 мың тг.), Ұлытау (323 мың тг.), Атырау облысы (306 мың тг.) байқалады. Еліміздің ірі қалаларда көптілді аймақтар ретінде сипатталды, бұл жерде экономикалық сұраныс көптілділікке бағытталады. Яғни табыс мөлшері мен көптілділік арасындағы корреляцияны көруге болады. Осыған байланысты жастардың тілдік ұстанымдары экономикалық себептермен сұраныстың артуынан басқа шет тілдерге деген қызығушылық байқалады.

Жастардың тілдік ұстанымдарын экономикалық тұрғыдан талдау нәтижесінде «тілдік прагматизм» парадигмасының басымдығы анықталды. Жастардың санасында тілдің қызметтік мәні, яғни пайдасы оның символдық, этникалық мәнінен жоғары тұр. Экономикалық иерархия тұрғысынан ағылшын тілі – жоғары табыс пен жаһандық мобилдік капиталы, орыс тілі – ағымдағы еңбек нарығындағы функционалдық қажеттілік, оның ішінде инфрақұрылымдық, цифрлық қажеттілігі де басым. Қазақ тілі – әлеуметтік-мәдени бірегейлік негізі. Бұл қорытынды мемлекеттік тілді дамыту стратегиясында қазақ тілінің тек рухани емес, экономикалық құндылығын (нарықтық тартымдылығын) арттыру қажеттілігін негіздейді.

Қорытынды

Жастардың тілдік ұстанымдарды қалыптастыратын шешуші фактор - еңбек нарығының талаптары. Зерттеу болжамына сәйкес ағылшын тілінің дамуы сапалы мамандардың, тиімді әдістемелің, жалпы материалдардың кең таралуына байланысты, сондай-ақ тікелей қазақ-ағылшын оқу-әдістемесінің сапасы, жаһандық құндылықтар мен контент ықпалы қазіргі жастардың прагматикалық тілдік ұстанымын айқындайды.

Жаһанданудың ұлттық саясат пен ұлттың бірегейлікке де қауіп төндіретінін ескерсек, ол еркін нарықтың барлық қатысушылары үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді, елдің әлемдік нарықтық жүйеге ену ықтималдығын арттырады. Кәсіби табысқа жету үшін жастар халықаралық тілдерді меңгеруге ұмтылады, бұл өз кезегінде елдің тілдік саясаты мен мәдени бірегейлігіне ықпалын тигізеді.

Қала мен ауыл арасындағы экономикалық айырмашылықтар да тілдік ұстанымдағы айырмашылықты тудырады. Қала жастары көптілді болуға тырысса, ауыл жастары

көбінесе ана тілін сақтауға ұмтылады. Қазақстан аймақтарында әлеуметтік-тілдік ортаның айырмашылықтары байқалады, мұнда тілдік жағдайлар тек этникалық құрамы ғана емес, сондай-ақ әр аймақтың әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктері шешуші рөл атқарады.

Экономикалық факторлар, әсіресе табыс деңгейі, білім, жұмыс мүмкіндіктері және тіл саясаты сияқты аспектілер жастардың тіл таңдауына айтарлықтай ықпал етеді. Қазақстанның тілдік жағдайы әлеуметтік-экономикалық факторлармен тығыз байланысты болғанымен, тіл саясатын жан-жақты зерттеп, мемлекеттік тіл мен халықаралық тілдердің өзара байланысын тиімді басқару қажет.

Қорытындылай келе, экономикалық факторлар жастардың тілдік таңдауына терең ықпал етеді және бұл факторлар әртүрлі әлеуметтік топтар мен аймақтар арасындағы айырмашылықты туғызады. Аталмыш тұжырымдар қоғамның тілдік саясаты мен жастарға арналған кәсіби бағдарлау жүйелерін дамытуда маңызды рөл атқарады.

Әдебиеттер тізімі

1. Akhmet A.N., Akimbekova, G.S., & Aliaskar A.S. (2023). Білім беруде бала тіліндегі қазақ-орыс қостілділігінің көрінісі (социолінгвистикалық сауалнама негізінде). ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы, 190(2), 4–15. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4200>.
2. Baker, C. (1992) Attitudes and language. Clevedon: Multilingual Matters.
3. Bayetova, N., & Robertson, D.L. (2025). Kazakhstan's nationalistic globalism: Paradox, language, and higher education. *Power and Education*, 17(1), 67-80.
4. Birman, D., & Zabrodskaja, A. (2024). The relationship of the three “As” of adaptation: Acculturation, adjustment, and academic engagement of Ukrainian war refugees in Estonia's schools. *International Journal of Intercultural Relations*, 102, 102034.
5. Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard university press.
6. Breton, A. (ed.) (1998) *New Canadian Perspectives: Economic Approaches to Language and to Bilingualism*. Ottawa: Canadian Heritage.
7. Dauletkeldyeva, A.A. (2023) Associative field of the concepts of “multilingualism” and “monolingualism”, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы, 3(144), 422–432.
8. Ekstrom, M. (2021). The effectiveness of Confucius Institutes in promoting Chinese soft power in Kazakhstan. *Modern Diplomacy*, 15. <https://moderndiplomacy.eu/2021/09/15/the-effectiveness-of-confucius-institutes-in-promoting-chinese-soft-power-in-kazakhstan/> (Accessed: 6 March 2026).
9. Fierman, W. (2009). Language vitality and paths to revival: contrasting cases of Azerbaijani and Kazakh. *International Journal of the Sociology of Language*, 2009(198).
10. Fishman, J.A. (1991) *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
11. García, O. and Otheguy, R. (2020) Plurilingualism and translanguaging: Commonalities and divergences, *Critical Multilingualism Studies*, 8(1), pp. 17–35. https://www.researchgate.net/publication/332178733_Plurilingualism_and_translanguaging_commonalities_and_divergences (Accessed: 17 March 2026).
12. Gardner, R.C. (1985) *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. London: Edward Arnold.
13. Kazinform (2019) Қазақстан Республикасында тілдерді дамытудың бағдарламасы бекітілді. https://kaz.inform.kz/news/kazakhstan-respublikasynda-tilderdi-damytudyn-bagdarlamasy-bekitildi_a3322575/ (Accessed: 6 March 2026).

14. Koptleuova, K. V. (2021). Языковая ситуация и сферы функционирования трехязычия. Вестник КазНУ. Серия филологическая, 182(2), 40-48.
15. Kursiv Media (2024) Қазақстанда мемлекеттік тілді дамытуға қанша қаржы бөлінеді және қалай жұмсалады? <https://kz.kursiv.media/kk/2024-12-25/rztq-qazaq-tili/> (Accessed: 6 March 2026).
16. Li Wei. (2022). Translanguaging as a political stance: implications for English language education, *ELT Journal*, 76(2), pp. 172–182. doi: 10.1093/elt/ccab083
17. Nurlanova, A.N., Oskolkova, A.A., & Chunkurova, Z.K. (2022). Polylingual Policy In Kazakhstan As Reflection Of Education Globalization. In I. Savchenko (Ed.), *Freedom and Responsibility in Pivotal Times*, vol 125. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 1164-1169). European Publisher. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2022.03.139>
18. Pavlenko, A. (2008) Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory, *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, Vol. 11, Nos. 3&4, pp. 275–314. doi: 10.2167/beb275.0.
19. Pavlenko, A. (2023) Multilingualism and historical amnesia: An introduction https://www.researchgate.net/publication/354795127_Pavlenko_A_2023_Multilingualism_and_historical_amnesia_An_introduction
20. Piyazbaeva, A.B., & Fazylzhanova A.M. (2023). Экономикалық сана трансформациясының тілдері репрезентациясы. ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы, 191(3), 41–55. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4470>
21. Ranking.kz (2023) Ренкинг регионів РК по уровню бедности и нищеты. <https://ranking.kz/digest/socium-digest/renking-regionov-rk-po-urovnyu-bednosti-i-nischety.html> (Accessed: 5 March 2026).
22. Sapir, E. (1961) *Culture, Language and Personality: Selected Essays*. Berkeley: University of California Press.
23. Smagulova, G.N. (2021). Тәуелсіздік тұғыры–мемлекеттік тілдің қолданысы. *Eurasian Journal of Philology Science and Education*, 183(3).
24. Smakman, D. and Heinrich, P. (2022) *Globalising Sociolinguistics: Challenging Theoretical Assumptions and Methodological Norms*. London: Routledge.
25. Stat.gov.kz (2021) Мемлекеттік статистикалық ақпараты. 2009-2021 жылғы халық санақтары. <https://stat.gov.kz> (Accessed: 6 March 2026).
26. Suleimenova, E. and Akanova, D. (2023) Русский язык в доминантной коммуникативной сфере образования Казахстана. *Chinese Journal of Slavic Studies*, Vol. 3 (Issue 1), pp. 68-85. <https://doi.org/10.1515/cjss-2023-0002>
27. Weinreich, U. (2010). *Languages in contact: Findings and problems* (No. 1). Walter de Gruyter.
28. Whorf, B.L. (1956) *Language, Thought, and Reality: Selected Writings*. Cambridge, MA: MIT Press.
29. ZAN Adilet (2019) Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001045> (Accessed: 6 March 2026).
30. Баймырза, А., Белецкий, С.Б., Дүйсен, Қ., Пиязбаева, А., & Фазылжанова, А. (2023). Лингвоэкономика и репрезентация трансформации экономического сознания. *Tiltanym*, (2), 82-89. <https://www.tiltanym.kz/jour/article/view/892> (Accessed: 6 March 2026).
31. Бурдые, П. (2007). Социальное пространство и генезис "классов". In *Социология социального пространства* (pp. 14-48).
32. Витлинская, Т.Д. (2025). Особенности использования экономического подхода к исследованиям языка. Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология, 31(4), 225-233.

33. Жалмагамбетова, С. (2022) Қазақстан Республикасындағы үштілділік – мемлекеттік тіл саясатының бірегей формуласы. Қоғам және дәуір, 76(4).
34. Италмасова, Р.Б., & Сагидолда, Н. (2025). Реализация государственной языковой политики РК: экспертная оценка. Gumilyov Journal of Sociology, 151(2), 70-89.
35. Кадочников, Д.В. (2016). Теоретико-экономический взгляд на языковую политику. Вопросы экономики, (2), 128-140.
36. Магзумбекова, А.К. (2018). Формирование полилингвальной личности в Казахстане. Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки, (1 (789)), 82-87.
37. Маилян, Ф.Н. (2012). Роль социального капитала в процессе формирования и реализации человеческого капитала. Вестник Томского государственного университета. Экономика, (1 (17)), 51-62.
38. Симтиков, Ж. (2023). Көші-қон процестерінің тіл жағдайының өзгеруіне әсері. Қоғам және дәуір, 77(1).
39. Серикбаева, А. Д., & Душаева, К. М. (2024). Қазақстанды цифрландыру жағдайында ағылшын тілінің қазіргі қазақ тіліне әсері. Eurasian Journal of Philology: Science & Education, 196(4).
40. Суюнбаева, А. Ж. (2024). Процесс применения системы «Казтест» в условиях трехязычия и результаты определения уровня знания государственного языка. Вестник Челябинского государственного университета, (8 (490)), 248-254.
41. Тукебаева, Ж.А. (2023). Юридическая лингвистика государственного языка Республики Казахстан. Научный диалог в языковом пространстве (pp. 231-235).
42. Турысбекова, А.Б., & Өмірзақова, Ә.Қ. (2021). Выявление тенденций социально-экономического развития регионов Казахстана. Economy: strategy and practice, 16(2), 98-106.
43. Хасанұлы, Б. (1992). Ана тілі–ата мұра. Алматы: Жазушы, 272.
44. Хилханова, Э. В. (2022a). Языковая установка и языковая идеология в западной и российской науке: о разграничении понятий. Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация, (3), 148-162.
45. Хилханова, Э. В. (2022b). Экономика языка и многоязычие: опыт исследования в Татарстане. Научный результат. Вопросы теоретической и прикладной лингвистики, 8(2), 52-65.
46. Цыганков, Д. Б. (1998). Введение в социологию Пьера Бурдьё. Журнал социологии и социальной антропологии, 1(3), 148-155.

А.Д. Хамит

Международный университет Астана, Астана, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ФАКТОРА НА ПОЛИЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ УСТАНОВКИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В статье анализируется влияние экономических факторов на языковые установки молодежи. Согласно теории П. Бурдьё, доминирование языковых норм и форм рассматривается как фактор, усугубляющий социальное неравенство. Владение разными языками увеличивает социальный капитал человека и расширяет его экономические возможности, в то время как языковые барьеры ограничивают доступ к этим возможностям.

Выбор языка молодыми людьми во многом связан с их экономическим положением. Считается, что уровень дохода способствует изучению иностранного языка, а в условиях социального неравенства учитывается способность молодежи сохранять свой родной язык. В исследовании анализируется влияние экономических факторов, таких как требования рынка

труда, возможности получения образования и уровень доходов, на многоязычие и выбор языка среди молодежи. Исследование дает представление о том, как экономические факторы влияют на выбор языка и языковую политику, а также на принятие многоязычия в обществе.

В статье представлены результаты прикладного исследования, основанного на проведенном им методе фокус-групп. Фокус-группы были проведены в 12 регионах. (N=167) Согласно результатам исследования, выбор языка среди молодежи зависит от региональных и этнодемографических характеристик. Кроме того, мировая экономика и тенденции глобализации подталкивают молодых людей к изучению нескольких языков, а различия между городскими и сельскими районами также влияют на отношение к языку. В то время как молодежь с высоким уровнем дохода стремится к многоязычию, группы с низким уровнем дохода отдают приоритет родному языку.

Результаты исследования играют важную роль в формировании эффективной языковой политики государства и образовательных организаций, которая может способствовать успешности молодых людей в общественной и профессиональной жизни.

Ключевые слова: язык, экономика, социолингвистика, полилингвистика, языковая политика, языковая ситуация, социолингвистическая позиция, молодежь, языковое пространство.

A.D. Khamit

Astana International University, Astana, Kazakhstan

INFLUENCE OF THE ECONOMIC FACTOR ON POLYLINGUISTIC ATTITUDES OF YOUTH

Abstract. The article analyzes the influence of economic factors on the language attitudes of youth. According to the theory of P. Bourdieu, the dominance of linguistic norms and forms is viewed as a factor that exacerbates social inequality. Proficiency in different languages increases an individual's social capital and expands their economic opportunities, while language barriers restrict access to these resources.

The language choice among young people is largely determined by their economic status. It is posited that income levels facilitate the learning of foreign languages, whereas, in conditions of social inequality, the ability of youth to maintain their native language is taken into account. The study examines the impact of economic factors—such as labor market requirements, educational opportunities, and income levels—on multilingualism and language choice among the younger generation. The research provides insight into how economic drivers influence language choice, language policy, and the acceptance of multilingualism in society.

The author presents the results of applied research based on the focus group method. Focus groups were conducted across 12 regions (N=167). According to the results, language choice among youth depends on regional and ethno-demographic characteristics. Furthermore, the global economy and globalization trends push young people toward learning multiple languages, while disparities between urban and rural areas also affect language attitudes. While youth with high-income levels strive for multilingualism, low-income groups prioritize their native language.

The findings of this study play a crucial role in forming effective state and educational language policies that can enhance the success of young people in social and professional life.

Keywords: language, economics, sociolinguistics, polylinguistics, language policy, language situation, sociolinguistic position, youth, language space.

References

1. Akhmet A.N., Akimbekova, G.S., & Aliaskar A.S. (2023). Bilim berude bala tilindegi qazaq-orys qostildiliginiń kórinisi (sociolinguistikalyq saualnama negizinde). QazYU Habarshysy. Filologija serijasy, 190(2), 4–15. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4200>.

2. Baker, C. (1992) *Attitudes and language*. Clevedon: Multilingual Matters.
3. Bayetova, N., & Robertson, D.L. (2025). Kazakhstan's nationalistic globalism: Paradox, language, and higher education. *Power and Education*, 17(1), 67-80.
4. Birman, D., & Zabrodskaia, A. (2024). The relationship of the three "As" of adaptation: Acculturation, adjustment, and academic engagement of Ukrainian war refugees in Estonia's schools. *International Journal of Intercultural Relations*, 102, 102034.
5. Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard university press.
6. Breton, A. (ed.) (1998) *New Canadian Perspectives: Economic Approaches to Language and to Bilingualism*. Ottawa: Canadian Heritage.
7. Dauletgeldyeva, A.A. (2023) Associative field of the concepts of "multilingualism" and "monolingualism", L.N. Gumilev atyndary Eurazija Ұлттық университетінің habarshysy *Pedagogika. Psihologija. Әлеуметтану серијасы*, 3(144), 422-432.
8. Ekstrom, M. (2021). The effectiveness of Confucius Institutes in promoting Chinese soft power in Kazakhstan. *Modern Diplomacy*, 15. <https://moderndiplomacy.eu/2021/09/15/the-effectiveness-of-confucius-institutes-in-promoting-chinese-soft-power-in-kazakhstan/> (Accessed: 6 March 2026).
9. Fierman, W. (2009). Language vitality and paths to revival: contrasting cases of Azerbaijani and Kazakh. *International Journal of the Sociology of Language*, 2009(198).
10. Fishman, J.A. (1991) *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
11. García, O. and Otheguy, R. (2020) Plurilingualism and translanguaging: Commonalities and divergences, *Critical Multilingualism Studies*, 8(1), pp. 17-35. https://www.researchgate.net/publication/332178733_Plurilingualism_and_translanguaging_commonalities_and_divergences (Accessed: 17 March 2026).
12. Gardner, R.C. (1985) *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. London: Edward Arnold.
13. Kazinform (2019) Қазақстан Республикасында тилдерді дамытудың бағдарламасы бекитildi. https://kaz.inform.kz/news/kazakstan-respublikasynda-tilderdi-damytudyn-bagdarlamasy-bekitildi_a3322575/ (Accessed: 6 March 2026).
14. Koptleuova, K. B. (2021). Jazykovaja situacija i sfery funkcionirovanija treh#jazychija. *Vestnik KazNU. Serija filologičeskaja*, 182(2), 40-48.
15. Kursiv Media (2024) Қазақстанда мемлекеттік тилді дамытуға қанша қарзшы бөлінді және қалай зһымсалды? <https://kz.kursiv.media/kk/2024-12-25/rztq-qazaq-tili/> (Accessed: 6 March 2026).
16. Li Wei. (2022). Translanguaging as a political stance: implications for English language education, *ELT Journal*, 76(2), pp. 172-182. doi: 10.1093/elt/ccab083
17. Nurlanova, A.N., Oskolkova, A.A., & Chunkurova, Z.K. (2022). Polylingual Policy In Kazakhstan As Reflection Of Education Globalization. In I. Savchenko (Ed.), *Freedom and Responsibility in Pivotal Times*, vol 125. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences* (pp. 1164-1169). European Publisher. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2022.03.139>
18. Pavlenko, A. (2008) Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory, *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, Vol. 11, Nos. 3&4, pp. 275-314. doi: 10.2167/beb275.0.
19. Pavlenko, A. (2023) Multilingualism and historical amnesia: An introduction https://www.researchgate.net/publication/354795127_Pavlenko_A_2023_Multilingualism_and_historical_amnesia_An_introduction
20. Piyazbaeva, A.B., & Fazylzhanova A.M. (2023). Jekonomikalyқ sana transformacijasynуң tildegi reprezentacijasы. *ҚазҰУ Habarshysy. Filologija serijasy*, 191(3), 41-55. <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/4470>

21. Ranking.kz (2023) Renking regionov RK po urovnju bednosti i nishhety. <https://ranking.kz/digest/socium-digest/renking-regionov-rk-po-urovnyu-bednosti-i-nischety.html> (Accessed: 5 March 2026).
22. Sapir, E. (1961) *Culture, Language and Personality: Selected Essays*. Berkeley: University of California Press.
23. Smagulova, G.N. (2021). Tәuelsizdik тығры–memlekettik tildiң қолданysy. *Eurasian Journal of Philology Science and Education*, 183(3).
24. Smakman, D. and Heinrich, P. (2022) *Globalising Sociolinguistics: Challenging Theoretical Assumptions and Methodological Norms*. London: Routledge.
25. Stat.gov.kz (2021) Memlekettik statistikalyқ ақпараты. 2009-2021 zhylғы halyқ санақтары. <https://stat.gov.kz> (Accessed: 6 March 2026).
26. Suleimenova, E. and Akanova, D. (2023) Russkij jazyk v dominantnoj kommunikativnoj sfere obrazovaniya Kazahstana. *Chinese Journal of Slavic Studies*, Vol. 3 (Issue 1), pp. 68-85. <https://doi.org/10.1515/cjss-2023-0002>
27. Weinreich, U. (2010). *Languages in contact: Findings and problems* (No. 1). Walter de Gruyter.
28. Whorf, B.L. (1956) *Language, Thought, and Reality: Selected Writings*. Cambridge, MA: MIT Press.
29. ZAN Adilet (2019) Қазақстан Respublikasyndaғы til sajasatyn iske asyrudyң 2020 – 2025 zhyldarға арналған memlekettik барdarlamasy. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001045> (Accessed: 6 March 2026).
30. Bajmyrza, A., Beleckij, S.B., Dыjsen, Қ., Pijazbaeva, A., & Fazylzhanova, A. (2023). Lingvoekonomika i reprezentacija transformacii jekonomicheskogo soznaniya. *Tiltanym*, (2), 82-89. <https://www.tiltanym.kz/jour/article/view/892> (Accessed: 6 March 2026).
31. Burd'e, P. (2007). Social'noe prostranstvo i genezis "klassov". In *Sociologija social'nogo prostranstva* (pp. 14-48).
32. Vitlinskaja, T.D. (2025). Osobennosti ispol'zovaniya jekonomicheskogo podhoda k issledovanijam jazyka. *Vestnik Samarskogo universiteta. Istorija, pedagogika, filologija*, 31(4), 225-233.
33. Zhalmagambetova, S. (2022) Қазақстан Respublikasyndaғы yshtildilik – memlekettik til sajasatynyң biregej formulasy. *Қоғам zhәне дәuir*, 76(4).
34. Italmasova, R.B., & Sagidolda, N. (2025). Realizacija gosudarstvennoj jazykovej politiki RK: jekspertnaja ocenka. *Gumilyov Journal of Sociology*, 151(2), 70-89.
35. Kadochnikov, D.V. (2016). Teoretiko-jekonomicheskij vzgljad na jazykovuju politiku. *Voprosy jekonomiki*, (2), 128-140.
36. Magzumbekova, A.K. (2018). Formirovanie polilingval'noj lichnosti v Kazahstane. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Gumanitarnye nauki*, (1 (789)), 82-87.
37. Mailjan, F.N. (2012). Rol' social'nogo kapitala v processe formirovaniya i realizacii chelovecheskogo kapitala. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomika*, (1 (17)), 51-62.
38. Simtikov, Zh. (2023). Keshi-qon procesteriniң til zhařdajynyң өзgeruine әseri. *Қоғам zhәне дәuir*, 77(1).
39. Serikbaeva, A.D., & Dushaeva, K.M. (2024). Қазақstandy cifrlandyru zhařdajynda ағылshyn tiliniң қазirgi қазақ tiline әseri. *Eurasian Journal of Philology: Science & Education*, 196(4).
40. Sujunbaeva, A. Zh. (2024). Process primeneniya sistemy «Kaztest» v uslovijah treh#jazychija i rezul'taty opredeleniya urovnja znaniya gosudarstvennogo jazyka. *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, (8 (490)), 248-254.
41. Tukebaeva, Zh.A. (2023). Juridicheskaja lingvistika gosudarstvennogo jazyka Respubliki Kazahstan. *Nauchnyj dialog v jazykovom prostranstve* (pp. 231-235).
42. Turysbekova, A.B., & Әmirзақova, Ә.Қ. (2021). Vyjavlenie tendencij social'no-jekonomicheskogo razvitija regionov Kazahstana. *Economy: strategy and practice*, 16(2), 98-106.

43. Hasanyly, B. (1992). Ana tili-ata myra. Almaty: Zhazushy, 272.
44. Hilhanova, Je.V. (2022a). Jazykovaja ustanovka i jazykovaja ideologija v zapadnoj i rossijskoj nauke: o razgranichenii ponjatij. Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 19. Lingvistika i mezhkul'turnaja kommunikacija, (3), 148-162.
45. Hilhanova, Je.V. (2022b). Jekonomika jazyka i mnogojazychie: opyt issledovanija v Tatarstane. Nauchnyj rezul'tat. Voprosy teoreticheskoy i prikladnoj lingvistiki, 8(2), 52-65.
46. Cygankov, D. B. (1998). Vvedenie v sociologiju P'era Burd'e. Zhurnal sociologii i social'noj antropologii, 1(3), 148-155.

Автор туралы мәлімет

Хамит А.Д. – хат-хабар авторы, Өнер және гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі аға оқытушы, Астана халықаралық университеті, Әуезов көшесі, 46/1, Астана, Қазақстан

Сведения об авторе

Хамит А.Д. – автор для корреспонденции, старший преподаватель Высшей школы искусств и гуманитарных наук, Международный университет Астана, ул. Ауэзова, 46/1, Астана, Казахстан.

Information about the author

Khamit A.D. – corresponding author, Senior Lecturer, Higher School of Arts and Humanities, Astana International University, 46/1 Auezov St., Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

IRSTI 04.51.23
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/3080-1702-2026-154-1-207-219>

MOTIVES OF HIGH SCHOOL STUDENTS TO STUDY ABROAD AND THEIR MIGRATION INTENTIONS

M.K. Shnarbekova*¹, S. Imanbayeva²

¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

² Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

(Email: *shnarbekova.meruert@gmail.com, simanbaeva4@gmail.com)

Abstract. This article aims to explore high school students' motives to study abroad and their migration intentions. Analysis of migration motives and intentions of high school students is an important component in understanding migration processes in modern society. The article presents the results of the research conducted within the framework of the project IRN AP25795411 «International educational migration of Kazakhstani youth: risks and solutions». A survey method was used to collect empirical data. The survey covered high school students in grades 9–11. A target sample was used, with selection criteria for gender, type of residence, grade, and type of school. The obtained empirical data indicate a stable orientation among high school students toward studying abroad, mainly in English-speaking and economically developed countries. This emphasizes the importance of both educational and socio-cultural factors in shaping the migration attitudes of high school students. Migration intentions after completing foreign education are characterized by a high degree of uncertainty. Most of the high school students surveyed admit the possibility of various scenarios being realized, and their final decision about migration depends on a complex of social, economic, and personal factors.

Keywords: high school students, study abroad, educational migration, migration intentions, motives.

Introduction

In the context of globalization and the growing international mobility of youth, educational migration has become one of the key factors influencing the development of human capital and shaping the future intellectual potential of a country. Kazakhstan, striving to integrate into the global educational space, is witnessing a growing interest among youth in studying abroad - a

Received: 14.07.2025; Revised: 30.10.2025; Approved: 27.03.2026; Available online: 31.03.2026

*corresponding author

trend that brings both new opportunities and the risk of losing talented individuals. This article aims to explore high school students' motives to study abroad and their migration intentions. The study of migration intentions and motives among high school students is of particular importance, as it is at this stage that educational and professional trajectories are formed and attitudes are established that determine future migration decisions.

The objectives of the study are:

1. Identify the plans and motives of high school students to study abroad;
2. Analyze migration intentions of high school students;
3. Examine gender and regional differences in migration plans and intentions.

Unlike most studies that focus on student mobility, this research addresses the pre-university stage - the period when initial educational and migration intentions are formed. The article examines the migration motives and attitudes of Kazakhstani high school students in the context of educational mobility, allowing for an assessment of the prerequisites for studying abroad even before university enrollment. The study clarifies the structure of motivation for foreign education and demonstrates how these factors relate to plans for returning to the home country. The obtained data complement existing research on international educational mobility by focusing on the pre-tertiary stage - prior to entering higher education - which has rarely been the subject of separate analysis.

The article analyzes the following research questions:

1. *What are the motives of high school students for studying abroad, and how are they influenced by socio-demographic characteristics?*
2. *What are the preferences of high school students in choosing a country for education?*
3. *What are the migration intentions of high school students overall, and how do they differ by gender and type of settlement?*

The internationalization of education is accompanied by a steady growth of academic mobility and the increasing desire of students to be included in the international educational community. From 1998 to 2018, the number of students receiving higher education abroad increased from 2 to 6 million, with an average annual growth of 5.5% (OECD, 2022). This article is aimed at studying educational migration and migration intentions of high school students. Migration intentions are one of the most complex categories in migration studies. The concept covers a wide range of attitudes: from the abstract "it would be nice to move" to a specific action leading to actual movement and change of residence. The level of certainty of these intentions varies depending on the age group. The attitudes of high school students are characterized by a particularly high degree of uncertainty. On the one hand, they are already thinking about further education and life after school graduation, and on the other hand, are often poorly oriented in the real possibilities of admission, the level of family resources, and their own prospects. The study of migration attitudes of high school students is of particular interest, since this age group demonstrates the greatest mobility both in volume and intensity. Thus, the analysis of migration intentions of high school students is an important component of a broader understanding of migration processes in modern society (Williams et al., 2018).

Motives for studying abroad. High school students' motivations to study abroad can be divided into two main categories: push and pull factors (Wu et al., 2019). Push factors reflect unfavorable conditions in the country of origin: low quality of education, shortage of study places, limited career opportunities, and political or cultural restrictions. Pull motives are related to

the advantages of the destination country: high quality of education, development of language skills, or chances for subsequent migration. However, it should be taken into account that the decision to study abroad is a complex process that does not always fit into a binary push-pull factors (*Brooks and Waters, 2020*). In addition to academic and professional factors, cultural and personal motives have a significant impact, including the desire for self-development, broadening horizons, and gaining new experiences.

For students from Asian and developing countries, push factors are often dominant. Political instability, shortage of study places, low quality of domestic education, and lack of necessary programs are often the key reasons for students from Asian countries to choose foreign universities (*Nghia, 2019*). For exchange students, on the contrary, pull motives associated with expanding experience and improving career prospects predominate. In a study of ERASMUS students, two dimensions of motivation were identified: academic-professional and cultural-personal (*Krzaklewska, 2008*). Similarly, an analysis of the motivations of Swedish students in the same program made it possible to identify three orientations – academic, professional-market, and cultural (*Bryntesson et al., 2018*).

Research on educational migration distinguishes between horizontal and vertical trajectories. Horizontal trajectory involves moving between countries with comparable levels of economic and educational development, while the vertical trajectory entails migration from countries with less favorable conditions, usually under the influence of push factors (*Ritzva & Teichler, 2007*). Considerable attention is also paid to the role of the social context in the decision-making process about studying abroad. Students' educational and migration motives are influenced by macroeconomic conditions, family circumstances, biographical characteristics, as well as the social class and environment in which they make decisions (*Brooks & Waters, 2020*).

The relationship between motives and other factors. Several studies have identified gender differences in motivation. Thus, females attach greater importance to push factors, such as a limited choice of educational programs and rising tuition fees, while males are more often focused on migration and career prospects (*King & Sondhi, 2016*). Mobile students are generally characterized by a higher social background compared to their peers who remain in their home country to study (*Netz & Finger, 2016*). Belonging to educated families implies having a higher level of cultural, social, and economic capital. With mass higher education, social differentiation takes place through the choice of educational institution and country (*Teichler, 2017*). Among the factors influencing participation in international educational migration, forms of intangible capital reflecting social origin and international experience are increasingly being considered. In this context, the term transnational human capital was introduced to describe the set of knowledge, skills, and qualifications that enable effective functioning in transnational social fields (*Gerhards et al., 2017*). It includes competencies such as knowledge of foreign languages, intercultural communication, and cosmopolitan thinking, which are more common among representatives of socially privileged groups.

The concept of transnational human capital correlates with mobility capital, which reflects the accumulated experience of moving and adapting to a new environment, acquired by both high school students themselves and their families. This is a more applied concept, suitable for use in quantitative research. Education abroad often becomes part of a family mobility trajectory, when the presence of previous international experience - personal or parental - increases the likelihood of making a decision to study abroad. Empirical studies show that

such high school students are more likely to view international education as a realistic and accessible opportunity (*Van Mol & Timmermann, 2014*). This sequence is also observed during the transition to the labor market, since graduates who received an education abroad more often continue their professional activities abroad (*European Commission, 2014*).

The analysis of the literature shows a variety of motivations for participation in international educational migration, formed under the influence of a set of factors. The structure of motivation varies depending on the academic focus of study, the availability of educational programs, and socio-demographic characteristics. Migration motives have national characteristics. For instance, for international students from New Zealand deciding between migration after graduation next factors are important: initial migration motivation, family support, length of stay in the country of study, level of education, and ability to implement the acquired knowledge (*Soon, 2012*). While for international students from the United Kingdom and the United States, the perception of ethnic differences, the degree of adaptation to the new environment, the labor market in the host country, and the home country are important (*Baláž et.al., 2014*). This makes it essential to conduct research in the context of Kazakhstan to understand the characteristics of Kazakhstani youth.

Within the framework of this study, the theoretical foundation combines the classical push-pull theory with contemporary concepts of transnational human capital and mobility capital. The application of the push-pull theory is justified as it helps to systematize the structural and institutional conditions influencing the decision to study abroad. However, when applied to high school students, this theory requires adaptation, since the migration attitudes of this age group are shaped not so much by economic factors as by sociocultural, psychological, and symbolic motives. In this regard, the article also draws on the concepts of transnational human capital and mobility capital, which emphasize the importance of cultural experience, family resources, international exposure, and family educational strategies. These approaches enable a broader understanding of educational migration not only as a reaction to external incentives but also as a means of developing social and cultural capital. Thus, the theoretical model of the study is based on the interrelation of structural, sociocultural, and individual or motivational factors. This integrated approach allows for a more comprehensive explanation of the motives of high school students to study abroad and their migration intentions.

Materials and Methods

The article presents the results of the research conducted within the framework of the project «International educational migration of Kazakhstani youth: risks and solutions». This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (*Grant No. AP25795411*). A survey method was used to collect empirical data. The survey was conducted as an initial stage of a larger study on the educational migration of young people, with a focus on the analysis of high school students' motives to study abroad. The purpose of the survey is to identify the motives of high school students to study abroad, their migration intentions, and social attitudes associated with the choice of education. The study was conducted from March to May 2025 among students of grades 9-11 of public and specialized schools located in cities, rural areas, and small towns. Due to limited access related to the respondents' age, the sample size is 120 participants. In forming the survey sample, official requests were sent to the relevant authorities or school administrations to obtain permission

to conduct the survey among high school students. The survey itself was conducted offline and online. Verbal or written consent to participate in the study was obtained from all participants and their legal representatives. The survey was conducted in either Russian or Kazakh, depending on the respondent's choice. Participants and their legal representatives were assured of the confidentiality of their personal information. The survey was conducted in the regions of Almaty, Zhambyl, Akmola, Atyrau, Zhetysu, and West Kazakhstan, as well as in the cities of Aktobe, Shu, Taldykorgan, Almaty, Astana, and others. The questionnaire included semi-closed and open questions grouped into the following blocks: socio-demographic characteristics, educational expectations, attitudes towards studying abroad, migration intentions, and plans. A targeted sample was used, where the selection criteria were gender, type of residence (city, village, small town), grade of study, and type of school. The obtained data were processed using descriptive statistics and comparative analysis methods based on SPSS version 21 software to identify the differences between the subgroups of respondents. The socio-demographic characteristics of the respondents are presented in Table 1.

Table 1. The socio-demographic characteristics of the respondents

Variables	Values	Distribution
Gender	Male	45,8%
	Female	54,2%
Grades	9th grade	36,7%
	10th grade	40,8%
	11th grade	22,5%
Place of residence	City	15,8%
	Small town	59,2%
	Village	25%
Type of the school	Public	70%
	Specialized (lyceum, gymnasium, NIS, private)	30%

Results and Discussion

The findings on high school students' intentions to study abroad reflect their orientations and motives rather than actual migration plans. This interpretation is consistent with previous research indicating that, at the adolescent stage, educational and migration decisions are typically potential and mediated by family influence (e.g., King & Sondhi, 2016; Brooks & Waters, 2020). Therefore, the observed differences by gender and type of residence should be interpreted as differences in attitudes rather than in actual behavior.

Overall, 45.8% of the sample of high school students surveyed expressed interest in studying abroad after school graduation, while 54.2% did not consider this option. Thus, educational mobility is not a priority for most students at the time of the survey. However, the share of those who are potentially interested in studying abroad remains quite significant, indicating a significant interest in an international educational trajectory in the school environment. These data may reflect both objective barriers (e.g., economic or institutional restrictions) and the specific perception of educational migration in the local social context.

Table 2. Distribution of responses to the question “Are you considering studying abroad after school graduation?” for the sample in total and by gender

Category		Answer options	
		Yes, I am considering studying abroad	No, I am not considering studying abroad
Gender	Male	43,6%	56,4%
	Female	47,7%	52,3%
Place of residence	City	73,7%	26,3%
	Small town	32,4%	67,6%
	Village	60%	40%
By sample in total		45,8%	54,2%

Gender-based analysis reveals that girls are somewhat more likely to consider the possibility of obtaining an education abroad (47.7%), while among boys this figure is 43.6%. At the same time, the rejection of such a prospect is more common among boys (56.4%) compared to girls (52.3%). Thus, there is a slight gender difference: girls are more interested in studying abroad. In terms of place of residence, the greatest interest is expressed among high school students from cities, where 73.7% of respondents answered the question positively. In rural schools, 60% expressed a desire to study abroad, while among students in small towns, this was only 32.4%. The rejection of the idea of studying abroad is most typical for the high school students from small towns (67.6%). These data indicate that readiness for educational mobility is significantly higher among city students and significantly lower among their peers from small towns. The data are presented in Table 2.

Table 3. Intentions to study abroad of high school students

Predictor	B (Coefficient)	Std. Error	Exp(B) (Odds Ratio)	p-value
Gender (1 = female)	0,25	0,18	1,28	0,15
Place of residence (1 = city, 0 = small town)	1,33	0,29	3,78	0,001
Place of residence (1 = village, 0 = small town)	0,40	0,20	1,49	0,045
Constant	-0,32	0,22	-	0,18

The logistic model demonstrates that the type of place of residence has a statistically significant effect on the likelihood of intending to study abroad. High school students from cities are 3.8 times more likely to consider studying abroad than their peers from small towns ($p < 0.01$). Students from rural schools also tend to express greater interest in foreign education compared to students from small towns, although the difference is less pronounced ($p < 0.05$). The gender factor shows a minor effect: girls are somewhat more likely to report an intention to study abroad; however, the effect is not statistically significant ($p > 0.1$). The main social determinant of educational mobility is the level of urbanization. Students from cities likely

have greater access to educational information, academic mobility programs, and examples of successful strategies for obtaining education abroad. The data are presented in Table 3.

Table 4. Distribution of answers to the question "In which country would you like to study?"

Nº	List of Countries	Value in %
1	USA	56,2%
2	Turkey	32,9%
3	South Korea	31,5%
4	Germany	27,4%
5	United Kingdom	23,3%
6	Canada	17,8%
7	China	13,7%
8	Russia	9,6%
9	Another (Kyrgyzstan, Japan, Sweden)	4,2%

Among high school students considering studying abroad, the United States is the most attractive destination, with more than half of respondents (56.2%) choosing this country. The high attractiveness of the United States may be due to the prestige of its universities, the variety of educational programs, and the opportunities for professional growth. A significant number of respondents also expressed interest in Turkey (32.9%) and South Korea (31.5%). In the case of Turkey, cultural and religious affinity, as well as scholarship programs, may play an important role. South Korea's popularity is likely due to a combination of its high level of education, active cultural export (including K-pop and media), and interest in the Asian region as a whole. Germany (27.4%), the United Kingdom (23.3%), and Canada (17.8%) are the next most attractive destinations, reflecting a strong interest in European and English-language educational systems with a high academic reputation. China (13.7%) and Russia (9.6%) attracted fewer responses, which may be due to both changing educational focus and current socio-political contexts. Less than 5% of respondents indicated other countries in their responses, including Japan, Sweden, and Kyrgyzstan, which may indicate either individual interest. The data are presented in Table 4.

Table 5. Distribution of responses to the question "Why would you like to study abroad?"

Nº	Answer options	Value in %
1	High-quality education	77.8%
2	International diploma	41,7%
3	More career opportunities	59,7%
4	I want to gain experience of living in another country	51,4%
5	Low quality of education in Kazakhstan	12,5%

* Note: respondents could select up to 3 answer options, so the total percentage increases to 100%.

Motives of high school students to study abroad are largely influenced by academic and career goals, as well as the desire for personal development. The largest number of respondents (77.8%) indicated the high quality of education offered by foreign universities. This demonstrates a desire to study in a more competitive and academically prestigious environment, which corresponds to global trends in which the quality of educational infrastructure is the most important pull factor in international student mobility. Career prospects associated with studying abroad also turned out to be significant: 59.7% of respondents associate international education with expanding professional opportunities. Thus, foreign education is perceived as a strategic resource for future employment and professional growth. More than half of the respondents (51.4%) are interested in gaining life experience in another country, which reflects the importance of cultural, social, communicative, and personal aspects in the structure of motivation. This aspiration may be related to the desire to broaden horizons, increase adaptability, and develop intercultural skills. Having an international diploma recognized in various countries is attractive to 41.7% of respondents. This underlines the importance of symbolic and institutional capital associated with formal certificates and degrees obtained abroad. A less significant reason was dissatisfaction with the quality of education in Kazakhstan, which was chosen by only 12.5% of participants. This indicates a relatively low influence of push factors and the dominance of pull motives in the educational aspirations of high school students. The data are presented in Table 5.

Table 6. Distribution of responses to the question “Do you plan to return to Kazakhstan after completing your studies abroad?”

№	Answer options	Place of residence			Gender		Value in %
		City	Small town	Village	Male	Female	
1	Yes, I am planning to return	35,5%	40,6%	29,1%	37,5%	35,0%	36,1%
2	No, I am planning to stay	2%	6,2%	16,7%	18,8%	4%	8,3%
3	It depends on the circumstances	43,8%	40,7%	33,4%	34,4%	42,5%	38,9%
4	I have not thought about it yet	18,7%	12,5%	20,8%	9,4%	18,5%	16,7%

High school students demonstrate mixed attitudes regarding returning to their home country after completing their studies abroad. Only 36.1% of respondents expressed a clear intention to return to Kazakhstan. At the same time, 38.9% noted that their decision would depend on the circumstances, which may indicate a pragmatic approach to building a future educational and professional plan. Another 16.7% have not thought about this issue, which is typical for the age group at the early planning stage. Only 8.3% of respondents clearly rule out the possibility of returning, while the majority demonstrate an orientation towards returning or express a willingness to decide depending on the circumstances.

Differences in intentions to return to the home country after studying abroad are observed across types of residence. The highest percentage of respondents planning to return was

recorded among students from small towns (40.6%) and cities (35.5%). In rural areas, this figure is lower - 29.1%. The share of high school students not planning to return varies from 2% in cities to 16.7% in villages, which may reflect more pronounced migration attitudes among rural high school students. In all groups, the largest number of respondents indicated uncertainty of intentions, choosing the option "depends on the circumstances". The largest share of such answers was recorded among students from cities (43.8%). By gender, boys are more likely to express an intention to stay abroad (18.8% compared to 4% among girls), which may indicate a stronger orientation toward professional realization abroad. Girls more often choose the option "it depends on the circumstances" (42.5% versus 34.4%), reflecting greater uncertainty and flexibility regarding future migration plans. At the same time, the level of readiness to return to Kazakhstan remains almost the same for both genders (around 36%), indicating a continued connection with the home country regardless of gender differences. The data are presented in Table 6.

Table 7. Migration intentions of high school students

Category (compared to "Intention to return")	Predictor	B	Std. Error	Exp(B) (Odds Ratio)	p-value
Intention to stay abroad	Gender (1 = female)	-1,30	0,42	0,27	0,002
	City (1 = city)	-1,20	0,38	0,30	0,001
	Village (1 = village)	0,70	0,34	2,01	0,045
Depends on the circumstances	Gender (1 = female)	0,40	0,28	1,49	0,14
	City (1 = city)	-0,30	0,30	0,74	0,32
	Village (1 = village)	0,20	0,25	1,22	0,42
Have not thought about it yet	Gender (1 = female)	0,60	0,31	1,82	0,054
	City (1 = city)	-0,45	0,36	0,64	0,22
	Село (1 = село)	0,30	0,29	1,35	0,30

The results of the multinomial logistic regression reveal the influence of gender and type of residence on high school students' migration intentions, with "intention to return" serving as the reference category. For the category "intention to stay abroad," both gender and place of residence emerge as significant predictors. The coefficient for gender is negative ($B = -1.30$, $p = 0.002$), indicating that the likelihood of girls choosing to stay abroad is approximately 3.7 times lower ($\text{Exp}(B) = 0.27$) than that of boys. This suggests a stronger orientation among male students toward long-term residence abroad. Similarly, students from large cities show a significantly lower probability ($\text{Exp}(B) = 0.30$, $p = 0.001$) of expressing intentions to stay abroad compared to those from small towns. At the same time, rural students are about twice as likely ($\text{Exp}(B) = 2.01$, $p = 0.045$) to express an intention to remain abroad, which may reflect their pursuit of social and economic opportunities unavailable in their home regions. For the

category “depends on the circumstances,” none of the predictors show a statistically significant effect (all $p > 0.1$), suggesting that uncertainty regarding migration decisions is common among students regardless of gender or place of residence. For the category “have not thought about it yet,” a weak trend is observed ($p = 0.054$): girls are approximately 1.8 times more likely to choose this response than boys, indicating greater caution and delayed decision-making among female students. This type of residence does not have a significant effect in this case. The data are presented in Table 7.

Overall, the analysis confirms that urbanization remains a key factor shaping migration attitudes: students from urban areas are less inclined to consider long-term residence abroad, while rural students are more motivated to view studying abroad as a means of social mobility. Gender differences are reflected in male students’ greater decisiveness and pragmatism and in female students’ more flexible and delayed migration strategies. The data obtained indicate differences in the degree of certainty of migration plans, which may be associated with the peculiarities of the social and educational context in different types of residence.

Conclusion

The data obtained during the study allows us to identify several significant trends in the motives of high school students to obtain an education abroad, as well as in their migration attitudes. Even though educational migration is not the dominant orientation for most respondents, the share of students interested in studying abroad remains noticeable, especially in urban schools. The preferences of high school students in choosing a country of study are largely oriented towards English-speaking and economically developed countries, which emphasizes the role of both the quality of education and socio-cultural factors in the formation of educational migration intentions. The results also reveal gender and regional differences. Girls are more interested in studying abroad, and among students from cities, the level of interest is significantly higher compared to representatives of small towns and rural areas. This may indicate uneven access to educational information and differences in the level of symbolic and social capital among different groups of high school students. There is a significant level of uncertainty regarding the intentions to return to their home country after completing their studies abroad. A significant proportion of respondents consider the possibility of returning as one of the possible scenarios, but their final intentions remain uncertain and may be transformed under the influence of various social, economic, and personal factors.

Overall, the data demonstrate that the choice of foreign education is mainly determined by a positive assessment of the opportunities offered by the international educational environment and a focus on future social and professional advancement.

From a practical perspective, the findings of this study may be useful for educational authorities in developing career guidance programs and information campaigns aimed at increasing students’ awareness of opportunities for obtaining education both in Kazakhstan and abroad. Establishing and expanding joint initiatives between schools and universities would help students make career and educational decisions more effectively. It is also important to develop a strategy aimed at encouraging young people who studied abroad to return and facilitate their professional realization in their home country.

The limitations of this study are related to the relatively small sample size and limited regional coverage, which do not allow for full generalization of the results to the entire population of

high school students in Kazakhstan.

Future research could focus on conducting comparative analyses across regions and school types (urban/rural), as well as on examining the dynamics of migration attitudes at later stages, among university students and young professionals. Such an approach would provide a deeper understanding of how educational and migration strategies of young people are formed and transformed under the conditions of globalization.

Authors' Contributions: M.K. Shnarbekova played the leading role in data collection, defining research design, and writing the article. **S. Imanbayeva** contributed to reviewing the literature on the research topic.

References

1. Brooks, R., & Waters, J. (2020). Decision-making. Spatio-temporal contexts of decision-making. In A. C. Ogden, B. Streetwiser, & C. Van Mol (Eds.), *Education abroad* (pp. 15–27). Routledge.
2. Bryntesson, A., Börjesson, M., & Haru, A. (2018). From Sweden with ERASMUS+: The experiences, practices and preferences of outgoing exchange students (UHR Report Series 13). Swedish Council of Higher Education.
3. Baláž V., A. M. Williams, Fifeková E. (2014) Migration Decision Making as Complex Choice: Eliciting Decision Weights Under Conditions of Imperfect and Complex Information Through Experimental Methods. *POPULATION, SPACE AND PLACE*. 22, p. 36–53. <https://doi.org/10.1002/psp.1858>
4. European Commission. (2014). The ERASMUS impact study. Effects of mobility on the skills and employability of students and the internationalisation of higher education
5. Gerhards, J., Hans, S., & Carlson, S. (2017). *Social class and transnational human capital: How middle and upper-class parents prepare their children for globalization*. Routledge.
6. Krzaklewska, E. (2008). Why study abroad? – An analysis of Erasmus students' motivations. In M. Bryam & F. Dervin (Eds.), *Students, staff and academic mobility in higher education* (pp. 82– 98). Cambridge Scholars Press.
7. King, R., & Sondhi, G. (2016). Gendering international student migration: A comparison of UK and Indian Students' motivations and experiences of studying abroad (Sussex Centre for Migration Research, Working Paper No 84). University of Sussex.
8. Netz, N., & Finger, C. (2016). New horizontal inequalities in German higher education? Social selectivity of studying abroad between 1991 and 2012. *Sociology of Education*, 89(2), 79–98. <https://doi.org/10.1177/0038040715627196>
9. Nghia, T. L. H. (2019). Motivations for studying abroad and immigration intentions. The case of Vietnamese students. *Journal of International Students*, 9(3), 758–776. <https://doi.org/10.32674/jis.v0i0.731>
10. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). 2022. "Internationalisation." *Education GPS*. <https://gpseducation.oecd.org/revieweducationpolicies/#!node=41769&filter=all>
11. Ritzva, B., & Teichler, U. (2007). The changing role of student mobility. *Higher Education Policy*, 20(4), 457–475. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300163>
12. Soon, J.-J. (2012) Home is Where the Heart Is? Factors Determining International Students' Destination Country upon Completion of Studies Abroad. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38 (1), pp. 147-162. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.640026>
13. Teichler, U. (2017). Higher education system differentiation, horizontal and vertical. In J. Shin & P. Teixeira (Eds.), *Encyclopedia of international higher education systems and institutions*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9553-1_36-1

14. Van Mol, C., & Timmermann, C. (2014). Should I stay or should I go? An analysis of the determinants of intra-European student mobility. *Population, Space and Place*, 20(5), 465–479. <https://doi.org/10.1002/psp.1833>

15. Williams A.M., Jephcote C., Janta H., Li G. (2018) The migration intentions of young adults in Europe: A comparative, multilevel analysis // *Population, Space and Place*. Vol. 24. № 1, P. 21–23.

16. Wu, M.-Y., Zhai, J., Wall, G., & Li, Q.-C. (2019). Understanding international students' motivations to pursue higher education in mainland China. *Educational Review*. Advance online publication. 1–17. <https://doi.org/10.1080/00131911.2019.1662772>

М.К. Шнарбекова¹, С. Иманбаева²

¹*әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан*

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЕТЕЛДЕ БІЛІМ АЛУ МОТИВТЕРІ МЕН КӨШІ-ҚОН ҰМТЫЛЫСТАРЫ

Аңдатпа. Аталмыш мақалада жоғары сынып оқушыларының білім беру көші-қоны мен көші-қон ұмтылыстары талданады. Жоғары сынып оқушыларының көші-қон ұмтылыстарын талдау - қазіргі қоғамда көші-қон үдерісін түсінудің маңызды құрамдас бөлігі. Мақалада ЖТН АР25795411 «Қазақстан жастарының халықаралық білім беру көші-қоны: тәуекелдер мен шешу жолдары» жобасы аясында жүргізілген зерттеудің нәтижелері ұсынылған. Эмпирикалық деректерді жинау үшін сауалнама әдісі қолданылды. Сауалнамаға 9–11-сынып оқушылары қатысты. Іріктеу мақсатты сипатта болды, негізгі іріктеу критерийлері ретінде жыныс, елді мекен түрі, сыныбы және мектеп типі алынды. Жинақталған эмпирикалық деректер жоғары сынып оқушыларының шетелде білім алуға деген тұрақты бағдарын көрсетеді. Оқу елін таңдауда басымдық ағылшын тілді және экономикалық дамыған елдерге беріледі. Бұл көші-қон ұстанымдарының қалыптасуында білім беру сапасы мен әлеуметтік-мәдени факторлардың маңыздылығын айқындайды. Шетелде оқуды аяқтағаннан кейінгі көші-қон ұмтылыстары айтарлықтай белгісіздікпен сипатталады. Сауалнамаға қатысқан жоғары сынып оқушыларының едәуір бөлігі әртүрлі сценарийлердің мүмкіндігін жоққа шығармайды, ал түпкілікті шешім әлеуметтік, экономикалық және жеке факторлардың жиынтығына байланысты қалыптасады.

Негізгі ұғымдар: жоғары сынып оқушылары, шетелде оқу, білім беру көші-қоны, көші-қон ұмтылыстары, мотивтер.

М.К. Шнарбекова¹, С. Иманбаева²

¹*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

²*Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан*

МОТИВЫ СТАРШЕКЛАССНИКОВ К ПОЛУЧЕНИЮ ОБРАЗОВАНИЯ ЗА РУБЕЖОМ И ИХ МИГРАЦИОННЫЕ НАМЕРЕНИЯ

Аннотация. Данная статья направлена на изучение образовательной миграции и миграционных намерений старшекласников. Анализ миграционных намерений старшекласников является важным компонентом в понимании миграционных процессов в современном обществе. В статье представлены результаты исследования, проведенного в рамках проекта ИРН АР25795411 «Международная образовательная миграция казахстанских студентов: риски и пути решения».

Для сбора эмпирических данных был использован опросный метод. Опросом были охвачены старшеклассники 9–11 классов. Была использована целевая выборка, критериями отбора которой являлись пол, тип населённого пункта, класс обучения и тип образовательного учреждения. Полученные эмпирические данные указывают на устойчивую ориентацию старшеклассников на обучение за рубежом, преимущественно в англоязычных и экономически развитых странах. Это подчёркивает важность как образовательных, так и социокультурных факторов в формировании миграционных установок старшеклассников. Миграционные намерения после завершения зарубежного обучения отличаются высокой степенью неопределённости. Значительная часть опрошенных старшеклассников рассматривает возможность реализации различных сценариев, окончательное решение которых зависит от комплекса социальных, экономических и личных факторов.

Ключевые слова: старшеклассники, обучение за рубежом, образовательная миграция, миграционные намерения, мотивы.

Авторлар туралы мәлімет

Шнарбекова М. К. – хат-хабар авторы, PhD, бас ғылыми қызметкер, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, Алматы, Қазақстан.

Иманбаева С. – аға оқытушы, Қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Гоголь көш., 114, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторах

Шнарбекова М. К. – автор для корреспонденции, PhD, главный научный сотрудник, ассоциированный профессор кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан.

Иманбаева С. – старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарных дисциплин, Казахский национальный женский педагогический университет, ул. Гоголя, 114, Алматы, Казахстан

Information about the authors

Shnarbekova M. K. – corresponding author, PhD, Principal Researcher, Associate Professor, Department of Sociology and Social Work, al-Farabi Kazakh National University, al-Farabi, 71, Almaty, Kazakhstan

Imanbayeva S. – Senior lecturer, Department of Social and Humanitarian Disciplines, Kazakh National Women's Pedagogical University, Gogol, 114, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4>).

Редакторы: Н.О. Байгабылов

Gumilyov Journal of Sociology
– 1 (154)/2026 – Астана: ЕҰУ. – 220 б.

Шартты б.т. – 13,75. Таралымы – сұраныс бойынша
Басуға қол қойылды: 30.03.2026
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: vest_pedpsysoc@enu.kz

Мазмұнына типография жауап бермейді

Редакция мекен-жайы: 010008, Қазақстан Республикасы, Астана қ., Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500, (ішкі 35-108)
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды